

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.
NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.
1844.

UTI TÁRCZA.

NEGYEDIK FÜZET:

SCHWEICZ.

PESTEN.
NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.
1844.

121758

SCHWEICZ.

BELÉPÉS SCHWEICZBA.

Van az európai szárazföld kebelén egy ingerlő emelkedés, hová az utazók' vágyai sovárogyva 's lángolva sietnek, 's hol ők, mint ékes menyasszonya' kebelén a' szerelemdús völegény, a' gyönyör csordultig teljes kelyhét édes mámor közt üritik, 's az élv után megpihennek. — Szigorú és mosolygó, termékeny 's rideg, minden lépésre új-új arcot öltő, de mindig érdekes és eredeties tartomány ez, hol a' legmagasb bérzóriások, mint istenkéz-rakta égi lépcsők, ezüstkoronával sziklahomlokaikon, majd napsugárban, majd ismét nedves fellegekben fürödvé, a' legyözhetlen szilárdság 's férfiúi akaraterő' jelképeiként állanak, 's azon örök jégmedenczéből, mellyeket fenvölgyeikben tartogatnak, hatalmas folyókkal, friseséget és termékenységet terjesztő csatornákkal, látják el a' sikokat, hol a' zuhatagok' megnemszünő trombitája 's hólavínák mennydörgő robaja ősi dicsőséget hirdet, hol a lakosok, bár nagy részben szegények és egyszerűek, imádják a' régi szabadságot, 's zengzetes dalünnepeiken honszerelmet 's a' legnemesb emberi érzelmeket, Tell és Winkelried telteit, 's a' sempachi és morgarteni

csaták' dicsőségét éneklik, míg a' bércek' riadozó
 viszhangja tízszeresi dalaikat. E' természet adott
 dús táplálékot byroni és rogersi szellemeknek, ez or-
 szág ősi dicsősége lelkesíté Schiller' geniuszát, 's
 mellyik ember, ki e' nemes költöket olvasá, nem
 érzene élénk, forró, epezítő vágyat, látni a' szikla-
 falat, mellyre a' merész Tell felkapaszkodott, járni
 a' virányokon, hol azon egyszerű pásztorok legelte-
 tik nyájaikat, kik századokon át meg tudták őriz-
 ni szabadságukat; pihenni a' fa árnyában, mellyet
 Rousseau szeretett, evezni a' tó' hullámain, hol Byron'
 mély és sötét szelleme csöndes holdas éjeken a' chil-
 loni fogoly' kínjait még egyszer átszenvedé, 's esz-
 mélni a' rideg kö mellett, hol a' reformátor Zwingli
 vére folyt. Minden ködarab történeteket beszél itt,
 mintha élő száj volna; e' habok szebbnél szebb regé-
 ket danolnak 's minden fának és rögnek megvan sa-
 ját istene 's költészete. — A' hetek, miket e' gyönyör-
 rü földzugban tölték, rövid bűvös álomnak tetszenek;
 álmodjuk át még egyszer 's minél többször! és ti,
 nemes lelkek! kik nem maradtok hidegen, ha hallo-
 tok Tell, Arnold és Erlach Rudolf tetteiről, és a'
 Grütli nemes titkairól, kik értitek a' természet' zeng-
 zetes és bájos szavait, majd nyájas anya' szelíd ta-
 nácsaihoz, majd szerelmes menyasszony' lángoló
 vallomásaihoz hasonlókat, ti örömet fogtok velem
 együtt álmodni.

A' komor esős ég, melly a' Bodentó hullámain
 kísérni kezdett, 's a' kies partok és bérczes háttér
 panorámját kopott színtelen képhez tevén hasonlónvá.

kedélyünket leveré, felderült a' szabadság és műveltség hazája, Schweicz kertvidéke felett, 's az első schweiczi állomást, Rohrschachot már napsugárban köszöntök. És derült örömmel láttuk a' tó balpartján Arbont, a' rómaiak Arbor Félixét' mellynek régi vártornyában az utolsó Hohenstaufen, a' szerencsétlen Conradin, 1266-ban fogva ült; továbbá Luxemburg, Romanshorn, Moosburg kastélyokat 's Münsterlingen és Kreuzlingen kolostorokat (mind kettő még a' 10-dik században alapítva).

Arbonban, melly 950 lakosos kis városka Thurgau cantonban fekszik, e' napokban tartaték nagyszerű dalünnep. — Schweiczban, különösen Zürich, Appenzell, Aargau cantonokban majd mindenik községnek van énektanítója, ki a' dal' és zene' kedvelését jókor a' gyermekkebelbe oltja. Így e' szép és nemes kedvtelés a' schweiczinak mindenkor sajátja 's egész élte' gyönyöre 's fűszere marad. Évenként több illy dalünnep tartatik, hol több canton' énekesei összejövén, magoknak azon nemes örömet szerzik, hogy, mint szabad szövetséges státusok' polgárihoz illik, együtt 's egyesülve, és így erősen 's lelkesen zengik a' szép egek felé jól betanúlt nemzeti énekeiket, mellyek' tartalma: szabadság, honszerelem, honvágy, ősi dicsőség, 's a' legmagasb emberi érzelmek, 's jobbulva, szent lángokra gyúlva, szépre, nagyra fogékonyabb kebellet térnek vissza honi tűzhelyeikhez. — Ez egyszerű szívreható karoknál, több százak által énekelve, valami meghatóbbat képzelni sem lehet. És ezen elterjedt 's vérbe ment

nemzeti szokás egész népszerű literatúrát teremtett, mellyben Nägeli, Fröhlich, Glatz Alajos 's a' t. a' kedvencz nevek, de maga Zschokke, Lavater, Pestalozzi is működtek. — Talán mi is, magyarokúl, tehetnénk valami okosabbat, mint vásárra futni és löre mellett eget földet káromolni, vagy bortól rekedt hangon a' „libabört“ rikácsolni.

A' Bodentó' hossza Constanzig kilencz óra, 's innét Schafhausen másik kilencz. A' Rajna, melly a' Bodentóból Constanznál kifut, azonnal másik tóba merül, az úgy nevezett Unterseebe. Ott, hol az Untersee kezdődik, a' gottliebeni kastély áll a' 10-dik századból, hol egykor Huss János és XII-dik János pápa ülének, újabb időkben pedig Bonaparte Lajos lakott. A' vidék itt is megtartja művelt kertszerű tekintetét: jobbra éjszak felől a' szép 's virágzó Reichenau (bádeni) sziget mellett úsztunk, melly szelid tojásdad emelkedést képez a' tó tükrében 's részint a' schleitheimi jó bortermő szőlőkkel van elborítva; 806-ban alapított régi egyházában van eltemetve vastag Károly francia király, ki itt 888-ban nagy szükségben, a' királyok sorsát átkozva halt meg. — Bármilly hájoló arczulatú e' szép kis sziget, minket mégis délfelé, Schweicz' érdekes partjaihoz vonzott a' szeretet. A' népes virányos parton egymást éri a' sok helység 's falusi lak 's a' hajó minden mozdulásával új és szebbnél szebb tájképek tűnnek fel: Ermatingen, kis köfészek a' tó félszigetkéjén; Arenberg St. Leu grófné (Hortensia hollandi királyné) kastélya, Steckborn élénk iparú városka, Feldbach kolostor,

Glarisegg kastély, hol a' Rajna kilépvén a' tóból, folyó alakban folytatja regényes futását. Itt kezdve mind két part Schweiczhoz tartozik, éjszakra (jobbról) Schafhausen, délre (balról) Aargau canton, eltörlött zárdáival, mik felett a' schweiczi politicalai felekezetek elkésérült vitái küzdenek. — A' régi és már a' rómaiaknál Ganodurum név alatt ismeretes Stein városka fölött meredek dombon van Hohenklingen vár, hasonnevü nemesek sziklabölcsője 's vele szemközt Oeningen, felfüggesztett szent Ágoston kolostorával, hol kövé vált állatokat 's növényeket találni. Bibernél ismét bádeni határt mos a' Rajna. kevéssel odább ismét schafhausit, és ismét egy kicsint bádenit és Schafhausenhez közel ismét schweiczit. Ezen megszabdalt kacskaringós határ igen boszontott, 's kedvem lett volna a' részecskéket Schweicz számára elfoglalni, ha ez olly könnyen menne, mint H..... y úr foglalásai a' Jelenkorban, ki a' havasalföldi tartományokat csak amúgy játszva 's egy tollvakarítással incorporálta magyar hazánkhoz. — Steintől kezdve a' Rajna szorúlni kezd erdős és vadabb partjai közt, 's végre két hegy közé, szük helyre szegezve elötünik a' schafhauseni köfészek.

II.

SCHAFHAUSEN.

Arany alkonyat volt, midőn a' schweiczi földön Schafhausenben kikötöttünk. Milly jól esett magyar természetünknek, hogy úti levelet senki nem kért tőlünk, pogyászainkat kiméletlen kéz nem dulja fel; szabadon és háborítatlanul meheténk a' gőzhajó kikötéséhez legközelebbi, egyébaránt másodrendű, „Aranyhajó“ fogadóba. A' város, szorúlt helyzetében, szűk és szennyes utczáival, nem teheté ránk azon kellemes benyomást, mint a' regényes vidék, 's az utcán vígan játszó, pirosposgás gyermekcsoportok.

Késedelem nélkül sieltünk a' várostól mintegy félóránnyira fekvő zuhataghoz, hogy azt még kedvező estifénynél láthassuk. — Schafhausennel a' Rajna délnek fordul 's haragos zúgása és forrongása már sejteti, hogy nagy tánczra készül. Kellemes félórai séta után a' neuhauseni vashámorhoz értünk, a' Rajna bal (itt nyugoti) partján. Már itt kelle lenni a' világhírű zuhatagnak, Europa leghatalmasb látványának, 's még alig van nesze, távol vész fenyegető előmorajához hasonló, és semmi sem látható. — A' természet jól elrejté e' drága kincsét, hogy e' nem képzelt gyönyört a' meglepés által százszo-

rozza. 'S egy fordulással megpillantók — de miért akarjam leírni a' leírhatlant? minden természet-szépségek közt főleg a' zuhatagok azok, miket látni és hallani kell, festeni vagy elbeszélni akar-ni gyarló bohóság. — Egy padon ültem, megme-redve 's elnémúlva, előttem Europa legnagyobb 's legszebb vízomlása. A' hatalmas, ilju nyers erőben szökellő Rajna 60 lábnyi magasságról rohan-le a' sziklatömegeken 's fehér tajtékos hajfodrait mérgesen rázza, mintegy haragos öreg bajnok. — Tovább mentünk az e' célra épített toronyszerű épületbe és szemközt álltunk a' tajtékszó, dühöngő szörnyeteggel. Az omlás közepén, melly a' szí-várvány minden színeiben játszadozik 's fehér taj-tékjába zöld, kék, rózsás, barna színeket vegyít, kevélyen áll egy daczoló sziklaszál 's tetején, fa-lombok koszorújában tarka öltönyű báb, talán Tellt ábrázoló, mellyet oda merész hajósok tüztek. A' parton sajkák állanak készen. Belepattanánk egybe, 's a' ragadó folyamossal küzdve, kevés percz múlva a' tulsó parton valánk, Laufen sziklavár alatt, melly a' Rajna balpartján, éppen a' zuhatag felett, csaknem függőlegesen metszett mészkötetön, vak-merő helyzetben emelkedik. Felmásztunk a' vár-ba, melly mondhatlan szépen mutatkozik a' mere-dek fölött. Hol a' XV-dik században Fulach család czimerei díszlettek, 's 1441-ben kalandos ostrom volt, mellytől a' várörök, a zuhatag harsogásaitól segítve, sötét éj közepén kötélhágcsókon me-nekültek meg: most egy szobában rajzok, a' zu-

hatag minden pontróli képei és rajzszerék vannak eladásra kitéve és az egész épület kiújítva és az élv minél nagyobb emelésére elkészítve. A' meredek csucson folyosók és karzatok vannak, mellyekről a' tajtékszó mélységnek fölébe nézhetni 's a' zuhatag egész habparókáját kiterülve láthatni. Az alsó folyosón, melly éppen az omlás fölött van építve, szót nem érthetni a' zúgástól 's a' finom habpor a' néző arczába csapkod. Milly örömmel tartottam arczomat a' hűsítő, kellemes anabaptismus ellenébe, hogy schweiczi utamra természetimádóvá kereszteltessem! A' nagy jelenet illy közelsége által egészen megújulva 's fellelkesülve özgyorsasággal szökeltünk a' bérczoldalon 's víg fecsegés közt evezünk a' tulsó part vacsorájához, hol e' prozai szükséggel a' szemközt zúgó Rajna ünnepi tekintetének poézisét vegyítvén, kedvesink egészségére néhány pohár Rajnapeszgöt ürítettünk. — E' nagyszerű természetjáték volt első tárgy egész utamban, melly velem néhány percze a' szeretett otthont egészen elfelejteté. Homályos estszürkületben ödöngtünk haza. Szebb álmokat, mint itt a' valóság volt, nem várhatánk.

Hajnalban a' város közepén thrónoló régi várba mentünk fel, mellynek szép szilárd boltozati még római időkből valók, de tornya újabb; neve Munnóth. Fokáról igen szép kilátás van Schafhausenre 's vidékére. Az éltes becsületes toronyör olajjal füstölt üvegdarabokat adott, hogy rajtok keresztül kárátlanul nézhessük az e napon (jul: 8-án) várt napsötétséget. Szobájában Müller Jánosnak, a' nagy törté-

netirónak képe emlékeztetett, hogy e' classicus író a' bérczes Schafhausen fia volt, itt 1809-ben halt meg 's kéziratai a' város könyvtárában kincsekül őriztetnek. Csakhamar elkezdett csorbulni a' nap fénytányérja 's a' földön, mellyet napja elhagyott, hideg és rideg lön. Engem , ki minél több világot és meleget szeretek , e' sötét 's reám szomorítva ható tünemény nem különösen érdekelt; inkább azon édes eszme foglalkodtatá lelkemet , hogy ugyan e' tüneményt, minek kedvéért én a' Munnóth köpárkányán ülök, otthoni kedvesim bizonyosan a' Gellért tetőről vagy ős Buda ellipséről nézik, 's e' közös érdekekben , e' közös tünemény együtt 's egyazon időbeni nézésében van valami szellemi láncz, melly lelkeinket viszonyba hozza. Elöttem bátor nyílt kedélyű , eleven kis republicánusok játszottak, csintalanok 's jószívűek, minden szóra felelők 's félénkséget és zavarodást nem ismerők , és én örömmel 's fájdalommal tekinték a' gyermekesoportokra. Kezem fázott a' hajnali hűs légben , 's egy mosolygó szöke tizenhat éves nyájasan ajánlá kis kezeit , hogy azt megmelengesse. Országokban , hol szabadság él , jellemző vonás a' gyermekek ezen elfogulatlan bátorsága , melly okatlan félelmet, kozmás affectátiót, hamis szégyent 's egyéb rendellen társas állapot - okozta kinövéseket nem ösmér.

III.

ZÜRICH.

Az út Schafhausenből Zürich felé a' Rajna nyugati partján vezet. Neuhausen felett, hol a' magas par-
ton új nagy fogadó épül, kecsegtető kilátással az el-
ragadó természetképre, még egyszer megpillantók a'
zuhatag ezüst szakállát. Az elválás szinte fájdalmas
volt, soha nem látandónak többé a' gyönyörű jele-
nést. E' soha szó kimondhatatlan hideg és kínos 's
valahányszor úgy kell távoznom valamely kedves
tárgytól, hogy sohase látandjam többé, nehéz ón-
súly ül keblemen. De a' kénytelenségnek csak hó-
dolni kell.

A' bádeni nagy-herczogségnek ide is beszeme-
lenkedő nyelvén, Jestetten és Losteiten falukon ált,
nem sokára a' rafzi mezőre értünk, melly mivel két
órányi hosszú 's egy órányi széles, Schweiczban
nagy síkságnak tartatik. Mindenütt víg és dallos
aratás idylli képei, sajjálagosan öltözött mezei nép,
különösen a' fejkötőknek csodálatos és sokféle, kari-
ka-, legyező, szélmalom-alakú nemei. Eglisaunál
mentünk át a' Rajna öreg, fedeles hidján, melly itt már
nyugat felé fordulva foly; a' kis régi silány város-
kát, meredek főútczájával 's emlékezéseivel az 1798

kiorosz-, osztrák-, francia-ütközetre, gyakori földingás szokta látogatni. — Közeledvén a' főváros, Zürich, mindinkább szépül 's népesül a' vidék. Az utak általában igen jók, 's míg a' kocsi rajtok vígan 's gyorsan halad, szomoruan emlékeztetnek honi utatlanságunkra, hol változó időjárás, és kósza szél játsza az útegyengető szerepét, szeszélyesen, de nem igen czélszerűen kontárkodva be Hanyaghy szolgabíró úrnak, a' nagy mindent csaknem istenileg átölelő 's hogy hiven és ügyesen betöltessék, valóban embertuli erőt kívánó körébe. — „Könnyű nektek beszélni,“ azt mondja szolgabíró úr „az angol utak jóságáról, Anglia gazdag és hatalmas ország, mi pedig szegények vagyunk.“ — De a' kis zürichi canton, melly öszvesen 31 négyszeg mértföldnyi területű, 's így legkisebb megyéink során állana, eléggé bizonyítja, hogy nem hatalmas álladalomnak is lehetnek jó utai, csak gond, szorgalom 's egy kis értelmesség kell hozzá. „Igen, de Schweicz hegyes ország 's mindenütt készen az utanyag bősége.“ Ez igaz, és a' magyar alföldet nem is érheti nagy szemrehányás e' részben, de mit szóljunk arra, hogy Buda fővárosába a' szolnoki töltéssel 's tiszai béka-fészkekkel vetélkedő feneketlen út vezet, vagy inkább tartóztat a' bejuthatástól? — A' művelt 's a' közlekedési eszközök roppant 's csaknem mindenek feletti fontosságát kellőleg méltányló külföldön mindenütt kavicsrakásokat találni, 's zúzó kalapácsokkal felfegyverzett síhedereket, kik a követ czélszerű apróságra törik, mit hasaikat a' napon czigányilag

melengető henye suhanczaink is mindennapi mulatásul fogadhatnának el; — és gereblyéseket, kik az út rögeit azonnal levakarják 's elsimítják, a' hiányokat, apró gödröket kész kavicscsal betöltik, 's az utat csekély fáradsággal olly állapotban tartják, mint-ha egy elasticus köből volna.

Zürich körül hegyek, völgyek és partok szebbnél szebb kerti házakkal hintvék el; minden olly csinos, izletes, minden nyomon jóllét és örvendetes élet virágzó jelei. — A' Limmat folyó balpartján fekvő nagyobb 's régibb városrész szűk utczáin átvergődve, a' zürichi tó partjára értünk, melly elragadó kilátásaival annyi angol családot tart fogva virányos partjain és Schweicz minden tavai közt legszebben egyesíti a' bájos természet kellemeit mozgékony 's dús civilisatio élénkségével 's műveltségével. Éjszaktól keletnek terjeng nyolcz órányi hosszúságban; legnagyobb szélessége Stäfa és Richterswyl közt háromnegyed órányi.

Az „aranykorona“ fogadóba szálltunk, melly többi tóparti szomszédival együtt, négy emelete fölött felséges kilátással kínálkozó belle vue et hordoz. Az elláthatlan terjedelmű kristály tótükör éjszaki végén ül a' szép tiszta, eleven, 's idegenektől pezsgő Zürich, a' reformatio közép 's tüzpontja Helvecziában, most is egyik főhelye, legvirágzóbb gyárvárosa, 's tudomány és művészetre nézve Athénje a' szövetségnek. A' tó partjai csak a' délkeleti hajlásnál bércezesek, különben a' lehető legszebb műveltség illatos és ingerlő virányában diszlenek; csinosan épült

's egymást érő helységek és kerti házakkal koszorúvák, úgy hogy az egész hosszú part egy város lenni 's Zürichel összeolvadni látszik. A' hajózás rajta igen élénk, mert erre vezet a' főszállítási vonal Németországból Churon ált Olasz földre. A' partokat gőzhajók 's kis gömbölyeg, eleven színű, vitorlás csolnakok lepik el, 's a' tiszta hullámokon, vitorlaszárnyakon, jobbra 's balra a' legkiesb természet panorámjai közt vígan danoló 's nevető társaságok úsznak és ringatóznak. Ott egy hü Trevelyian aranyfürtös Gertrúdjával, ketten kedvesen, bocsátkozik alá az átiátszó vízen, őszinte kebelök tiszta jelképén, alkonyati lány szellőcsókoknak nyílt kebelével, szerelmese világosszöke hajfodraival játszadozva, mellyek a' habokkal enyelgő napsugarakhoz hasonlók: Itt nagyobb és lármásabban víg társaságnak dalol rezgő guitarja kíséretében nemzeti dalokat egy fürge erőteljes schweiczi fiu, 's mesterkéletlen de szabályos hangjai újjongását messze ragadozza a' szállongó estlebel. — Legszebb pontok Zürich körül a' Bürgli, a' Weid, vagy Schamishalde 's a' kalapalakjától úgy nevezett, masfél órányira eső Uetli (Hütli).

A' mintegy 1200 házzal bíró kis fővárost a' ragyogó, tiszta Limmat osztja két felé, mellynek jobb partján esik a' város kisebb és szebb része, mit ismét a' Sihl folyó kerít be, 's a' tó csatornája (Fröschengraben) hasit. A' város két részét két híd köti össze, a' szép alsó köhíd 1838-ban épült; rajta alul fürdő 's úszó iskola, hol ifjú schweicziak edzik a haza ótalmára 's férfiúi munkabíráásra tagjaikat 's

fákkal befűtetett csinos quai, hol a' gőzhajók indulásánál mulató nép üldögél, és nyájas, egészséges szöszke gyermekek játszanak. — A' sok csinos, keretekkel övedzett, lapos fedelű 's gyakran bellevuekkel ellátott idylli lakok közepette feltűnő pontok a dombon álló kéttornyú byzanti ízlésű Münster, melyben Zwingli Ulrik, egész 1531-ben történt haláláig papolt, 's mellynek a' víz felé néző tornyán Nagy Károly faragott képe áll, az ezen várost igen kedvelő népszerű hősre 's imádott Fastradájára emlékeztetve, kinék bájos gyűrűjébe ezen tó hullámiból hozott gyémántot a' háládatos kigyó; ezzel szemközt a' kisvárosban a' keresztalakban épített 's most rom. catholicusok isteni tiszteletére szolgáló Frauenmünster; távolabb a tó keleti partján a' gyönyörű új Münster; a' vizen túl (a' kis városban, mellynek egy része Thalackernek neveztetik) a' Lindenhof, köfallyal kerített 's hársokkal beűtetett árnyékos magasság; az ujdonúj Hotel-Baur, Zürich legszebb fogadója minden kigondolható kényelemmel ellátva; a' fűvészkert, mellynek szép izletű növényháza már távolról integet, 's közepén áll a' macskabástya, csinosan elkészített, fákkal árnyékozott izletes kerítéssel körűvelt dombocska, szép kilátással a' városra, tóra 's távol havasokra, egykor a' várost környező erőség egy része, most békes mulatóhely. Békes polgárosultság többi művei közé tartozik az is, hogy Wellenberg régi és kísértetes emlékezetű fogolytorony a' Limmat kellő közepén elhordatott.

Zürich tele van közintézetekkel, a' régi zárdák

egyikéből fenyítőház, másikból egyetem lett. Egy harmadik zárda 1834. óta izletes színházzá lön.

A' reformatio itt a' nagy egyházakat 's hatalmat a' protestansok kezébe adá. — Ez a' hely, hol a' reformatio Schweiczban először kilobbant 1519-ben. A' ház, mellyben Zwingli a' reformátor élte utolsó hat évét tölté, 185-ik számú a' nagyobb városrészben. — Érdekessé teszi továbbá e' kis Athént a' számos tudósvilági nevezetesség, kiknek bölcsejét Zürich ringatá, kik közül csak a' két Gessnert a' költőt és természetvizsgálót, Lavatert és Pestalozzit említem, mint kiknek nevei nálunk is inkább ismeretnek.

Gessner Salamonnak, kinek pásztori költeményeit Kazinczy Ferencz olly remekül adta át nemzeti nyelvünknek, csinos emléke van egy róla nevezett kertben, a' Limmat és Sihl vizek összefolyásánál. Gessnernek természetes fészke volt e' tündérszép Zürich; ennek szelíd vidékei költötték fel 's táplálták benne az idylli szellemet, melly mondhatlan bájú pásztorányaiban ünnepel és kéjeleg. — Lavater 23 évig volt pap szent Péter egyházában, mig 1801-ben január 2-án egy francia katona, saját kapuja előtt 's mai napig ismeretlen okból agyonlövé, kit a' francia parancsnok által kitűzött nagy jutalom mellett sem leheté soha felfedezni. Sirját egyszereü kő bélyegzi Szent Anna temetőjében. — Pestalozzi a' becsületes, nemes, ügyetlen öreg 1807-ben halt meg, de nevelési rendszere él 's örökre élni fog. — Ezeken kívül számos, több nemzedéken át tudományos érde-

meiről folytonosan híres család élt 's részint él még Zürichben , a' szellemnek e' kedves és kedvező fész- kében , Hottinger , Füssli , Escher-Linth , Keller , Bodmer , Murált , Maurer , Simmler , Sulzer s. a. t.

A' városház , hol a' schweiczi országgyűlés is tartatni szokott azon évben , midőn Zürichre kerül a' sor , szilárd , komor épület a' felső fahídnál 's egyik oldalát a' Limmat hajjai mossák. Nevezetes képei , mik közt a' rütlíi szövetkezés Füssli Henriktől , 's ablakai felett , az architectonicai vonalak közt felírt polgármesterek nevei és évszámai , 's e' nevek alatt deák jelszavak , mellyek részint polgári bölcseséget tanítanak , részint nemes dicsvágyat ébresztenek . . . , visszaragadják a' lelket Zürich korábbi századaiba , 1350-ki febr. 25-ke éjszakájára , mellynek emléke Landenberg 's Mazingen báróknak 's tizenkilenc kerékbetört , tizennyolcz lefejezett polgárnak vérével lön írva e' falakra ; 's a vallásos háboru rémnapjaiba , miknek nyomorát Zwingli Ulrik , a' harczi bárdot 's bibliát egyformán forgatni tudó reformátor saját ha- lálával egészíté ki. — Az említett jelszavak p. o. kö- vetkezők : „halál vagy diszes élet“ — „nem ma- gamnak , de hazámnak“ — „hősek gyermeke dia- dal“ — „legszebb halál a' társakért“ — „hol nemzetem , ott lelkem“ — „sokakért egynek meghalni szép“ — 'stb. E' nemes tanúságok nyilván , azon köfalakról hir- dettetnek , mellyek , mint a' felírás tartja , istennek 's hazának szentelvék , csak kár , hogy deákul 's a' be- csületes schweiczinak érthetlen nyelven íratlak.

Hogy a' zürichi természet bájai egészen költővé

ne tegyék 's a' valóság világából idylli képzelet-országokba ne ragadják az utast, jó lesz Escher erőműgyárát meglátogatni, hol a' gyárúr 600 — 650 ember fölött uralkodik, hol a' zürichi tavon repkedő gőzhajók erőművei, 's a' dunánjáró Károly gőzöse is készült. Minő ellentét a' bájos természettel ott künn ez iszonyú vulkánbarlang, hol a' legkeményebb érczet több száz ember olvasztja, üti, veri, reszeli és kalapácsolja pokolbeli zörgéssel, elkülönzött osztályokban, hol a' gyármunkások koromtól feketén üzik betanult szakmányaikat, ma és holnap és évekig; hol a' gép bámulatos ereje vajként szeldeli a' vastag érczrudakat; hol a' fülgyilkoló dörömbölés és csikorgás perczek alatt semmivé tenne egy gyöngéd Bellinit, mint őt Heine leírja olvadékony 's téjszerű arcvonalmival, szüzleányi, szellemi, elégiai, ábrándos-fájdalmas valójával. — Azonban, ki nem egészen költő, hanem a' társasági különféle czélokot 's érdekeket egyenlő részvétellel kíséri, épen ez öszhangzó kis mindenségben fog gyönyörködni, mellyet Zürichben együtt talál, tudományt 's művészetet, ipart, 's anyagi érdekek virágzását és természet szépségeit. Mind ezeket alig találni egyébütt olly szépen egy csoportban, mint Schweicz kis fővárosában, a' 15000 lakosú Zürichben. — Hazánkban hasonló nagyságú város, sőt Debreczen, Kecskemét csak egy könyvárost, műkereskedést sem mutathat, itt Zürichben hat hirlap adatik ki, számos könyv-és műbolt, gyár és manufactura! — 's mi azon éltető szellem, mellynek lehellete e' virányos tár-

sasági állapotot, e' polgári tavaszt fejleszté 's taplál-ja? — Rendezett szabadság.

De e' komoly elmélkedéseket hagyjuk inkább Angliára; itt a' természet kebele annyira ingerlő, hogy az utas kizárólag neki ohajtja szentelni perczeit, ezt érzi azon számos angol család, melly egész nyarat itt tölti, mellynek kedveért külön angol isteni tisztelet tartatik Zürichben. — A' sok spleenes ködfia annyi költőiséggel hever egész nyáron keresztül e' gyönyörteljes természet ölen, mintha utólszor evett puddingjában egy egy kis Byront vagy Rogerset nyelt volna le 's ennek szellemétől lelkesülne természetimádásra! Albion szép fehér hölgyei pedig, mint nemes hattyúk, uszkálnak a' kristály-tiszta víz fölött, 's ki azon fiatal skótnő mélyen kék szemeibe tekintett, kit e' tó partján a' zengzetes habok esti zúgásában kéjelegni láttam, nincs szüksége Fastrada gyémántjára, hogy magát elbűvölve érezze, 's belépjen azon édenbe, mellyből Ádámot sem leheté kihajtani, — az emlékezetébe.

IV.

ZÜRICHBŐL A' RIGIRE.

Linth-Escher gözösön, melly a' jeles tudós nevére van keresztelve, elindulánk Zürichből. A' tavat két gözös járja, mellyek a' partok nevezetesb pontjait, Thalwylt, Horgent, Wädenswylt, Richterswylt 'stb. folytonos összeköttetésben tartják. A' hajón számos vadász volt, kik részint az ősi Churba, Graubünden canton fővárosába siettek, az ott tartandó nagy lövészi-ünnepre, hol, mint hallók, legalább hatvanezer frankot elpuffogatnak; részint Thalwylba, egy kisebbszerű szinte lövészi mulatságra. Illy lövészi ünnepek, nemzeti dalok zengéseivel 's nemes érzelmeket lehelő toastokkal fűszerezve igen gyakoriak Schweiczban, Tell hazájában. Minden községnek van vadászegyesülete, a' canton községei közös egyesületi zászló alatt állanak, 's illy zászlókkal vala hajónk felékesítve, mellyeket a' reggeli szél enyelegve lengetett. A' bátor vadászokon erő, kedv 's lelkeség kifejezése; mosolygó ajkaiakon dal és tréfa, de komoly homlokaikon azon bizonyosság, hogy e' fegyverek, miket most játékra visznek, szükség esetében épen úgy megtalálnák

a' czélt a' haza ellenségeinek szívében 's koponyájában ; mint Schiller mondatja hősével :

A' biztos ívessző , melly olly gyakorta
Szolgálta hűn , vig játékok között :
Nem hagyja őt el borzasztó valónál !

Egy óra alatt Horgenba értünk 's itt kocsikra ül-
vén, azonnal indultunk Zug, Arth 's a' Rigi felé.

A' kis Zug 4 □ mértföldnyi területével 's 15000 lakosával igazi zug-republica ; egyébaránt az egész egy jól művelt kert, hol az utakra csüggő cseresznyefákról kény szerint szaggathatánk , mennyi csak tetszett. Út közben szebbnél szebb és csodálatosnál csodálatosb öltözeteket , különösen fejre valókat láttunk , mikkel a' vidék asszonyai, ünnep levén , teljes díszben hiúskodtak , majd nagy szalmatányért, tetején virág- 's szalag-bokrétával, majd aranyos csipkéből redőzött taréjt, majd egyéb szeszélyes idomú, de mindeleven színű 's igen festői öltözeteket. Horgenből három óra alatt érkeztünk a' zugi hegy alatt 's a' zugi tó éjszakkéleti partján , csinos rétek , gyümölcsösök és szőlőhegyek közt fekvő , köfállal kerített, jól épített , 3000 lakosú kis cantoni főváros Zugba , mellynek Sz. Osvald főegyházában Zurlauben tábornok sirja , fegyvertárában az 1422-iki bellinzoni csatában elesett Kollin Péter véres zászlaja, 's apácza-kolostorában híres lánynevelő intézet van. — Kis mértföldnyire Zugtól, bokros halmon fekszik Wildenburg roma , egykor hatalmas 's garázda várurak saszéke , kikkel a' zúgiak örökös háboruban éltek. — Wildenburgnak egyik cseléde goromba gúnnyal ille-

tett egy zugi mészáros , 's egy darab húst akart attól erővel elragadni ura számára ; a' mészáros jól célzott vágással szelte le a' kívánt húsdarabot , de az erőszakos cseléd jobbkezét is hozzá , mellyet azután megvető mosolylyal dobott a' zsoldos arczába. Wildenburg , ezen méltatlanságot megboszúlni lihegvén , elragodott egy virágzó hajadont Zugból 's várába hurczolván , szerelemre akarta kényszeríteni. Az okos leány , kinek neve Elsener Anna , miután könnyei 's esdeklései sikerellenül paltoztak le a' baromi zsarnok érczpánczéljáról , tettetett mosolyt ültete rózsás ajkaira , szerelmet színlett a' szenvedélyes dühöncz iránt , 's megígérvén , hogy önként hódolni fog vágyainak , csak egy kis időre atyjához kérezkedett. Az elvakult dühöncz , ki különben is tartott a' zugiak boszújától , engedelmet adott rövidke látogatásra , de megesketé Annát , hogy vissza fog jöni. Hely 's idő rendeltetett a' találkozásra. Anna megtartá esküjét , eljött a' találkozás rendelt helyére , de atyja kíséretében. 'S midön Wildenburg , szenvedélye rohamában , tigrisként szökött a' karcsú hegyi gazellára , az öreg Elsener bárdja ketté hasítá koponyáját. Két nap múlva Wildenburg várának csak romai maradtak , mint Schwanaunak , 's Wolfenschiss fészkének Schwyczben és Unterwaldenben. — A' bérczek gyermekci így szoktak bánni zsarnokaikkal , 's ezért Schweicz mai napig szabadság hazája. — Innét folyvást a' tó kellemes partján vezetett a' tökéletes út , vízi szellők , 's út melletti gazdag

gyümölcsösök árnyéka által hívesítve, szemközt velünk a' nap hőse 's jelen utunk czélja, a' nagy Rigi-hegy. — A' zugi tó éjszaktól csaknem egyenesen délnek nyulik, $2\frac{2}{3}$ órányi hosszu, $\frac{1}{5}$ órányi széles és Szent Adriánnál 1200 lábnyi mély. Kiemennevü hegyfok által két részre oszlik, mellyek közül a' zugi fél alsó, az arthi pedig felső tónak neveztetik. Délnyugat felől a' Rigi hajlik hullámi fölébe meredek homlokával, melly ez oldalról meghághatlan.

Szent-Adriánnál átléptünk a' hegyes és tavas ősi Schwycz respublicába, melly egész Schweicznak nevet adott 's egy a' régi szövetség alkotói és a' négy eredeti Waldstätten közül, mellyekről Schweicz legregényesb tava Vierwaldstädti tónak neveztetik. Ez ősi cantonok (Schwycz, Lucern, Uri és Unterwalden) igen büszkék azon dicsőségre, hogy ők alakították a' helv. respublicák alapját tevő szövetséget, lerázván magokról külföldi zsarnokság gyűlölt jármát Tell, Fürst, Stauffacher és Arnold alatt, kiknek neveit, mint szentekéit, buzgó tisztelettel említi ma is a' szabad cantonok ihletett fia 's lelkesülve szövi nemzeti énekeibe, 's lerontván a' fenlakozó várnagyok sziklafészkei, Gessler várát, Rotzberget, Schwannaut és Zwingurit, mellyet a' vidék pásztorai homlokuk izzadságával emeltek önmagoknak börtönül, 's a' többieket, hol az elnyomás saskeselyüi fenyegetve mutogaták véres körmeiket. Jelenleg is ezen cantonokban találni fel a' régi ősi Schweiczot egész eredetiségében, a' democratia, a' fejenkint szavazó 's képviseleti rendszerre nem alakult népgyűlések eredeti

nyers typusát ; a' zárdák fentartásaért buzgó , vallásos , imádkozó , bucsujáró népet , boldogot és büszkét szegénységében , egyszerű pásztorokat , kik vígan danolnak nyájaik nyomán , de ha kell , egyenkint hő-
söket ; Kuonit a' pásztorot , Ruodit a' halászt 's Wer-
nit a' vadászt. E' nép merészen mássza meg a' jég-
mezöket , villámgyors zergéket üzve ; biztos kózzel
tartja csolnakja kormányát , ha Föhn üvöltöz végig
a' négy canton szeszélyes tómedenczéjén ; és min-
den perczben meghal szabadságaért. De e' merész
nép buzgón szórja magára a' keresztet , ha a' szent
csengetyü hangjait hallja 's földre borúl Bruder Klaus
ereklyéi 's csodatetteinek durva rajzolatai előtt , ter-
mészet feletti tünemények előtt görnyedez , telve van
szent babonával , 's hasonló ábrándos kegyességgel
hiszi mind azt , mit Tell , Winkelried 's Arnold an
der Halden végbevitt az ősi szabadságért , mint Dra-
chenried csodáit és Klaus barát legendáit.

Ezen ősi jellemü , democratá és catholicus
cantonok közt legnagyobb 's legnépesebb Schwycz ,
noha ez is csak harminczegy négyszeg mérföld ,
mintegy 40 ezer lakossal. — Noha a' régi jó
és rosz szokásokhozi babonás ragaszkodás ki-
zárja a' földművelés újabb haladásait : vidám
zöld legelői 's dús gyümölcsösei igen virágzó
's kertszerű tekintetet adnak a' tavas és patakos
tartománynak. Szőlöt nem termeszt , bár arra igen
alkalmas , hanem gyümölcs-bort készít ; bur-
gonyát 's hüvelyes veteményt nem ültet , mert az
apák sem ülteték. Szellemi haladásai is igen lassúk ;

nyomdája van ugyan Schwyczban 's Einsiedelnban , de ez is csak ájtatos könyveket nyomtat ; a' lakosok igen tudatlanok 's babonások , mert az iskolák rendezése 's igazgatása a' községekre 's leginkább az azokban uralkodó jézsuitákra levén bizva , és az iskolatanítók olly roszúl fizettetvén , hogy e' miatt kénytelenek egyszersmind orgonisták 's harangozók is lenni , a' közoktatás igen nyomoru lábbon áll. Azonban e' tudatlan 's babonás népnek jellemző vonása a' szabadságszeretet. Az ősi szabadsághoz épen olly buzgón ragaszkodik , mint ősi hitéhez , abban 's ebben semmi újítást nem tür. Ünnepei , megannyi szent heverdennapok , igen számosak ; a' czéhek , testületek különös védszentek oltalma alatt állanak ; még a' XVII-ik század végén is lefejeztettek , kik protestantismus gyanujába keveredének ; de szintúgy kövezés veszélyének volna kitéve , ki a' tisztán democraticus alkotmányt sértené. A' souverain hatalom a' nép kezében van ; fejenkint szavaznak , egyenes adót nem fizetnek 's egész canton jövedelme 28 ezer livre. — Ez egyszerü democraták annyira ragaszkodnak régi szokásukhoz még az öltözetben is , hogy a' régi feketebörnadrágnál kényelmesb pantalon behozásában is sokáig a' szabadság veszedelmét látták. A' nők fejrevalója feltünő , az asszonyok fehér , a' leányok fekete pillangószárnyakat viselnek fejeiken , roppant magasakat , 's a' két szárny közé gyakran nagy bokréta csinált-virág van tűzve. — 'S illy öltözetben , illy régi együgyűségben :

„Daheim regieren sie sich fröhlich selbst
Nach altem Brauch und eigenem Gesetz.“

Zugból két óra alatt jövének Arthba , a' zugi tó déli végén , a' Rigi és Ruffi hegyek alatt kies helyzetben fekvő kis városba , honnét a' Rigit megmászni szokás. A' Riginék több utja van , egyik egyenesen Arthból megy fel , ez rövidebb , de meredekebb és terhesebb ; ha Zugból , a' helyett , hogy Arthba mennénk , a' tavon átladikázunk Immenseebe , onnét igen könnyű a' feljuthatás , de még ennél is kényelmesb a' goldaui út , melly az ezen falubeli fogadótól kanyarodik fel a' Rigire. Ezen út lóval is járható 's ezért hölgyek számára főleg alkalmas 's az által még érdekesb , mert rajta a' goldaui borzasztó emlékü hegyomlás nyomait is láthatni , sőt tapodhatni.

V.

RIGI

Julius 10-én, gyönyörű nyári nap alkonyatán, kezeinkben öles hosszú, könnyű lágy fából faragott, 's végeiken vasszeggel ellátott, és zergeszarvval ékesített hegyászó botokat emelve, az esti szellő csókjainak 's a' mosolygó természet életadó leheletének nyílt kebelével, hágdosánk a' goldai fogadótól fel a' Rigire, mellynek kilátása egy a' legszebbek közül Schweiczban, fölmenetele pedig, egyéb hasonló magasságú hegyekhez hasonlítva, csak kellemes séta. Az út nagyobb részint kövekkel kirakva 's falépcsőkkel és fogódzókkal van ellátva, vagy pedig puha gyeppamlagon, legelő csordák és nyájak idylli csörömpölése 's barátságos hegyi kunyhók közt vezet fel. Hol emberi kéz nem működött, természetes lépcsőket alkotnak a' fagyökerek. Minden lépten zöldbársonyos pamlagok, azaz puha mohával benőtt kövek, mellyeken olly édes pihenni e' hűs légben, ez álomba szenderítő vízmoraj közt. E' hegy most majdnem legkeresettebb helye Schweicznak, mert az emberek, kik a' természetet is szeretik, de a' kényelmet is, e' kettőt sehohsem köthetik olly jól össze, mint a' Rigin. A' Rigi szomszéditól teljesen

elkülönzött tíz órányinál nagyobb területű 's 5500 lábnyi magasságú hegy; a' gyönyörű lucerni, zugi és lowerzi tavaktól úgy környezettve, hogy a' szomszéd hegyek- 's halmokkal csak alig van némi összeköttetésben. Gyepoldalán száznál több pásztorkunyhó 's 2 — 3000 darab legelő marha, juh és kecske. — A' kolompok, csöngetyűk, havasi-kürt, éneklő pásztorgyermekek hangjai bájos idylli költeménynyé egyesülnek. Előttünk lovagló hölgyek haladtak, szelíd, jámbor lovaik gondos kísérőktől vezetettve; az esti lebel enyelgve játszott fátyolaikkal 's az anda angolnők arany, a' virgoncz francziánék fekete fürteivel. -- Mentünk és mentünk, azon fáradhatatlansággal, mellyet az ismeretlen után sovárgó vágy 's egy szép nyári est költészete ad az izmoknak. Szemeink a' balra eső Rigi-Scheideck várszerű falain gyönyörködve csüggének, hol a' sima sziklabástyák oldalából apró vízómlások szivárognak, 's a' sziklák szegélyét a' szeszélyes természet, tornyok, bástyák, várcsipkézetek alakjára tépdésé; füleinket a' zuhatagok 's mélyen a' bérczággy fenekén morajzó patak éneke, az ezüst csengetyűk távol zengései, a' saját-ságos „Kuhreihen“ ujongó hanglejtései verdesék; egész lelkünk kéjelgve, árjongva, csapongva, gyuló gerjelmek szárnyain ringatózva, érzetözönben olvadva uszott e' „zengő sugarak és sugárzó zengemények“ közt. — Álmamból rögtön dörgés hangja rázott fel. Felnéztem 's a' hátunk mögött, a' széles lowerzi völgy tulsó oldalán fekvő Rossberg köomladékain felszállt por jelenté, hogy e' vészes és rosz jövődjü hegy ismét, bár kicsinyben, üzni kezdé duló játékát.

'S kalauzunk, az ügyes és becsületes Schreiber, elbeszélte a' sötét hegy történetét. Megállván, visszapillantottunk a' völgyben fekvő Goldau falura 's a' körülé mutatkozó pusztulás gyászos tanyájára. Goldau azon szerencsétlen falu, melly Busingen, Ober- és Unterröthen társaival 's Lowerz egy részével együtt a' felette meredő Rossberg leomlása által összezúzattott, 1806. sept. 2-án esti 5 órakor. Ezen falvak, az előbb igen kellemes és virító völgyben, a' zugi és lowerzi tavak közt feküdtek. Most helyeiken semmi egyéb, mint összezuzott óriási sziklatömegek, mellyek itt pusztta meztelenségben állanak, másutt fűvel 's fával benövék már. Az egész völgy sokkal magasabb most, mint előbb; a' szikladarabokra föld hordatott 's a' halálos rögökön jóízű cseresznye terem. A' szép lowerzi tónak egy része is betemettetik ez iszonyu hegyszakadás által, melly $2\frac{1}{2}$ millio schweiczi franknyi kárt okozott 's 457 embert ölt meg; 14 még a' következő napon élve ásatott ki a' romok közül. Mind ez öt percz alatt történt; a' megindult 's felbőszült hegy borzasztó erővel és sebességgel küldé a' völgybe megszaggatott kebele dühét; a' rohanó kövek iszonyú szökdeléssel boríták el a' siralom völgyét, mellynek azóta e' helyen minden emberi szorgalom daczára is bús és vígasztalan alakja van. — Goldau, nem ugyan régi helyén, de mégis a' köromok közepett, újlag felépült; Arthban pedig az iszonyú történet emlékezetére maig is évenként gyászünneptartatik. — A' Rossberg 4800 lábnyi magas, és több század óta fejtegeti magáról a' halál magvait a' lowerzi

virágzó völgy ölébe; már a' XIV-ik században is temetett el egy falut, 1712-ben, 1777-ben 's végre 1795-ben szinte tett kisebb károkat, 's az 1806-ki omlás, csaknem egy órányi hosszóságban, 1000 lépésnyi szélességben 's 100 lábnyi vastagságban foszlott le a' bérczről 's ezen rémes tömegek rohanása olly képtelen erejű és szilajságu volt, hogy egész kis hegyeket alkotó szikladarabok ugorván át a' széles völgyet, a' Rigi aljáig, sőt annak oldalára is felrugaszkodtak. — A' lowerzi tó 70 lábnyi magasságra kelt a' szokott felett, és számos házat elborított 's elsodrott Schwanauban. A' vidékbeli kápolnák, a' goldaui harang előbbi helyeikről igen nagy távolságra találtattak meg. Az iszonyú dörgés 's ropogás, melyet a' szomszéd bérczek bögve riadoztak vissza, egész Uri, Lucern és Zürich cantonokban meghallatszott. E' kis omlás is, mellynek felszálló porát látók, milly hangos dörgést okozott; képzelhetni az 1806-iki itéletet. És ezen jámborok mégis ott lakoznak a' hegy alatt, hol őseik, apáik laktak és eltemették! — az eszméletlen, állati megszokás okozza-e ezt, vagy az ősök poraihoz vallásosan ragaszkodó pietás?

Természetvizsgálók, kik e' tüneményt gondos figyelem tárgyává tették, a' hegyet alkotó anyagok eső általi lassú feloszlásának, némellyek pedig még valamelly csodálatos belső kitörés segédhatásának tulajdonítják a' vészes eseményt. — Számosb munka íratott már erről, többek közt a' híres Saussure is megírta felöle értekezését; dr. Zay pedig, ki a

hegyomlás szemellátó tánúja volt, Arthban, 1807-ben saját nagyobb munkát adott ki, mellyből némelly érdekesb adatokat közleni el nem mulasztok.

1806-ik év nyara igen esős volt; sept. első napjában folytonos zápor. A' hegy oldalán új hasadékok mutatkoztak, kövek váltak el 's hullottak alá, mint már nem egyszer; gyomrából félelmes és bömbölő zaj hallatszott. — Sept. 2-nak délutánján, e' gyásznapon, mellyen nem bújt ki napsugár a' sűrű fellegek közül, mintegy félve a' bekövetkező rémjelenettől, nagy darab szikla gördült alá, fekete porfelleget keltve aláhulltában; a' hegy alsó része felé a' föld felülről alá nyomatni látszott és e' félelmes mozgások ijesztve kezdének hatni a' lakosok némi részére. A' canton babonás szelleme azt hiteté el velök, hogy valamelly rossz lélek üzi a' föld alatt gonosz játékát, 's az arthi lelkész szent igéi, pap exorcismus által akarák megmenteni vagyonukat 's életöket. Nem sokára egy, a' többieknél nagyobb hasadás volt észrevehető, melly lassankint növekedett, vizforrások kezdtek minden felé kibugyogni, az erdő fenyüi remegve ingadoztak, öreg fák törzsei repedeztek darabokra, a' madarak sikoltozva repültek tova; — egy kis végítélet! — Néhány percczel öt óra előtt mindinkább erősödtek a' hatalmas vész előjelei, a' hegy egész felülete leválni látszott, de olly lassan, hogy a' lakosoknak még idejük lett volna elszaladni, mit néhányan tettek is. De a' többség nyugton maradt ösei lakában, és szerencsésnek mondá magát, hogy távol van a' veszélytől, melly a'

szegény szomszédokat fenyegeti. A' goldai nők szemközt néztek a' veszélylyel, 's e' nők néhány percz múlva nem éltek már. Egy öreg goldai lakos, ki gyakran jósola szomszédjainak hasonló szerencsétlenséget, nyugton szívta pipáját 's vizsgálta a' bércz arczulatát, midön hozzá szaladó fia felkiálta, hogy a' hegy le akar rohanni; az öreg bement szobájába, azt mondván, hogy még van ideje másik pipára tölteni. Azifju, tovább futván, nagy nehezen megmenekült, de visszapillantván, látta, — hogy az ősi ház nincs többé!

Egy másik lakos, felriadván a' vész fenyegető előjeleitől, karjára kapta két kis gyermekét 's elfutott azokkal, mondván nejének, hogy sietve kövesse őt a' harmadikkal. Az asszony bement a' házba, az ott levő öt éves gyermek Mariért, kivel a' hü szolgáló, Ulrich Franciska, kezén fogva járkált a' szobában. — E' perczben, mint Franciska később elbeszélé, úgy tetszett, mintha a' ház, melly fából volt, kivettetnék alapjaiból, 's görgött sebesen sodortatva köröskörül; olykor fejére bukott, majd ismét lábain állt, mély sötétben 's erőszakosan elválasztva a' kis gyermektől. Midön a' görgés megszűnt: minden oldalról földbe tömve találta testét, fejével alá felé, összeroncsolt tagokkal és iszonyú kínvonaglásban. Azt hívé, hogy utolsó ítélet van 's ő elevenen temetteték el valamelly mélységbe; nagy fáradsággal mégis sikerült kiszabaditnia jobb kezét 's kitörteni a' vért szemeiből. — Most kezdé hallani a' kis Mari gyöngö nyögését 's nevéen szólítá azt: a'

gyermek sírva felelé, hogy hanyatt fekszik kövek és bokrok között, mellyek által erősen be van rekesztve, de világot lát, és valami zöldet is; 's zokogva kérdezte, ha nem jön-e el atyus őket a' szép napra kivinni ezen hideg zordon helyről? — Franciska, buzgó hite szerint, azt válaszolá, hogy itélet napja van 's hogy ember nem segíthet rajtok, hanem boldogok lesznek mennyben. Együtt ájtatosan imádkoztak. Végre Franciska fülét lávól harangszó üté meg, a' sternenbergi harang éles hangja; majd ismét hetet hallott ütni másik szomszéd faluból, 's most kezdé csak hinni és reményleni, hogy még életben van, imádkozni szabadulásért 's vigasztalni a' síró gyermeket, ki előbb vacsorát kért, majd hidegről panaszkodott; — kiáltozása perczenkint gyöngébb lett 's végre egészen elhalt. — Franciska is fejével folyvást aláfelé, földdel körültömött testében, különösen lábaiban, csaknem elviselhetlen hideget kezdé érezni, mellyet halál hidegének hitt. Iszonyú erőfeszítéssel sikerült neki mégis lábait kiszabadítani 's talán ez menté meg életét. Néhány óra telt el, illy kínos helyzetben, midön ismét hallá a' kis Mari szavát, ki előbb elszenderült 's most megújítá síralmait. — E' közben a' szerencsétlen atya, futás által megmentvén magát 's két gyermekét, hajnalig búsan és félörjögve bujdosott az éjlepte romok közt, elveszett családját keresve. Végre feltalálta nejét; halva volt, egyik gyermekével karjai közt. Fájdalmas felkiáltása, 's a' zöreij, mit ásás közben okozott eljuta a' kis Mari fülébe, ki azonnal lármázni kezdé. Atyja

kiszabadítá a' gyermeket, bár törött lábszárral, 's megtudván a' kis sirótól, hogy Franciska sinces messze, további kutatás után ezt is megmenté, de olly állapotban, hogy életéhez alig leheté remény. Görcsös ijedezések rohanák meg 's néhány napi ideiglenes vakság. A' ház mintegy ezer lábnyi távolságra sodortatott el azon helyről, hol előbb állott.

Ugyanekkor idegen utasok is veszték el; a' vándor családnak egy része, melly néhány öllel előbb járt, összezúzaték, kik hátrább maradtak, élve menekültek ugyan meg, de nem szünő kín martalékai. Mert egy fiatal férj mosolygó nejét veszté el, kivel Schweicz hegyein akarta élvezni a' mézes hetek édeit: 's egy atya gyermekét és két árva növendékét.

'S mind ez pár percz alatt! a' természet egész arculata elváltozott a' goldauai virágzó völgyben; a' föld a' rohanó tömegek ereje által feltúratott 's hullámzott, mint tenger. Nem méltán gondolhatta-e szegény Franciska, hogy utolsó itéletnapja van, 's lelke üdvéről kell gondoskodnia? Minden érzőbb kebelre kínosan kell hatni e' borzasztó színhelynek, mellynek képét a' fölötté uj fiatalságban felvirágzó természet még szomorúbb bélyegüvé teszi, olly közel tüntetvén elő egymáshoz 's így mintegy összeölelkeztetvén életet és halált. Milly élénken érzeni itt, hogy a' természet örök harczában szünetlenül váltja egymást romolás és teremés; e' nefelejts, mellyet kezeim letépnek, élő és mosolygó leány kebelére tüzendőt, eltemetett menyasszony szívéből nőtt ki; e' piros cseresznye, mellyet vidám utitárs-

nőm hasonló színű ajkaihoz nyujtott, hamvadó ifju csontjaiból vette életét! — Semmi sem tartós, csak a' változás, semmi sem állandó, csak a' halál! A' legsötétebb képek fogtanak körül, midőn a' gyanús és hajdani dúlása végitéleti arcvonalmaid most is magán hordozó Rossbergre visszanéztem, szelid idylli zengemények helyett Byron versei zúgtak keblemen keresztül, ki szaggatott keble rokonszenvében megéneklé e' nagyszerű természettragoediát.

Borongó kedélyünk csak akkor derült fel egészen, midőn a' Rigi-Staffelre érvén, megpillantók a' nyugvó napkirálynő enyhe-szeliden sugárzó arcját. 'S minő tekintet nyílt meg szemeink előtt!

Egy óra alatt érkeztünk fel az ugy nevezett „Dächli“-hez, honnét már igen szép visszapillantás esék a' lowercezi tó omladékos völgyére, a' goldani hegyomlás virággal benőtt sirhalmaira, 's a' tóban úszni látszó két kis szigetre. Az út folyvást a' hegy belső oldalán vezet, a' Dächli állomástól meredek lépcsős uton jutni fel az apró kápolnákhöz, a' Rigire zárándokló bucsúsok tanyáihoz, gorombán faragott torz szent képekkel, 's a' „Klösterlihez“, mellynek hivatalos neve „Maria zum Schnee“, hol a' kis zárda házban 3—4 capucinus gyóntat és elmélkedik, 's főleg aug. 5-én sok zárandok fordul meg az ősi cantonokból. — A' zárdától, melly körül betegek is tartózkodnak és savót isznak az egészséges hegyi levegőben, fél óra alatt, szelid zöld réten vezet az ut a' hegy egyik főállomása 's vendéglőjéhez, a' Rigi-Staffelhez.

Iparkodtunk nap hunyta előtt érni e' pontra, 's kettőztetvén lépteinket, valóban fel is értünk. — A' nap csöndes méltósággal merült le láthatárunkról, hajnalt adni a' Csimborasszónak, földgolyónk másik felén, 's való csókjaival aranyozta a' bérczek csúcsait; a' legmagasbaktól legutoljára vált el. Még félkereké látható volt, másik fele már lemerült; kevés másodpercz mulva végsugárai is elenyésztek, 's a' nagy kép szinezete velök együtt eltűnt. Mintegy 30—40 ember volt velünk együtt a' nagy jelenésnek ajtatos, hallgatag tanúja. E' tekintet imádkozásra hangolja a' lelket, 's ott álltunk önkénytelenül összekulcsolt kezekkel, az ég nagy kristálydomja alatt, mintegy buzgóságba merült quakker gyülekezet, komolyan hallgatva; és egy sem volt olly szemtelen, hogy szokásos 's divatos elragadtatás üres ömledezéseivel háborgatta volna az ünnepély csöndét. — Sokan igen is merészen használják az isteni szót, 's vannak ismerőseim, kik minden pecsenyét, pohár pezsgőt 's lábikrát isteninek magasztalnak: de illy kilátás gyönyörében csakugyan van valami, a' mi e' nagy nevet megérdemli. Fön a' magason szétkalandoz 's mintegy uralkodik kéjittas tekintetünk egy kis világ fölött, melly előttünk abroszként kiterítve fekszik, hegyei-, völgyei-, 's vizeivel. Az ajtatos nézőnek arczeit rózsákkal hinté az esti pir, 's én gyönyörrel jártatám szemeimet végig a' csodaszép panorámán 's a' lelkesült arczok égtől kölcsönzött rózsáin. — 'S e' szózatosságmég csak akkor szűnt meg, midőn a' szép tűzgolyó egészen lemerült 's a'

lég hős, az est homályos lett. — Imádkozzatok, ti kik a' Rigire vándoroltok, hogy illy kedvező napotok legyen a' szeszélyes hegyi természetben.

Innét még fél óráig tartott felmennünk a' Rigi-Cuimra, a' hegy legmagasb pontjára, hol éjjeli szállásunkat találtuk. A' rigi-culmi vendéglő a' hegy legfelsőbb (5555 l. magas) teteje alatt mintegy 50 lábnyira fekszik, 1816. óta áll, 's annyira látogattatik, hogy sok nyári éjszakén lehetetlen benne ágyat találni, noha 40 ágygyal bír. A' faépület minden lépésre reng és visszhangzik, falai közt szép nyáréjeken a' legnagyobb elevenség, futkozás, zaj és robaj, minden europainyelv — egész kis bábel. De a' különben egyszerű faépületet példás tisztaság ajánlja. Asztala pedig nemcsak jó, de mondhatni, hogy, tekintve e' magasságot, hova mindezt felhordani kell, nagyon is urias. Ollykor, ha véletlenül vagy az év szokatlanabb részében rögtön sok vendég érkezik: megtörténik ugyan, hogy a' koplalni kénytelen, kiéhezett hegymászók jobban gyönyörködnének egy nagy kerek sajtban, mint a' holdvilágban, vagy a' nyugvó nap aranytányérjában: de most, nyár elején, illyen szerencsétlenség nem érte gyomrainkat. A' vacsoránál igen jó halakat, süteményeket 's mindent kaptunk, mit a' legkényesebb iny megkívánhat. Apró emlékeket vettünk, igen ügyesen faragott fa-czikkelykéket, melyeket itt 's egész hegyes Schweiczban tolakodva árulnak. — A' társaság kevert volt, élénk francziák, nehézkes németek, hallgatag angolok, azon egyben megegyezők, hogy roppant étvá-

gyukban egyenkint annyit felemésztettek, mennyivel hat éhes kolduló barát 's e' felett néhány ártatlan gyermek jól lakott volna. — Csodálatos, varázsszerű érzelem, hosszas magános vándorlás után a' sziklák kopár falai, sötét fenyvesek, mormoló hérczpatakok zugásai közt, egyszerre a' magas tetőn, mintegy új világban, mintegy ismeretlen planétában, idegen, soha többé nem látandó társaságot találni, melly a' jövevényre fél kíváncsian, fél közömbösen néz. Városok 's faluk, az emberek szokott lakai, mélyen a' völgyekben maradtak; itt, a' felleghországi magasságaiban, lenge Hebéket 's mennyei nektárt és ambrosziát álmodik a' képzelet. A' Hebéket azonban ezúttal a' csinos, piros pozsgás, fiatal fogadósné 's néhány tenyeres talpas szolgálója, a' nektárt 's ambrosziát jótékonyan hevítő thea, punsch és pezsgő képviselék. Többek közt egy zürich-cantoni énekes társaság ült velünk a' vígjajzos asztalok körül, melly vacsora felett 's után nemzeti dalokat énekelt. Mint már egyebütt említém, szabadság- és honszerelem, lelkesítő történeti emlékezések, epesztő honvágy, 's egyéb nemes és magas érzelmek melegíték át a' jól énekelt komoly dalokat, miket később bordalok 's vidám és tréfás énekek is követtek. Jól esett a' férfias, piperétlen egészséges dalokat hallani, miket 15—20 schweiczi polgár szabályosan és lelkesülten énekelt, kicsinyben előnkbe tüntetvén a' nagyobb dalünnepek képét, és eszembe jutottak Seume sorai:

Hol dalolnak: ott nyugton maradhatsz.
 És ne félj, bár milly legyen hited --
 Mert jó emberektől jó az ének, — 'sat.

A' melodiák többnyire Fröhlich, Nägeli, Conradin Kreuzer, Huber 'sat. teremtményei, a' költemények szinte Fröhlich, Lavater, Pestalozzi, Schlegel, Pfeiffer, Münch, Bornhauser, Krauer 's egyebektől. Még most is zengnek fülembé Münch „Honüdvözetének“, Koller „Sempachi csatadalának“, Lavater „Tell Vilmosának“ méltóságos hangjai, 's enyelgve játszanak vissza emlékezetembe a' pajkos Langbein rózsás hűmorú szülöttei.

Az énekek elzengtek, de ezen rengő fapalotában, mellyet minden lépés megráz 's megingat, lehetlen vala mélyen 's nyugodtan aludni. Félálomban feküdtem, 's képzetem elébe a' kedves otthon nyájas alakjai tünedeztek, mintha folyvást hallottam volna Wilhelmi gyönyörű honvágydalának rezgő hangjait:

Hol vagy szerettem, szép hazám,
 Lelkem 's szívemnek szent rokon!
 Ifju korom, reményeim hazája!
 Hol tavaszom rózsái nyílnak
 'S társaim sétálni járnak,
 Hol halottim feltámadnak,
 Hon, melly nyelvemet beszéli. —

Rövid éjem zürzavaros szövedéke vala kéjnek 's bűnak, csókok- 's könnyűknek, midőn a' házi lárma felébresztett 's emlékeztetett, hogy nap felkelte nem messze van. 'S gyorsan öltözénk, hogy a' dicső jelenetet bűnös hanyagsággal el ne mulasszuk. A'

hajnali lég hűs volt 's felső ruháinkba burkolva, mintegy 40—50 vendég, — részint a' tegnapesti áhítatos quakker gyülekezet társaságban vártuk el az ég királyának ünnepi felmerülését.

Elismert dolog, hogy a' Rigi a' természeti legfelségesb observatoriumai egyikévé alkotta, honnét szépségeit bámulni 's nagy bibliáját olvasni és tanulni lehessen. Illy kiterjedésű, illy nagyszerű és csodaszép panoráma egész Schweiczban még csak egy pár találhatik; mintegy 300 mértföldnyi kerületein uralkodik; egész éjszaki Schweicz, a' Jurák, Vogézek és a' német Schwarzwald be vannak foglalva e' dicső kép ráájába. Az alacsonyabb hegyek alig kivehetők; az emberek lakai, városok, faluk, majorok, apró fehér pontocskákkint látszanak a' távolban, — 's hogy annál hamarébb lehessen üdvözölni a' kelő napot: a' Rigi kopasz, élőfátlan tetején 18 láb magas állás van emelve, melyre a' vendégek egy része fel szokott hágni, hogy minél előbb nyerhesse homlokára a' hajnal első sugár-csókjait. — 'S keleten gyöngé fény kezd terjengeni, mint a' hajnal első jelensége, a' fény lassankint erősödik, 's aranyozni kezdi a' keleti láthatárt. A' berni havasok, tető tető után, rózsaszinbe öltöznek, a' vidék mintegy ezüst fátyolosan, fehéren hullámozó tengerben látszik úszni, mellyből csak a' bérczsúcsok emelkednek ki, erdők, tavak, folyók, városok és falvak ébredni 's élni kezdenek. Az árnyékok mindinkább tűnedeznek 's kevés percz mulva minden tárgy teljes fényben ragyog, a' nap nemes, nyugodt, tiszta fénye, az

örök igazság legmagasztosabb jelképe, győzött az éj kísértetes ködein, a' sölétség országán, 's a' nap első szüz sugárainál felmosolyg a' paradicsomi vidék, 18 tavával, mellyeket a' Rigi csucsáról megolvashatni. E' tavak közül legközelebbiek a' zugi tó, 's a' négy canton tava, e' gyémántkereszt Schweicz bérckebelén, mellyek a' Rigi lábait mossák tiszta hullámaikkal 's lengik körül regényes és lélekiemelő emlékezéseikkel. — De e' kilátás megérdemli, hogy részletesben leirjam.

Éjszak felé a' zugi tavat és Arthot látja a' szem, szorosán a' hegy lábánál; a' zugi tó éjszaki végén Zug várost 's mögötte a' cappelli egyház toronycsúcsát, hol a' reformator Zwingli, vallási harcban elesett. Hátul az Albis hegysora áll, Zürich fehérházainak egy része, 's a' zürichi tó tükördarabja ragyog; a' Rossberg balvalla fölött az egéri tó látszik, mellynek partján nyerék a' schweicziak (Schwycz, Uri és Unterwalden cantonok) 1315-ki decemb. 6-án hires morgarteni diadalmukat, mellyet azonnal követett a' schweiczi szövetkezés és az ősi függetlenség férüas megalapítása. Az éjszaki láthatárt a' német Schwarzwald hegyei 's erdőségei zárják be. — A' nyugati tekintet még szabadabb és nyíltabb, mint az éjszaki. Egyenesen a' hegy alatt van a' schweiczi classicus föld egy része, a' mély út Tell kápolnájával, hol ennek boszúra szentelt nyila Gessler vad szivét keresztül lövé, 's Gessler vára Küssnacht mellett. Tovább a' négy canton tava (Vierwaldstättersee) partján a' zárdadús Lucern 's az

egész szép lucerni canton, mellyet a' Reuss vize hasít. A' Reuss fölött éjszakra van a' híres sempachi tó, a' schweiczi hősiség másik emlékezetes mezeje, mellynek nymphái Winkelried tetteit éneklék. Lucern-től balra a' sötét Pilátus borzas és mevszagगतott bérczhomloka, mellynek ködfelleges haragját rettegik a' tavak esolnakosí. Ezen láthatárt a' Jura gránit-hegysora fejezi be. — Dél felé a' Rigi hegytömege alkotja a' színpad elejét 's csak itt-ott engedi előtűnni a' sok ágú vierwaldstätti tó tükrét. Odább tündöklenek az alpnachi és sárneni tavak 's mellettök fehérlik a' Brünig hegyen át a' Brienzbe vezető ut; kiterítve látszik az unterwaldeni canton, a' szent emlékü Melchthal, Stanz fővároska 's e' fölött a' Stanzerhorn, saxeleni híres bucsujáró egyház, a' niederwaldeni szent Klaus barát ereklyéivel, 's legendáival 's mind ezeken túl a' berni és uri-i havasok ezüstös álomországa, tündöklő jégcsúcsok hosszú gyémántláncza, a' szüz leány 's ennek lábainál térdelő két barát, az Eiger, Finsteraarhorn, Tittlis, Rothstok, Bristenstok 'sat. Kelet felé is folyton és szakadatlanul tart a' havasok ragyogó sora; feltűnik a' glárusi és appenzeli láncz is, a' Glärnisch, a' Sentis. Közelebb a' loverzi tó megett Schwycz látszik, az ösi, egyszerű respublika főhelye, a' régi schweiczi szabadság főfészke: fölötté a' két éles Mythen sziklafő. Ezekről jobbra nyílik a' Muotta völgy; balra emelkedik a' Rossberg, mellynek haragja Goldaut eltemeté, 's melly tőszomszédja Riginek. 'S itt ismét ki van terítve a' szem előtt a' goldaui hegyomlás egész színhelye 's romvilága.

és az általa egy részben eltemetett loverzi tó két kis szigetével, melyek egyike a' regényes Schwanau. A' kis zöld szigeten, ó fák lombjaitól körülölelve, négyszegű toronyromot vehetni ki, melly körül, a' vidéki néphit szerint, évenként egyszer fájdalmas kiáltások hallatnak 's megjelenik a' régi kegyetlen várnagy vérfoltos árnyéka, halvány schwyzi leányka szellemétől üldöztetve, lánczsörgések és rémes szélzugás a' kísérő zene ezen éjféli drámához, melly avval végződik, hogy a' várúr leszökik a' torony tetejéről 's jajgatva merül el a' tó hullámiba; 's mig fölötte a' kaczagó habok összezáródnak, a' viszhangos partok kínos jajkiáltásoktól zengenek: a' boszuló leányka leereszti üldözve lobogó fáklyáját, 's áldó szellemkarjait égre emelvén imádkozik hazájáért. Schwanau várban ugyanis 1308-ban kegyetlen és buja várpáncsnok fészkelte, Brunecki Gessler Hermann méltó czimborája, ki egy szép fiatal schweiczi leányt várába hurczoltatván, szerelemre akart kényszeríteni. A' leány azonban ablakhoz ugorván, mintsem gyűlölt karjaiba vesse magát, a' mélységbe szökött 's hős hullámsírba temetkezett. Boszúálló rokonai az általános schweiczi lázadás alkalmával, mellyet Gessler és társai önkénye idézett elő, Zwing Uri, Rossberg és Gessler várával együtt, lerombolák az átkos falakat 's megölik a' buja zsarnokot.

Leszállván az imádás helyéről, kellemes zöld réteken 's idylli lakok közt keringve, a' pásztorkunyhókban schweiczi sajtokon pihenve, pár óra alatt Tell kápolnája előtt állottam meg. Buzgó öreg nő őrzi az

egyszerű szentséget, melly durva frescofestvényt visel homlokán, Tellnek ismeretes hőstettét, miként t. i. e' helyen a' zsarnok Gesslert érdemlett halálnak áldozá. A' fresco mellett e' felírás :

Gesslers Hochmuth Tell erschossen
 Und edle Schweizerfreiheit entsprossen :
 Wie lang wird aber solche währen ?
 Noch lange , wenn wir die Alten wären!

Miután Tell megszabadítá magát egy merész ugrással Gessler körmei közöl 's az Achsenbergen keresztül, zerge utakon, megszökött üldözői szemei elöl, magához vevé hü nyilát, ugyanazt, mellyel fia fejről, atyai szive kínai közt, az almát lelövé, 's a' habokból megmenekült Gesslert azon árnyas mély úton leste meg, hol e' kápolna áll. Nyilveszszeje szívet talált, 's a' szabadság lángjai fellobogtak hona bércein. Az áldozat helyén szerény kápolnát épített a' pietás, melly maig is jó állapotban fenáll, bár külseje 's belseje egyaránt falusias, egyszerű 's dísztelen, mint azon emberek, kik ez épületet egyik szabadítójuk emlékének emelék. 'S ez emléktől nem nagy távolságra látható a' zsarnokság megbuktának másik emléke, Gessler várának roma. Ez utóbbi, mellyet elnyomók építének, napról napra inkább elporlik, míg az előbbi, emelve a' szabadítónak, 's ápolva a' megszabadítottak gondos és kegyeletes kezei által, mai napig épen áll. És az utas dobogó kebelével örül e' szép jelenségnek! —

A' nyílt kápolna előtt ajtatos leánykák imádkoztak. 'S jertek, ti ultramontánus külföld zsoldos irói.

és silány értekezéseitekkel irtsátok ki e' nép kebléből Tellt, azon nép kebléből, mely kápolnáihoz bucsút jár 's képei előtt imádkozik! Mert mindig voltak 's jelenleg is vannak történetludósok, kik Tell tetteit kétségbe vonják, 's a' századok óta egész Schweiczban élő néphit ellenében nevetséges hypotéziseikkel előadni nem pirulnak, kétségkívül gyáva zsoldosok, kik szeretnék kiirtani e' bérczlakosok kebléből a' legkedvesebb hitet, azon szent emlékezéseket, melyek a' szabadság érzelmét folytonos éberségben tartják, 's minden esetben magas lángra lobbantják, ha valaki a' régi szent ereklyét bántva illetni vakmerősködik. Vallásos érzéssel irtam én is nevemet az idegenek könyvébe, melly az oltáron fekszik, 's kívánságomat, hogy hazám ne ismerjen Gesslerereket.

VI.

LUCERN, 'S A' NÉGY CANTON TAVA.

Küssnachtban kellemesen ringató csolnakra ülven, a' gyönyörű vierwaldstädti tónak küssnachtsi öblén, 's majd a' lucerni öböl csöndes hullámain 3 óra alatt Lucernbe érkezék. Balra a' parton, 1580 lábnyi magas igen regényes helyzetben, az 1352-ben a' szövetségesek által elpusztított Neu-habsburg vár csekély roma látszik, mellyet nem kell elcserélni a' hatalmas habsburgi ház ősi fészkeivel Aargau cantonban. A' szögletnél, hol csolnakunk a' lucerni öbölbe fordult, Altstadt kis szigeten, melly egykor a' Sz. Gothard felől jövő árukra nézve rak- és vámhely volt, Reynal francia apát hitvány faemléket állított a' sweiczi szabadság hőseinek, mellyet azonban egy jóakaratu mennykő összezúzott. A' hegyfok neve, hol ezen szigetke fekszik, Meggenhorn, 's rajta, pusztult vár helyén, szép kilátású mezei lak áll. — Illy neme az utazásnak mindenek fölött alkalmas a' szép vidék gyönyöreit egész mértékben élvezni, 's meghallgatni a' regéket 's anecdotákat, miket a' hajósok jó kedve nyújt. Lucern, ezen ó és hídús város, gazdag tanyája babonás hagyományoknak. Különösen a' sötét Pilátushegy óriások és sárkányok lakhelye. A' város

levéltárában oklevelek találtak, mik szerint annyira ment a' Pilátuson lakó rossz szellemtől félelem, hogy a' bércz pásztorainak minden tavasszal meg kellett esküdniök, hogy nem közelítnék a' hegyi tóhoz, hol annak vélt lakása volt. Lucern tanácsa előtt perek folytak egy csoda gyógyerejű kő birtokáért, melyet a' Pilátushegy sárkánya adott egyik polgár ösének, 's melyet tőle a' másik elidegenített. — Hallottam egy új Heléna történetét is. E habokon egy küssnachtsi 's egy weggisi ifju csolnakra szállván közös szeretőjükkel, minthogy mindegyik kizárólagos jogot igényelt a' szép leányhoz, birkozni kezdtek. Mindegyik vízbe akarván vetni a' másikat, 's egyenlő erejűek lévén, végre mindketten a' tóba estek. A' hideg fürdő nem oltá el dühös szenvedélyök lángjait; egyik sem azon iparkodott, hogy magát szabadítsa, hanem hogy vágytársát gátolja, míg végre mindketten elmerültek a' mély hullámsírban. Testeik olly szorosan összeölelkezve találtak, hogy alig leheté őket külön temetni el. A' harczenél Hellenája pedig jajgatva evezett partra az üres csolnakkal — újimádót keresni.

A' parti Hattyu fogadó, mellyben gazdag ebéd várt, egyike Schweicz legjobb 's legkeresettebb hoteleinek. — Lucernnek felséges kilátásokban gazdag vidékét nem engedé megjárni a' Rigiről hozott fáradtság, délutánunkat a' híres orosz lányemlék 's középületek megnézésére fordítók. A' schweiczi testőrök emlékének eszméje nagy, kivitele jó, de hiányzik a' szent érdek, melly a' néma követ lelkesítse, melly Tell egyszerű kápolnáinak minden kömorzsáját átme-

legiti Pénzen fogadott zsoldos sereg, noha a' szabad Helvétia gyermekei, az absolutismus' oltalmazásában (1792. aug. 10.) áldozá fel jobb czélokra fordíthatandó életét, — 's azt képviselje a' nemes oroszlány, mellynek testében halált adó dárda ül, 's melly haldokolva is védeni ügyekszik a' Bourbonok lilioaival czifrázott paizst. — Ez emlék, árnyékos csöndes ünnepélyes helyen, Pfyffer tábornok kertében van felállítva, eszméje Thorwaldsentől, kivitele Ahorn fiatal helv művésztől. Az oroszlány, természetes sziklából faragva, 28 l. hosszú 's 18 l. széles; alá irvák az elesett 26 hű testőrtiszt nevei. A' közkatonák száma 760. Az emlék, melly 1821ben állítatott fel, 33 ezer schweiczi frankba került; felírása: „*Helvetiorum fidei ac virtuti,*“ körüle a' sziklába természetes ráamázat van vésve, 's alatta vizmedencze ragyog, mellyben mint tükörben nézdeli óriási alakját az emlék. A' szomszédházban egy a nagy forradalmi időből életben maradt öreg testőr lakik, ki szokott borraivalóért mindent elbeszél 's megmagyaráz, a' mi kell 's nem kell. Most az öreg emberrom beteges lévén, leánya hadarta el a' betanult, unalmas leczkét. Ugyan az emlék mellett kis kápolna is áll, hová az oltárruhákat az angoulemei herczegné saját kezével hímezte.

Lucern olly régi város, hogy bencze-zárdája már 695ben alapított 's 1406ban megújított. A mostani nagy zárda már harmadik épület; egyházában nevezetes a nagy orgona 2826 síppal, mellyek közül a legnagyobbik 1100 fontot nyom,

's 37 lábnyi magas. A' főegyházban (Hofkirche) semmi kitünőt nem találtunk, de igen sok imádkozót, élő képviselőit azon ájtatos szellemnek, melly a' papokkal és szerzetesekkel elárasztott várost bélyegzi. A' városház, hol minden harmadik évben, Zürich 's Bern városokkal felváltva, országgyűlés tartatik, a' Reuss jobb partján fekszik. A' nevezetes fegyvertárban a' sempachi ütközetben elesett Leopold osztrák herceg páncélja, Gundolfingen schultheiss' véres zászlaja, 's a' reformátor Zwingli harczy bárdja, 's egyéb történeti nevezetességek mutogattatnak. De legfeltünőbbek Lucern arczulatán a' rendkívüli hosszaságu, fával fedett hidak, mellyek a' város különböző reszeit összekölik. Leghosszabb a' Hofbrücke, melly a' város közepét a' cathedráléval köti össze, 1340 lábnyi hosszóságában 119 durva szent képet viselve. A' másik hid (Capellbrücke) 1000 l. hosszú, 77 történeti képpel. E' hid mellett, annak közepe táján van a' híres Wasserthurm, mellyről azt hiszik, hogy még római eredetű, 's egykor világító torony lévén, adá a' régi városnak Lucerna nevét. Sem a' torony, sem a' hidak nem mutatnak kitünő építészetet, de az estalkony ünnepi csöndében olly felséges kilátással kínálkoznak, melly mellett a' természetbarát örömet felelji az oroszlányemlék rosz benyomását, 's a' város visszataszító vakbuzgó jellemét. Jobbra 's balra két óriási ör emelkedik ég felé, a' tetőtől talpig zöld ruhába öltözött Rigi, 's a' félelmes Pilátus, mellynek kopasz csúcsai szélveszeknek 's vérengző saskeselyűknek szolgálnak kedvencz tanyául. A' két nagy hegy kö-

zött a szép tópartok kimondhatlan bájú képei mosolyognak.

Korán reggel Lucern gőzösön elindulánk Flüelen (az öt Uri canton) felé, a' gyönyörű, a' kimeríthetlen szépségű vierwaldstätti tavon. E' pompás tó, melly alakjára nézve szalagon függő gyémántkereszthez hasonlít, legnagyobb hosszúságában Lucerntól Flüelenig $7\frac{2}{3}$ mértföld; szélessége sehol sem nagyobb egy órányinál, legnagyobb mélysége az Achsenberg alatt 809 lábnyi. Éjszaknyugoti öblét, melly mellett Lucern fekszik, lucerni tónak; azon részét, melly a' hosszaságot keresztalakban átmetszi, Kreuztrichternek, végre a' Brunnetöl dél felé Seedorfig lenyuló öblét Uritónak (Urnersee) hívják; a' hely, hol a' tó megtörvén, mintegy másodszor alakul, Nasennek neveztetik, 's ez Lucerntől 3 óra távolság; éjszakkéleti öble mellett csik Küsnacht, délnyugoti öblénél Stanzstadt, 's ezen helyek egymástoli távolsága $2\frac{2}{3}$ óra. A' tó magassága 1300 láb a' tengerszín felett. Tiszta, szeszélyesen kanyargó habjai négy öscanton partjait mossák, ugymint Lucern, Uri, Unterwalden és Schwyczet 's ezektől neveztetik négy canton tavának. Partjai általánosan olly bájos szépségűek, 's olly változatosok, hogy a' gőzhajó kapitánya, ki évek olta járja e' tavat, saját vallomása szerint mai napig is magas gyönyört talál e tekintetben. A' lucerni tó partjai csak a' Bürgen- és Lopperberg hosszában sziklásak és meredek. Jobbra hagyván a' fésüs Pilátust, balra a' meggenhorni hegyfok szögletét, az altstádi kis szigetet, 's a' küsnachti öblöt, a' keresztölcséren keresztül

egyenesen a Rigi alá tartottunk, 's Weggisnél állottunk meg, melly igen termékeny helyen fekvő virágzó falucska a' Rigi hegy alatt. Fölötte van a' rigihegyi hideg fürdő, egyik e' hegynek legszebb 's legnevezetesebb pontjai közül. Nehéz volna festőibb 's bujább vidéket találni, mint Weggis. A' háta mögötti hegyóriás megőrzi az éjszakai szelektől, a' déli nap örökös sugárainak kitéve, sokkal melegebb éghajlat növényeit is megtermi, mint a szélesség e' foka alatt várhatni; dió- 's gesztenyefákkal koszorúzott ösvény vezet föl a' Rigire, mellynek vizei, 's a' vizek által felosztott, lerohanó szikladarabjai örökké fenyegetik. Az 1795-iki hegyömlés gyászos nyomait maig sem tudja egészen befedezni a' gazdag növényzet. Weggistől félórányira feküdt Luczelau fürdő, mellyet a' lerohanó sziklatömeg eltemetett. Weggist egészen előnté a' lávaszerű hegyokádék, melly azután megkeményedett, 's termékennyé lett. A' megmenekült lakosok sokáig siraták elpusztult házaikat 's gyümölcsöseiket, de szorgalmuknak sikerült nagy részben kiirtani a' duló esemény nyomait.

A' Nasen szorosán áthaladván a tó középmedencéjébe értünk, hol balra (éjszak felé) Brunnenig meredek sziklák vannak, mellyek csak Gersaunál engednek kikötést. Gersau, az 1798-iki forradalomig önálló köztársaság (174 házban 1350 lakosával a' világ legkisebb respublicája) most a' schwiczi cantonhoz van csatolva. Házai egykori jóllétének nyomait viselik; lakosai most is legszorgalmasbak a' cantonban és selyemtenyészés által sok pénzt sze-

reznek. Mint a' hajósok mondják, ötszáz evezővonás kellett arra, hogy a' respublica határába be 's abból ki jusson a' csolnak, de e' babjankó-respublikának mégis voltak saját kormánya, ministerei, birái, zászlói; szárazí 's vízi hadserege, sőt bitófája is. Századokon keresztül nem történt nálok nagyobb büntett 's kivégzés, de a' bitófa, függetlenségök jelképe, gondosan ápolgatott. A' lucerni hajósok, irigyelve a' bitófa illy ürességét, egy éjjel szalmaembert akasztottak arra, a' gersauiak ezen megboszankodván, lucerni ruhát adtak a' felakasztott bábura, 's függeni hagyták hetekig. Kevésbe mult, hogy a' kölcsönös tréfa háborút nem okozott. — Gersautól keletre fekszik a' Kindlsmord nevű kápolna, atya által saját gyermekén elkövetett gyilkossággal bélyeges hely. — Szemközt vele a' déli parton van Beckenried, az unterwaldeni cantonban, szinte állomáshely. Brunnennél délnek fordul a' tó, 's ezen öble Urnerseenek neveztetik. Ez a' szép víztükör legünnepiebb része, hol a' part minden kövén, minden fűszálán szent emlékezések lengenek. Brunnen azon hely, hol a' három szövetséges canton 1315-ben, a' morgarteni csata után, a' szabadság szövetségét először megalapítá; nyugat felé a' három cantonbeliek összeesküvésének éjjeli tanyája, Grütli, keleti parton a' Tellsplatte, hol Tell, a' zsarnok hajójából partra szökvén, magát megszabadítá, 's véres üldözőjét a' habok martalékaul visszalöké, felette a' csodálatos réteges Achsenberg, mellyen keresztül elszökött hazája szabadságát eszközteni. — Grütli a' Selisberg alatt

fekvő, 640 l. magas zöld rétecske, hol 1307 oct. 17-kén Fürst Valter Uriból, Stauffacher Schwyczből és Arnold an der Halden Unterwaldenből harmincz czimborájukkal éj idején összejöttek, 's a régi szabadság és függetlenség kivivására összeesküdtek. E' hely egészen arra látszik teremtvé, elzárt magányával, zöld gyepplagát üldözöttek nyugalmánul kínálgatva, mindenfelől magas sziklák által védve, hogy rajta biztosan és fölfedezetlenül lehessen tanácskozni. A' hangok elvesznek a' tó zugásai közt, 's csak a' magasan uszó hold pillanthat a' rejt-hely titkaiba. Gyümölcsfák közt három patak serked az összeesküvés helyén, élő jele a három hős örök tettének, melly jótékony forráskint áradott ki hazájokra. De a rajta épített kunyhó, mellyet ott nyereségvágy emelt, sokat leront a' hely poéziséből. — 1715-ben ugyan e helyen ujítá meg a' szövetséget Schwycz, Uri és Unterwalden cantonok 360 követe. — A szemközt eső part azon pontján, hol Tell a' csolnaktól kiugrott, az Achsenberg alatt igen festői szerény kápolna áll, melly még 1384-ben építettett Uri canton által, 31 évvel Tell halála után, midőn 144 személy, ki öt színről színre ismeré, ünnepélyesen megesküdött, hogy tettei valók 's nem költöttek. Ezen körülmény annál fontosabb, mert mindig voltak 's jelenleg is vannak (mint már egyszer említém) pénzen vett történettudósok, kik vagy egészen eltagadják Tell létezését, vagy ha azt megengedik is, tetteit 's érdemeit vonják kétségbe, azon okból, mert felöle a' legrégebb schweiczi krónikák, az egykorú Winter-

thüri János barát és Justinger hallgatnak. A' lucerni szabadelmű lapban (Eidgenosse von Lucern) igen talpra esett és nemzeti szellemű czáfolatát olvastam bizonyos Suter professornak, ki a' Tell nem létezéséről neveltséges tant legujabban felmelegíté, 's köziskolában, schweiczi szülők gyermekeinek tanítani nem szégyenlé. Föltéve, hogy az örült tan igazság lehetne is az eskü alatt valló 144 személy biznysága, az azolta folyvást 's általánosan élő néphit és hagyomány, 's Russ, Stumpf, Etterlin és a' jeles Tschudi bár egy kevésbé későbbi történetírók elbeszélése ellenében: mégis az olly nemzetelleni tanító, ki a szabadságszeretet, nemzeti büszke önérzet 's religio szent alapjait így rongálja, megérdemlené, hogy megbecstelenített szószékéről lekorbácsoltassék. — Sokat lehet okoskodni Tell érdeméről, megengedni, hogy ő bátor és szilárd férfi, de tagadni hogy nagy; önzésnek és személyes boszúvágnak tulajdonítani mindazt, mit elkövetett, 's miből a schweiczi szabadság ép tölgye felvirágzott; de annyi tagadhatlanul igaz, hogy tettei eredménye nagy és szép, 's hogy minden romlatlan kebelben szent megindulásnak kell ébredezni a' helyen, hol Tell született, fia fejről az almát lelövé, magát merész ugrással megszabadítá, 's hű nyilvesszejét a' zsarnok szívébe szegezé. A' szíveket és veséket, a' tettek indokait vizsgálni jelenben is isten dolga, ki fog azokról igazságosan ítélni századok után? — De az ősi szabadság mai napig fenáll, a' zsarnokok őrtornyai nem épültek fel többé. 's a' nép szent emlékezeteket köt össze Tell

nevével, büszkén említi ezt, három kápolnát emelt tiszteletére, azokhoz mai napig bucsút jár, és ezzel elismerte, hogy a' schweiczi szabadság fő hőse 's kivívója Tell vala, a' Schechenthal egyszerű gyermeke. E pontról néhány percz alatt, midön lelkem még fel sem ébredt álmaiból, Flüelenben valánk, Uri canton kikötőjén, Tell hazájában, hol a' történetnek e' legnépszerűbb hőse született, élt 's meghalt. Áhítatosan pillantánk vissza a' tóra, hol minden hegyfok 's partikő, beírva a' múltnak nagy emlékezetivel, hős imádásra buzdít, hol minden kereszt, minden kápolna magas és szent gyönyörületet lehel, istenhez emelvén gondolatinkat isteni férfiakról, kik a' kietlen bércekre élet magvait ülteték, apró köztársaságokat alkotva azokon, mellyek maig is állanak, a' világ irígységei. Ki nem ohajtna kiszállni minden ponton, 's tapodni a' földet, hol Tell partra szökött, ki ne ohajtna inni a' három szent forrásból? Ki ezt teszi, jobbnak érzeni magát.“ Ezeket éneklé Rogers, de illy érzelmek támadnak kétségtelenül minden kebelben, ha nem épen Byroné vagy Rogersé is, midön e' partokat látja, vagy azok virányait tapodja.

Előbb nagyon emelte e' tavi ut költészetét azon körülmény, hogy egyszerű sajkákon kelle megjárni hajkait, mellyeket a' Föhn gyakran félelmesen megtánczoltatott, 's e' sajkákkal ki lehet szállni Grütlin és a' Tell-lapon. Kiket azonban a' tó szeszélyes természete remegtet, azokra nézve igen ohajtott esemény, hogy 1838. óta egész nyáron át gőzhajó szeli a habokat, melly könnyen daczol a' Föhn haragjával.

és 3 óra alatt a' közbeeső állomások érintése mellett is bevégzi útját Flüelenig. Hogy a' tó rögtön szelvényeknek van kitéve, tagadhatlan, 's ilyennek tanui valánk Lucernben; és minthogy a' partok többnyire meredek, 's az uri tapon mértföldig sincs kikötőnek alkalmas hely, 's hosszas esőzés után a' partí sziklákról elvált tömegek rohannak a' vízbe: annál nagyobb lehet a' veszedelem. Azonban az időjós hajósok tanácsára hallgatva, mindenkor ki lehetett kerülni a' veszélyt; — 's illy biztosságban mennyivel érdekesebb lehet a' kis sajkán ingani a' habok felett, hol egykor Tell hatalmas karja evezett, mint a' prózai gözmozgonyon pár óra alatt egész tavat benyargalni, 's alig nyerni perczeket az emlékezetes pontok megpillantására.

VII.

ÖRDÖGHÍDJA.

Benn vagyunk a' tiszta 's egészen ösi jellemű demokracia fészkeben, Uri cantonban, a' földön, hol Tell született, hol a főhatalom mai napig a' lakosok öszszeségét (Landsgemeinde) illeti, hol minden husz éves ember választó 's választható és egyszersmind katoná, hol egyenes adót nem ismernek, 's a' státus kevés szükségét némelly státusjavak jövedelme, 's az átviteli kereskedésre, sóra és égett borra vetett vám fedezi. Főhelye a' kis Altorf, 1600 lakosával, a' Grünberg lábánál, mellynek tére Tell lövéséről 's Gessler kalapjáról híres. A' helyen, hol Tell kis fia állott, 1567-ig hársfa vala látható, ez elszáradván, helyébe kőkút állíttatott Tell szobrával, mellyhez közel egy régi torony áll Tell tetteit ábrázoló durva festvényeivel, 's mintegy 120 lépésnyire a' másik kút, hol az atya állott hü nyilát férfikarral emelve. Beszéli, hogy e' fajból, melly magát Tell mesterségében mai napig lelkesen gyakorolja, több helybeli lövész kísérté meg hasonló távolságban a' hasonló cél, és szerencsével, de azon lényeges különbséggel, hogy az alma nem a' lövész fiának kedves fej-

búbján állott, 's az atyai kéznek nem volt oka remegni. — Altorfól csak néhány perczyire van Bürglen falucska, Tell lakhelye. A' ház helyén, mellyben lakozott, most egyszerű kápolna áll, a' harmadik, melly Tell nevét viseli Schweiczban. A' kis falu a' Scheenthal elején áll, 's a' zugó Schechenbach, Tell sirja, tör rajta keresztül. Tell ugyanis — mit e' népszerű hőst leginkább csak Schillerből ismerő olvasóim egy része alig fog tudni, -- szinte nemes önfeláldozásban veszté el azon életet, mellyet másokért 's a' közös hazáért annyiszor kockáztatott. — A' nevezett bérczpatak hirtelen felduzzadt hullámai elragadának egy bürgleni gyermeket; az öreg Tell utána ugrott, hogy kiszabadítsa, de évek által meggyengült izmai nem bírván a' sebes vizeröveli egyetlen harczt, a' habok közt sirját lelé. Az emlékére emelt kápolna tetteivel van befestve 's 1522-ben épült; szomszédja a' Tell fogadó. 'S nevét csak az irthatná ki a' Schechenbach habjaiból ivó, teheneit Bürglen fűvén legeltető 's kápolnáiban imádkozó nép szivéből 's emlékezetéből, ki a' schweiczi szabadság természetes védeit, ez örök hegyeket lerombolni és százezerek ajkait bedugni tudná, hogy énekeket ne zengjenek tetteiről.

A' népgyűlések szokott helyét Bötzingent, balra, 's Fürst Valter születéshelyét Attinghausent jobbra hagyván, melly utóbbiban Fürst házát maig is ájtatosan mutogatja a' tisztelő maradék, Amstegben ebédlénk, melly a' Reuss folyó jobb partján, 1668 l. magasságban, a' tetején jegeseket viselő 's igen

fenyegesítő pyramidal alakú 8165 l. magas Bristenstok lábánál fekszik. — Az altorfi völgy igen szelid 's meleg egü; hüsebb szellökhöz szokott vállainkat déli nyár heve égeté. Népe igen szegény; rongyos gyermekek vettek körül alamizsnát koldulva, a' laknak belseje, mellyet megnézénk, igen üres és kényelmetlen volt, bár külseje, a' tetejére rakott ködarábokkal 's körülfutó karzattal, nagyon festői. Jelek, hogy csupán 's egyedül szabadság más tényezök nélkül, még nem ad jólétet. Azonban e' népnél gazdagság nem látszik szükségesnek a' megelégedésre; 's a' sovány táplálék, rongyos gunya mellett, régi szabadság 's régi hit nyugtató öntudatában, hegyen völgyön vígan riadoz végig a' dal és fütty 's a' barátságos viszhang játszva felelget. Egész Uri canton épen nem úri; kivéven a' Reuss völgyét Altortól Amstegig, hol utazánk, nem egyéb, mint felleghasogató bérczek 's mély völgyüregék kopár lánczolata 's ezért igen néptelen is; Bollmann szerint (noha, az ösi szabadság nem igen levén kedvezö a' pontos összeírásnak és statistikai adatoknak, nem várhatni teljesen hiteles számítást) nem lakik több egy négyszeg mértföldön 650 embernél, holott Appenzelben 2650, Zürichben 2200 lakos esik egy négyszeg mértföldre, ipara 's kereskedése nincs, kivéven ezikkel, mellyek legelöröl 's erdöböl kerülnek ki, millyenek: sajt, vaj, fagygyú, fa, vadak böre, préme, ásványok és orvosi füvek; minden életmód, melly itt divatozik, marhatenyésztés és havasi gazdaság, alig-alig egy kis földművelés és kertészség

némelly pontokon. Egész völgyhosszat kinálgattak becses ásványokkal, mikben a' tartomány bércei igen gazdagok 's miket a' gyermekek sokszor életveszélylyel keresnek föl; mutattak fekete, barna, sárga kristályokat, barna 's fehér granátokat, hyacinth, tremolyt, amethyst, cyanit 's egyéb drágaköveket, mikből csinos gyűjteményt állithatni össze olcsó pénzért. — De e' nép szegénységében és szabadságában boldogúl és vigan él a' bérceken és völgyeken; nem irigyli a' művelt világ kényelmeit 's nyomorait czifraságait és büneit. Az országút melletti lakosok gyermekei koldúlgatnak ugyan a' csoportosan ide zárandokló utazóktól, de nem úgy, mint más koldusok; bizodalmasan 's mosolygó arczczal nyujtják felé kezeiket, gondolván, 's ha szóval nem, szemeikkel értésére adván: „nekünk a' természet zöld hegyeket adott 's fris vizeket és egészséges levegőt, miket ti bámulni 's élvezni jöttök, nektek a' sors pénzt adott 's köszvényt mellé és spleent; illő, hogy adjatok nekünk pénzetekből, kiknek nincs egyebünk, mint jó vizünk, 's fris levegönk, hasznos a' komorkórságnak 's aranyérnek.“ —

Amsteg mellett van az öt mértföldnyi hosszúságu Maderáner-völgy nyílása, egyik Schweicznak legszebb, legérdekesb szögletei közöl. Ugyanitt van Zwing-Urinak, a' történeti nevü börtönvárnak emlékezetes helye, mellyet Gessler az uriak rettentésére 's zabolázására építetett, de melly 1303-ban a' lázadás alkalmával, mint az elnyomó törekvés gyűlöletes gyanúját legelőször ébresztő mű, minden egyéb

előtt lerontatott. Amstegnél van az első hid a' Reuss felett 's kezdődik a' nagyszerű szentgothárdi út melly e' hegyóriásokon keresztül Olaszországba vezet. Még öt hid következik az ördöghídjáig, melly köztök legnevezetesb. — Az út, a' folyónak majd jobb majd bal partján vezet, e' merész hidakon keresztül; 's a' kirohanó vizsugár, melly forrásától kezdve a' vierwaldstätti tóba ömléseig 6800 lábat 's már Urserentől Flüelenig is 2500 lábat esik, egész vad völgy hosszában folytonos zuhatag-lánczolatot képez; szilaj hegyi patakok sietnek bele jobbról balról, mellyek szinte zúgó vizsugarokban omlanak a' szomszéd sziklákról.

Amsteg és Wasen közt van az úgynevezett Pfaffensprung, mellyel a' nép furcsa regét köt össze bizonyos ujonczról 's menyecskéről, kiket, nem tudni patak-e vagy holdvilág, elárulának a' kolostorban. Nagy lárma lett, a' szerzetesek nagy kiabálással futottak össze 's dühösen kergeték a' szerelmes párt. De az izmos legény, ölébe ragadván kedves terhét, a' menyecskét, nagy könnyedén átszökött a' négy ölnyi széles sziklahasadékon, melly alatt a' Reuss szilaj habjai robognak, 's melly azóta „Pfaffensprung“ nevet visel, és szívéből kineveté az utána bámuló csoportot. „Merjen utánam szökni, ki nálam jobb;“ kiáltá gúnyosan 's elment a' nagy világba — hihetőleg katonának.

A' szent-gothardi utat, melly szélesb értelemben már Flüelennél a' tó partján, szorosban véve pedig csak Amstegnél kezdődik, és Airoloig tart a' tessini

cantonban . roppant költséggel építeté a' szegény Uri-canton , többnyire kölcsönvett pénzen , mellyért hitel hiányában Lucern állott jót ; 's ezért nem is esoda , hogy ez adósság lerovására terhelő uti pénzek szedtetnek . — Az Uri-galleria Moretini mérnöktől van . 's a' földekért járó kárpótlást oda nem értve , 940 ezer schweiczi , vagy másfél annyi franczia frankba került . Tavasszal igen veszélyes járás a' hólavínák miatt 's e' tekintetből itt ott menedékhelyek vannak metszve a' sziklákba , hová az utasok vész idején rejtezkedhessenek . Most a' halál üregeiben havasi rózsák virágoztak . — Wasentől kezdve , melly a' Reuss balpartján fekszik , folyvást látszanak a' régi Gothard-út nyomai , mellyet az uj jobb országút fölösleggé tett . Csak ezen régi út volt ám még igazán borzasztó regényes . Elkezdődik Wasenen túl a' Schellinen nevü rémes gránit sziklavölgy , hol a' chaoticus bérczromok közt , mellyeket egy dúló isten nagy haragjában szórt illy iszonyuan vad tömegekben össze vissza , a' mérgesen tajtékzó Reuss pokoltrombitája harsog , utolsó itélet hangjaival zúgván keresztül a' lélekfagyylaló rideg kietlenséget . Schellinen sziklavölgy , csaknem egy órányi hosszóságban , fenyegetve csüggő gránitormaival , minden képzelet túlhaladó iszonyúság hazája ; a' meredek , szaggatott bérczfalak csaknem kizárják isten barátságos napvilágát , nincs egy fűszál , nincs egy zöld reménypontcska , egy éneklő madár a' sziklák saskeselyük és zergék kietlenében , zuhatagok vad ördögroberti éneke harsog keresztül a' mélység kimosott fehér

kövein, mellyek mintha kiölt óriások elhullott fogai volnának 's ezekhez járúl tavasszal a' hólavínák menydörgése. Ez az út legmeglepőbb, legmerészebb része, melly természetesen a' mérnöknek is legtöbb fáradságát 's költségét igénylé.

Az ördöghid ezen vad sziklavölgynek legnagyobb 's legvadabb pontján van helyheztetve, 4180 lábnyi magasságban a' tengervíz fölött meredek és kopasz sziklafalak közt. A' koloszszi gránitívek, mellyeken e' merész hid nyugszik, nem emberi kéz műveinek, hanem e' vad bérczvilág ősi alkatrészeinek látszanak lenni. A' hid a' mélység fölött 95. lábnyi magas. Szilaj zenét okoz körülé a' tajtékozó Reuss zuhatagja, melly a' hid mellett megszaggatva, összesen 300 lábnyit esik, és a' hidon állók arcját hűs habporral hinti bé. — Az új ördöghid alatt történeti emlékül megtartva, de most nem használtatva, áll a' keskeny régi hid, 70 l. magasságban a' mélység fölött; alig fér el rajta két ember egymás mellett 's karsu ive remegni látszik az alatta harsogó vízlömeg rengető erejétől. E' hidon átjárni valódi isten kísértés volt. 1118-ban építeté Gerold einsiedelni apát, mint a' monda tartja, ördög segítségével, 's innét az ördöghid neve. Az alku úgy köttetett az apát és ördög közt, hogy az első lélek, melly a' hidon átmegy, az ördögé legyen. De ördög segítségével elkészülvén a' merész munka, az okos apát rühes ebet kergetett azon át 's érzékenyen reá szedte az ostoba ördögöt, ki e feletti dühében iszonyú ködarabot ragadott körmeibe, hogy vele a' kész hidat

összeroncsolja 's így az embereken boszúját állja. Utközben szent ének üté meg fülét, kénytelen volt a követ leejteni elgyengült kezéből, 's a' hid épen 's a' manó ismét hoppon maradt. Ma is látni az út mellett ezen iszonyu sziklatömeget, magányosan, mindegy égből hullva alá, 's neve : „Teufelstein.“ Az ördög-híd körül, a' sziklák széljelhányásához szükséges minákat csak kötelekről függő 's a' levegőben, rémes helyzetben hintázó munkások által lehetek elkészíteni, 's nem csoda, hogy a' nép illy munkát csak ördög segítségével vélt végrehajthatónak. 'S e' rémitő helyek 1799-ben színhelyei voltak a' franczia osztrák és muszka seregek véres küzdelmeinek. Méltó színpad, hogy a' felbőszült emberfaj egymást konczolja kopár sziklapadlói fölött!

Alig tudtunk elválni ez ördögi szép jelenéstől; gyönyör vala arczainkat a' finom habomlásban fűreszteni, 's bámulni ez örök, végtelen harcztot az elemek közt, 's bámulni ismét e' dicsőséges győzelmét az emberi kéznek a' holt tömegek iszonyúsága fölött. Borzalmas letekintés esik a' hid alatti mélységbe; egyenes, meredek, sima sziklafalak szorítják a' nyers víztömeget szűk medrébe, melly ott lelánczolt pokolszellemként dül fül és igyekszik széttörni békóit. — Leszálltunk a' hidmelletti sziklapadra, mennyire a' meredekség engedé, 's virágokat téptünk kedveseink számára, gyöngéd szülőtteit a' föld egyik legvadabb szögletének. Túl az ördöghídon azonnal következik az Uri-barlang (Urnerloch), a' sziklatömegben átmetszett 180 l. hosszúságu, 16 l. szélességü

's 15 l. magas tunnel, melly 1707-ben épült. Azelőtt e' helyen vagy épen nem, vagy csak kötélhágcsók segélyével lehetett átmenni. — Kilépvén homályos, csak egy oldalablak által világított gycmrából — egészen megváltozott arczatú vidék mosolygott előnkbe; a' virágzó ursereni vagy andermatti völgy; paradicsom a' kopár sivatag után, 's az itt boldog 's nyugodt gyermekdedségben folydogáló és parti virágokkal enyelgő Reussnak könnyü susogása a' pokoltrombita harsogásai helyett, mellybe a' folyam istene szilaj dühvel fuj belé, felbőszülve az akadályok által, mikkel a' durva bércztömeg fogadja. Így derüljön fel előtted, uj örömmel, megifjult reménytavaszzsal, az elkopárult élettájkép, keblem kedvese a' távolban! — ha gyöngye lábaidat életsziclák kiméletlen 's metsző éle sérté, illy puha zöld gyeppamlagon pihend ki fáradalmidat 's ha nemes kedledet bántva verdesék a' vadtvisek 's a' sors keselyűszárnyai: illy fűszeres lég csókjai gyógyítsák be szent sebeit, 's mind ez rögtön, mint átlépésem vala Schellinen vadságaiból az andermatti szelid völgy ölébe.

A' virágzó völgy kebelén, mellyen azonban feltünő a' fahiány, Urserennél bitófa áll az ut mellett, mint régi független büntető hatóság díszjele, noha most a' bünösök Altorfba vitetnek. Ez ősi fészkekben a' szabadság nem tartott egyenlő lépést a' civilizációval, 's mindenütt divatoz a' halálos büntetés, sőt pelen-gér, bélyegzés, bot 's egyéb az emberiséget lealázó, összezúzó büntetésfajok.

Hospital felé az ördöghídtól egy mértföldnyire,

4550 l. magasságra a' tengerszín fölött, még kopszabb lesz a' völgy; még Urseren, a' völgy főhelye közelében található fel ügygyel bajjal kis erdőcskét, mellyet gondos kezekkel ápol a' lakosoknak hógörgetegektől félfő előrelátása, 's hol a' szent fákat sérteni nagy büntetés alatt van tiltva: de Hospital körül csak egy bokor sem szakasztja félbe a' helyzet egy-szinőségét. Fölötte éjszakra a' 7900 lábnyi Spitzenberg 's a' Hühnereck, mellette a' Hospenthal-család lakának romai 's egy régi torony. Itt egyesülnek az Olaszországba a' sz. Gotthardon, 's Vallisba a' Furca passuson keresztül vezető utak, és a' Reuss folyónak, Szent Gothard szilaj gyermekének két ága. Maga Hospital nyomorú kis fészek, 30—40 részint kö-, részint faházában, mellyek egy szűk utcát alkotnak, alig lakik 300 lakos; de a' nagy hegyeken át vezető országutak itteni találkozása 's elágazása, 's az átmenő kereskedés némi életet adnak neki. És így e' távoleső rideg pusztaságban is nagyon jó asztalt találánk az arany oroszánynál, terítve a' bérczi patakok pettyes pisztrángjaival, 's tiszta ágyat, mellynek nyugalomban feledők a' Schellinenvölgy rémeit 's az ursereni bitófát.

VIII.

UNTERWALDEN.

Felébredvén a' hospitáli fogadóban, sűrű ködöt látunk ülni a' bérceken, 's kellemetlen zápor tette sikamlóssá a' pázsitot, melly gyalogutunkat a' furcai hegyhát felé lehetetlennek mutatá. Kénytelenek valánk az egyedáruság által hihetetlen drágaságra csigázott bérkocsin visszahajtatni Flüelenbe. Még egyszer átmentünk az Urnerlochon, az ördöghidon 's a' Szent Gothárdu-t többi négy hidján. A' vidék sűrű ködlepelve vala burkolva, a' bércepanorámák elfedve, kedélyünk leverte. Illy időben rettenetes a' schweiczi természet. Mire, délfelé, Flüelenbe érünk, némileg derülni kezdett az irgalmas ég, de a' folytonosan hulló nyári zápor befátylozá szemeink előtt a' négy-cantontó' vad szépségeit, azonban nem gátla néhány természetimádó angolnét, hogy a' sikamlós, nedves hajófedezeten ne maradjanak. A' gözhajóról Beckenriednél szálltunk ki az unterwaldeni parton, 's onnét ebéd után indulánk a' gyönyörű Brienz, a' berni felvidék (Oberland) felé.

A' fellegek végre eloszlottak, 's egy részben élvezhetünk a' sarneni gyönyörű völgy kellemeit, mellynek igen szelid idylli jelleme van. Buochson át

Stanzba értünk, melly Niedwaldennek, az öscanton egyik részének főhelye, mintegy 1200 lakossal, 's térén Arnold Winkelried, sempachi hős szobrával, kinek házhelye most is mutattatik Stanzban, szülő városában. — Nem lehet átfutni ez emlékezetes helyeket, nem lehet pihenni a' stánczi bájvidék hűs és csöndes árnyaiban a' nélkül, hogy a' kedélyre mélyen ne hasson mindazon hősiség 's szenvedés magasan tragicus jeleneteinek viaszugárázása, mely-lyek e' helyeket megszentelik; milly emlékezetek tapadvák a' Drachenried 's különösen a' Winkelried-kápolna névéhez, mellyet régi 's újabbkori hőstettek versenyezve halhatatlanítottak. Winkelried neven két hőse van e' cantonnak, Strúth a' sárkányölő, és Arnold a' sempachi hős. Az utolsó Winkelried, szinte Arnold, 1522-ben esett el hazája zászlói alatt a' bicoquei csatában. — A' kegyes hagyomány, melly mai napig szent ihlettel lelkesíti e' canton szegény, de szabadság- 's honimádó népét, ugy beszéli, hogy hat század előtt, egy mértföldnyire Stanztól, a' Schwandenberg lábánál, a' most Oedewylernek nevezett helyen, hol egykor Wyler falu feküdt, aféle mérges és undok sárkánykigyó pusztítá a' vidéket, mellyet a' pogány mythologia Perseusa, 's a' keresztény legenda hőse, Szent György, kipusztított. Nem vala mentség az éhes szörnyeteg előtt, melly, miután a' barmokat fölemészté, a' gyermekekre kezdé kiterjeszteni iszonyú étvágyát. A' falu már pusztulófélben volt, földmivelés 's utazás teljesen megszűnt, midőn Winkelried Struth, ki honától párviadal miatt szám-

üzetvén, 2-ik Fridrik császár seregében harczolt a gveflek ellen, elhatározá magát azon hazának, melly őt számüzé, vészes ellenségét saját élte koczkáztatásával kiirtani, 's illy föltét alatt honába visszamehetésre engedelmet nyerni. — És csakugyan meg is ölte a' győzhetlennek tartott szörnyeteget, de saját élte feláldozásával, mert a' kigyó mérges tajtékja reáfecscsenvén, életét is kioltotta. A' csata helyén kis kápolna épült, melly megújított alakjában mai napig fenáll. A' tér, hol a' kigyó barlangja állott, Drachenriednek neveztetik. — Ha ez nem egyéb lenne is babonás hagyománynál: teljes történeti bizonyosság teszi tiszteletessé a' másik Winkelried, Arnold, nevét, ki a' híres sempachi csatában önté nemes véré, mint hazája megmentője. Ausztriai herczeg Leopold katonái vaspánczélba valának öltözve, 's áttörhetlen tömeget alkottak a' vitéz, de roszúl fegyverzett hegylakosok előtt, kik hiába igyekeztek utat nyitni az éles lándzsafalon keresztül, 's e' törekvés közben embereik javát elvesztették. A' legkétesebb pillanatban előtör Winkelried Arnold: „társaim! én utat nyitok, viseljetek gondot nőmre 's gyermekeimre“ és villámként csap az ellenség lándzsáira. Halva rogyik össze, de nagy testével földre ránt néhány ausztriai zsoldost, 's utat nyit társainak. Ezalatt segítség érkezett a' schweicziak részére, 's e' feláldozás határozta el az ütközet kimenetelét, a' hazafiak fényes diadalmát, melly a' schweiczi történet egyik legragyogóbb pontja. — Ez idő óta a' Winkelried-név szentnek tartatik Unterwaldenben, 's a' közhála

kápolnát emelt Arnold emlékezetének. — Századok multak, 's béke díszlett a' cantonnak Winkelried vé-
rével ázott hantjain, a' sárkánykigyók kora csak
mesében élt már, midön 1798-ban a' drachenriedi
szörnyetegnél is kegyellenebb, bár emberarczu el-
lenség tette pusztává és a' betlehem-i gyermekgyilkol-
lással vételkedő vértanyává Winkelried utódinak ősi
lészkét. Midön a' francia köztársaság Schweiczban is
elkezdte nagy újjászülési munkáját, ezen ősi canto-
nokban még akkor is ellentállott a' régi szabadság-
szeretet, ősi vitézség 's izgató papok és barátok
által felbőszített buzgóság, midön más cantonok
széltire hódoltak a' francia rendnek. Mondám már,
hogy e' cantonokat kitünőleg jellemzi a' régi intéz-
vényekhez 's ősi hithez ragaszkodás, de sehol nem
mutatkozott az olly nagyszerű fellángolásban, és
sehol sem hozott elő olly megrázó tragoediai jelene-
teket, mint Stanzban. E' 8000-re menő nép példátlan
hősiséggel állott ellen a' 12—16 ezerből álló fran-
czia seregnek, melly Schauenburg alatt régi szenteit
megtámadá. A' bölcsebbek engedést javasoltak, de
a' papság szónokszékről átkozá az új alkotmányt,
melly megsemmisíti a' régi hitet 's szabadságot, melly
Párisból az új Babylonból jön, 's istentagadók, jaco-
binusok, szabad köművesek, philosophusok műve. A'
nép vakbuzgalma legmagasb fokára csigázva, halállal
fenyegeté azokat, kik hódolásraól mernek beszélni. —
A' canton másik fele, Obwalden, meghódolt, de Nied-
waldenben határtalan befolyást gyakorolt Lussi stanzi
lelkész, 's káplánja Kayser, kik hadi tanácsot ren-

dezvén, kezökben pisztolylyal elnököltek az oltár előtt. Hozzájuk társult Styger capucinus, ki fegyverbe öltözve, felsarkantyúzva, lobogó zászlóval dörögteizgató szónoklatait: 's a' testet sérthetlenné tevő amuleteket osztogatott. — Fialat lányok, gyöngé nők önték a' halálos golyókat 's tisztogatak a' rozsdás fegyvereket. Napokig tartott a' dühös ellentállás; a' morgarteni és sempachi harcosok unokái méltóknak bizonyíták magokat öseikhez. De végre körülvétettek a' nagyobb 's gyakorlottabb hadi erő által, 's nem maradt egyéb hátra, mint drágán adni el életöket. Lázítóik, a' nyomorult Lussi, Kayser, Styger, látván a' végveszélyt, gyáván megszöktek; a' szegény áldozatok pedig kiméletlenül lekonzoltattak; láng, füst, vér és halál mindenfelé a' nevető völgyben! — A' körülvett niedwaldiak, egy tíz ellen, utolsó perczig elszánva viaskodtak, 's hősi bátorság, lelkesült honszeretet, 's a' kétségbeesés által hihetlen fokra emelt erő csodáit mutatak. Nők, gyermekek, reszketeg ősz öregek csoportjai, sarlókkal, kaszákkal, botokkal fegyverkezve, rohantak a' francziákra, nem akarván túlélni hazájok szabadságát. Más részről a' franczia katonákat is, kiknek nemeslelkűsége különben ismeretes, dühre lobbantá e' böszült ellentállás 's annak látása, hogy e' maroknyi pásztornép keze szá-zankint öldösi le a' csatákban edzett bajtársakat. Bár némelly tiszték mindent elkövettek a' boszuálló düh fékezésére: a' legvadabb kicsapongásokat gátolni nem leheté 's Unterwaldenben, 1798-ban, megújult a' hunnusok idősza. Nem kimélték a' bölcsöben siró

esecsemőt, a' szoptató anyát, a' papot oltára előtt, a' beteg öreget. Egy rakás öreg ember, félénk asszony és gyermek a' stanzi egyházba szaladt 's az oltárhoz bűjt menedéket keresni, de mindnyájan lekonzoltattak, 's a' pap az oltár előtt lövetett agyon. A' golyó most is mutatatik az oltárban. 18 fiatal leány, sarlókkal fegyverkezve, Winkelried kápolnájához vonult. 's falaihoz támaszkodva addig harczolt a' vad és dühös katonákkal, míg összekonzolva a' felgyújtott kápolna romai alá nem temetkezett. — A' stanczi főegyház melletti temetőben egy tábla van azon szerencsétlenek emlékezetére, kiket a' francziák e' rémes napon legyilkoltak. Számuk 386; köztük 102 asszony 's 25 gyermek; 63 személy, a' pappal együtt, oltár előtt öletett le. A' pusztítás és tűz által okozott kár másfél millió forintra ment, mi roppant mennyiség e' szegény tartományban.

Stanz felett kelet felé van a' hires Rotzberg, egy kis mértföldnyire Stanztól, 900 lábnyi magas a' lucerni tó felett. Rajta a' Schiller Telljéből ismeretes Wolfenschiess várának romai látszanak, ki alzelleni lakos Baumgarten Conräd szép feleségét szerelemre akarta kényszeríteni, de a' még jókor érkező férj által megöletett. Az ősi cantonok nagyszámú nemességgel bírtak, mintegy 70 család volt Uriban, 30 Unterwaldenben 's ugyanannyi Schwyczben. E' paraszt nemességnek (mert így nevezék az ausztriaiak) többsége azonban inkább akart hive maradni hazájának 's szabadságának, mint magát az udvarok fénysugáráival piperézni. Azon kevesek egyike lön az unter-

waldeni Wollenschuess, kit a' hires unterwaldeni elnyomó, Landenberg, a' rotzbergi vár parancsnokává nevezett 's ki undok tetteivel teljesen méltónak mutatta magát e' bizodalomra, 's honfitársai mély megvetését 's gyűlölségét vonta magára. Közelgetvén 1308. első napja, melyet a' grütlii összeesküvők kitűztek a' gyűlölt járom lerázására, Rotzberg váralön első helyre sorozva, hogy földig rontassék, magas fekvése 's erős falai azonban lehellenné tevék vala elfoglalását, ha regényes szerelmi viszony nem jön a' szabadság segedelmére. Egy stanzi ifju, a' grütlii összeesküvők közöl, a' várbeli szolgálók egyikét szereté, ki neki éjjelenként kötélletrát szokott leereszteni szobája ablakából. Ez alkalmat használta az összeesküvő, hogy 24 társát a' várba bevigye, miután kedvesét a' szerelem egész ékesszólásával egyezésre birta. Az őrizet mély álomban nyomatott el, 's midőn az 1308-ik év első órája kongott, Rotzberg nem vala többé zsarnokok fészke. — Hasonló történt a' sarneni várral következő reggelen.

Sarnen, a' canton másik részének Obwaldennek főhelye, mintegy 1000 lakossal, a' sarneni tó éjszaki végén fekszik, melly egyik Schweicznak legidyllibb 's festőibb tavai közöl; 1¼ óra hosszú, 's fél órányi széles, fő táplálékát az Aa vizétől nyeri. Itt ütvén fel a' kulcshoz címzett fogadóban éjjeli tanyánkat, még ez estén felmáztunk a' város feletti dombra, Landenberg vára romaihoz, hol ezen a' schweiczi szabadság történetében olly nevezetes, kegyetlen várur lakott, ugyanaz, ki Schiller Telljé-

ben említetik, 's az öreg Heinrich an der Halden szeméit kitolatá. 'S ime ismét itt valánk a' történeti classicus földön, hol minden hegy, völgy, várom és kápolna érdekes emlékezéseket rejt, 's lélekemelő eseményeket beszél a' szabadság barátinak. Mi jól esett, a' kiüzött zsarnok elpusztult fészkének kövein ülve, visszaálmodni a' Winkelriedek 's an der Haldenek ősi korába, kik Tell után legkedvesb hősei Schweicznak, 's az álmadozások merengő barátnéja, a' szeliden világító holdsugárainál körültekinteni e' bájos, virágzó vidéken, Sarnen idylli völgyén, mellybe a' 2½ órányi hosszú, kies, regényes Melchthal nyílik, honnét Heinrich és Arnold an der Halden, ismert szabadsághősök származtak, hol:

„Each cliff and headland and green promontory
Graven with records of the past
Excites to hero-worship — —
Where not a cross or chapel but inspires
Holy delight, lifting our thoughts to God
From godlike men. — — — (Rogers.)

Másnap elindultunk Sarnenből Lungern felé. Utközben esik a' kies Sachslen falu, mellynek egyháza bucsúiról hires. Keresztalakban van építve, 1672-ből 's a' hires unterwaldi szent, a' csodatevő Nicolas von der Flüe, vagy népnyelven Bruder Klaus arczképével, ruháival, ereklyéivel, 's csodatetteinek durva rajzolataival ékesítve. Miklós atya 1417-ben született kegyes szülőktől a' Loevenbrugg-családból, minden kitünő hajlama mellett a' szemlélődő, ábrándos életre, fiatal korában szép nőt keresett 's tiz

gyermek atyja lett; harmincz éves korában a' zurichiek ellen harczolt, e' háborúban apáczákat mentett meg a' fejökre gyujtott lángok közül, 's honfitársai tiszteletét bírva vonult családjával azon helyre, melyet „auf der Fluenek“ (a' sziklán) neveztek. Innét neve. Ötven évig levén polgár, katona, férj és atya, kifejlett ábrándos szellemét követve, öreg korára remete lett, és családját végkép elhagyta. A' Melchthalnak vad magányába vonulva, annyira megtanulta a' fiatal kora óta gyakorlott koplalást, hogy végre csak szent ostyával élt. Faágak 's mohából épített kunyhóban lakott, mellyben fel nem állhatott 's ki nem nyujtózhatott. Anachorétai erényei 's betegek körül mutatott sikeres eljárása csak hamar bucsúsokat vontak körébe a' legtávolabb vidékekről, sőt kormányférfiak 's tisztviselők is kikérték tanácsát. De legnagyobb fokra emelte hírét rögtönzött fellépése a' schweiczi cantonok stanzi gyűlésén, hol a' szövetségesegek dühösen összevesztek, 's remegve sejté mindenki, hogy mit Ausztria 's Burgund nem tehettek, megteszi a' visszavonás átkos szelleme. Bár irni 's olvasni nem tudott, hatályos szavai, ősz fürteinek és szigorú arczának tiszteletes tekintete ugy lecsillapítá a' felzúdulult kedélyeket, hogy nem sokára a' környék örömharangjai Schweicz kibékülésének ünnepest hirdetéek. — 1487-ben halt meg alacsony cellájában, kövánkosán, 's 1669-ben iratott szentek közé IX-ik Kelemen által.

A' lungerni tóhoz értünk. Lungern Unterwalden felső részének legnevezeteseb helye 2310 láb magas-

ságban, a' Brünig hegy alatt, melly e' cantont Bern-től elválasztja. E' gyönyörű tó szépségeit feláldozá a' nyereségvágy, 's állúrván a' Kayserstabl hegyet, melly éjszak felől felette áll, leereszté a' ragyogó vitzükör egy részét, melly most 20 lábbal alacsonyabb, mint előbb. E' lecsapolás által visszataszító tekintetet nyert, de a' lungerniek is kivívtak néhány száz holdat. Illy felségsértés a' természet ellen csak Helvétiában bocsátható meg, hol olly nagy bősége van szebbnél szebb tavaknak, 's olly szüksége a' mivelhető haszonvehető földnek. A' lungerni nyájak számához mérve igen kevés legelője volt a' tó szépségével jóllakott községnek, a' völgy feneke nagy részben a' háromnegyed mértföldnyi hosszú 's egy negyednyi széles tóviz által levén elfoglalva; a' leeresztés lehetségesnek találtatván, 1790-ben elkezdtek a' munkák Deggeler vezetése alatt, de akkor siker nélkül. 1834-ben fogtak újra a' nehéz vállalathoz, és Sulzberger mérnök végre is hajtá azt. 1836-iki jan. 9-kén álgyulövések hirdetéek Unterwaldennek, hogy a' nagy munka létre jött.

Lungernben leszálltunk a' kocsiról, 's hegy-mászó botjainkat kézbe ragadva, gyalog indultunk a' Brünigen keresztül a' 3½ órányira eső Brienz felé. Holminket már előbb Lucernből küldök Interlakenbe, hogy minél könnyebben utazhassunk, — apró pogyászunkat jó kedvű élénk kalauzunk hozta utánunk. 'S ebédre megérkezénk a' gyönyörű brienzi tó partjára, átlépve a' szegény Unterwaldenből a' protestáns és gazdag Bern cantonba, és a'

Bellevue fogadó ablakából, hol a' gőzhajó állomás-helye is van, kiterüle elbájolt szemünk előtt a' kies vízmedence, mellynek olly meleg, szívhez szóló jelleme van, hogy az utas azonnal nagy hajlandóságot érez hosszab időre itt ütni fel sátorát.

IX.

IDYLL A' BERNI FELVIDÉKEN.

E' napok valának éltöm legszebbjei, gyönyörű álom az élet prózájában, millyenre örökké jól esik visszaemlékezni. Sajkára ültünk. Brienzben minden háznak van sajkája, 's e' sajkákat fiatal leányok keze hajtja, kik még kecskéiket is vizen viszik legelőre. Ezáltal a' tó nagyon szépítve 's lelkesítve van, és semmi sem lehet regényesb, mint szép nyári estén, e' könnyű sajkák tánczát látni, mellyet éneklő fiatal lányok vezetnek, látni a' sajkák barázdáit e' csöndes azur lapon; hallani az újongó hangokat, az evezőlapátok kimért locschanásait, a' Giessbach zuhatag távol zugását, látni a' környező hegyek koszoruját, e' gazdag növényzetet, melly a' szelid éghajlat alatt buja kövérségben díszlik, a' nagy diófákat, mellyek a' víz fölébe hajolnak, 's leveleikkel annak habjait csókolják. Öt brienzi énekes lány kíséretében eveztünk a' tulsó partra, Giessbach zuhataghoz. Mi édes elzárt hely! boldog szerelmesek tanyájaként alkotva a' természettől. A' kis zöld tó $2 \frac{2}{3}$ órányi hosszú, nem egészen egy órányi széles; nyugotdéli végén kis távolban látszanak Interlaken palótái. Déli partja, hol

a' Giessbach ezüst szalagja zúg, vadabb helyekkel van beszegve, mint a' szelid éjszaki, hol Brienz házai fekszenek. Aranynap volt, mellynek hevét a' vízi szellők kellemesen mérséklék, 's míg a' szelid hullámok a' testet kellemesen ringaták, lelkem az énekesnők nemzeti dalain ringatózott, kiknek ujongó riadozását a' partok vízhangja hosszú változatokban tiszszerezé. A' berncantoni pretestans lakosság egész létében 's viseletében sokkal vidámabb 's feszteleőbb, mint az ös cantonok vakbuzgó, szigoru lakosai. A' lányok fején eleven, nagy karimás szalmakalap ült, el nem takarva gazdag hajfonadékait; tiszta hófehér ingeik 's fekete bársony mellényeik igen izletes ellentétben valának, 's bár arcaikat olly szépnek nem mondhatni, mint a' brienzi hajóslányokról szállongó hir festi, de szép bőrszin, élénk szemek, öz-könnyűség a' mozdulatokban, erős, de karcsú testalkat mindnyájok tulajdona. Olly jól illett szőke hajcsomóik felibe a' szalagos, virágos sárgakalap 's karcsu derekaikra a' kis selyem kötény! — Napon és szélen tanyázva olly szép bőrűek maradnak, hogy sok saionhősné megirigyelhetné; izmos gömbölyű karjaik könnyűséggel vezetik az ingacsolnakot, megtestesült egészség üli arcaikat 's szemeket, minden mozdulatukkellem 's elasticitás; tiszták, mint vízi nymphák, 's midőn erős éles kiáltásaikkal a' hegyek riadozó leányát, a' vízhangot fellármázzák szendergéséből, valóban az ösvilág nyμφáihoz hasonlók. Kiszállván a' Giessbachnál, Schweicz egyik legszebb zuhatagának hatalmában gyönyörkö-

dénk. A' csinos Zuzi karon fogott, 's felvezetett a' zuhataghoz, hol most egyszerű kunyhóban öreg énekes család lakik, e' magány Ossiánja, ki egyszersmind frisiőkkel szolgál. Az alsóbb zuhatagok körül szép ültetvények diszlenek; a' felsőbbek vadabb magányban rohannak le a' sziklákra, 's egy galleria úgy van építve, hogy a' rohanó vizárnak egészen alá lehet menni, 's a' zuhatagot maga felett 's előtt látja az ember tajtékozva és zúgva alá hullani. És e' hős, merész állomáson kinek lelke ne szenderülne édes álmokba? kinek képzelete előtt ne kelnének szebbnél szebb ábránd-képek? Hossza kellemes itt tanyázás után, miután a' bérczek fűszeres teje enyhíté szomjúságunkat, visszaindultunk, ismét énekszóval, 's most már vigabb csacsogás közt a' hôtélbe. De ezen idylli élet sokkal jobban tetszett, mintsem róla olly könnyen lemondhattunk volna. Újra csolnakozni mentünk az est aranyában ragyogó tótükörre, 's csak késő holdvilággal tértünk vissza.

Következő napokat a' hegyeken töltök, örömtől 's kéjtől dagadó kebellemel, ujongó gyönyörölvézetben, természetimádók. Lóháton indulván el Meyringenből, melly szomszéd Brienzzel, Reichenbach zuhatag, Rosenlauer gletscher, Grindelwald, Wengernalp 's Lauterbrunnen felé harmadnap estvére lovagoltunk be az interlakeni paloták közé. Reichenbachnál a' világ legszebb zuhatagainak egyikét láttuk, 's rózsás reggel levén, habjain isten kegyelmének hétszínű zálogát, gyönyörű szivárványt; Rosenlauerinál Schweicznak legkékebb jögesét, Grindelwaldnál a'

völgyig lenyuló jegeseket viritó zöldség szomszédságában, Wengernalpon hólavínákat, 's az ezüstkoronás Jungfrau hótérdei előtt szerelemben sunnyogó Mönchöt, melly reá, szüzi fönségéből, haragja hógörgetegeit küldi alá; Lauterbrunnennél a' legmagasb vizesést, a' Staubbachot, melly 900 lábnyi magasról omolván alá, füstté válik 's kiterített fehér fátyolhoz hasonlít, mellyet a' kaczer természet barna bérczszál derekára fűzött, vagy Byron sötétphantaziája szerint, azon halvány ló farkához, mellyen a' halál lovagol. Hallottuk Wengernalp alatt a' havasi kürt zengését, mellyet a' bérczek megtisztulva 's mintegy tündéri varázs által mennyei sphaeradallá változtatva vernek vissza; hallottuk a' Wetterhornról lerohanó görgetegék távol dörgését. Ezen hegyi sétához hasonlítható gyönyör nincs több az ég alatt. Okos lovaink, hegyen völgyön keresztül, szoros és meredek sziklatutakon, diplomatához illő vigyázattal léptettek, 's mi aggodalom nélkül adhatánk át magunkat e' tekintet kéjének. Ollykor leszálltunk 's lábaink havasi rózsákat, geumokat, rhododendronokat, ibolyákat tapodának, majd ismét felültünk nyergeinkbe 's álmodozva hallgatánk a' legelő csordák és nyájak csengetyűit, vigpásztorok hanglejtéseit, a' patakok 's zuhagatok örök, mindig egyforma moraját, 's az ezekből támadt nagy természeténeket. Láttunk zergét az ormokon; taraczkokat sütteténk el 's a' százszoros dörgés lassan elhaló hangjain lelkünk is a' távolba szállongott; köveket gördíténk a' mélységbe, mellyeket az utolsó ítélet napja talán ugyanazon helyen fog találni. Brienzből Meyrin-

genbe, mintegy 3 mértföldnyire, elég jó kocsit vezet. Ez a' gyönyörű Oberhasli völgy, mellynek e' része Meyringenről neveztetik 's melly egész Vallis határaig nyulik. Nincs völgye Schweicznak, melly magában több szépséget egyesítsen. Zuhatagainak nagy száma 's különfélesége, hegyeinek majd merész, majd kellemes arczata, hol a' növényzet minden fokozata feltaláltatik legbujább gazdagságában, a' vadnak és szelídnek meglepő ellentétekben 's áltmenetekben feltünező, és kimerithetlen változatai boldoggá teszik a' vándort. Itt terepély fakoszorú árnyékolja a' szélszélyes alaku sziklát, mellyből játszi zuhatag ezüst fonala ömlik; könnyű vizsugarait szellő hintálja a' fűszeres légben; amott egy másik vizesés vad zugással tör le a' bérczoldalról 's tajtékkal fedí a' sziklafalat. Tiszta 's átlátszó patakok csergedeznek lágy morajjal bokrok 's virágok közt, felettök egyszerű, festői hidacskák; vidám gyermekek játszanak az elevenzöld gyepen, vadrózsák illatos árnyában, 's körülök fiatal kecskék ugrándoznak. — Meyringen maga csinos faházakkal bir, mellyek szép diófák árnyában nyugosznak, 's erő és szépség által kitünő lakosokkal. — A' távol jegesek örök vízmedenczéből lefolyó patakok közt legszebb zuhatagot képez a' Reichenbach, melly a' Schwarzhorn lábainál ered 's a' rosenloui jeges vizét magába szedi. Meyringen szép völgyébe törekedve a' gátoló sziklákról, öt zuhatagot alkot, mellyek Schweicz legszebbjei közé tartoznak. Mind-egyiknek saját jelleme van, 's minden izlést kielégít. Legnevezetesb a' legutolsó vizesés, Irisz kedves tük-

re, mellyben reggelenkiat hétszinü pompáját mutogatja. Alig tudtunk megválni a' bájos vizi nymphától, miután egy csinos papnéjától a' bérczi Florának, ki a' viz-esés partján lakik, havasi virágok gyűjteményét vetünk emlékül e' boldog napokra.

Előttünk emelkedék a' Welihorn 8100 's a' távolabb Wetterhorn 11,450 lábnyi magasságában a' tengerszin fölött, mellyek nagyszerü bércz- és jégtömegei álmokképeként vannak festve az ég azurjában, 's tetejük körül könnyü, fehér felhök tanyáznak. A' jobbról eső Wellhorn és balról fekvő Nellhorn közt van a' rosenloui jeges, ezen dicső környezet igazgyöngye, 's legszebb Schweicz jegesei közt. Kisebb bár a' grindelwaldi jegeseknél, de híres kitünő kék színéről 's jégboltjainak hasonlíthatlan tisztaságáról. Beszálltunk az azurkék szentek szentébe; egy kis hideg mennyország ez, 's isten csak illy ablakokon nézhet ki egéből, mint e' kék hasadékok; a' mesék tündérei illy kastélyokban lakozhatnak. Az alóla kiszivárgó viz iszonyú sziklamedret vájt magának, borzasztó pokolnyilást, mellybe vad kedvteléssel görgöttünk szikladarabokat. A' jeges fölött emberfej alakú sziklacsucs néz alá a' jégmezőre. E' rémes fej, mellynek kiismeréséhez semmi képzelődés sem szükséges — olly tisztán ki vannak rajta fejezve minden egyes részek, szem, orr, száj, ajak — örökké és mozdulatlanul néz, midön az emberek alusznak, 's a' holdat és csillagokat fellegek borítják is.

Sok ezeren bámulják a' jegeseket (glacier, gletscher), de kevesen ismerik azok eredetét 's természete-

tét. Közönségesen így nevezik a' hóval 's jéggel borított hegyeket, mellyek a' havasok lánczát alkotják. De ezek szorosb értelemben nem gletscherek. A' valódi gletscherek a' magas völgyekben származnak, hol folytonosan iszonyu hógörgetegek rohannak le a' környező bércek csúcsairól. Itt a' hihetlen magasságra torlódott hó részint elolvad a' nyár meleg napjaiban, 's az ezen olvadásból származó viz el nem folyhatván, átjárja a' havat, melly el nem olvadhatott 's jégtömeggé változtatja e' magas vidékek hosszú telein. Ezen jégtömegek, mellyeknek alsó része különösen szilárd és állászó, rendszeren a' hegyhajlásokon fekvűvén, a' völgyek feneke felé nyomulnak. E' nyomulást segíti a' tömérdek hótömegek súlya, mellyek felülről reájek nehezkednek. 'S az iszonyu teher majd észrevehellenül, majd ismét iszonyu zugással 's ropogással tolul lefelé, a' mi hihetlennek látszanék, ha a' föld melege a' jeget alulról olvasztgatván, nagy üregeket nem okozna, mellyek az érintési pontokat 's a' surlódás ellentállását kevesbitik. A' víz 's összenyomott lég hatása bevégzik e' működést, 's a' jegesült tömegek, fagyökereket és szikladarabokat sodorva, rohannak a' mélyebb völgyek, az emberek lakai felé. A' jég ezer meg ezer nyilásban pattog fel, 's iszonyu hasadékok tátogatják ásító szájaikat. Ha a' föld nem annyira meredek, a' mozgás is lassubb, 's a' repedések kevesbek, de ha az egyenetlen 's hirtelen hajlású, a' jégtorlatok törnek, zúzódnak, egymásra halmozódnak, 's a' hasadékok is számosbak, mélyebbek és változékonyabbak. A' jég felülete cso-

dálatos alakokat ölt, a' jég viz, eső 's napsugarak hatása által oszlopok 's pyramidek millióit mutatja, mellyek ollykor 50 lábnyi magasságuak is. Némelly jegesek felülete szennyes barna, másoké kövekkel van boritva, mellyeket magokkal ragadtak, 's miket hó-görgetegek, záporosó 's vihar szaporítanak. Ezen óriási jégtömegek végtelen nagyságra nevedkednének, ha egyéb természeti okok folytonosan nem működnének kevesbitésükön. A' kigőzölgés 's nap melege kívül-ről fogyasztja őket, a' föld melege télen nyáron olvasztja az alsó részeket. Ha némelly nyáron megfogyatkoznak, mocsárt és romokat hagyva magok helyett, más években ismét áthágják régi határaikat, előzőnik a' zöld réteket, 's elsodorják az erdőket és mindent, mi utjokban van. — A' gletscherek bölcsője tehát mindenkor az örök havak országa, sokszor 7—8 mértföldnyi hosszáságuak, 's 5—600 lábnyi vastagok. Keblökben meg nem szünő moraja zúg és sus-torog a' származó vizeknek, mellyek végre a' jegesek alján kitörvén, nagy folyókká erősödnek. Itt vannak a' kimerithetlen vízmedenczék, mellyek Helvetia folyóit táplálják. A' kiserkedő víz szine mindenkor szennyes fehér, melly csak későbbben tisztul meg. Ott, hol előtörnek a' jégtömeg alul, magas boltozatokat alkotnak (gyakran 80—100 láb magasakat, 50 60. l. szélesek) 's ezen boltozatok azur barlangja, átlátszó falai, tündéries csillogása adnak olly szép 's érdekes tárgyat a' bámulásnak.

Éjünket illy felséges nap után Grindelwaldban töltöttük, a' medvénél. E' magasan (3250. l. a' tenger

fölött) fekvő falu, mellynek levegőjét e' magas helyzet 's a' szomszéd jegesek igen hűssé teszik. festői fakunyhókból áll. Lakosi mind pásztor nép, 's legelőin nyáron át 6000 marha üdög. A' schweizeri faházak igen jól illenek a' környező természet ölére: némellyek igen ékesek, sőt czifrák, izletes karzatokkal. Némellyiken bibliai 's egyéb szent és bölcs mondásokat 's képeket láthatni, mellyek Schiller szép leírását juttaták eszembe:

Da steht das Haus, reich wie ein Edelsitz
 Von schönem Stammholz ist es neugezimmert,
 Und nach dem Richtmaass ordentlich gefügt;
 Von vielen Fenstern glänzt es wohnlich hell
 Mit bunden Wappenschildern ist 's bemalt,
 Und weisen Sprüchen, die der Wandersmann
 Verweilend liest und ihren Sinn bewundert.

A' grindelwaldi magas völgy déli oldalát három óriási bércz alkotja, az Eiger, a' Mettenberg, melly a' Schreckhorn talapzata, és a' Wetterhorn; e' három hegy közt ömlenek alá a' grindelwaldi jegesek egész a' völgybe, a' zöld rétekig, hol nők által is igen könnyűszerrel láthatók 's megjárhatók. E' jegesek kifolyásai azon iszonyu jégmezőnek, melly a' berni havasok legmagasb völgyeit elfoglalja, 's egész Vallisba beterjed 10—12 mérföldnyi hosszaságban és szélességben, hol bércezi saskeselyen 's vadászok által a' járhatóbb hegyekről elüldözött árva zergén kívül semmi élő lény, hideg szelek zugásán, 's rohanó hólavínák és jégtömegek dörgésén kívül semmi hang. — A' grindelwaldi jegesek különös szépsége abban áll, hogy

a' fehér jégmező zöld színbe van, mintegy ráába, foglalva.

Világos holdéj ragyogoit a' hideg, kopasz völgy felett, de illy környezetben nem a' szokott szelid 's engesztelő, hanem kísértetes és nyugtalanító hatással volt álmatlan szemeimre. Az ezüst koronás havasok tündéri fényben merengtek, 's a' bércevilági mythologia óriásai és törpéi, jótékony 's gonosz szellemei vad tánczot jártak a' légi csúcsokon 's a' jégömegek azúr palotáiban. Mintha reám ragadt volna az oberlandi nép babonás hite, a' druidák korának a' havasi lakosok közt maig is élő 's a' keresztyénség által ki nem irthatott hagyománya. — E' népképződése mai napig is örömet foglalkodik a' havasok erdői-'s barlangjaiban lakó kísértetes lényekkel, mellyek majd jótékony nemtők, majd boszuálló 's ingy törpék. Főszerepet játszik e' lények közt a' „havasi király“ (Alpenkönig), ki csak akkor árt, ha ingereltetik, különben védi a' jókat 's azokat, kik iránta hálával viselkednek; táplálja a' kutakat 's forrásokat, 's örzi a' nyájakat hógörgetegektől és a' bérce ormairóli lezuhanástól. De ugyanö, ha megbántás 's hálátlanság által fölböszül, iszonyu szélvészeket is támaszt, ijesztő zugással robog az ormok 's mélységek felett, sziklákat ledöntve 's erdőket kitépve, és rémitően bünteti azokat, kik vakmerően zavarják légi országa nyugalját, vagy kedvencz állataira vadásznak. A' havasi király illy felböszülésének tulajdonítja az oberlandi nép Schillingsdorf falu elpusztultát, melly a' grindelwaldi völgyben feküdt 's mellynek csak emlé-

kezete él. Ennek lakosi, éj és vész idején, nem fogadták be házaikba a' kísértő havasi királyt, 's ezáltal boszúra ingerelték; — kivévén egy jámbor öregot, ki vendégszeretetéért avval lön jutalmazva, hogy háza 's földei az általános pusztulásban épen és sértetlen maradtak, mert a' havasi király személyesen háritá el azoktól a' lerohanó szikladarabokat. Egy legenda pedig a' „zergevadásról“ így hangzik:

Egy bátor és szenvedélyes zergevadász annyi kedvteléssel üldözött egykor egy farka zergét a' bérczeken, hogy észrevétlenül eddig soha nem látott, ismeretlen bérczvidékre jutott. Mély völgy vala ez, ragyogó hókarimával szegve 's meredek sziklafallal zárva el; de fenekén fris zöld legelő díszlett bájoló ellentétben a' környező pusztasággal, mellyen nagyszámu 's eddig nem látott szépségű zerge békesen játszva legelészett. Elragadtatva ez ingerlő látványtól, vigyázattal emelé puskáját 's egy lövésnyire közelített a' legnagyobb zergéhez, de a' mint lőni akart, érczmarok ragadá meg karját, mellyből földre hullott a' lőszer, 's ijesztő hang dörge felé: „te vagy tehát, vakmerő, ki naponkint megölsz kedves nyájamból egy állatot? örülök, hogy megcsiptelek 's boszút állhatok rajtad.“ A' vadász meredő hajakkal fordul meg, 's lát egy undok törpét, zöldes arczulattal, pásztori ruhában, ki aránytalanul nagy kezeiben ropant szikladarabot emel, a' szerencsétlen vadászt széljelzúzni. Ez látván, hogy a' havasi rémkirálylyal van dolga, térdre esett 's kegyelemért könyörgött, mondván: „szegény ember vagyok 's vadászattal táplálom

családomat; éhen kell meghalnom, ha zergéket nem lövök.“

.Gondoskodni fogok eltartásodról, de soha se lás-salak többé fegyverrel a' hegyeken.‘

„Eszküszöm a' legszentebbre.“

.Hiszek szavaidnak. Ime egy darab sajt, melly táplálni fog téged 's családodat. Csakhogy mindenkor hagyj meg egy keveset a' héjából.‘

Ezt mondván a' törpe, eltűnt a' sziklák közt, a' vadász pedig örömmel tért kunyhójába, 's boldognak érzé magát, hogy élete munka nélkül biztosítva van. A' sajt igen jóízű 's kimeríthetlen volt; bár mennyit ettek belőle estvéneként, másnap reggel egésznek találták.

Hetek multak, a' táplálék nem fogyatkozott, de a' vadász, unva munkátlan életét, napról napra sötétebb lön, és sohajtva pillantott falon függő puskájára. Egy reggel, midőn búsan ült háza előtt 's epedve nézett az ismerős sziklákra, merész örömei tilos tanyájára, közel bércezen kövér zergét láta ülni. Ellent nem állhatván a' kisértetnek, puskáját ragadta, 's könnyűszerrel elejtette a' derék vadat. Mig husa tartott, felejtve lön a' sajt. De midőn ismét ehez akart nyulni, ijedve látta hült helyét. Következő napokon tehát éhségtől kényszerítve, folytatta zergevadászatát, azonban gondosan kerülve a' helyet, hol a' törpével találkozott. Zerge ugrott fel előtte, szép, millyet még soha se látott, 's ő hevülve kergeté nyomát. Estalkony lön, 's mielőtt jól észreveheté, vigyázata daczára a' rémhelyen volt, vissza akart futni, de a' szép

zerge megállta előtte; 's ő, le nem győzhetve régi szenvedélycsábját 's az éhség tanácsát, épen elsüt-ni készült hű fegyverét. De e' perczben megjelent oldalánál a' sértett havasi király, 's mig ajkai a' hegyek-től viszhangozva dörgék: „ez az esküszegők bünteté-se“ — a' vadász kísértetes erőtol sodortatva rohant a' mélységbe.

Másnap a' wengernalpi vagy kis scheidecki fogadóban ebédlénk, szemközt a' 13,748 lábnyi magas Jungfrauval, mellynek Európában negyedik helyen álló magasságát először két Mayer testvér hágtta meg Aarauból, 1812-ben; 's ennek kisebb csúcsával, a' Silberhornnal, a' két baráttal (mönch) 's két óriással. A' berni felvidéknek e' legmagasb, 's örök hóval és jéggel fedett havasait a' trumlateni mély völgy választja el a' Wengernalptól, mellybe a' lerohanó hógörgetegek hullanak. — Byron itt irta, a' természet legnagyobb jelenései közt, Manfrédje egy részét, itt irta keserű sorait :

„Ye toppling crags of ice,

Ye avalanches, whom a' breath draws down,

In mountainous o'erwhelming, come and crush me“ 'sa't.

Ez a' legalkalmasb pont a' lehulló lavinák látására. Vártuk őket, de nem jöttek. Csak távol görgetegek dörgését hallottuk. Pedig nyári deleken ritkán szokott mulni negyedóra a' nélkül, hogy a' szüzzleány havas vállairól rohanó lavinák robaja ne zavarná a' búrczi magány hallgatagságát. — A' milly vidám 's mosolygó természet virul, a' milly élénk örömjaj zszibong a' meyringeni kies völgyben: olly rémes halálcsőnd

uralkodik e' magasabb vidékeken. Az utas, ki a' nagy havasok, ez örök hóval 's jéggel fedett hideg óriások közelébe, azon vonalon, meddig a' növényélet tart, túllépett, nyomasztó aggály, csaknem rémület benyomását érzi kebelén; a' mély, síri hallgatás, melly e' rideg kopár helyeken, végtelen tél tanyáján, uralkodik, ugy tetszik, soha sem szakadand félbe. De egyszerre süket zugás támad, mellyet azonnal mennydörgéshez hasonló lárma kísér. A' meglepett utas nyugtalan szemmel néz föl a' bércekre, mellyek szaggatott ormai mozdulatlanul állanak, 's mik felett az ég tiszta azurkék. Végre kis porfelleget vesz észre, melly a' magasság hótornalain emelkedik, 's ezüst vonalat lát legörgeni, oly csekélyet 's könnyüt, hogy nem hiheti, mikép az oly iszonyu lármát okozhattott. Az a' görgeteg. — Honnét e' dörgés? hogy eredhetett e' maroknyi hóból 's könnyü füstfellegből oly nagyszerü lárma? — de ha távcsön keresztül vizsgálja a' tüneményt, a' porfelleg helyén iszonyu jég- 's hótömegeket lát, mellyeknek egy darabja képes házakat 's fákat sodorni el. E' nyári görgetegek nem veszélyesek és sohasem érik el a' lakott helyeket. Annál rémesb pusztításokat okoznak a' téli lavinák, mellyek annyi gyászos nyomokat hagytak a' bérczes Schweicz történetében.

Egész bernfelföldi utamban semmi nem bájolt el annyira, mint a' lauterbrunneni völgy, meredek sziklafalaival, mellyekről a' Staubbach 's több hasonló kecses vizzuhatag hull alá. De nincs is Schweicznak látogatottabb völgye. A' felette égbe meredő ezüstös

Jungfrau felséges tekintete, 's a' Staubbach idylli szépsége két olly kép, melly álmok tündérországából van átvéve. A' Staubbach, Pletschberg nevű szikláról omlik, 900 l. magasról, tíz percnyire a' lauterbrunneni fogadótól. Semmi szebbet képzelni nem lehet, mint e' karsu ezüst oszlop, e' millió vízszikrák ragyogása. Esése közepén számos apró sugárba oszlik, mellyek ismét számtalan vizatomokra porlanak, finom, csaknem láthatlan felhökké válván, mire a' földre érnek. A' szellő szeszélyesen enyelgő játékot űz a' karsu, lengeteg nymphával, szünetlenül változtatván hajlongásait 's alakját. Közelről nézve, mozgékony szívárvány szineiben gyönyörködik a' bámuló természetbarát, 's ha nem fél egy kis átázástól, alá állhat a' permetező zuhatagnak, szorosán a' szikla mellé. Kijebb állni nem tanácsos, mert ollykor köveket és fagyökereket sodor magával. Zápor után a' lenge vízszugár megerősödik, 's zúgó félelmes víztömeggé lesz, öröme azoknak, kik a' karsú, kellemteljes könnyűséget nem szeretik, 's kiket bánt ez aránytalanság az esés magassága 's a' víztömeg csekélysége közt.

Innét már jó csinált ut vezet Interlakenbe; valamint Grindelwaldból is. Oldalt hagyván az unspunneni vár romait, mellyek, ellentét által, élénken tüntetik elő, milly töredéknyek az emberi kéz művei, milly mulékonyak a' földi hatalom álmai, míg a' Jungfrau, a' mindenható természet erejének roppant emléke, örök fénynyel koszoruzva ragyog — 3 óra alatt kényelmesen belovaglánk a' tiszta angol tanya, In-

terlakenbe, mellyet e' vándor nemzet csaknem egészen hérben tart, és bucsút intettünk a' tündérvilágnak, mellyből ki kelle lépnünk. Olly jól esett e' helyeken Byron és Rogers, és Schiller gyönyörű helyeit olvasni 's alkalmazni, 's elmondani, a' palota-sorok közé érve: „Ihr Matten lebt wohl! ihr son-nigen Weiden!“

Hogy ne szeretné a' schweiczi, ha szinte a' hon-szerelem ösztönszerű érzelme nem lenne is a' szivnek, e' gyönyörű, e' zengzetes, e' vele mintegy együtt érző hazát? e' hegyeket, mellyek dalaira felelgetnek? e földet, melly a' természetnek illy nagyszerű temploma? — Innét azon gazdagsága szebbnél szebb hon-vágydaloknak, mellyek a' schweiczi dalgyűjtemények legszebb könnyharmatos virágai.

X.

INTERLAKEN. THÚNI TÓ. BERN.

Interlaken , a' szép brienzi 's thüni tavak közé helyezve 's Unterseevel összekötve , egészen hasonlít egy uri fürdőhelyhez. Teli van fogadókkal 's vendég- és étkező házakkal, hol leginkább angol családok tanyáznak. Egész vidék művelt kert , felséges kilátással a' lauterbrunneni völgy hosszában a' csillogó Jungfrau havas vállaira. Utczáit öreg , lombos diófasorok árnyékolják , 's házai kényelemszerető külföldi családok számára elkészített nyári kertiházak levén, egészen elveszté schweiczi jellemét. Az Interlaken-hotel , hol szállva valánk , egyik legjobbjai közül Schweicznak. Késő estig bolyongtam a' holdvilágon, nem tudva megválni az élvezettől, melyet az ó diófák lombjai közt átragyogó havasok tündéri arczulata nyújtott.

Itt 's mindenütt az oberlandi uton , egész rakhelyek vannak apró csinos fáművekből, melyeket az utasok emlékekül visznek magokkal 's egész Európába szétküldenek. — Az utazási élvezetet gyakran zavarja az e' vidéken már szemtelenül üzött örökös koldulás. Ollykor epret árulva , majd forrásvizet kínálva , birkózva , marmotát 's havasi nyulat mutó-

gatva 's a' t., de többnyire minden ürügy nélkül nyújtják a' lakosok gyermekei az utas felé kezeiket. E' vidékek, hol tenger idegen fordul meg, nagyon el vannak e' részben romolva, 's e' szemtelen koldulás ocsmány bélyeg a' berni Oberland népjellemén.

Átmenvén az Aar hidján 's Untersee városkán, melly szinte tömve van itt tanyázó 's az interlakeni drága pensioházakban szállást nem található idegenekkel, az ide kis félóra távolságra eső magános Neuhaus fogadónál Bellevue gőzösre ültünk, 's a' gyönyörű thüni kék tavon, melly havasi kilátásai által egyetlen egy szépségű Schweiczbán, 's 3½ órányi hosszu, Faulensee 's Merligen közt 5/6 órányi széles és az Orrnál (Nasen), hol éjszaknyugatra hajlik, 740 láb mély, egy óra alatt Thünba uszunk. Nem messze Neuhaustól, jobbra van a' híres St. Beátus barlang, hol a' csodateiteiről nevezetes legendahős szent Beátus lakott, egy a' keresztjénség első alapítói közül Helvetiában. E' barlanghoz tolongva jártak a' zarándokok, mignem a' reformatio korában a' berni tanács eltiltá e' bucsújárásokat, sőt egy időre be is rakatá a' barlang nyílását. — Ugyan jobbra van Oberhofen régi vár roma, balra pedig a' spei-zi várkastély, Erlach-család birtoka, egyiké a' legnagyobb berni patricius-nemzetségek közül. — A' thüni tavon evezni kedves álmhoz hasonlít. A' kék habok azur tükre mezei lakokkal 's ligetekkel elhíntett elevenzöld part rámájába van foglalva, egy oldalról a' Wandfluh és Beatenberg, másfelől az Abendberg zárják a' láthatárt, 's ez alacsonyabb hegyek

háta mögött a' déli nap sugáriban fürdő havasok csücsai tűnek elő, valamelly földtúli világ ábrándképeihez hasonlók.

Thún szép kis város, a' berni felvidék kapuja Bern felől, 's a' szövetséges cantonok katonaiskolájának helye, az Aar folyó hosszában fekszik, melly itt ömlik a' tóba. Bellevue fogadója, szép angolkert közepén, egyike a' legszebbek- 's legjobbaknak Schweiczban. Itt levén bejárás a' hegyvilág csodakertébe, tömérdek idegen tolong utczáin 's fogadóiban, 's azért kereskedése igen élénk. 10 után indulván a' főváros Bern felé, 3 óra alatt érkezünk oda. Nem lehet dicsérve nem említeni a' jeles postarendet, 's a' jó utakat, mellyeken egy tömölt hármas waggont öt ló olly sebességgel ragadott, hogy Thúnból 3 óra alatt a' 6 mfdnyire eső Bernben lehetünk. Útközben esik Münsingen falu, hol 1831-diki jan. 10-kén azon népgyűlés tartatott, melly a' berni patricius-aristocriatiát megbuktatá, a' mostani democratai alkotmányt felállítá 's a' hatalmat a' nép kezébe adá. Előbb ugyanis hatalom és dicsőség kizárólag az uralkodó 's egyedül hivatalképes patricius-családok kezében volt, mellyeknek legnagyobb része most, a' haza javát megsértett büszkesége boszúvágyának feláldozva, haragos visszavonultságban él 's lödözi elméssége tompa nyilait a' diadalmas nép ellen, mellynek gyermekei, nem levén a' kormányzás sokszázados gyakorlatában, természetesen nem forgathaták kezdetben olly ügyesen a' kormányrudat, mint a' „vén farkasok.“ — Vannak e' patricius-családok

közt, mellyek régiségre nézve a' legrégiebb európai nemzetségekkel vetélkedhetnek; Erlach, Diesbach 'sat. már a' XIV-ik században hősök 's vezérek nevei valának. — Bern története egy aristocraticus kormányforma kifejlésének, virágzásának 's elhervadásának története, melly végre a' felébredt népmünsingeni gyűlésében találta sírját, 's a' „havasok Velenczéje“ az egyetlen hasonlatosságot is elveszté, melly miatt így neveztetett, t. i. nemesi kormányát. A' juliusi napok elvonták Schweicztól az európai udvarok figyelmét, 's nagyobb eseményekre függesztett szemekkel alig vevék észre, hogy a' bércek fiai, nem tartván többé külföldi beavatkozástól, több mint 1000-en összegyűlvén a' münsingeni mezőn, kinyilatkoztaták, hogy ha a' patricius kormány javított alkotmányt nem ad törvényes uton, törvénytelen erőszakkal is készek azt magoknak kivívni. A' patricius tanács katonáiban keresett védelmet, de e' katonák a' nép gyermekei valának — 's miután nem talált menekvést, egy boszus proclamatióban véggezte életét. A' canton 27 kerülete alkotmánykészítő tanácsot hívott össze, melly munkáját júniusra bevégezé, 's a' bernieknek tisztán demokratiai kormányformát adott, minden polgárt egyenlő jogokkal 's kötelességekkel ruháztatván fel. A' községek ös gyűlései választják a' kerületi választó testületet; ez, a' canton minden polgári közöl 200 képviselőt a' nagy tanácsban, kik magok közé még 40et választván, a' számot kiegészítik, és saját kebelökből végrehajtó kormánytanácsot küldenek ki egy schultheiss

elnöklete alatt. A' főstátushatalmak működési köre szorosan el van különözve.

Dél 's vasárnap levén, az utczákon csinosan öltözött nép, élénk berni nők roppant száma zajlott, sajátos nemzeti öltözetében; 's ez élénkség a' nem nagy fővárosnak sokkal nagyszerűbb arczatot kölcsönzött, mint terjedelme 's lakosai száma után várná az utas. Az Aar folyó által, kedves menyaszszonyként van körülölelve 's ennek karjai közt mintegy 100 lábnyi magasságon fekszik. A' bejárásnál azonnal feltűnt a' nagy négyszeg kövekből részvények utján épülő új magas hid, melly az Aar habjai 's a' bástyafalak alatti házak felett az Aaron tuli dombokat a' város főutczájával összeköti. Most még, a' roppant művészen nem levén, le kelle szállni az Aar régi hidjára, 's innét, erősített előfogat segélyével mászni fel, meredek uton, mellynek neve Stalden, a' városba. Ez a' város legrégebb, legkomorabb része. — A' környező régi bástyák, harczos idők emlékei, mellyekben Bern vitéz fiai annyi lándzsát törtek 's annyi vérbiboros hőskoszorut vívtak ki, most elenyegtetnek 's a' korszellem békes és szelid séta-helyeket alkot belőlök. — A' főutczán meglepő tömegben tűnnek fel a' szilárd, barna, magas épületek, régi gazdagság 's hatalom lakhelyei, a' házak előtti oszlopos folyosók, mellyek egész főutcza hosszában tartanak, de szűkek levén, az oszlopok pedig igen vastagok, nem elég világosak; ezen folyosók alatt vannak a' házak ajtai, boltok és kereskedések. Kapu, mellyen kocsival bejárni lehetne, ez utczán sehol sincs; itt mozog, főleg

hétköznapokon, midőn a' fényes és rakott boltok nyitva vannak, a' város 24 ezer lakosának jó része 's a' sok idegen csak itt látszik élni, védve naptól 's esőtől. — Feltűnök továbbá a' régi kaputornyok; egyikén órajáték van, óraütés alkalmával lovas baba működik, mellyet a' köznép Zähringen Berchtoldnak, Bern építőjének tart, 's medvék tartanak körsétát; másikon szent Kristófnak óriási, durva alakja, deszkafalra mázolja; a' téreken 's főutczán (Rue grande, és Rue de la Justice) régi kutak 's kutmedenczék; legnevezetesebb ezek közt a' gabnatéren levő, mellyen gyermekevő Saturnus, az év 's 12 hónapjának jelképe, áll; egyik gyermekét már harapja, még tizenegy részint zsebében 's hona alatt, részint körül van. Mindenfelé, kapukon, kutakon 's házakon a' medveczimert látni, 's mondhatni, hogy Bern a' medvék városa, mi nem annyit tesz, hogy derék republicánus lakosi medvetermészettel birnának, vagy ingerlő szép lányai eléggé könnyűk 's elasticusok nem volnának, hanem csak annyit, hogy e' jelkép minden nyomon észrevehető Bernben, melly nevét is medvéktől vette (Bärn). A' monda úgy tartja, hogy midőn Zähringen Berchtold 1191-ben a' várost alapította, e' helyen vadászatában egy medvét ölt meg, minek emlékezetére az ujdon épült város czimere medve lön. — A' szép murteni kapun, melly Freiburg felé vezet, két iszonyu nagy bundás van faragva Abart vésőjétől; a' Bärengrabenben közköltségen medvék tartatnak. — Nem lehetünk olly udvariatlanok, hogy néhány napi Bernben mulatásunk alatt a' városnak ez

ősi kedvenceit meg ne látogassuk. Igen jó dolguk van, friss vizök, térs, hős és tiszta börtönök, kényelmes fekvésök. Midőn a' francziák, múlt század végén, elragadák Bern városának századokon át összehalmozott, sok milliónyi kincsét, senki nem sirt a' városban; midőn elvivék a' medvéket egész város jajgatott és zokogott, mintha valamelly „publica calamitas“ történt volna. Egy öreg asszonyság e' medvék számára gazdag alapítványt tön, 's a' végrendelet foganatba is vétetett részökre, noha a' megholtnak rokoni pert kezdtek a' medvék ellen, kiknek ügyét a' legjelesebb berni ügyvéd oltalmazá 's meg is nyéré. Ott heverték most is nagy kényelmesen a' naiv medvefiúk, 's az öreg medve kedvteléssel 's büszke öntudattal áztatta a' hős vízben bundáját, míg felülről szép berninök gyöngé kezei szórtak alá jó falatokat az ősi kedvencznek. — Feltüntek végre az épületek tömör falain az ablakkosarak, csinos mivü, ollykor aranyozott vasrostélyból, mellyekbe a' szép házi nők kiülnek kötni, himezni, olvasni, csacsogni. A' párisi nép az utczákon szaladozva él; a' berni a' nyilvánosságot kényelemmel kötvén össze, utczán ül. És ezen szokás az utczasornak különös szép és élénk arczulatot ad; az aranyos ablakrácsokban virágok, 's a' virágok közt fiatal, mosolygó nőalakok! — Az utczán fel 's alá hullámzó szalmakalapos, fehéringes cselédsereg, melly nevet, csintalankodik, enyeleg, könnyen ismerkedik, 's itt már francziául is csaknem kivétel nélkül beszél, kiegészíti ez eleven képet.

Leszállván a' nagy utca közepén fekvő postaháznál, Diestelzwang fogadójába menénk, mellynek czime: „hôtel des Gentils hommes.“ Ennél még előkelőbbek a' Sólyom, Korona. Ezeken kívül sok ugy nevezett „Abbaye“ van Bernben, hajdan a' hatalmas czéhek tanyái, most szinte részint nagyobb szerű, részint kisebb vendégházak. Illyenek a' Gentilshommes (hol szállva valánk), Szerecseny, Majom, Pfister, Metzger, Webern 's a' t. Abbayek. A' kávéházak számosak, de nem fényesek, 's rendeltetésök itt, mint nálunk a' sörházaké. Sajátságos helyek a' földalatti pinczék, a' köznép mulató tanyái, többnyire a' folyosók alatti lejárásaikkal. Legnagyobb köztök a' Kornhaus alatti nagy pincze, hol egy izben wallisi bort ittunk, melly édességre hasonló a' ménesihez, de nem tartós.

Siattünk megnézni az egytornyú (191 l. magas) szép góth Münstert (főegyházat), melly St. Vincze nevét viseli, 's mellyet 1421—1502-ig Oensinger mester 's ennek fia építettek. Gyönyörű portálján a' góth faragványok nagy tömege az utolsó ítéletet képezi, mellyet a' művész szeszélye olly vidor és pajzán csoportozatokkal népesített meg, mikben bámulva látni a' reformatio előtti szobrászok szabad mozgalmait. A' kor romlott erkölce 's különösen némely papoké, tág mezőt nyitottak a' művészek szellemdús epességének, kik e' főegyház külsejét, belsejét teremték. A' portál homlokfalán hármaskoronás pápa van lángoló pokolba taszítva, mellette egy koronás császár csücsül a' melegben, a' másik pedig

annyira el van már süllyedve a' lángokba, hogy csak koronája látszik. Ben a' chorus tölgyfadíszítvényei közt kapuczinust látni nyilt bibliával, mellynek belseje nem más, mint trictracjáték; ugyanott egy szerelmes remete térdre borul egy fiatal apácza előtt. Az ablakok üvegfestvényei közt malmot látni, hol a' molnárnak öltözött pápa lapáttal hányja az evangelistákat garatra, kik megöröltetvén, ostyaformában jönnek elé 's a' papok által a' szájtató népnek osztatnak ki. Nevezetes ez egyházban Zähringer Berchtoldnak, Bern alapítójának emléke, Steiger emléke, és hat márvány-emléktábla az 1798-ban elesett vitéz hazafiak neveivel, az 1727-től 1737-ig Leuw Theophil által készült nagy orgona, a' fekete gránit keresztelő medencze, a' berni régi aristocralia elkülönzött 's czimerekkel ékesített helyei, mintegy kápolnái az ablakokban. Az egyház sekrestyejében régi érdekes szőnyegek tartatnak azon időkből, midőn még az egyház katolikusoké volt; legérdekesbek azok, mellyeket a' berniek burgundi merész Károlytól a' gransoni és morati csatákban foglaltak el, 's mellyek ennek sátorát alkoták; ugyanitt függnek e' nagyravágyó hős bársonypalástjai, lótakarói, heroldi öltönyök 's régi gazdag pápi ruhák, melly igen becses és jól őrzött régiségek, a' régi berni dicsőség trophaeumai, csak akkor vannak kirakva, mikor az országgyűlés Bernben tartatik. Ezen, emlékekkel olly dúsan rakott, szép régi egyház 160 láb hosszu, 80 l. széles, 96 lábnyi magas terasson van építve, mellyről gyönyörű kilátás

van a' szelid domboktól égbenyuló fehér havasokig magasuló hegyfokokozatokra. A' berni havasok egész fényóra tisztán látszik 10 órányi távolban 's a' feléjük készülöben tilkos sejtelmeket ébreszt, a' rólok jövőt, mint mi valánk, édes álmokba ringatja vissza.

Bernben megbecsülhetlen barátot találtunk egy már öszfürtös, de fiatal lelkü lengyel emigransban, ki egykor gróf 's hivatalnok, most mint könyváros-segéd érdemli meg kenyerét a' szabad Schweiczban. A' magyarokat természetes rokonszenvvel szereti, 's ha vesztett honáról szól, most is égő könyvek tolulnak lelkes szemeibe. A' berni könyvkereskedések igen gazdagok, nálunk tiltott könyvek 's torzképek bősége teljes és korlátlan szellemi szabadságot jelent. Ö ajánlott a' tiszta fejü 's keblü, egyenes és szives Herzoghoz, ki a' főiskolában státustudományok oktatója. E' lelkes férfitől igen sokat tanulhatánk Bern történeteiből, alkotmányos életéről 's földviszonyairól. Vezérünk volt a' Tagsatzungba, a' fenyítő házba, a' muzeumba, gazdag magyarázattal kísérve mindent, mit megmutatott. — A' tehetősb schweiczi cantonok főhelyei egyenkint fészkei számos emberbaráti, hazafiui 's tudományos intézetnek; 's Bern e' tekintetben főszerepet visz. A' canton nagy kórháza (Insel hospital), melly 1718-ban állitatott fel, betegeit saját költségén külföldi fürdőkbe is küldi, egész Badenig, mire alig van több példa egész világon. Ezen kívül a' városnak is van külön polgári kór- és szegényháza. — Az egyetemnél, mellynek orvosi kara

kitünőleg jeles, reformált magyar ifjak számára is vannak alapítványok, mellyek azonban, minthogy magyarok nem használják, más honi ifjaknak adatnak ki. --- A' fenytőház, mellynek építése 700 ezer frankba került, több szárnyu igen nagy és erős épület, de czélszerűtlen azért, mert igen nehéz benne a' felügyelés. Általában több tekintet van a' rabok egészségére, mint a' hallgatási rendszer szigoru fenntartására. A' rabok, kik takácsok, szabók, vargák, kovácsok 's a' t. téres tiszta termekben együtt dolgoznak, 's ez eddig jó; de együtt is hálnak, 's már ez lehellenné teszi a' hallgató rendszer megőrzését. Csak igen terhes, 's javithatlanoknak látszó makacs bűnösök tartatnak külön cellákba elzárva. A' nők azonban, külön aszszonyi felügyelés alatt, szemérmi tekintetből elkülönözve hálnak; egyébiránt szőnek, fonnak 's igen jó színben vannak, noha képzelhető, hogy nekik a' hallgatás, melly szegény felügyelőnét is együtt sujtja, sokkal nehezebb büntetés, mint a' férfiaknak. De legnevezeteseb ezen intézetnél az, hogy a' rabok, a' cantonnak e' célra szolgáló jószágain, földmívelési munkákra fordítatnak, 's e' vállalat, melly évenként 9000 fr. tiszta jövedelmet hoz, leggyümölcsözőbb a' börtönnek. Szembetűnő a' jótekonny befolyás, mellyet ez intézkedés a' rabok egészségi állapotára gyakorol. — Ez intézettel, mikint azt leíráim, épen nem lehetne megelégedve az auburni rendszer szigorú barátja, annál kevésbé pedig a' philadelphiai magányrendszer kedvelője. De az, ki magyar börtönállapotot ismer csak, örömmel

fogja nézni e' philanthropicus szellemü intézetet; a' földmivelési osztály pedig mindenkit meglep. Nem kell felejtetni, hogy 400 rab fölött (ennyi van a' berni cantonban) igen nehéz lenne szigoru auburni rendszert hajtani végre; ezen intézetnek ideális tökéletességét megközelíteni csak ott lehet, hol kevesebb a' rab, és sohasem p. o. a' 800 rabos Bihar vagy Borsod megyében. Ha a' javulás célja e' miatt kevésbé érethetik is el, legalább a' tulságos szigoruság örült áldozatává lenni egy tévedt emberi lélek sem fog. Egyébiránt minden elkövertetik a' rabok tanítás általi javítására. Az imaházban férfiak 's nők ugy ülnek, hogy egymást ne, a' papot pedig mindnyájan láthassák; az iskolateremben naponkinti czélszerű oktatást vesznek a' gyermekek, az egyes háló kamrák asztalain mindenütt biblia 's énekes könyv. — A' muzeumban nevezetes föld- és ércztani gyűjteményeken kívül szép állatgyűjtemény látható; ebben érdekesek a' boldog emlékezetü nagy berni medve, a' sz. bernárdi hires hős kutya Barry, melly 16 embert mentett ki a' hó alul, a' már csaknem kiveszett havasi sziklabakfajok (Steinbock), a' havasi saskesely, melly ollykor kis gyermekeket is ragad el, magános vadászokat is támad meg az éhség vakmerő dühével, 's egész nyáját a' mélységbe kerget rémes szárnycsattogásával 's aczélorra élével.

Mindenek fölött érdekelt azouban a' schweiczi országgyűlés, melly ez idén épen Bernben tartatik a' 3 Vorort (Bern, Lucern, Zürich) közöl. Üléseit az ugy nevezett „äussere Standeshaus“ elég szeny-

nyes régi épületben tartja. Az előszobában állnak fontos képekkel a' cantonok Waibelei, cantonaik színeit viselő tarka köpönyeikkel. Teljes nyilván; a' tribune mindenkinek tárva áll és számos parasztot látunk figyelemmel hallgatni a' haza ügyeire. Az elnök, az öreg Tscharner, berni patricius család ivadéka, schweiczi rosznémetet beszélt, a' követek nagyobb része németül, Genf, Vaadt, Freiburg, Neuchatel francziául nyilatkoztak, kiknek nyilatkozatait azonban az elnök németül adja vissza. A' követek utasításai által szorosán megkötve, csupa mozgonyok; ők nem Schweicz követei, hanem megbízó cantonaiké 's ezeknek kicsinyes, vidéki, féltékenykedő érdekei. A' követ sohasem úgy nyilatkozik magáról, mint önévéleményü, meggyőződéssel bíró szabad Énről; az „én“ szóval épen nem élnek, hanem p. o. a' berni követ így szól: „a' szóló berni követ véleménye következő 's a' t. ezzel is jelentvén, hogy az utasítás minden, a' követ személyes meggyőződése semmi. — Nem azon dolgok, mellyeket a' schweiczi Tagsatzungtól el kellene tanulnunk. — A' nem nagy terem sárgával van bevonva, pallói szőnyegekkel; a' követek zöld bársonnyal borított karszékekben ülnek 's ülve beszélnek. Öltözetük fekete frakk 's nadrág, oldalaikon kard. A' tanácskozást nyugalom, sőt phlegma bélyegzi; semmi sem lehet nagyobb ellentéte zajos, zavaros rendezetlen országgyűlésünknek, semmi elütőbb ennek éljenes, forrongó jellemétől. — Nem csak hevesebb szevedély kitöréseit nem hallottam, de alig egy fölemelt, megnyomott szót. Igaz,

hogy a' tárgyak is csekély jelentésűek voltak: 's a' lelkesedés leigázására alig van fogatosb eszköz az utasításnál, melly a' követet pusztá eszközzé teszi — Az elnök a' terem egyik oldala közepén thrónféle széken ül, előtte, alacsonyabb helyen, a' két cancellár, kik a' ház jegyzőkönyvét vezetik; félkörben, cantonaik sora szerint, a' 22 canton első követei, 's a' második követe csak úgy szólhatnak, ha az első jelen nincsenek; az első követe háta mögött, külön kis asztaloknál, a' falak mellett ülnek a' második követe, kik cantonaik számára a' hivatalos tudósításokat készítik. A' követe napi díja (természetes következménye a' lealázó mandatáriusi helyzetnek, mellyet az utasítás ad) 2 lajos arany. — Szokott megszólítás: „myne Herren.“ A' követe a' ház waibelei által egyenkint szólítatnak fel szavazásra, 's kezeik fel vagy fel nem emelése által szavaznak igent vagy nemet; a' waibel kikiáltja a' szavazatot, a' cancellárok egyike jegyzi 's kimondja a' többséget, az elnök pedig a' többség határozatát. — A' követe legnagyobb része jogtudós ugyan — a' mi magában helyes — de vannak köztük kereskedők, földmivelők, orvosok, katonák is. Neuhaus gyárnok, Schneider berni követ orvostanár. Mindenkinek nyitva az ut a' legmagasabb közhivatalokra, ha érdemei 's tehetségei és az ezek által nyert közbizalom feljogosítják.

Az aargau kolostorkérdésben ismét nem tudott többség alakulni. Félszavazat hiányzik a' többségre; mert Basel-stadt és Basel-land, ugy szinte Appenzell és Unterwalden (Obwalden és Nidwalden) fél fél

szavazattal birnak. Ha Basel-stadt Basel-landdal szavazna, vagy a' vallisi követnek bátorsága volna határozatlan utasítását úgy magyarázni, mint nálunk némelly jó akaratú követek szokták, kész lenne a' szabadelmű többség. Neuhaus, előbbi elnök, szelleme hiányzott e' diaetán, ki, valamint az öreg derék Zschokke is, visszavonta magát. — Ha a' schweiczi Tagsatzung szavazataira egy pillanatot vetünk, azonnal feltűnik előttünk az itteni kórállapot legerősb tüneménye. A' szövetséggyűlésen minden, úgy a' legkisebb, mint a' legnagyobb cantonnak, egy egész szava van; úgy Bernnek 400 ezer lakosával, Zürichnek 220 ezer lakosával 's hasonlíthatlan értékű gazdagságával, mint a' kis Zúgnak 15 ezer, a' szegény 's néptelen Urinak 13 ezer lakosával. Így gyakran megtörténik, hogy a' kis státusok, mellyek összes lakosai száma fél millióra megy, leszavazzák számszerinti többséggel a' kevesebbségben maradt nagy és gazdag cantonokat, másfél milliót haladó lakossággal 's gátolják ezeket méltányos követeléseik teljesedésében; minek természetes következménye, hogy a' kevesebbségben maradt nagy és erős cantonok a' gyenge és szegény cantontöbbség határozatait nem tisztelik, végre nem hajlják. A' kis cantonok többnyire szegények is, lakosaik műveletlenek, 's egyszerűségökben fel sem foghatják azon népes és művelt cantonok szükségait, mellyek ipar 's kereskedés, tudomány 's művészet fejlettebb fokán állanak. Illyes valami gyakran jutott eszemben országgyűlésünkön

is, midőn Pestet, Bihart, Borsodot 's a' t. Turócz, Esztergam, 's Torna által leszavaztatni láttam.

Közelebbi ülésben érdekesb tárgy fordult elő, melly gyászos fényt vet a' schweiczi állapotokra. Schafhausen canton nem akará katonailletőségét a' hadi tanács felszólítására kiállítani, 's a' hadi tanács sérelmet csinált a' nyakas canton ellen. A' többség elhatározá, Schafhausent kötelessége teljesítésére szorítani. De miként? — és itt elakad a' felelet. Itt áll előttünk a' schweiczi kórállapot egész erőtlenségében, a' szövetség gyengeségének természetes forrása. Schweicz független municipalitások aggregátuma; a' kis republikák megannyi különböző státusczállal birnak, melylyeket összeegyeztetni senki sem tud, senki sem bir, mert nincs közös kormány, középpontja a' nemzeti érdekeknek, mindnyájok javára szolgáló közös alaptörvény. A' honszeretet nagyszerű helyérdekké zsugorodik össze. Innét e' vontató, lajhári menete a' közügyeknek. Az összes Schweicz javát célzó intézkedések megtörnek, megsemmisülnek egyes cantonokbeli szenvedélyes, gyakran önző pártvezérek ellenszegülésén. Semmi központi erő, melly ezt korlátozza. Ezért Schweiczban maig sem lehetett reá menni, hogy a' cantonok bonyolt vámrendszere a' közjó tekintetéből szabályoztassék; a' rendetlen ügyvitelbe rend 's egyszerűség hozassék, a' cantonok szerint változó, megtanulhatlan, gyakorlatban bosszontó 's alkalmatlan pénzkülönbségek helyett egy általános pénzláb lépjen életbe. Ezen előitéletes ragaszkodás az egyes cantonok régi szokásaihoz, a'

haladást gátoló municipalis hatóság tulságaihoz egészen haszontalan ott, hol hazai, szabadon választott, felelős kormány van. — Fiat applicatio, ha ugy tetszik.

XI.

FREIBURG , LAUSANNE , GENF.

Tizenkét emberre készített, zöld bársonnyal bevont igen diszes három osztályu gyorskocsiban indultunk el Bernből Freiburg felé 's Neuenecknél elhagyván a' protestans, és német berni cantont, átléptünk a' catholicus, és franczia Freiburgba, melly 84,000-nyi népességével Schweicz cantonai közt kilencedik rangu. E' lakosság közöl, kivéve a' morati kerületben lakó 8500 reformáltat, a' többi mind igen buzgó catholicus, 's feltűnő jelenet, hogy mig egyrészt e' canton polgári állományára nézve egészen democratai, hol minden polgárnak egyenlő politicalai jogai vannak, és teljes sajtószabadság uralkodik, másrészt mégis e' kis respublica valódi papuradalom, hol az egyházi hatalom a' világít mindenkor legyőzte 's jelenleg is tulszárnyalja. Freiburg a' megújított jesuita-rendnek fővárosa, 's növényiskolája azon Europa számára, melly ez uj kiadásu régi rosztól nem irtózik: innét nyulnak ki más országokba is polypkarjai, 's küldetnek szét csemetéi. Az itteni jesuita-collegiumban ezerkétszáz nemcsak schweiczi, de más catholicus országbeli növendék is tanul, 's ebben

fekszik hatalmok kulcsa. E' csoda állapotot, ezetet 's olajt illy baráti összevegyülésben, jesui auralkodás és sajtószabadságot, egy azon köztársasággal meg nem foghatja az emberi ész, 's lehellen is, hogy ez állapot soká tartson. Már is növekszik Freiburgban a' szabadelműek száma, 's erős befolyást kezd gyakorolni a' protestans cantonok szomszédsága, melly a jelenlegi uralkodásnak nem sokára kétségkívül véget vet.

Pár óra alatt a' freiburgi merész függő hidon valónk 's mit már annyian éreztek, én is érezém. Kedvem lett volna a' légben lebegő, 145 lábnyi magas, és 833 l. hoszu sodronyhidon leszállani, melly a' rémes mélységben folyó Saane felett képzelhetlen 's a' szemtanu előtt is tündéri álmképnek tetsző könnyűségben ing. Mig e' hidat Chaley mérnök el nem készíté, le kellett a' Saane mély völgyébe szállani, 's 400 lépésnyi távolság megjárására fél óra kellett. Az átmenet nemcsak hosszas volt, de a' lovakra nézve fárasztó is; ritkán lehete baj nélkül feljutni. A' hazafiak lelkesége meggyőzte az eleinte győzhetleneknek látszó akadályokat, 's aláírás utján megépíté a' vassodrony-hidat, melly a' világon leghosszabb, legmerészebb, mert a' hires Menai hid Angliában csak 550 l. hoszu. Első alapkő 1832-ben tétetett le, 's az első láncz 1834-iki jun. 9-én feszitetett ki. October 8-kán teljesen elkészült a' hid, 's 19-ikén felszenteltetett. — Mindegyik végén szép porticus van 62 l. magasságu; ezek a' hidnak bejárásai 's gyámolai, mellyeken függ; mindeniken két két, összesen

négy vassodronykötél van felfüggesztve, mellyeknek mindegyike 1056 vasfonalból áll, 's mellyek az egész 576,750 fontnyi terhet tartják. A' vasfonalak vastekercsekkel vannak összeszoritva, 's mielőtt összetették, háromszor áztattak forró olajba. A' hid építéséhez 42,295 font vas kellett, 's elbir 2,777,300 fontot. Balra szinte egy másik kisebb, de még magasabb sodronyhid függ a' völgy ürege felett. Freiburgnak, papokkal és zárdákkal tömött régi városnak, igen regényes, és meglepő arczulata van. A' mély völgyben folyó Saane (Sarine) két partján épült, mellyeket a' mintegy tündérerő által megérczült pókhálóból szőtt merész hidak kötnek össze, falakkal 's tornyokkal van körülvéve, 's meredek sziklák 's azokon épült ó-szerű lakok és mély völgyek vizmosta medrei, vad erdők és szelid kertek, számos egyház és kápolna, nagy sötét kolostorok, mind ez csodálatosan van egymás mellé szorulva 's szeszélyesen összevissza szórva és keverve. Ha a' hidon át 's a' hid melletti szép fogadó Zählingerhof mellett az ószerű város belsejébe jutottál, mintegy középkorba vagy visszavarázsolva, mellyen csak alig látható újabb divat 's modor némi színe. Romának sem lehet kegyesebb tekintete husvét napján; nincs utca, hol kereszteteket, 's szent képekkel bemázolt házakat ne találnál. Élénkség igen csekély, mert a' 8000-re menő lakosság elvész e' téres ó szerű épületekben, 's annak jó nagy része kolostorok celláiba elzárkózva él, Freiburgban minden 150-ik lakos pap vagy szerzetes levén. Ünnepeken, mint mondják, máskép van; akkor a' hall-

gatalag utczákon a' nap mindenik óráján regtől estig ájtatos nép vándorol, kivált nőnem, mellyet a' harangok ünnepélyes zugása majd ez, majd amaz oltár elébe hívogat, mert e' kis városban öt barát- 's négy apáczakolostoron kívül 12 templom 's 9 kápolna van. Főegyháza Szent Miklós, melly 256 l. magas tornyával 1182ben épült; hires portálján az építő művész szabad és szeszélyes vésűje éles gúnyiratot faragott a' kor zsarnokaira, 's a' munkás ördögök egész erővel iparkodnak az elátkozott trón- és oltárurak seregeit pokol tüzébe czipelni, és meg vannak hajolva a' sok császár, király, herczeg, gróf, lovag, pápa, bibornok, püspök, pap, és barát terhe alatt, kiket nagy kosarakban visznek a' lángoló örvénybe. A' középkor építészete az emberiség nagyszerű köirása, mellyben azon kor minden gondolata 's érzelme olly hiven le van írva 's olly tartósan kifejezve az utóvilág számára. A' magas szellemű építészek, kik e' gránitkölteményeket teremték, valódi nagy és halhatlan költői a' kornak, mellyben éltek, de mellyet szabad röptü lelkük túlszárnyala; ök, midön az egyházak pitvarai, magas boltozati, képzeletdús köczifrázatai költészetében megörökíték az érdemlett gúnyt századuk bünei 's elöitéletei felett, 's köajkakkal szólaltaták meg az ébredő nép szabadabb szellemét. Guttenbergig az építészet vala általános írásmód, még pedig ollyan, mellyet censura nem korlátolt, mig azok, kik a' szabad gondolatot írott könyvben bátorokdtak kifejezni, vagy élő szóval hirdetni, Husz János sorsára jutottak, az építészet szabadon

beszélt, tanított, gúnyolt 's elméskedett. — Idő rövidsége nem engedé hallanunk a' Mooser által készített hires orgona mennydörgését 's szélvészhangjait.

Freiburg a' határ, hol Schweiczban két nemzet 's két nyelv, u. m. a' német és burgundi franczia, egymást érintik, de fel nem oszlatják. A' két nyelvet elválasztó vonal épen a' canton közepén megy keresztül, magában Freiburg városban is egyik városrész németül, másik francziául beszél. A' románfaj, melly a' régi burgundiak utódiból áll, a' fővárostól nyugatra eső részt lakja. A' németfaj az ellenkezőt. De a' románfajban is három különböző dialectus van; a' gruyeri, quetzou és broyard, noha mindezen részekben a' franczia nyelvet is értik. Ellenben a' moratiak, vagy murteliek ugyanazon német szójejtést beszélnek, mint berni szomszédaik. A' canton e' része, mellyen keresztül utazánk, csak kisebbszerű hegyekkel van átszegve a' Jorat lánczaival. A' Freiburg cantoni házak rendesen szinte fából építvék ugyan, de nem olly festői arczaak, mint a' berniek; azonban látni már rongyos köházakat is franczia modorban.

Freiburgból a' távolabb, de jobb utat vevén, nyugatnak menénk Payerne felé, melly városka már a' wadi cantonban fekszik. Estve Moudonba értünk (Milden). Mindkettő egy pár ezer lakossal 's magas házakkal bíró franczia városka, mellyek jelleme 's külalakja egészen elüt a' német schweiczi városokétól 's a' Jurákon túl kezdődő Francziaország typusát viseli. Itt már csak franczia nyelvet hallánk. A' ter-

mékeny Vaud cantonból keveset láthatánk, mert az éj reánk borult: 's a' genfi tóig nyuló Jorat dombokon keresztül éjfélkor érkezénk Wadt fővárosába, a' szép Lausanneba, mellynek magas házait 's magas tetőn emelkedő münstere falait holdvilág sugárinál pillantók meg. — A' Hôtel Gibbonban hajtók fejünket nyugalomra. — Másnap széljel nézván az egészen franczia városban, mindenütt franczia élet jelenségeit láttuk. Párisi, lyoni divatcikkek a' boltokban, igen sok selyemnemű, zenemű, könyv- 's képkereskedés, órás, arany 's ezüst müves, czukrász és kávé. — Kilépvén a' magas házsorok közöl, megpillantók a' genfi tó sötétkéek medenczéjét, bár ködfátyollal boritva még, mellyen át a' tulparti hegyek csak alig valának kivehetők. Lassankint azonban derülni kezdett az ég, 's a' köd burkából szemeink eléfejlenni a' gyönyörű mezei 's kerti lakok, mellyekkel Lausanne környéke hintve van, 's mellyeknek csaknem mindegyikén kilátás könnyebbitésére készült karzat, bellevue, áll. — A' város a' Jorat dombjain 's ezek közt eső völgyekben van építve, egy óra negyednyire a' tóparttól, 1582 l. magasságban a' tenger szine fölött. A' münster, körüle fekvő épületeivel, olly festői csoportozatot állit a' szem elébe a' dombtetőn, hogy lehetlen hozzá fel nem sietni. És e' kis mászás milly gazdagon van jutalmazva! E' münster, melly 1000-tól 1275-ig épült, egyik Schweicznak legszebb emlékei közöl, csak egy tornya áll, melly 234 l. magas; a' másikat 1825-ben elemészté egy tüzes mennykő, de illv csonka állapot-

ban is gyönyörű. Portálja igen szép, belsejében 472 oszlop van, 's ezek közt 200 (száz-száz lábnyi magas) a' hajót emeli, — továbbá sok emlék, ezek közt Victor Amadé savoyai herczegé, ki Vik Felix név alatt római pápa volt, Canning-Stratford angol követ ifju nejeé 's a' t. — Ez utóbbit sok érdekléssel nézik az angolok, kik Lausannet, mint Genfét, mint Interlakent, mint Zürichet, saját gyarmatukká tevék; 's nyaratszaka itt fészkelnek a' szelid természet kebelén.

Leman gőzös vitt Genfbe. Induló pont Ouchy, Lausanne kikötője a' virágzó tóparton, mellynek fogadjában irta Byron „Chilloni fogoly“ halhatatlan költeményét, két nap alatt, rossz idő által gátoltatva tovább mehetésben. Ha a' négy canton tava környéke a' schweiczi szabadság classicus földje, a' genfi tóról ismét ellehet mondani, hogy a' tudományosságé: ott Tell 's Winkelried árnyékai lengenek, itt Voltaire, Rousseau, Byron, Gibbon, Stäel asszony 's a' t. emlékezete. Világhírű szépsége századok óta ide voná a' legszebb lelkeket, kik a' természet illy bájos képei közt gazdag ömledezésre nyitották meg kebleiket. Nincs olly helye e' vidéknek, olly szép pontja e' bájos tópartnak Genftől Chillonig, mellyet e' nagy szellemek meg ne énekeltek 's nevezetessé ne tettek volna. — A' naptársaság gőzhajója (mert több versenyző egyesület is van, 4 hajóval) Morges, Roll, Nyon és Copet városkákat érinté az éjszaki parton. Lausannetól Genfig egész part egy kert, 's szebbnél szebb kerti házak koszoruja. Illy virágzó vidéket keveset mutathat a' föld; szépsége a' zürichi tót is messze túlhaladja,

mellynél szebbet képzeletem ekkorig nem álmodott. — A' genfi tó legnagyobb Schweicz tavai közt, Genftől Villeneuveig több mint 12 órányi hosszú, Rolle és Thonon közt több mint 2 órányi széles, 's Ouchynál 920 l. mély; színe a' legszebb sötét-kék; jellemében egyesíti az olasz lágók szélességét a' négy cantontó vad hegycsoportozatival, csakhogy itt a' havasok távolabb vannak. A' déli part bércei lassankint kifejlődnek a' reggeli ködlepelből, de a' Montblanc ezüst homlokát még nem láthatók. Mind inkább szűkülvén a' tó medenczéje, délben kikötöttünk Genfben. Minő tekintet!

Genf fogadói világhirűek. Europa egyik legjelesb, mondhatni, classicus fogadója a' „hôtel de Bergues,“ mellyben szállva valánk. Öt emelete mindegyikében különös szolgálat 's tökéletesen szerkezett és rendezett ministerium. Felséges asztala, tiszta szép szobái gyönyörű kilátással, galleriája, mellyről a' Montblanc havas ormai láthatók, olly kellemessé teszik az itt mulatást, mint kevés pontján a' világnak. Milly tekintés esik e' magas karzatról a'kék tóra 's folyamra fehér vitorlás csolnakival, az alacsonyabb hegyek felett emelkedő havasokra, az illatos, dús kertvidékre! A' várost még mindig középkori bástyák veszik körül. A' tó végének 's a' belőle itt kifolyó Rhonenak két partját tiszta quaik és vetélkedve szép 's magas paloták, különösen fogadók ölelik. A' hôtel de Bergues körül keletkezett új városrész felizgatta a' balparti, régi város versenyét. A' házak feletti sokágú kürtök, így felülről nézve, csodálatos borzas ké-

pet adnak. Mindent összevéve, Genf elragadó szép lakás. Itt talán hazámon kívül is el tudnék élni. Vig, élénk, gazdag francia város, ékes dús boltokkal; szép, jó kedvű, elegáns néppel, kis Paris Helvetiában! Képzeltetni a' város élénkségét, mellyben évenként 30 ezer idegen fordul meg. 'S ehez az isteni szép környék, a' kertvidék tiszta mezei házai, a' csöndes, sötétlénk tó tükre, a' kristálytiszta és szinte sötétlénk Rhone átlátszó habjai! e' gazdag változatu panorámák! Mondhatom, nem utolsó dolog Genfben szabad polgárnak születni, 's szép nő, egészséges gyermekek körében e' kényeztetet naponként lélekbe 's szívbe fogadhatni.

A' város régi 's újabb részét a' tiszta Rhone választja el, itt lépven ki a' tótükröböl, mellyen átfoly. A' részeket hidak kötik össze 's ezek közt két vasodronyhíd. A' nagyobbik, melly a' hôtél Bergueshez vezet, igen szép és népes; közepéről van a' bejárás Rousseau kis szigetére, hol a' nemes bölcsnek ércszobra áll öreg fák árnyában, noha Emiljét 's Contrat socialját a' genfi patricius tanács 1762-ben megégetteté, 's körüle, mint mindenütt a' szabad Schweiczbán, elvei szerint nevelt angyalszép gyermekek játszanak. -- Mindenfelé szebbnél szebb fogadók a' tolongó idegenek számára, kik itt Calvin, Rousseau 's Voltaire emlékét keresik, távol havasok álmországaiba pillantanak, a' fényben fürdő mennyei vidék tekintetén kéjelegnek, mellyet a' tó lassu moraja elevenit, vitorlás sajkákon ringatóznak, 's a' világszerete híres órákból és ékszerekből kedveseik számára

ajándékot vesznek. — Illyen fogadók: du Lac, d'Écu de Geneve, du Nord, Korona, Balance 's a' t. a' városon kívül pedig d'Angleterre, és des Étrangers. — Az új kapunál, a' szép Corraterie-utcza végén van a' színház, fűvészkert, 's ezzel szembe a' Ráth-muzeum kicsiny, de csinos görög épületben, melly idegeneknek mindenkor nyitva van. Szép kis képtárt szobortárral egyesít magában. Egyik terem egyik oldalát még élő genfi művészek, Saint Ours, Chaix, Diday, Hornung, Töpfer, Guanon, Calame képei fedik, de van néhány jeles kép az olasz és hollandi iskolából is. A' szobrok, kivéve egy Venust 's Ráth urnak, a' muzeum alapítójának, szobrát, mind csak gipszöntetek 's híres művek másolatai. — Az új kapun kívül sétahelyek, circus, kertek, népmulatság, száz meg száz csinos dajka 's kis gyermek; alkonyat felé kiszabadulnak az emberek boltjaikból 's hivatalszobáikból; a' varró lánykák mosolygó serege, a' csintalan divatárusnék, a' párisi grisettek másolatai, 's elkezdődik a' tolongás és dinomdánom. 'S midőn este, teljes holdfénynél, haza tértem, 's a' szép sodronyhidon Rousseau szigeténél megállottam a' vigan tolongó embertömeg közt: olly jól éreztem magamat. A' teli hold épen egy távol pyramisalakú hegy mögött volt feljövő-félben; fele még rejtve a' hegy mögött, másik fele mint tűzlobogó egy óriási zászló nyelén, a' pyramis csúcsán tündöklött, 's a' messze havasok tündérpanorámját és az éggel vetélkedő kék tótükröt szeliden kezdé világítani, felmutatván egyet a' leg-

szébb természetképek közül, mellyeket életemben imádó érzelemmel csodáltam.

A' Traille kapun felmenvén, a' régi felső városban valánk. Itt volt a' genfi patricius-aristocratia fészke, nagy, szilárd, barna épületekben, míg a' jogaikból kivetkeztetett közpolgárok által képviselt szorgalom és mesterség az alsó városban, alant tanyáztott. A' városház, annyi véres polgárháboru színhelye a' XVIII-ik században, régi tömkelegépület; a' bejárásnál utasító tábla van a' hivatalszobák számaival, mi igen jó 's ajánlatos rend volna dicasteriumainknál is. — Alkonyati világításnál néztük meg a' felső városban szűk téren fekvő Sz. Péter főegyházát. Külsejében semmi öszhangzás; mert a' tizenegyedik századi góth épülethez corynthis portico, 's az egyház oldalához theologiai leczketermeket magában foglaló collegium-épület van ragasztva. A' két torony egyike villám által gyakran sujtatva, kisebb maradt a' másikonál. De az egyház belseje szép példája a' góth építészetnek. Nevelte a' hatást az, hogy a' festett üvegzetten keresztül a' nyugvó nap sugárai változott színekben ragyogtak át. Ott álltam az egyháznak egy sötét arcadjában, Rohan grófnak, a' franczia protestansok XIII-dik Lajos alatti vezérének márványszirjánál, 's lelkemben felujultak a' vallásháboruk rémképei. Ez egyház, egykor cath. cathedrale, most a' reformatio főtemploma Genfben, a' calvinista világ Romájában. Calvin, ki Genfben talált előbb (1541-ben) menedékhelyet, azután hatalmat és dicsőséget, 's a' Rue des chanoinesben 116-ik számú házban la-

kott és halt meg, ezen egyház szószékéről dörgé szigoru erkölcsi leczkéit a' genfiak fejére, 's mint a' consistorium mindenható elnöke, kárhoztató ítéleteit a' szigoru dogma megsértői ellen. Calvin a' régi temetőben nyugszik, de egyszerű szerénysége megtiltá emlékkel jelelni a' helyet, hol hamvai pihennek. Ez szép vonás a' reformatio egyszerű és szigoru nagymesterétől. Morálja, mellyet tanított, tiszta volt, mint a' Rhone habjai, 's ékesszólása ereje sámsoni erővel verte agyon a' genfiak bűneit. De elmélkedésimen a' megégetett Servet árnyéka véresen lebbent keresztül. Itt ellendarabja történt Husz megégetésének Constanzban. Ott catholicusok áldozák fel az igazság vértanuit, Huszt és prágai Jeromóst, itt maga a' reformatio, mellynek szelleme vallásos türelem és szelidség, hasonlót tett Servetussal. 'S e' véres tettet menteni azáltal sem lehet, hogy Calvin hittörvényei Genfben polgári törvények erejére levén emelve, azoknak sértője ugy bünhődött, mint polgári törvények áthágója, mert Servet nem vala genfi 's így nem vetve alá a' genfi codex szabályainak. E' véritélet örökké homályos folt marad Calvin életén, 's azt saját éltének angyali tisztasága 's anachoretai szigorusága sohasem moshatja le. — Ez egyház, mellyben Calvin mennydörgött, minden tárgy közt, mit ekkorig láttam, a' legközépszázadibb benyomást tette reám. A' város azon része, hol fekszik, népetlen; tére szük és vén fákkal árnyékolt, mellyek leveleit mintegy siri szellő lengeté, körüle kormos, régi nagy hallgatag épületek, az életnek és öröm-

nek semmi hangja. — Köben megtestesült, megkövült jelképe a' szigoru, anachoretai szellemnek, melly Calvin tudományát bélyegzé.

Genf, Zürichchel együtt, Schweicznak tudományos 's értelmi fővárosa. Erre mutat többi közt a' tóvégnek balpartján felállított limnimeter (tómérő), melly a' tó emelkedését vagy esését mutatja; lég- és hévmérő közhasználatra; a' számos olvasó szoba, könyváros bolt (millyen már Calvin és Béza korában 50—60 volt Genfben), könyvnyomó műhely, millyen már 1478-ban fenállott, kölcsönző könyvtár 40 ezer darab könyvvel 's Calvinnak sok eredeti irományával. — E' kis Genf századok óta hatalmas befolyással van az emberiség sorsára polgárainak értelmi 's erkölcsi ereje által, melly nevét a' legnagyobb nemzeteknél tiszteletessé teszi; belöle jótékony fényt 's meleget árasztva indultak ki a' népek politikai 's egyházi reformjának sugárai. Különösen feltűnő volt mindenkor a' genfi polgárok szellemirányzata a' gyakorlatilag hasznos és czélszerű felé, azon tudományos ágakban, mellyek számító értelmet 's pontosságot kívánnak. Calvin, Béza, Farel, Saunier reformátorok nevein kívül a' genfi koszoruban diszlenek Lefort, Saussure, Pictet, Bonnet 's a' t. A' szabadság 's munkásság áldozó szárnyai alatt e' kis, de gazdag város gyártásban, kereskedésben, a' közjólét minden eszközében, közhasznu intézetei 's alapítványai számára 's tőkélyében a' legnépesb, legnagyobb világvárosokkal vetélkedik. Neki volt első gőzhajója Schweiczban, első vasodronyhidja, első javító háza, melly jelenleg is

egyik a' világ legjelesbjei közöl, sőt minden auburni rendszerü intézetek közt legjobbnak tartatik, mi egyébiránt könnyebb is, mint p. o. Bernben, mert itt csak 60—70 rabra kell felügyelni, míg Bernben 400ra. — A' javító ház, mellyről Szemere után bővebben írni feleslegnek tartanám, csak szombat-'s vasárnapon nem látható. A' Rhone balpartján eső régi városban, egy bástyaszigletben fekszik. Nagy örömkre szolgált megnézhetni az akkor épülőben volt legujabb Prison Eveché, épen szent Péter egyháza szomszédságában, hol bünösökön kívül fizetni nem képes adósok is tartatandának, 's melly a' régiebb javító háznál szerzett tanácskozások nyomán még czélszerűbben van elrendezve, mint a' régi, 's felügyelése még könnyebbé téve. —

Genf polgárainak leleményessége 's vállalkozási szelleme, függetlenül mozogva a' polgári szabadság éltető levegőjében, sohasem csüggedt el a' külföld irigysége által emelt vámsorompók, a' féltékeny szomszédok akadályai 's cselszövényei előtt. — Miután régi hires bőr- és aczél-, selyem- és csipkegyárai, a' szomszédok tiltó vámrendszere miatt, hanyatlani kezdtek: arany és ezüst ékszerek, órák, matematikai, physikai és zeneszerek készítésére adta magát, mellyekben ma is világhirü. — Mindenfelé olvasni Genfben a' sok „horlogeriet.“ Még ma is, a' mesteriség annyira tökélyesbült mechanismusa mellett, Genf 30 ezer lakosa közöl 3000 ezer foglalkodik óracsinálással, noha órásmester csak 50 van. A' 70 drága köműves mester 75 ezer uncia aranyat, 5000 mark

ezüstöt 's 1 millió frank áru drágakövet dolgozik fel. A' mesterek közt felügyelő biztosság létezik, hogy mindennemű csalás 's visszaélés eltávolíttassék 's a' város főjövedelemágának hitele épségben tartassék.

Rousseau szobrától, ha nem is pietás, de kíváncsiság 's ellentétek szeretete ellenállhatlanul ragad Ferneybe (Fernexnek is hívják), Voltaire falujába, melly Genftől fél mérföldnyire, a' franczia határszélén fekszik, hol amaz elmés gúnykirály, az előítéletek halálos ellensége, a' theoriában olly gonosz és szivtelen, gyakorlatban, p. o. jobbagyai irányában, olly nemes és jótékony Voltaire lakott, hol a' kis genfi respublicát azzal fenyegeté, hogy ,ha parokáját meg-
rázza, egész Genfet beporozza, hol örökös harczait viselé a' nemes Rousseauval 's egész világgal, sőt a' világkivüli hatalmakkal is. — Az ut Genftől Fernexig folyvást illatos kertek 's rétek közt vezet. A' kastély maga csekély; mellette, elhagyatott ronda állapotban van a' kis egyház, mellyet: „Deo erexit Voltaire“ de nem igen bőkezűen, a' mostani birtokos egy teremtet 's Voltaire hálószobáját hagyá nyitva a' közönség bámész részvétének. E' szobákban minden ugyan, mint Voltaire idejében, ugyanazon festés, képek, bútorok. Hálószobájában van saját szobra 's arczképe, Duchatel, Denis asszonyok, a' szép mosóné, Nagy Fridrik, 's néhány tudós és művész apró arczképe; a' teremben azon nagy gúnykép, melly magát Voltaireret dicsőíti 's általa kezdetett, de halála után végeztetett be, 's néhány idylli pásztorkép. Elhagyván a' szobákat, egy öreg ember, ki Voltaire-

nél egykor szolgagyermek volt, megmutogató az elparlagult kertet; a' fasort, hol Voltaire sétálni szeretett 's honnét szépen látszik a' Montblanc havas hegysora; a' fát, melyet saját kezével ültetett 's mellynek héja, tisztelői által, jó formán le van hántva. Azután az öreg kertész Dailedouze házába vezettednk, ki egykor, mint gyermek, a' már éltés Voltairenek kedvencz cselédje volt, 's tőle némi ereklyéket bir, hálósapkáját, parókáját, saját kezű számvitelét, mellyből kitetszik, hogy Fernexnek 's Voltaire más két jószágának, melyet e' vidéken birt, ára 1,080,000 francra ment, eredeti leveleit, némely házi szereket 's képeket. Nyomtatva kaphatni nála Voltaire utolsó versét, egy róla szóló anecdotát, 's a' kertben állott, de már nem létező emlékének feliratait. Nagy élénkséggel beszél hajdani uráról, kis szobája tömve van annak emlékeivel, verseivel, jelszavaival 's arczképeivel a' kert sárga agyagából készítve; sok csintalan adatot tud elbeszélni Voltaire urfiról, ki agg koráig nagy kópé maradt, az asszonyokat igen szerette, 's tréfái és elmésségeiben ollykor derék malacz volt. — Hidegen maradtam Voltaire lakában és siettem felmelegülni Rousseau szobra előtt.

XII.

NEUSCHATEL. JÚRÁK. BASEL.

Hajnali 3 órakor a' Neuschatel felé induló gyorskocsin ülénk. A' hold még teljes fényben ragyogott, 's a' hajnalpir csak későbbben kezdé rózsákkal elhinteni a' keleti hegyek ormait 's a' genfi tó tükrét, melly felett végső „istenhozzádom“ lebege. A' város 4—5 emletes házain még csöndes álm szelleme pihent, 's a' csöndet a' mély, nálunk olly sajátságos ebugatás 's egyes elkésett éjmadarak felriadozása sem zavará, csak a' tó hullámok titokteljes zugása 's a' nagy, költeményes természetdal rezgett a' némaságon keresztül. 'S ha az ember legyőzé álmisságát, mi sem lehet kellemesb, mint szép nyári reggelen utazni.

Lausanneig tóparton, a' gőzhajóról már szemközt nézett helyeken átmentünk, folyvást kertek, kerti házak és, főleg Rolle körül, kies szőlők közt. Vessoix, Copet, Nyon (Neuss), Rolle és Morges (Morsee) városkák estek utban. A' kis (4 négyszeg mérföldnyi terjedelmű) genfi republica már Versoixnál elmarad, 's Vaud cantonban vagyunk, egyben Schweicznak hatalmasb cantonai közül, 56 négysz. mérföldön 186 ezer lakossal. Coppet kis várost Stäel

asszony kastélya és sirja teszi emlékezetessé; most vejéé Broglie herczegé. Nyon már a' rómaiaknál Novi dunum név alatt ismeretes, sok régiséggel bir, 's most valamint Morges, eleven kis révpárt, mintegy 2600 lakossal. Rolle és Aubonne közt terem a' legjobb waadti bor. — Lausannet elhagyva, éjszakra mentünk; itt már a' faluk nyomorultak 's a' vidéket egész Neuschatelig távol sem lehet hasonlítani akár műveltségére, akár természeti szépségére nézve Bern és Zürich cantonokhoz. Egyetlen városka, melly a' neuschateli tóig utban esik, Echallens. A' tó déli végén fekszik Yverdon, rendesen épült szép városka, 350 házában 3200 lakossal, hol Pestalozzi híres nevelőintézete létezett 1805től 1825-ig, mellyet jelenleg más nevelő vezet. Yverdont Neuschattel Industrial gőzös tartja naponkinti összeköttetésben. Mi azonban a' tó nyugati partja hosszában folytattuk utunkat, 16 személyre készített 's még egy felső üléssel ellátott, kényelmes és bársonnyal bélelt kocsiban, melly 4—5 ló által vonatva a' 20 mérföldnyinél hosszabb, részint dombos utat kevesebb mint 13 óra alatt futotta meg. Vaumarensnál jöttünk át Neuschatel cantonba, melly mintegy 14 négyszeg mérföldön 56 ezer lakost számlál, 's egyszersmind porosz birtok lévén, csodálatosan áll a' különböző politikai elvü 's életü schweiczi cantonok közt. — A' neuschateli tó 1340 lábnyi magas a' tengerszin felett, $7\frac{1}{2}$ óra hosszú, Port-Alban és Auvernier közt $1\frac{3}{5}$ óra széles, legnagyobb mélysége 450 láb. Csak annak tetszhetik, ki őt látja először Schweicz tavai közt, mert bár a' Balatonnal

bátran versenyezhet, a' zürichi vagy genfi tó szépsége mellett szóba sem jöhet. Nyugoti partjára a' Jurahegyek hajlanak 's utunk, Genftől fogva, folyvást ezek alatt vezetett. Yverdontól egy óra negyednyire van Grandson (Gransee) kis városka, régi várával, mellyben a' hasonnevű büszke nemesek tanyáztak, 's mellyet a' szövetséges schweicziak elpusztítottak. Itt történt 1476-diki mart 3-ikán a' schweicziak híres győzedelme burgundi Károlyon, mellynek jeleit a' berni főegyházban láttuk. Számos szennyes helységen 's Boudry városkán keresztül, szőlők közt vezető uton d. u. 3 $\frac{1}{2}$ órakor értünk Neuschatelbe.

E' város valódi sárgaságban szenved; ó egyháza, régibb 's újabb épületei, földé, köve, mesze, kivétel nélkül sárga. A' kis Seyon viznek tóba folyásánál fekszik, 's ki Basel felől lépett Schweiczba, fekvését szépnek mondandja a' szőlőkkel koszoruzott tópart zöld dombjain. A' szomszéd Jura némelly pontjairól, sőt a' „hôtel des Alpes“ ablakiból is, hol szállva valánk, a' berni és vallisi havasok egész tündöklő sora látszik. A' ködök leszállván a' völgyekbe, az ezüstös havasok tetői tisztán kitüntek, 's még egyszer, utoljára, távol istenhozzádot mondánk a' ragyogó Jungfraunak.

Neuschatel egészen francia város és semmiben sem hasonlít a' német-schweiczi városokhoz. Sárgaságban sinlő épületi közt sok szép van; a' collegium, városház, kórházak, mellyek egyike Pury Dávid helyben született, Lissabonban meggazdagodott polgár alapítványa, ki e' célra 4 millió francot hagyott, sa-

ját szorgalmának gyümölcsét; másika Pourtales szinte helybeli polgáré. A' külváros kerti házai közt sok csinos és jóllétet bizonyító épület van. A' dombon fekvő régi várban van a' 12-dik századi, durva góth mivű, szinte sárga stiftegyház, a' neuschateli hercegi család bizar emlékével, melly a' pagodák czifra bábalakjaira emlékeztet.

Csodálkozva, hogy magunk is sárgaságot nem kaptunk, indulánk Basel felé. Montmirailnál jöttünk át a' berni canton éjszaki (francia) részébe, mellyet a' Jura lánczai futnak át. A' Neuschateli tavat jobbra 's délre, a' bielit balra 's éjszakra hagyva, Aarberg kis városkában a' berni gyorskocsira rakodtunk át. Keresztül menvén Nydaun (500 lakosos kis város) melly a' Zihlfolyamnak a' bieli tóba folyásánál fekszik, hol a' hasonnevű büszke várurak fészke volt, Bielbe (Bienne) értünk, mellyről azon 3½ óra hosszú, ¾ óra széles tó neveztetik, mellynek éjszaki végén építve van. E' kis régi város, mellynek republicai szabadságszelleme a' döllyfős báseli püspökök hatalmával dacolni, 's magának már a' XV-ik században függetlenséget szerezni vala képes, a' Jura lábánál, a' bern-, basel-, neuschatel-, solothurni nagy országutak középpontján fekszik, 's ezért igen virágzó ipara 's kereskedése van. Elhagyván Bielt, a' Jura oldaláról kellemes visszapillantás esik Nydaura, a' Zihl zöldellő völgyére, a' bieli tóra 's ennek paradicsomi kis szigetére, St. Pierrere, mellyen Rousseau egy ideig lakott; 's tiszta időben a' távol havasok fénylő lánczára. Itt nyilik a' Sure völgyének szája, 's innét

kezdve a' Jurán keresztül, gyönyörű vad helyeken vezet az igen jó ut a' Birs- vagy Müntervölgybe (Val Moutier). E' völgyet, vad szépségében, az is örömmel nézheti végig, ki a' berni felvidékről jö; szűk és meredek, szeszélyes alkatu, váralaku, gyakran az ut felett függő 's minden perczben lerohanással fenyegető sziklák sorozatából áll, mellyeket közben tágasabb völgyek váltanak fel; 's e' sziklák nem kopaszok, hanem sötét fenyvesekkel igen festőileg koszoruzvák. Már a' rómaiak idejében ut vezetett e' bérczeken keresztül, mellynek nyomai most is látszanak. Sonceboz falucskán tul van a' festői Pierre Pertuis, sziklába vágott, 40 l. magas, mintegy 24 l. széles 's 12 l. vastag, már római korban létezett merész átjárás, mellynek éjszaki oldalán római felirás töredékei olvashatók. Mellette ered a' Birs, szilaj bérczi patak, melly Basel felé a' Rajnába ömlik, 's a' szép Müntervölgyet átfutja. Elhagyván a' tavannesi tágasb völgyet, mellyben néhány apró falucska fekszik, 's ezek közt ebédünk helye, Malleray, bejötünk a' sötétebb, szorosabb völgybe, melly két szűk osztályból áll; a' két szoros völgy közti téresb medenczén fekszik Münster (Moutier Grandval), honnét feljárás van a' weissensteini hires kilátáshoz, mellyet Schweitz legszebb pontjai közé számlálnak. A' sötét, borzalmas völgynek számos malom, szénéégetés és hámor ad némi vad életet. Még néhány kis falu, 's a' berni cantont elhagyva, Baselbe léptünk.

E' kis, de népes canton 9 négysz. mérföldön 62 ezer lakost számlál. A' hegyeket számos várrom te-

szi érdekesekké , a' baseli püspökök régi hatalmára 's a' középkor véres éveire emlékeztető. — Basel vidéke igen szép, művelt, kertszerű. A' város alatt van St. Jakob, hol 1444-ben azon ütközet történt a' francziák ellen, melly e' helyet Schweicz Thermopiléjévé szentelé; 1600 schweiczi ugyanis tizszer több francziát tiz óra hosszat feltartóztatott, 's tizen kívül mind elesett. Emlékezetökre csinos góth kereszt áll a' helyen, 's a' schweiczi vértől termékenyült földön, a' St. Jakob körüli emlékezetes halmokon termő veres bor „helv vérnek“ nevezetik.

A' több mint 20 mérföldnyi utat reggeltől esti 7 óráig bevégezván, vacsoránkat Baselben az „Arany fejnél“ helv vérrel fűszereztük. — Az évrajokban olly nevezetes Basel igen csinos, tiszta 's élénk város; régi történeli érdekü házai keverve izletes új épületekkel. Régi épületei közt nevezetes a' burgundi izlésben 1508-ban épült veres városház, fresco festvényekkel 's Munatius Flaccus rómainak, Basel állítólagos építőjének, lépcsőt őrző szobrával. A' két tornyu Münster, nyílt téren, a' Rajna feletti, 60 l. magas Pfalz nevü terraszon fekszik, mellyről kilátás van a' Rajnára 's az ezentuli Schwarczwald dombjaira. Ismét láttuk tehát a' nyájas Rajnát, mellyet Schafhausennél dühében tajtékozva hagytunk el, most olly nyugottan 's szeliden folydogálva alacsony partjai közt, mintha nem is ugyanaz volna. A' Münster, melly 1010-ben kezdett épülni, 1019-ben szenteltette fel, 's most protestans egyház, Baselnek valódi disze; sötét veres kőből van építve, homlokzatán

Szent György faragva ki a' sárkánynyal, 's Szent Márton a' koldussal. Benne Erasmus sirkövét látni, ki itt halt meg 1536-ban 's habsburgi Rudolf nejeét, Annáét. Az egyház két részre van szakasztva az oltár által, melly a' hajó és chorus közt áll. A' chorusról nyiló ajtó s lépcső vezet azon kis, alacsony terembe, hol 1436—1444-ben a' bazileai Concilium alkalmával titkos ülések 's választmányi tanácskozások tartattak, mig maga a' nagy gyűlés az egyházban ült össze. Az egyház melletti nyilt csarnokokban vannak, egyéb sír emlékek közt, Basel reformatorainak, Occolampádus, Grynaeus és Majernek emlékei. Különösen hatott reám, ki Magyarországon csak azt láthatám, hogy egykori protestans egyházak most catholicus kezekben vannak, itt Schweiczban épen ellenkezőt tapasztalni, hogy t. i. e' roppant egyházak, góth és byzanti építészet remekei, gazdag papok kincsein épült gyönyörű emlékek a' régi válásosság korából, jelenleg egyszerű protestans szertartás lakhelyei; 's czifra oltárok helyén egyszerű padok állanak, bár régi, szentek után nyert neveiket maig is viselik. — A' hajdan olly hires egyetem most kicsiny és néptelen. A' mükereskedésben, többek közt, Holbein haláltáncza mindenütt árultatik, fametszetekben, faragványokkal. Mert Holbein Bazelben született.

Baselt elhagyva, csak néhány percz kellett ki-
lépni a' természet legszebb kioszkjából, a' gyönyörű
felejthetlen Schweiczból. Isten veletek, legyőzhetlen
szabadság istenadta bástyái, örök bérczromok! míg
tetőiteket tiszta hó fedí, lakják az egyetértő lakosok
keblében is hótiszta akarat és szennytelen republica-
nus jellem — míg a' hegyóriások égbe tolják büszke
homlokaikat, diszeljék épen, alatt a' virágzó völ-
gyekben, az ősi szent szabadság! míg a' gránit öln
tövistelen havasi rózsák nyílnak, boruljon rózsaszép
's szelid nő az erős és szilárd férj kebelére! Isten
veled, hegyi nép, méltó fia ez örök bérczeknek, vi-
dám 's nyugodt és szilárd, mint e' hegyóriások; nép,
ki féltékenyen őrzöd szabadságod kincsét, 's így meg-
érdemled azt, melly ingyen sohasem adatik! A' ha-
talmatlan benyomások 's emlékezetek, mikkel e' nagy-
szerű természet elfogta 's megrengette keblemet, so-
hasem fognak enyészni lelkem mélyéből, 's ha majd
egykor, rákjegy alatti tikkasztó hő napon, Pest po-
rai közt, előttem meggyilkolt gondolattal, szűk szo-
bában ülök, vissza fogok epedni a' szabadság hűs
szellők és vizzuhatok kies és boldog hazájába!

Itt a' havasok hűs lehellete, a' zuhatagok per-
metező harmatesője elvette a' nyári delek tikkasztó
erejét 's örök hajnalban, tavaszban, árnyékban él-
tük át a' gyilkos hőséget, melly Hortobágyon júliust
csaknem kiállhatlanná teszi.

'S itt bérczek 's zuhatagok hazájában, játszva és sétálva tanultuk meg a' nagy tanuságot, hogy szegénységben 's terméketlen kopár földön is boldog és megelégedett azon nép, melly: isten és természet törvényét követve gyakorolja az első jogot, a' szabadságot, 's az első kötelességet, a' munkát.

FÜGGELÉK.

I.

A' bérczes Schweiczban vasutak nincsenek, mert nem lehetnek. — Nevezetesb tavain, mint a' Bodon, zürichi, vierwaldstädti, brienzi, thüni, genfi, neufchateli tavakon gőzhajók járnak. — Minden irányban, kivévén a' járhatatlan hegyvidékeket, kényelmes, jól rendezett gyorskocsi-közlekedés.

ÁLLOMÁSOK.

a) Baselből Bernbe.	mérföld.	Biel	2 1/2
Liesthal	1 1/2	Neustadt	2
Wallenberg	1 1/2	Neufchatel	3
Ballstadt	1 1/2	St. Aubin	3
Solothurn	2 1/4	Echallens	1 3/4
Frauenbrunnen	1 1/2	Lausanne	1 1/2
Bern	1 1/2	Rolle	2
		Nyon	2
	9 3/4	Genf	2
b) Baselből Zürichbe.	mérföld.		26 1/4
Mumpf	2 1/2		
Bruck	3 1/2	d) Baselből Schafhausenbe.	
Baden	2		mérföld.
Zürich	3	Rheinfelden	1 1/2
		Laufenberg	2 1/2
	11	Waldshut	2
		Lauchingen	2
c) Baselből Genfbe.	mérföld.	Schafhausen	3
Solothurnig mint a)			
alatt	6 3/4		11

e) Baselböl Genfbe.	mérföld.	St. Maurice . . .	1 1/2
Murten	2 1/2	Martinach	1
Peterlingen	2	St. Pierre	3
Milden	2 1/2	St. Bernardi hospice	3
Lausanne	3	Aosta	3 1/2
Genf	6	Turinig	16
	16		30

f) Bernböl Zürichbe.	mérföld.
Kirchberg	3
Morgenthal	3 1/2
Entfelden	3 1/2
Baden	2
Zürich	2
	14

g) Zürichböl Churba.	mérföld.
Rapperswyl	3
Wesen	3
Wallenstadt	2
Magenfeld	2
Ziezers	2
Chur	2
	14

h) Zürichböl Mailand felé a' St.	
Gothardon át	mérföld.
Zug	3
Schwyz	3 1/2
Altdorf	3
Amsteg	2
Vaasen	2
Ördöghid	2
St. Gothardon át Airoloig	4
Majlandig	29
	48 1/2

i) Lausanneböl Turin felé, St.	
Bernardon át	mérföld.
Vevay	2
Aigle	2

k) Genfböl Mailandig a' Sim-	
ploni uton	mérföld.
Dovaine	2 1/2
Thonon	2
Evián	1 1/2
St. Gingoux	2 1/2
Vionne	2 1/4
St. Maurice	2 1/4
Martigny	2 1/4
Niddes	2 1/4
Sion	2 1/4
Sierre	2 1/4
Turtman	2 1/4
Viege (Visp)	2 1/4
Gliese (Brieg)	1 1/4
Perisal	3
Simplon	3
Mailandig	26 1/4
	60 1/4

l) Bernböl Majland felé a' Gem-	
min és Simplonon keresztül.	
	mérföld.
Münsingen	2
Thún	2
Mühlennen	2
Kandersteg	2 1/2
Schwarenbach	2
Leuk	3
Turtman	1 1/2
mint k) alatt	
Mailandig	33 3/4
	48 3/4

II.

FOGADÓK.

Baselben: Három király, vadember, gólya, korona, aranyfej.

Biel: Korona, kereszt.

Bern: Sólyom, korona, Gentils-hommes.

Thun: Fehér koszorú, Bellevue, Freihof.

Chur: Posta, Steinbock, fehér kereszt.

Genf: Hotel des Bergues, aux Balances, Ecu de Geneve, Hotel d'Angleterre.

Lausanne: Gibbon, hotel de Casino, sólyom, korona, orosz-
lány.

Freiburg: Zähringer Hof, sólyom.

Neuchâtel: Hotel des Alpes, sólyom.

Schaffhausen: Korona, hajó, sólyom.

Zürich: Hotel Baur, kard, hotel du lac, holló, korona, gólya.

Altdorf: Ökör, sas, oroszlány, hattyu, korona.

Lucern: Legjobb a' hattyu.

III.

PÉNZEK ÉS MÉRTÉKEK.

A' szakadozott, minden egységet kizáró 's lehetlenné tevő canton állapot természetes következése, hogy a hány canton, annyiféle pénzláb s pénzszámítás uralkodik, mellyet megtanulni igen terhes és unalmas. Egyébiránt franczia aranyokkal 's frankokkal minde-
nütt boldogulhatni.

A német cantonokban csaknem általánosan, s részint a fran-
cziákban is, schweiczi frankok használtatnak. Egy schweiczi frank $33\frac{73}{100}$ kr. pp. van benne 10 batzen, 100 rappen; és így egy batzen 10 rappen.

Vannak 32 és 16 schweiczi frankos aranypénzek; ezenkívül saját aranyok s kettős aranyok (pistol) Baselben 4 ft 8 kr. 's 9. ft $1\frac{1}{2}$ kr. Bernben 4 ft 29 kr. 's 9 ft 9 kr. Genfben 7 ft 47 kr. 's 6 ft 52 kr. Lucernben 4 ft 31 kr. 's 8 ft 55 kr. Zürichben 4 ft 32 kr. értékben 'sat. 'sat. — Különböző ezüst tallérok, forintok, 20 és 40 batzenes darabok, 4, 2 és 1 frankos ezüst darabok, mellyeknek megtanulásával vesződni valódi idölopás lenne.

Ekkint különböznek a' suly-, tér- és hosszágmérők is; Baselben egy font $0,490$ ktlometer; Bernben $0,520$; Genfben $0,551$; Lucernben $0,499$; Zürichben $0,528$ 'sat.

A' baseli láb = $0,963$ bécsi láb; a' nagy rőf $3,730$ bécsi láb; egy Ruthe = 10 láb; egy Juchart = 136 □ Ruthe; a' berni láb, melly 12 hüvelyre osztatik = $0,928$ bécsi láb; a' rőf = $1,716$ bécsi láb; egy öl = 8 láb, egy Ruthe = 10 láb; egy Juchárt szántóföld = 40,000 □ láb, rét pedig = 35,000 □ láb; — a genfi láb = $1,543$ bécsi láb vagyis $0,4879$ métre; a' rőf = $4,473$ bécsi láb; arpent = 1436 bécsi □ öl 'sat.

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

UTI TÁRCZA.

ÖTÖDIK FÜZET:

BRITTFÖLD.

PESTEN.
NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.
1844.

B R I T T F Ö L D.

I.

BELÉPÉS ANGLIÁBA.

DOVERTOL — LONDONIG.

Szép tiszta septemberi reggelen indultunk el Ostende kikötőjéből az angol kormány levélhordó gőzösével. Gyönyörű, föllegtelen ég ragyogott a' hullámok felett, mellyeket még folyvást ostorozott a' „vihar farka“ — mint angol tengerészek nevezik egy elvonult zivatar utóhatását. A' szél, mellyet a' kikötőben nem nagy mértékben érezünk, a' nyílt tengerre szállt hajóval kemény tánczot járatott, 's az útasok nagy része fél óra alatt szenvedni kezdte a' tengeri betegség kórjelei alatt. Én nagyon érdekelve a' helyzet újdonsága, az első tengeri út nagyszerű benyomásai által, szomjas lélekkel álmadozva bámultam az édes vágyakat költő messzeségbe, 's tánczoltatám tarka álmain rémeit a' végtelen vitzükörrel összeölelkezett végtelen ég kék teremében. A' tenger álláthatlan vizlapja a' teremtő szellem végtelenségének leghivebb képe, mintegy az isteni phantasiának eposza, egyszerű, egyszínű, 's még sem untató nagyságában, örökké munkás nyugalomban, kimondhatlan sovárgással tölti meg a' keblet, ismeretlen messzeség, álomtárgyak 's örökkévalóság után!

— Midőn pedig az ingás erősebb lett, hanyatt feküdtem a' hajófedelen, fejem alá tettem úli zsákomat, 's mint ringatott gyermek, mélyet aludtam. Midőn néhány órai álom után felébredtem, arany délután vala, a' szél csöndesült, az idő enyhülni kezdé, 's a' dühös táncz szelidebb hullámzásokba ment ált. A' tenger színe el vala hintve vitorlás hajókkal, melyek ezüstlő szárnyakkal integettek bucsut a' távolban, 's két órai meszszeségben éles szögletekkel fehérlettek Albion csodás alakú magas partjai, balra pedig a' franczia (calaisi) partok. Nem sokára feltűnt Dover vára a' parttetőn, 's a' szép sorház, melly a' doveri kikötőre néz. A' calaisi csatorna igen haragos, ingatag, szeszélyes és goromba természetű. Sokak, kik a' nagy oceánon tettek tengeri útat 's ki tudák kerülni a' gyomorémelygést, e' 3 órányi sétauton (t. i. Dover és Calais közt) megkapják azt, 's e' kis kirándulás alatt hosszas tengeri utazás veszélyeit 's alkalmatlanságát kell érezniök. Ostendéből jövet némileg jobb sodra van az útnak, de mégis elmondhatni róla, mit Ritchie mondat egyik elbeszélésében egy vén, sovány, halászápádt francziával: „ce n' est pas une mer fashionable, c' est une petite mer mesquine que ça!“ — Ezen kis utazás az angol gőzhajón már beavatás az angol élet- 's szokásokba. Angol nyelv; hideg marha húsból, theából 's porterből álló reggeli, angol arany, shillingek és pencek! —

És ott valánk a' nagy, idegen világban, eddig nem látott képek, alakok, szokások közt. Az euró-

pai continens nyugati része, ha talán Hollandot kivesszük, igen kevés különbségekkel, csaknem egészen egyforma; a' zöld britt sziget ellenben annyira különbözik, sajátos arczképével, szokásaival, népeletével civilizált testvéreitől, hogy a' bámuló utas nem győz magához térni egymást érő meglepetései közt. — Ki John Bull nyelvét csak könyvekből ismeri, mint mi többnyire, hijában képzei magának, hogy — mert Schakspeare-t és Byront fenakadás nélkül olvasá — majd a' doveri fogadónét is érteni fogja, 's a' londoni bérkocsis által értetni fog. A' szájban összerágott, megolvasztott, 's így elváltotatva 's elégtelenítve kimondott szavak, az idegennek csaknem megtanulhatlan, átkozott szőejtés arra kényszerítének, hogy irott levelezésbe bocsátkozva kérjek a' fogadónétól theát, 's értekezzen a' vámtisztekkel, kik a' szabadság hazájában mindenünket kegyetlenül feldúlták 's felforgaták. Egy pár óráig, míg az állapotot meg nem szoktam, 's a' vidám életoldalak fel nem derítettek, boszúsan mormogtam szakállamba, melly szinte nem lelt rokon társat a' síma állú szigeti nép közt, Mickievitz panaszát: „Zarándokságtokban idegen földön úgy vagytok, mint Istennek népe a' sivatagban.“ —

Dover igen jól mutatkozik a' tengerparton. Fenn a' dombon régi vár sötétlik, 's katonai épületek, mellyek körül a' világ legszebb katonaságának elevenvörös ruhái messze tündöklöttek. A' tengerre szép sor barna ház néz, mellyek építési modorában már látszik az Angliában olly nemesen működő egyesü-

lési, symmetriai szellem. Több háztulajdonos t. i. összeáll, 's házaikat egy terv szerint építetik, p. o. öt ház közöl a' középső oszloptornáczczal van szépitve, a' két szélső kerek, vagy góthalakú, a' két közbülső florenzi, vagy egyiptusi 's a' t. az egész pedig igen nagyszerű 's meglepő arczatú rendszeres sort képez. A' házak előtt vasráccsal elrekesztett kis márvány-udvarok vannak, mellyekre a' csinos, ragyogó, ollykor rézzel szegett 's kisimított ajtó (soha sem kapu) nyilik, egyenesen egy szőnyegezett előterembe vezetve, mellyből ismét oldalt fogadási 's hivatalos teremek, 's a' ház felsőbb emeleteibe ékes mivű, szőnyeges lépcsőzet, nyilnak. A' házak Angliában csaknem mind úgy építvék, hogy egyben csak egy család lakik; a' földalatti osztályban van konyha, cselédszoba, mosóhely, 's minden, mi szennyel jár, az első emelet többnyire salon 's ebédlő-terem, a' második 's harmadik emelet háló- és vendégszobákból állanak. Majd minden házba víz van vezetve, 's a' falakon csinos rézcsapok nyittatván meg, azonnal kibugygyan a' tisztaság eszköze, 's ezért a' házakban rendszerint gyönyörű csin és tisztaság uralkodik, nem kisebb mint Hollandban, de azon tútság nélkül, melly a' tisztaságot eszköz helyett czélnak tekinti, 's annak a' kényelmet feláldozza. A' nem felnyiló, hanem kocsiblakkint alá eresztendő ablakokban kristály üvegtáblák vannak, mellyeknek kevésbé convexus felszíne kettőzötti ragyogásukat. A' nép pedig tisztelve becsüli e' tisztaságot, 's a' párisi és pesti utczák ronda sze-

mete Angliában seholsem undorít. Uribb családok háztartásában csaknem egész ház szőnyegekkel van borítva, mellyek legalább a' ház előpitvarában 's a' lépcsőkön semmi tehetősb angol lakán nem hiányznak; az ajtók mind rézzel szegve 's veres vagy zöld finom posztóval borítva; a' teremekben minden kigondolható kényelemeszköz, elasticus ülőhelyek, felséges kandalló 's tüzelő készüllet, az asztalok szebbnél szebb albumokkal 's képgyűjteményekkel fedve, hol a' Gems of Beauty és Valter Scott 's Byron caracterei mellett hires pályalovak arczképei sem hiányzanak.

Doverben igen sok fogadó van, mi természetes a' britt dicsőség 's gazdagság, az albioni csodavilág ezen fő bejárásánál a' continens felől. Küldötteik, ajánló jegyekkel, 's igen beszédes, untatásig magasztaló ajkakkal a' parton várakoznak, körülfogják 's csaknem erőszakosan vonzolják az utast azon menyország felé, hol reá, egyformán drága pénzért, illatos thea, véres rostbeaf, 's iszonyú kemény pástétom várakozik. Egyébiránt elég szürke és száraz város.

Kialudván a' tiszta, hófehér, elasticus és széles függönyös ágyban, mitől személyenkint 2 shillinget (1 p. ft.) fizeténk, tengeri tánczunk szédelgésit, 's a' még meg nem szokott véres hús és kemény tészta háborúját: másnap d. e. 9 órakor elindulánk gyorskocsival London felé. Az angol gyorskocsik mindnyájan el vannak látva külső ülésekkel, elöl, hátul és a' kocsi tetején; mert az angol, 's finom

bőrü neje, bár nagyon is méltányolja a' kényelmet, még jobban szereti a' szabad levegő csókjait, a' zöld természet tekintetét. És így történik, hogy gyakran a' kocsi belsejének rugalmas bársonyvánkosain senki sem ül, a' külső kemény és egyszerű padok pedig tömve vannak. Mi, kik a' vidéket látni akarók, természetesen a' kocsitétőn ülünk, majd napsugárban fürödve, majd záportól veretve. Többnyire kedvező szép nap volt, 's ó Anglia kertje egész gazdagságában, viritó színpompájában tűnt fel. — Egy illy angol gyorskocsi egy maga elég Anglia egész elsőbbségét kitüntetni a' continens felett. Állomásonkint változtatva, négynégyszer oly vértű és úgy szerzőmóztott lovat fogtak elébe, millyen akármellyik mágnásunk fogatának teljes becsületére válnék; a' kocsis szép selyem-kalapban, finom posztóruhában, fehér kesztyűvel, Mackintosh vagy Waterprooffal ellátva, gomblyukában virágbokrétával, egy valódi gentleman, ki a' nők iránt igen nyájas, kellemesen mosolygva hajlja elegans ostorával a' gyönyörű pegazusokat, a' jó, tömör és puha, macadamizált uton, 's fogadja el utasaitól a' személyenkint 1—2 shillingnyi ajándékot. A' csavargós utat felségesen művelt kertvidék, szebbnél szebb parkok, tiszta mezei lakok ölelik, mintha mindez festett Keapsake volna, ez utóbbiak meszeletlen sötét téglából, nagy kristályablakokkal, a' hollandival rokon építésmóddal; ó egyházak, abbeyek, prioryk, kastélyok 's egyes farmok falát zöld borostyán futja be, 's a' borostyánkoszorúza ablakból szöke, finom leányfő,

kék szem, rózsalevel-szinü arcz mosolyog ki. Park-ölelte kastélyokkal, csinos mezei házakkal, százados fákkal ó Anglia a' világ minden egyéb országa felett bővelkedik. A' falukban majd mindenik házacska előtt tisztán tartott, nevető virágkeretet találni, mellyen át csinos út vezet a' bejárásig. Minden legkisebb városnak is kényelmes járdája, világos légszeszlámpái, szép ó angol egyháza, jól ellátott vendéglői vannak, meg annyi jelei a' virágzó, mindenfelé elterjedt jóllétnek, mellyet még inkább dicsőitnek a' mindenütt létező közintézetek, tanító-, nevelő- és betegápoló házak, többnyire szabad egyesülés 's adakozás útján alakítva. Hol még e' század kezdetén Isten különös kegyelméből lehetett Londonból Yorkba 3 nap alatt eldöcözgni: most minden irányban vasútak, 's a' legjobb karban tartott országutak, mellyeken a' mailcoach (gyorskocsi) még hegyes vidéken is óránként legalább 2 német mérföldet halad. Bár a' London és Dover közti vasút egy része már megnyílt az utazóknak, 's a' két város közt számos gözhajó is forog: mégis legalább 20—25 rakott gyorskocsival találkozánk útközben, mellyeken fátyollal fedett, igen érdekes nők ültek szép kis nadrágtalan gyermekekkel, 's vígan füstölő férfiakkal. A' mogorvaságról vádolt ángolnöket igen szelid 's mosolygó természetűeknek találtam. Általában gyöngédek, karcsuak, szép bőrűek, de a' többség járása lusta és vontató; mozgásukban nincs rugékonyság, kék szemeikben több jámborság 's epedés, mint tűz és élet; kezeik szép alkatúak 's kicsinyek, de

lábaik nagyocskák. — Komlószüret volt mindenfelé 's vidám dalok zengtek a' munkások ajkain. Deptfordnál elkezdődik London roppant élete; a' gyepen nagy rakás nép ögyelgett, adott, vett, evett 's ivott, laptázott; bérbe adandó, ékesen felnyergelt szamarak 's öszvérek álltak áhitatosan várakozva, 's a' közeleső leánynevelő intézet növendékei, egyik szebb mint a' másik, czukortagjaikat felhelyezék a' szelid állatokra, 's nagy multságunkra öszvér- és szamárgaloppadát tartottak. Mindenfelé élet, elevenesség, zsibaj, vásár és vadászat lármája, utazók postakürte 's ostorpattogása; madarak dala a' rózsaberkekben, legelő nyájak kolompolása a' parkokban. 's ismét jó kedvű ficzkók kurjantásai az ale- és serházakban. A' franczia által medvének csúfolt, világszerte spleenjeiről híres angolt otthon, szép zöld szigetének megszokott levegőjében 's comfortjában igen vígnak 's elevennek találtam, és az eleven, színes életképek közepette érzeni kezdém James felkiáltását, mellyel egyik regényét kezdi: „Vidám Anglia! ó vidám Anglia! mi különbség volt mindig közötted és más országok között! még nevedet is derü látszik körüllegeni!“ Semmi nem különbözőbb, mint egy otthoni, 's egy utazó angol. Ő, saját kedves zöld szigetében igen társaságos, víg 's jószívűnek látszik; mi legalább mindenütt megelőző szivességre találtunk, 's készségre az utasításban, tanácsadásban. Magáén kívül semmi nyelvet nem tud ugyan, 's igen ritkaság, hogy egyikmásk értsen németül 's francziául; de ha látja, hogy idegen az

ő nyelvét, bár hibásan is, beszélni igyekszik, ezt nagyon tudja méltányolni. Nem nevet bár olly könnyen, mint a' csapodár franczia, 's első fogadása — főleg ha jó ajánlólevelet nem hoz az utas — talán kicsit hideg és feszes, mert magát megcsaladni nem akarja; de ismerkedvén, felmelegszik, 's a' hideg és feszes ember ebédre tart, erszényével kinál meg, kimerithetlen lesz szivességeiben, 's elcsodálkozva hallod, hogy néhány hétre vendégül kérmezei jószágára. Ellenben ha fészket 's annak megszokott kényelmeit elhagyja, többnyire mogorva és goromba lesz, mert rosszul érzi magát, 's e' rossz kedvének külső jeléül sapkát húz fejébe, bajuszt ereszt, és olly keveset beszél, mintha ő találta volna fel azon doctrinát: „hogy a' beszéd elrontja a' mulatságot.“ Mintha utazni leginkább csak a' nemzet betegje 's aljas szemetje járna, kit spleen és epe bánt, vagy kit otthon kirekesztettek a' jó társaságból; mi illy kemény kifakadásra jogosítá fel Pelham finnyás izletü íróját: „óh angol! miért nem maradsz honn, 's eszel yorkshirei puddingot?“ és hogy ő még nem látott ángolt a' szigeten kívül, ki miatt pirulnia ne kellett volna.“ És valóban igaz is, hogy a' continensen gorombáskodó, 's a' Rajnán és Dunán beafstekező és goddamező szigetieknek legnagyobb része vagy epebeteg, kit orvosi rendelet hajtott ködös és nedves hazájából melegebb 's szárazabb éghajlat alá, vagy aféle madár, kit a' szigorú adóssági törvények ugrasztottak meg, ki az olcsóbb külföldön akarja gazdaságát rendbe szedni, ki nem bír elég vagyon-

nal, hogy a' londoni saisonban részt vegyen. Azonban tagadhatlan, hogy az utazó angolok példabeszédes különzségeinek egy tizede sem igaz. Ők híven, vallásosan ragaszkodnak otthoni, nemzeti, anyatéjjel beszívott szokásaikhoz, mellyek ollykor ellenkeznek más nemzetekéivel, — ők semmit le nem vetkeznek abból, mi őket ángollá teszi, 's fel nem vesznek abból, mi szigeti jellemökkel ellenkezik, vagy attól csak különbözik is; 's így eredetiségökben megmaradnak, és idegen előítéleteket egykönnyen be nem szívják, — 's ez csak dicséretes, csak követésre méltó. Bár mi se lennénk más nemzetek önállástalan majmai! — ők megvetik a' gúnyokat, mikre e' hü ragaszkodás által alkalmat adnak, 's e' büszke megvetés méginkább ingerli az irigy nemzetek epéjét. Bár a' mi büszkeségünk se francia szabású divatban 's külföldi ragyogásban állana! mi nem azt teszi, hogy el ne fogadjuk más nemzetektől, a' mi jó és hasznos, hogy a' nyugoti civilisatio virágait át ne ültessük keleties pusztáinkra: hanem csak azt, hogy mindenre, mit költsön veszünk, ráüssük nemzeti eredetiségünk typuszát, hogy a' törzs, mellybe a' külföldi műveltség ágait oltjuk, örökké magyar maradjon.

Útban esett Dovertől Londonig 71 ángol mérföldnyi téren, mellyet reggeli 9 órától esti 6-ig futottunk meg, 's mondhatni, zökkenés nélkül — Bridge, Canterbury az ángol primás széke, tisztes góth egyházával, Faversham, Chatham és Rochester, az indiai ékességü Gravesend, Dartford, Woolwich.

pattantyús telepeivel 's álgjúhalmazzaival: Greenwich és Deptford. — A' shootershilli dombról dicső áttekintése van a' zúgó óriás-telepnek, a' hullámozó emberocéánnak, mellynek öt világrész által tisztelt neve: London. Mint messze tenger moraja, hallatszik a' soha nem szünő nagyvárosi nesz; a' roppant kö-tömeg felett ipar és természet gőzfellege öröklök, 's a' végetlen, elláthatlan város egy tekintete eszébe juttatja az érkezőnek, a' mit olvasott, hogy e' fa-lak közt 2 millió ember, a' gyász-ereknek meg-annyi csepp vére, mozog, 's hogy területe többet foglal el 20 négyszeg angol mérföldnél, — hossza keletről nyugotra több mint 8, szélessége éjszaktól délre több mint 5, 's kerülete több mint 30 angol mérföld; hogy egyes utczái, mint a' Commercial-Road, Oxfordstreet, New Road, Regentstreet, Pic-cadilly, Whitechapel-road 's a' t. több óra járásnyi hosszáságuk; hogy tizenkétezer utczáján és si-kátorán több mint 300 ezer különemű épület áll, kezdve a' királyi palotától 's szent Pál domjától, a' koplaló szegénység szurtos fészkeiig. — Azon tö-mérdek gyomor, mellyeknek száma London falai közt most már megközelíti a' 2 milliót (holott 1877-ben csak 33 ezer, 1801-ben 865,000, 1611-ben 1,100,000, 1821-ben 1,226,000, 's 1831-ben 1,475,000 volt) évenként egyremásra 110,000 darab ökröt, 50 ezer borjut, 500 ezer juhot, 250 ezer bárányt, és 200 ezer sertvést emészt el, egyéb állatfajt nem is említve. A' Smiethfield-téren, hol a' húsfélék árultatnak, a' kivágott hús évenkénti értéke

20 millió pengő Intra megy. E' mellett 2500 bárka, vagy is huszannyi tonna hal fogy el a' billingsgatei piacon. —

E' roppant számok zúgtak fejemen keresztül, midőn Londonhoz közelgettem. Iszonyú hullámozás, zavargás, végtelen terjedelmű ködburkolat, mellyen által bizonytalan tömegeket vehetni észre — jelentik, hogy előttem áll London homályos, gőzterhelte egével 's mérföldekre terjedő vitorlaerdejével.

II.

LONDON.

ELSŐ BENYOMÁSOK.

Beérkeztvén a Kent-, Greenwich- és St. Georges-Road utczákon London középpontjába a Westminster-hidhoz, körülzúgva az emberhullámoktól, mellyek a világ életerében szökellnek, kimondhatlanul éreztem magamat a képzeletemet túlhaladó tömegek közt. Olly zavaros, elnyomó halmazzal tódultak lelkemre 's érzékeimre az új, nagyszerű képek, hogy fejem egészen elkábult, és szám csekély vala a bámulásnak. Mint csodák világa tünt fel előttem a fővárosi életzaj, a házak köerdeje, a bennök élő százezerek tarka, tolongó népárja, olly mohóságával, szomjuságával a nyereségvágynak, vad szenvedélyeknek, élvezetsovárgó túlságos gazdagságnak, 's lehullott falat után kapkodó éhségnek! — A nagy és ékes omnibusok, fedezeteik ellepve emberrel, 's gyomraik telve, mint trójai lóé, minden irányban járnak a város 8000 utcáját; ezer meg ezer equipage 's bérkocsik mindenféle nemei nyargalnak; a keresztutczáknál minden lépésre legázolás veszedelme fenyeget, 's annak kikerülésére valódi tánczmesteri ügyesség kivántatik, minden mozdulásra ököl és könyök-

döfés, ördögi zagyva és lárma, minden nyomon hír-
lapokkal kínálkozó, hirdetéseket osztogató, hasaik-
's hátaikon nagybetűs jelentéseket hordozó gyerme-
kek, törpék, szerecsenyek 's a' t. London utczáin
százféle neme a' kiáltóknak hallatja menageriai hang-
jait; egyik alamizsnát kér egy gyomorgörcsben szen-
vedőnek, vagy vizbefulni akarónak siralmas hang-
ján; másik macska-nyávogással közelít; egy másik
izmos ficzkó stentorhangon kínálja tengeri rákjait, 's
octávról octávra ugrál merész hangszökésekkel; ne-
gyedik komoly 's lassú hangon dicséri tejét, ötödik
csengetyűvel tesz figyelmessé áruira; egy piszkos ker-
tészsuhancz, a' gyümölcsök 's zöldségfajok neveihez
alkalmazva, majd gyöngéd 's érzékeny, majd ismét
dühös, rekedt hanglejtéssel magasztalja olaszkáposz-
táját 's pöszmétéjét; jól esik e' macskazene szilaj
változatai közt fiatal virágáros leányka sípegését
hallani, ki titkosédesen sugja: „buy my sweet la-
vender, buy my roses.“ A' zörgés, ha az utcák
olly felséges jók 's részint fából nem volnának, si-
ketítő lenne. Ez utcák szélesek, egészségnek ked-
vezők, és szállításra, kereskedésre olly alkalmasok.
hogy e' részben Europa minden egyéb városát fe-
lülhaladják; középütt macadamizálva, szilárd, és
tartós kocsitutat képeznek, 's kissé domboruak, hogy
a' víz róluk a' két oldalon alkalmazott csatornacső-
vekbe folyhassék. A' kocsitutak két oldalán széles,
kissé emeltebb, köjárda nyúlik. A' kövezet alatt
mindenfelé nagy boltozott csatornák 's árkok vonat-
vák, mellyek kisebb csatornák által minden egyes

házzal kapcsolatban állanak, 's mellyekbe a' víz vasrostélyos nyílásokon foly. Midön a' Westminster-hidon átmenve, 's a' parlamentházat balra hagyva, a' Whitehallon végig, Charing-crossra, London szivébe értünk, honnét annak fő erei kiindulnak, egészen oda valék e' roppant harcmező zajában, 's „kegyelmet“ kiáltottam a' zsidó felé, ki a' gyorskocsiból kiszálltamkor valódi sheffieldi borotvákka üldözött, 's a' comicus törpe elöl, ki titkos betegségek két nap alatti gyógyítását ajánló levelkét nyomott kezembe, bérkocsiban kerestem menedéket. Többnemű borraivalókon átesve, sok vergődés után Pagliano francia hotelébe szálltunk, a' Leicester-squareon, mellynek neve: „Sabloniere.“ Itt már tudtak francziául; a' nem értő 's általunk nem értett angol goddamm-mob helyett udvarias francia pinchérek vettek körül, 's mentve valánk. —

Londonban több száz fogadó (angol és francia hotel, 's tavern) van, hol az idegen nem kisebb tisztaságot 's kényelmet, és nem rosszabb szolgálattal talál, mint egy uri család otthonos körében. A' nyugoti rész (Westende) fogadóinak fényesen bútorozott termeiben 's szobáiban a' gazdag idegen olly jól fogja magát érezni, mintha otthon volna. A' City fogadói, hol a' kereskedő világ szállani szokott, kevésbé diszesek bár, de épen ollyan tiszták, azonban tetemesen olcsóbbak. A' nyugoti rész fényes vendégházaiban 10—20 shillingbe fog kerülni egy pár szoba, 's nem kevesebbe az étkezés. A' Sabloniereben is 4 shillinget kelle fizetni azon szük és ké-

nyelmetlen udvarszobáért, mellyben egy éjjel pihenünk. Azok tehát, kiknek Tárcezám irva van, erzsényök érdekében igen jól cselekesznek, ha azon magányházak egyikét keresik fel, hol mérsékelt árért tiszta lakást 's jó asztalt találni. Mi, több német, főleg ausztriai, belga és franczia társaságában Culverwell úrnál laktunk, (Strand, Norfolkstreet Nro. 21) hol a' házi nő jól beszél francziául, egy házi barát jól beszél németül. Közös teremen 's étteremen kívül, hol látogatásokat fogadhatni, olvashatni, zongorázhatni 's társaloghatni, tiszta ágygyal ellátott külön hálószoba 's szolgálat adatik hetenkint 6 shillingért; ebéd 2, reggeli egy shillingért, amaz esti 6, ez reggeli 9—10 órakor. Az angolok étkezési rendszere igen közel áll a' vademberekéhez, vagy ha tetszik, Homerosz hőseiéhez, 's annyira távol van a' gastronomiától, hogy a' francziák által méltán nevezetik barbárnak. Az ebéd álla franczia húslevesből, 's óriási darabokban feladott (marha, ürü, disznó, borju) igen tápláló, gyakran véres 's félnyers húsból, mártás nélkül, hanem burgonyával és zöldséggel; halból, tésztából. A' hús azon nemű, melly az angol szakácsnét azon gúnyos megjegyzésre jogosítja a' continentalis hús ellenében: „ilyen húshoz egy angol macska bajuszát sem törlené!“ Annál rosszabbak az angol tészták, a' puddingok, pyeok és porkupineok szerencsétlen nemei. Az angol levesek pedig, ezen mockturtle, oxtail, 's ezen hare-soup (teknősbéka, ökörfark 's nyúlleves) még magyar-toroknak is. melly paprikához szokott, emészhetle-

nül erősek, ártatlan étkezéshez szokott németre nézve pedig egy fokkal sem vésztelenebbek a' választóvíznél és vitriolnál. Tészta után az abrosz elvétetik, csak a' boros és seres poharak hagyatnak asztalon. 's gyümölcs hordatik fel; ez is felemésztetvén, a' hölgyek eltávoznak, 's a' férfiak bor, kávé, szivar mellett egyedül maradnak szilajabb jó kedvökkel 's szabadabb elmésségeikkel. Hogy valaki Angolhonban bort ihassék, gazdagnak kell lennie, a' kevésbé gazdagoknak ale és porterrel kell beérniök. A' fél shillinges reggelinél pedig hideg hal 's pecsenye, sült és főtt burgonya 's irós vaj kíséretében jelenik meg a' kávé és thea. —

Kikötőbe jutva, azonnal rohantam a' világba, melly már gázfénnyel és minden színű görög, chinai, indus tüzek lángjaival vala ragyogó. Megfutván a' Haymarketet, a' Regents-Quadrantot, a' Regent- és Oxford-utczákat, London legpompásb részeit, 's a' Strandot, azon nagy utczavonalt, melly a' királyné 's aristocratia lakaival kérkedő városrészből a' kereskedés dús tanyáira, a' Citybe visz, — utunk, sugárzó tündérfényben, a' föld minden gazdagságát szemlére tűző, fényesen világított boltok közt vezetett, minden lépésre új meg új tárgyat bámulva, bársony- és selyemruhák hullámvásai közt részegülve. — Néhány napig nem tettünk egyebet, mint részint kocsizva, részint gyalog ödöngve 's andalogva, London tervével kezeinkben, a' város arczulatát vizsgáltuk. — London nevezetességeit jó terv mellett 10 nap alatt meglehetősen átnézhetni.

Mi ezuttal csak általános képet akartunk szerezni az óriásról, 's tagjainak és ízeinek részletes vizsgálatát későbbre tartók fel. —

London, a' szorosán vett városon kívül (City) Westminster, és Southwark részeket, 's Middlesex és Surrey grófságok (megyék) több (mintegy 30) helységét foglalja magában. Nem tekintve azonban a' különböző political 's hatósági elosztásokat, leginkább 5 elkülönözött és elütő jellemű részből áll; ugymint: a' nyugoti rész, (Westende) a' City, a' keleti rész (East-end), Westminster és Southwark. — A' nyugoti részen vannak a' legszebb squareok (kertestérek), mellyek közepén vaskorláttal elzárt, 's csak a' körülfekvő háztulajdonosok által használható kert fái közt képszobor szokott állani, rendesen nagy hadvezéré vagy statusférfié; az árnyas parkok 's ezek körül a' gazdag fölbirtokosok 's tőkepenészek, a' magas aristocratia fényes, nyugalmas lakhelyei, nagy, széles, tiszta utczákat alkotva. Azonban a' legfényesb boltok is ide, az aristocraticus gazdagság közelébe, az Oxford- és Regents-utczákra vonultak. — London általános arczatán mindenek előtt 's minden más városok felett jellemzőleg tűnnek fel azon gyönyörű zöld oázok, mellyek e' két millió ember kigözülgésével 's ennyi gyár, katlan, köszén, gőzhajó és locomotiv lehelletével megterhelt léget friss falusi szellőkkel javítják 's orvosolják; a' barna, egyforma házsorokon kifáradt szemeket édesen pihentetik, 's a' hivatalszobák, cathedra, bank és barr 's műhelyek pora 's gözében fuldokló emberiség-

get kellemes sétára híják, a' világ legszebb zöldű gyeppamlagával kínálják, 's özek, szarvasok, haty-tyúk 's arcadiai nyájak társaságába vezetik. Semmi nem lehet meglepőbb, mint nagy város közepén ily-lyet találni, a' Pallmall és Regent-Street népes ház-sorai 's tündöklő boltjai közül kilépve azonnal a' leg-idyllibb kertek, tavak 's nyájak körébe jutni, 's mintegy nyájas devonshirei vidékre büvöltetni át; ezt csak a' nagyszerű és okos angol tudá így rendezni, ki egyedül ismeri, mi a' valódi kényelem 's élvezet. Squareje mintegy 80 van Londonnak; nagy parkja pedig 5; u. m. Hyde-park, Regentpark, St. Jamespark, Greenpark és Kensington-gardens. — A' City London szive, a' világkereskedés dús raktára, a' város közepső 's legrégebbs magva, hol az alkukötések, adásvevés, pénzforgalom ügyszobái, boltok, rakhelyek, közhivatalok, városi 's kereskedési törvényszékek 's kereskedők lakházai találtnak csoportozva, a' roppant szent Pál egyháza, a' bank, a' keletindiai társaság palotája, a' városház (Mansion-house) 's Guildhall körül. A' keleti rész, a' Toweren túl, a' tengeri kereskedés tan-nyája, itt mozog annak óriási élete, 's itt állanak végtelen telepei, rakhelyei; itt ásott magának számos vízmedenczét (docks), mellyekben ezer meg ezer hajó áll, erdeje az árboczoknak, 's ezek partjain emelé föl tömérdek szilárd rakházait, a' világ mindennemű termékeivel tömöttek; itt laknak a' hajó-építők, tengerészek 's mind az, mi oceánon 's oceán-ról él. Erre foly a' Themse tengersírijába, melly még

60 angol mérföldnyi távolságra van ugyan, de vizdagályát egész Londonig felküldi. — Westminster a' Citytől nyugotra eső, de a' Themsére hajló városrész, mellynek ősi nyugalma, árnyékos ó tölgyei, barna, tiszteletes falai, aristocraticus jelleme legnagyobb ellentétet képez a' keleti dockok democraticus, mozgó, szennyes életével. Itt vannak a' st. jamesi park palotái, hol Anglia dicső menyecskeje, a' kis kövér szöke királyné, e' földön lehetőség legműveltebb 's úriassb környezetben lakozik, 's a' Westminster-Abbey gazdag goth boltozati körül a' parlamentház, törvényszékek 's ministeriumok állanak. — Végre Southwark, a' Themse déli partján, Surrey grófságban, részint szinte kereskedési 's tengeri érdekek tanyája 's e' részben közös jelleme van a' keleti részzel (East-enddel), külön jelleme azonban, hogy itt van a' gyártelepek 's manufactúrák, öntőműhelyek, serföző 's pálinkaházak 's a' t. roppant sokasága, mellyek kigőzölgése 's füstje e' városrészt igen kellemetlenné 's rondává teszi. Legújabb 's legdiszesb részei Londonnak azon új squareok és széles utcák, mellyek legutóbbi korban Paddingtonban a' Hyde-park éjszaki oldalán, 's ismét London éjszaki részén, Holborn és Pancras közt, és ismét a' Hydeparktól délre a' királyi palota háta mögött származtak.

London áttekintésére legalkalmasabb hely a' City közepén fekvő szent Pál csúcsa. — Ellátni innét a' roppant terjedelmű, ködfátyolba burkolt főváros óriási tagjait 's ereit, mikint fekszik az a' kebelét kigyós

görbületekben hasító Themse partjain tágas és kellemes völgyben. Éjszakfelé mindinkább domborul a város földje, 's éjszaknyugoton annak legmagasb pontja. Az itt 4—500 yardnyi szélességű Themse partjait 4 kö- 's két vashid köti össze, mellyek az e' nembeli munkák legjelesbjei közé sorozhatók. A' háztömegek unalmas barnaságát kellemesen váltják fel a' terjedelmes parkok, bő vizökkel, százados fáikkal, 's 80 square zöld oázai. Keletre a' vitorlaerdő, melly Londonhidtől Deptfordig mintegy 4 angol mérföldnyi hosszúságban hinti el a' Themset. Számptalan egyház 's kápolna, nagy részint izetlen 's csodálatos bizarr alkat 's itt-ott vakmerő magasság által kitünő tornyokkal; az egyforma, untató 's minden architectonicai szépséget nélkülöző magánházak közül kevés középület tűnik ki magassága által. Nem látni nagy palotákat; de a' kisebb, egyidomú házak végtelensége, elláthatlan sokasága hat lezuzó erővel.

A' londoni széles, egyenes utczák házai téglából épülvék, 's a' nedves szigeti lég és örökös szén-göz által barnás olajzöld színre festvék, rendszerint csak 3—4 ablaknyi szélesek, 2—3 emeletnyi magasok, felülről vörös kéményekkel ellátvák. — Ezen untató egyformaság legkitünőbb a' nyugoti rész tiszta utczáin, mellyek házai hosszú, nagy kaszárnyákra emlékeztetnek. Oka ennek, mert minden angol család egy külön házban akar lakni. A' Cityben 's azon részekben, hol a' figyelmet a' gazdag 's izletes boltkirakatok 's a' tolongó emberhullám vonja magára, ez untató egyformaság nem olly szembetünő; a' leg-

újabb részekben, különösen a' parkok körül pedig egészen megszünik, mert itt a' legnemesb izlésben épített, emlékszerű paloták tömege ragad bámulásra, 's annyira felébresztve 's előteremtve a' régi nemes építésmodor, hogy hirtelenében valamelly görög vagy római város utczáin vélnéd magadat. Ki azonban ez utánzásokat szigorúbb művészi szemekkel vizsgálja, kétségkívül számos tökéletlenséget 's izléshibát fog felfedezhetni. Az építési művészet hiányát pótolják a' squareok, mellyek közepét kert foglalja el, szép árnyas fákkal, virágokkal, zöld pázsittal 's jó és rossz emlékszobrokkal. A' bekerített kert használata kizárólag a' tér házbirtokosainak tulajdona, 's így a' squareok magánosok számára és kicsinyben ugyanazon szolgálatot teszik, mint a' parkok nagyban 's a' közönség számára. A' kocsizók 's gyalog sétálók számára ösvényekkel szegett parkok különböző pontjairól változatos kinézetek kínálkoznak sokféle idomú 's hatású házsorokra 's palotákra. Tagadhatlan azonban, hogy az untató háztömegek során itt-ott felséges, emléki jellemű épületeken gyönyörködik a' bámuló szem, millyenek: a' Sz. Pál, a' bank, postaház, árvák háza (orphan-asylum), Buckinghamhouse (hol a' királyné lakik), Sommersethouse, Mansionhouse, némelly Clubbok 's egyesületek palotái, a' Bedlam, a' nagy kórházak, a' börtönök, 's végre a' Colosseum, melly London panorámját mutatja, és ószerű nemességével azt hitetné el, hogy Tiber partjairól hozatott a' Themse mellé 's a' t.

'S ha London nappal bámulandó, éjjel, midőn

lobogó légszeszlángok által világítatik, tiszszeresen az. Tündérlakkint világított utczáin az írást nehézség nélkül olvashatni. A' gázvilág pazarolva alkalmaztatik 's mindenfelé ragyogó diadémokban, forgó golyókban, zuhatagokban, bokréták- 's koszorúokban fénylik. A' fényes boltokban a' legköznapibb élet szükségéi is meglepő varázsfényben jelennek meg, a' szinek ellenzete 's különfélesége saját csábító ingert ad, a' nyers hús, halak, rákok, tekenősbékák, a' prózai burgonya és répa is annyi kellemmel 's annyira új és meglepő világításban vannak kirakva, hogy mintegy műkitétel előtt bámulva áll meg a' járdataposó külföldi. —

Mindezen utczák- 's téreken semmi nyoma sincs a' szegénység gunyhóinak. Itt mindenütt gazdagság és fény ragyog, 's a' jóllét aranysugárai tündöklenek. Ki a' nagyvárosi nyomor sápadt rémképeit látni akarja, sötét, nedves utczasikátorokban kell kalandoznia, hol az éhség és bűn nedves, szennyes, sötét lyukakba vonulva dul ful rongyaival, átkaival, könyüivel, 's koplalva senyved, vagy a' lopott konczon marakodik. —

És a' nap fáradsága után olly jól esik, az utczák zajából visszavonulva, az angol kandalló lobogó köszéntüze mellé ülni, 's a' ködös őszi esték méla óráit átálmadozni, mig Berzsenyi szép dala rezg végig a' honvágytól dagadó kebel húrjain. Felszítánk barátommal a' kandalló lángjait, 's beülve karszékeinkbe, végig kalandozánk a' multat 's jövőndöt. És a' mint a' tűz lassankint elhamvadt, társalgásunk mindinkább komor és sötét lön, míg mindketten mély, szóttalan

álmadozásba nem merülénk. De e' melancholicus estéknek saját kéjök van, mit fel nem cserélnék a' vad epicureismusnak poharak mellett lármásan töltött óráival. — És ismét a' nagy idegen világban olly jól esik hazafiakra találni, kiket érdekel azon hazának sorsa, melly kelet felé a' Duna és Tisza műveletlen partjain, e' szép nyugoti világ kincsei után sovároogva teng; 's kiknek kebelében rokon viszhangra talál minden szó, minden hír, melly e' távol hazát illeti. Londonban sok magyarországi kézműves van; számuk, mint Sattler földinktől hallók, túl haladja a' 100-at, igen ügyeseknek tartatnak, 's keresztetnek, különösen ezüst- 's aranyművesek, könyvkötők, szücsök és asztalosok. Sattler, kinek sok szivességével élénk, ezüstműves. De senki azok közül, kiknek e' Tárca írva van, el ne mulasztja felkeresni Mayer János György szepesi hazánkfiát, ki szorgalom és szerencse által Londonban szép vagyonna vergődött, saját házában lakik (Oxfordstreet Nro 58) igen értelmes 's befolyásos ember, és utazó hazafiait igazi magyar-angol szivességgel látja. — Bár több mint 30 éve lakik a' zöld szigetben, 's szokásaiban, érzelmeiben, szabadságszeretetében egészen angol polgárrá lett: nem tön még le kedves vágyáról, végnapjait szülő helyén, a' Karpatok lábainál, tölteni el, 's szép kis szöke lányát magyar férjnek adni; és elég hazafias volt a' m. academiát is megajándékozni. Több izben üriténk vendégszerető asztalánál egykét pohár tokajit vagy cherryt magyar hazánk javára. —

III.

ÜGYVÉDTANYA.

CITY. TUNNEL. DOCKOK. GREENWICH.

Mai napon az ipar és kereskedés óriási telepeit 's roppant életét akarók látni, melly a' kiváltságos Cityben 's ennek körén túl, kelet felé lakik, hol a' vitorlakkal elhintett Themse a' tenger felé siet, hol London nem kellemében tűnik fel, hanem erejében. —

Utunkat a' Strandról, hol szállva valánk, a' Cityn keresztül vevők, melly a' Themse éjszakai partján fekszik, 's mellynek szíve szent Pál egyháza. Fővonal, melly sz. Pál terén keresztül a' Cityn végig vezet. Fleetstreet, Cheapside, Cornhill, és Leadenhallstreet; másik vonal, melly szent Páltól a' Towerhez visz: Watling-street, Eastcheap, Gr. Towerstreet. Hidak, mellyek a' Cityt Southwarkkal összekötik: Blackfriars, Southwark ér London-bridge. E' hidak közül legnagyobb az egészen gránitból épült híres London-bridgè, arányainak helyessége 's kellemmel párosult szilárdsága által a' vízi építészetnek egyik legszebb 's legroppantabb emléke. A' Strandról Citybe a' híres Temple-Baron keresztül juthatni. Ez a' City kapuja, hol nagy ünnepélyek alkalmával, London város lordmayerje 's tanácsa a'

királyt fogadni szokta, 's annak a' hirnök által hozott parancsait átveszi, 's mellyen régibb korban a' kivégzett bünösök fejei kitétetni szoktak. A' City, ó privilegiumi szerint, egyedül lord-mayorjétől függ, saját régi törvényei 's szokásai szerint kormányoztatik, és bizonyos tekintetben sem a' király, sem a' parlament alatt nem áll; saját szokásai, törvényei, jelleme 's erkölcsei, kórházai 's egyházai vannak, egészen elkülönözve London többi részétől. — Temple-Bar a' nagy tűz után (1670—1672) építetett Sir Christopher Wren, a' szent Pál építője által, portlandi kőből. Keleti részén, a' City felől, Erzsébet Királyné 's I. Jakab szobra és Anglia czimere, nyugoti oldalán pedig I. és II. Károly szobrai vannak; a' rajt levő felírás az építési időt 's az akkor kormányzó lordmayorok neveit mutatja. — Oldalt két kisebb bejárás van gyalogok számára. —

Belépvén e' nevezetes kapun, melly annyi ószerű ünnepélynek vala már tanuja, a' Fleetstreeten válnánk. — Ez utca, 's a' Cheapside a' világ életere, a' képzelhetlen tolongás, taszigálás, a' roppant életér lüktetése, melly a' fényes bolti kirakatokra bámuló idegent ököllet 's könyökkel emlékezteti, hogy itt mindenkinek dolga van, 's nincs idő álmadozni és száját tátani. Mosolyogva gondoltam egy netalán ide tévedhető, fontolva haladó, pohos és magát meggyében nagy férfiúnak képzelő táblabiró, vagy egy kisvárosi tisztos kövér matróna sorsára, ki ott-honi aluszékony kényelmes szokásait 's ünnepies nyugalmát itt is meg akarná tartani! — A' kereskedés,

ipar és mesterségek e' székhelyén a' házak falai rőfös, öles nagyságú betűkkel, számokkal 's hirdetésekkel vannak tetőig borítva, mellyek részint aranyzottak 's kiülők. Szeszélyes alkatu mozgonyok vonatnak emberek 's lovak által, hirdetéses papírlepedőkkel beragasztva, vagy divatosan felöltöztetett emberbábákat emelve. Az elmésség bányájának minden aknája ki üritetik, hogy az áru ezen úgy nevezett „puffok“ által kelendőbbé tétessék. Nevetnem kelle egy varga elmésségén, midőn kirakatában a' czipők 's csizmák különféle neme közt egy vastag talpút „Doctors enneminek“ láttam neveztetni. Egyébiránt a' City, néhány szélesebb főutczáját kivéve, apró szennyes utczák végetlen tömkelege, mellyeken a' barna apró házak megannyi komor fogházakhoz hasonlítanak.

A' Fleetstreeten utunkba esett a' nagy ügyvédtanya, a' Temple. E' nagy épület onnét vette nevét, mert egykor a' templariusoké volt; e' rendnek bukása után jogiskola 's jogtudósok tanyája lett. Két részből áll, mellyek két külön ügyvédi testület sajátjai, u. m. az Inner- és Middle-temple. Fő bejárása egész Templenek a' Middle-temple kapuja, fölötte bárányczimerrel, a' templárius rend jelképével, Inigo Jones rajza után épülve. A' Temple gyönyörű egyháza régi góthépület, mellynek főképen gazdag boltozata 's karzatának vésőmunkája bámul-tatik, épen kijavítás alatt volt. Benne nyugszanak templárius lovagok' tetemein kívül: Plowden, Thurlow, Selden hires jogtudósok. A' Middle-temple rész

nyugot felé fekszik, nagy teremében, melly minden londoni ügyész-innek termei közt legrégiebb 's legszebb, I. Károly szép arczképe van Van Dyktől, továbbá II. Károly, Anna királyné, I. és II. György arczképei, 's köröskörül az Inn' benchereinek (ügyvédi testület elnökei) nevei 's czimerei hosszú sorban felfüggesztve. Angliában nem kívántatik nemesség a' czimerviselhetésre, akárki adathat magának afélett a' Herald-Officeben. Az Inner-templé rész, amattól keletre, a' Themsére nyiló kellemes kertjei 's szép tereméről nevezetes. Kertéből, melly juniustól kezdve naponkint esti 6 óráig nyitva van a' közönségnek, igen kedvező kilátás van a' Waterloo- és Blackfriars hidakra 's Sommerset-house királyi palotára, melly a' Themsére és Strandra néz. A' terem, hol az ügyvédek együtt ebédelnek, Sir James Thornhill szép képeivel ékes, mellyek Pegasus szárnyasló történetét ábrázolják, 's Vilmos király, Mária királyné, 's Coke és Littleton hires jogtudósok arczképeivel. Az Innertemplének is külön kápolnája van. —

Az Innek teremeiben, terminusok alatt (millyen Angliában is, mint nálunk, évenkint 4 van) együtt ebédelnek az Inn tagjai; azonban csak úgy, ha akarják, kényszerítve nincsenek, csupán a' testületi szellem tisztelete 's ereje vonja őket együvé. Fia-
tal gyakorló tagok azonban, kik még nem barrister-
rek, legalább háromszor egy terminus alatt tartoz-
nak itt ebédelni. A' bencherek számára külön asztal
van terítve, karszékekkel. Ezen bencherek a' tes-

tület öregebb, köztiszteletű tagjai, kik az Innt kormányozzák. Az ebéd 5 1/2 órakor van, 's 2 shillingbe kerül személyenkint. Az Inn maga tart pinczét és szakácsokat. Ebéd előtt, felett 's után többnyire ügyészi 's peres dolgokról foly a' beszéd, mi a' fiatalokra nézve igen tanuságos, de főhaszna ezen ebédeknek a' naponkinti találkozás, ismerkedés, a' testületi közvélemény megalapulása, melly a' tagokra nézve törvényerejű lesz, és semmi nemtelent elkövetni nem enged, a' garázdaságot korlátolja, a' kicsapongást lehetlenné teszi. A' Middle-temple teremének oldalán némelly régi szabályok is függenek, igen puritán szelleműek. A' sokudvarú roppant épület teli van ügyvédek hivatalszobáival, kik hivatalos órákban mindenkor itt találhatók; az ifjabb- 's szegényebbek egyszersmind itt is laknak. Az udvar boltjaiban ügyvédi parókákat árulnak, e' nevetséges maradványait a' régi időnek, mellyet a' fiatal ügyvéd kénytelen fejére húzni, ha törvényszék elébe megy, 's melly a' legcsodálatosb ellentétben van ifju, virágzó arczával. —

Mindezen Innek igen gazdagok, a' belépő tag 1000 fntot fizet, de csak 500-at, ha egyetemből jő; 's e' szerint szegény legény, ha csak védura nincs, vagy előbb más uton annyi pénzt össze nem kapart, ügyvédi testület tagja nem lehet. Azután gyakorlatos ügyvédek (barristerek) mellett néhány évig foglalkodik, 's tanul; ezen gyakorlati idő a' tehetségek 's egyéb viszonyokhoz képest változik, némellyik már egy év mulva, másik 5—6 év mulva

vezettetik csak be a' Barrba, (ügyvédek helye a' törvényszéken) 's ettől kezdve azután minden törvényszék előtt ügyvédkedhetik. Ügyvéddé lehetésre semmi iskolai tanulmány 's bizonyítvány nem kívántatik, hanem csupán az, hogy az ügyvéddé lenni kívánó ifju valamellyik testület tagjává avattassék. ott a' kívántató pénzt letegye, törvényszakonkint legalább három ebédet az Innben megegyék, 's magát gyakorlatos ügyvéd mellett alkalmazza. Mindczen adatokat a' Middle-temple egyik fiatal ügyészenek, a' németül jól értő, igen értelmes, 's mi Angliában ritka, elméletileg is művelt, német fejű 's angol gyakorlatiságú Quain urnak köszönöm, kivel megismerkedni örömem vala. —

A' népes utczákon, London legdúsabb polgárainak fészkei, 's a' világ legnagyobb kirakatai közt tovább barangolván, mielőtt a' Londonhid alatt gőzhajóra ültünk volna, megnéztük még a' Guildhallt, Newgatet, a' városházat, a' smithfieldi baromvásárt, sz. Bertalan kórházát, a' bankot és börzét, hol a' világ legnagyobb pénzforgalma pezsg. A' Guildhall (Kingstreet, Cheapside) nagy terjedelmű rendetlen középület, melly eredetileg 1411-ben építetett, 's a' nagy tűz után 1669-ben újra épült. Kebelében London városa hivatalozobái 's törvényszéki teremek vannak. Homlokán, melly góth izlésben van ékesítve, London városának sárkányok által tartott czimerét viseli. Nagy nyílt tereme (hall) 153 l. hosszú, 48 széles, 55 magas, 6—7000 személyt fogadhat be, 's benne tartatnak a' parla-

menti tagok 's városi előljáróság választásai, a' nyilvános ünnepek 's vendégségek, 's a' City testületének egyéb gyűlései. Szép ablakai festett üvegzete, melly Anglia 's a' City czimereit, 's az angol lovagrendek jelképeit mutatja, a' város költségén nagy férfiak tiszteletére emelt emlékek, 's Gog és Magog nevű két óriásszobor, igen érdekessé teszik az ó terem falát. Nelson szobra Smithtől, William Pitté Bubbtól, Chatham grófé és Beckford lordmayoré Bacontól van; tehát mind angol szobrászoktól. Az északi oldal közepén levő lépcső vezet a' Chamberlains-Officebe, mellynek falait Hogarth rajzai ékesítik 's a' tanácsterembe (Common Council-Chamber), hol III. György szép szobra áll, Chantrey vésőjétől, továbbá Nelson 's Wellington mellszobrai, 's Boydell aldermann által a' teremnek ajándékozott érdekes kép-gyűjtemény, több arczkép (Lord Howe, Duncan, Heatfield, Nelson, marquis Cornwallis) történeti művek (Riccio halála, Wat Tyler halála, a' spanyol és francia hajóserég megveretése Gibráltárnál 's a' t.) 's a' City közéletére vonatkozó képek, u. m. a' lordmayor vizi menete Westminsterbe, annak eskütétele 's a' t. E' terem is mindenkor látható, kivén gyűlések idejét. A' fő bejárástól balra van a' Justice-Hall, hol egy alderman naponkint törvényszéket tart kisebb peres ügyekben. — A' Newgate-börtönnek ezuttal csak külsejét nézők meg, máskorra hagyva a' börtönök szellemének vizsgálatát. Szomszédja azon épületnek, hol a' criminalis törvényszék ülései (Old-Baily Sessions) tartatnak. Homlokfala

egyszerű szilárd, rostélyos ablakokkal 's falüregekkel, mellyekben durva szobrok állanak; kapujára szoktak akasztani az elítéltek. — A' Mansion-house (lordmayer palotája) Poultry-utcza végén fekszik, 's egyik a' City legszebb épületei közül, melly nem tévesztené el hatását, ha olly szoros és szennyes helyen nem feküdnék. Építése 1753-ban végeztetett be. Magas és nagy porticus ékesíti hat corinthetazóppal, melly alatt bejárás van a' konyhák- 's cselédszobákba; a' porticus feletti homlokzaton Taylor faragványai hirdetik London hatalmát, gazdagságát, dicsőségét. A' Cityt képviselő magas nő, fegyverekre támaszkodva, kökoronát visel, 's lábával az irigység férgét tapodja. Jobbján egy gyermekámor szabadság-süveget emel botján, mellette a' Themse istene hever horgonnyal; balján a' termékenység istennéje bőségszarúval, 's árukötegekkel játszó gyermekek, a' kereskedés ábrázolói. A' fő bejárástól balra van a' törvényszékszoba, hol a' lordmayer naponkint ülést tart, hozzá tartozó peres kérdésekben. — A' nyugoti Smiethfield-téren legnagyobb baromvásár van Angliában, 's tenyésztőinknek magas élvezetet nyújtana e' tekintet, melly engem hidegen hagyott, mig képzeletem London régi századaival foglalkodott, mert e' téren győzte 's ölte meg Walworth lordmayer a' fellázadt Wat Tylert. E' téren tartatik a' nagy Bertalan-vásár, 's déli oldalán fekszik sz. Bertalan nagy kórháza, egyike azon számosságoknak, mellyeket az önzéssel 's vastag anyagisággal vádolt angol nép emberszeretete a' beteg embe-

riségnek emelt. — Angolhonban mind ezen jótékony közintézet egyesek aláírásai 's nemes részvéte által tartatik fel, 's a' mit az egyesülési szellem a' szenvedő emberiség javára, a' tudományok 's művészetek előmozdítására teremt, annyi 's olly tömérédek, hogy a' legelfogultabb ángolgyülölőnek is tisztelettel kell kalapot emelni. E' nagy kórház már 1100-ban alapítatott, Rahere nevű jöltevő által, kinek szép tette a' nagy lépcsőn Hogarth ecsetével van örökítve; előbb a' sz. bertalani perjelségé volt, 's VIII. Henrik korában lett közkórház, ki azt a' városnak adá; négy épületből áll, mellyek roppant udvart környeznek 's kőboltozatokkal köttetvék. Három rendes orvos, ugyanannyi seborvos, 's egy rakás segédorvos, saját gyógyszeráros és pap felügyelése alatt 10—12 ezerre megy az évenkint felvett betegek száma. Minden külsőleg sértett egyén azonnal felvétetik legkisebb formaság nélkül, de a' betegek felvételére folyamodás kell, mellyet egyik igazgató aláírt legyen. A' fő bejárás dóriai rendű, nagy bolthajtása felett VIII-ik Henrik szobra van; nagy lépcsőjét Hogarth ingyen festé, 's a' műértők bámulják ezen a' sz. történetből vett rajzokat; — a' nagy teremet VIII-ik Henrik, II. Károly, Ratcliffe híres orvos, és Percival Pott, e' kórház nagy jöltevőjének, arczképei ékesítik, ez utóbbi Reynolds ecsetétől. — A' börze (royal exchange), Cornhill-utczában, egyike London legszébb 's legszilárdabb épületeinek, Wren Kristóf, a' híres építő művész tanítványa, Hawkesmoore Miklós

építé 1668-ban, 's 80 ezer fontba került. Hossza 203 l., szélessége 171 l., magassága 56 l., közepén négyszeg tér van, mellyet szabályos köfolyosó vesz körül, felette torony, híres pontosságú órájával, melly 1821-ben épült. Két nagy bejárása van, délfelől a' fő bejárás szép corinthetai féloszlopokkal és királysobrokkal; éjszak felől Threadneedle-utczán, az éketlen másik bejárás. Tere közepén áll II. Károly szobra római öltözetben. —

Mindezek futólagos áttekintése után, a' hatalmas Londonhíd alatt, melly Londonnak egyik dicsősége, ráülénk egyre azon számos gözhajó közöl, mellyek London legnagyobb utczáját, a' Themset, minden irányban perczenkint hasítják 's a' város távol eső részeit összekötvén, az embert egy pár pencért több mérföldnyi távolságra röpitik. — Eddig terjed a' Themse tengeri élete; e' hidtól kezdve kelet felé egész folyam hintve van nagy tengeri hajókkal. Soha semmi folyó ennyi gályát nem horda hullámain 's nem mutatott pezsgőbb, életteljesb látványt a' bámuló szemnek. A' Themse partjai nem járhatók, nem kocsizhatók, mert a' házak egészen a' vízre vannak építve, megérintik habjait, úgy hogy a' kereskedők, házaik alsó részébeni raktáraikból, egyenesen hajóra rakodhatnak. A' Tunnel-nél szálltunk partra, Brunel merész művénél. Egy azon óra alatt fölötte is valánk a' gözhajóval 's benne is a' hajók és habok alatt, a' föld mély keblében. A' gyalogok lejárása már kész volt, a' szekereké még nem. Belépés ára 1 shilling. A' merész gondolat megragadó hatású, de a' bennléte-

zés igen kellemetlen, mint valamelly bányában. Nedves, penészes falak, 's azon nyomasztó tudalom, hogy a' gömbölyeg bolthajtások felett egy hatalmas, széles víz egész tömege zúg 's ezernyi gályák uszkálnak.

A' ki tudja, milly roppant és soknemű kereskedési érdekek mozognak a' Londonhid közelében 's a' Tunnel tözsomszédságában, megfoghatja, milly fontos és szükséges a' Themse ezen része két partjának összeköttetése olly módon, hogy a' hajók szabad járás-keleése gátolva ne legyen. Nemcsak a' sajátságosnak, különösnek viszketege, a' nagyszerűben gyönyörködés, 's a' nagy művekben magát megörökítő nemzeti dicsőség ösztöne valának tehát az indokok, mellyek az angolt Tunnele építésére vezették, hanem a' közlekedési haszon, sőt szükség, mellynek a' hajózást gátló híd által nem lett volna elég téve. A' semmi nehézségtől vissza nem rettenő vállalkozási szellem tehát a' helyett, hogy habok fölött emelt volna közlekedési eszközt, a' habok alatt vájt útát magának, a' föld mély gyomrában. 1799. óta többféle terv adatott elő, 's ismételt kísérletek tétettek egy tunnel létrehozására, előbb Gravesendnél, majd ismét Rotherhithe 's Lime-house közt és ez utóbbi saját parlamenti acta tekintélyével gyámolítva; egyik terv sem érett meg, azonban mindegyik kedvgerjesztőül 's ösztönül szolgált a' fáradhatlan ángolnak. 1823-ban Isambert Brunel adott elő egy nagyszerű tervet, melly Angolhon leghatalmasb férfiai által ápolva karoltatott fel. Névszerint Wellington hg. kez-

det óta munkás részvétet mutatott e nagy nemzeti vállalat iránt, melly kereskedési 's politikai tekintetben egyiránt fontos. A' Rotherhithe és Wapping közti hely választatott a' terv létesítésére, azon egyedüli pont Londonhid 's Greenwich közt, hol illy utat ásni lehele a' nélkül, hogy a' Themse partjain fekvő nagy kereskedési telepek sérelmet szenvedjenek. E' pont mintegy két angol mérföldnyire fekszik Londonhid alatt, igen népes és kereskedési érdekekkel pezsgő szomszédságban. 1824-ki april 4-kén parlamenti acta vevé a' vállalatot pártolása alá, a' tervező Brunel igazgató mérnökké neveztetett, 's a' munkák elkezdettek. Soha nem volt munkában vállalat, melly az összes Európa kíváncsiságát 's figyelmét annyira felingerelte 's magára vonta volna, mint a' Tunnel. Nevelte a' kimenetel drámai érdekét a' folyónak két izbeni betörése, 1827-ki május 18-kán, 's 1828-ki januarban, mi a' munkákat nagyon hátráltatá. Minden más nemzet végkép visszarettent volna; az angol csak megállott egy kicsit 's gondolkodott. A munkák 7 évig fel valának függesztve: de a' bevégzés köz ohajtása olly erős volt, hogy a' részvényesek igazgató választmányának több száz terv adatott be, a' víz kiszorítására 's hasonló események meggátlására. Hét év mulva ismét elkezdett az elemekkel harcz 's az ész, tudomány, és csüggedetlen akarat másik hét év alatt legfényes diadalát ünneplé a' vizek megzabolázott árjai (ez uttal nem felett, hanem) alatt. És a' benn bámuló jámbor ajkai önkénytelenül elmondják, midön e' esodamüvet látja: „Illi robur et aes triplex“ 's a' t.

A Tunnel közelében fekszenek a dockok, azon nagy vízmedenczék, hol osztályozva 's biztosan állanak a világkereskedés hajói, 's mellyek körül-építvék iszonyu raktárakkal. Semmi nem adhat magasb képzeletet azon fokról, mellyre Angolhon kereskedési erejét ész és szorgalom emelék. Legnagyobb a Londondock, legszebb a kis Catharindock. Azután széleseben forgó kerekeken ragadott waggonba ülven (a Fenchurch-utczán), a merész Commercial-road viaductusán, melly házak 's utczák felett egész Blackwallig 's az Eastindia-dockig. Greenwichel szemközt, vezet, leröpültünk a Westindia-dockig; itt megnéztük egy Nyugotindiát járó nagy tengeri hajó gyomrát, veséit 's bordáit, miket mulatt-matróz mutogatott meg száraz sárga kezekkel 's vérbe forgó tüzes szemekkel. Mind e dockok és hajók, mellyek bővebb leírását a III-ik Füzetben adám 's miket kisebb terjedelemben Amsterdamban 's Rotterdámban láttunk, nem annyira az újság ingere, mint a rémséges nagyság és sokaság által érdekeltek, mellynek nincs vége 's hossza. Hogy e végtelenséget képzelni lehessen, tudni kell, hogy Nagy-Brittanniának több mint 70 gyarmata van, több mint 100 millió lakossal, mellyek területe az anyaországnál negyvenszer nagyobb 's mellyeket e kis okos anyaország lát el mindennemű gyártnánnyal, mellyekből e kis okos méhkas hord magába minden mézet, minden kincset. —

Blackwallból gőzhajó vitt át Greenwichbe, a hajdan királyi 's valóban királyi fényű, gyönyörű

invalidus-palotához, hol e' jóképü jámbor tengeri aggastyánok több mint 3000-en a' nilusi's trafalgari ütközetek emlékeitől 's Nelson dicsőségétől körüvéve éldegélnek, agg csontjaikat a' napsugáron melengetik, 's Chinából, Indiából, Egyiptusból hozott és gondosan őrzött ereklyékkal játszanak. Megnéztük a' képteremet, admirálok 's tengeri csaták képeivel 's a' gyönyörü, görög izlésben emelt, 111 l. hosszú, 52 l. széles egyházat, hol ifjuságuk bűneit leimádkozzák. — E' pompás palotát 's parkot, melly utóbbinak dombjairól felséges kilátás van az 5 angol mérföldnyi távolságra eső Londonra, a' Themse kigyózó medrére, 's a' zöld vidékre, II. Károly kezdé építeni, úgy szinte a' greenwichi observatoriumot is, (mellynek meridiánjától számítnak az angol astronomok minden távolságot), a' híres Hamstead számára, kinek nevét maig viseli. Greenwichben született Mária 's Erzsébeth királyné, 's itt halt meg VI-ik Eduárd király. — A' királyi palota, most Greenwich-Hospital, a' Themse keleti partján fekszik 's homlokával annak hajólepte habjaira néz; egészen portlandi kőből épült 's 4 részre oszlik, u. m. Károly király, Anna királyné, Vilmos király és Mária királyné palotáira. A' két első közt 273 l. széles tér van, közepén II-ik György fehérmárvány-szobrával. Nyugotra van Károly király épülete, melly II-ik Károly laka volt 's Inigo Jones rajza után Webb által építetett, 1814-ben pedig kijavítatott. A' sqa-
retől keletre van Anna királyné amannak megfelelő palotája, 's e' kettő mögött Vilmos király és Mária

palotái, mellyek felett 120 l. magas, nagyszerű kupolák emelkednek. Vilmos király palotáját, melly nyugot felől van, Wren és Vanbrugh híres építészek emelék. —

Telve nagy benyomásokkal, kábulva a' Themse kimondhatlan zaja 's mozgalma által, ülénk ismét gözhajóra, melly árboczerdők, ezernyi werftek, hajógyarak, rakhelyek közt, a' Tunnel felett, a' Tower szürke tornyait jobbra hagyva, vitt vissza London szívébe, a' Waterloo-hid oszlopai alá. Goddam! ez igazi angol séta vala; háromszor megújuló eső, 's ismét napfény, gőz, köd, 's a' greenwichi park elevenzöldje, vasut, gözhajó és gyalogolás, — szercesenek, mulattok, creolok, és szép fehér angolnők, pamut, tengeri nád, ébenfa és bambus, indiai és sziberiai bőrök, czukor és kávé, indigó és thea; víz felett és víz alatt, minden egy rakáson 's egy rövid nap folytában, Oh, boldog Tisza! inglorius Tibiscus! oh, csöndes hortobágyi magány! oh, Rákos ősi hallgatagsága! féllábon szendergő gólyák és csikorgó kútgépek! feneketlen utakon megsülyedt oláh szekerek! reátok gondolék, 's

„Keblem szorul

'S egy köny beszél hazám' nagyságirul.“ —

Semmiben sem mutatkozik nagyszerűbben az emberi méltóság, az istenire emlékeztető észhatalom, mint azon működésekben, mellyek által ember a' természet 's elemek szilaj hatalmát megzabolázza, rendezi, 's azok elrejtett erejét kikémléli 's kifejti. E' kis ember, kinek fajából a' legnagyobb alig 6

lábnyi 's a' legerősb alig bír el néhány mázsát, a' mechanica törvényeinek segélyével kiterjeszti meghosszabbodott 's megerősödött jobbkezét a' megmérhetlen világra 's meghódoltatja a' tenger végtelen vizeit, a' lég viharait, egy csepp vízből roppant gőzerőt fejt ki, 's a' tömérdek világot, mellynek ő csak parányi lakosa, rabszolgájává teszi, vak engedelmességre kényszeríti. És az emberi hatalomnak e' nagyszerüségé seholsem mutatkozik fényesebb jelekben, mint Angliában. Legnagyobb példái annak a' Tunnel, a' Blackvallba ragadó vasut, a' gőzerőművek sokasága, mellyek az emberi ész hatalmáról egyenkint lehető legmagasb képet adnak. — 'S ti. kik ez ipart, kereskedést, pezsgő életet, végtelen mozgalmat, mindannak, mit nagyot és fölségest emberi kéz és ész előteremthet, virágzását, tengerek megzabolázását 's hozzá e' népszabadságot szemmel látátok, fogtok-e egy perczig is kételkedhetni, hogy nevetségesek mindazon jámbor próféta aggodalmai, ki Angliát status-adósságai terhe alatt összeroskadni hiszi? A' világot át zengő „Rule Britannia“ olly hatalmas valóság, mellynek nagyszerü zúgásában megsemmisülnek az irigyek és rágalmazók gyáva seppégei.

IV.

WESTMINSTER - ABBEY. WESTMINSTER- HALL. ANGOL TÖRVÉNYSZÉKEK. PARKOK. COLOSSEUM. ZOOLOGICUS KERT.

Másik napot a' Citytől nyugotra eső 's Themserc hajló városrész, a' tiszteletes arczu Westminster átnézésére fordítva, 's lakásunkról a' fényes Strand-utcán keresztül, hol a' világ legnagyobb hirlapjainak kiülő arany betűkkel jelentett szerkesztőségei, 's London legszebb boltjainak egy része vannak — azon tenger nép tolongásában, melly a' Cityt a' Westenddel összekötő fővonalon hullámszik, a' parkok és ministeriumok városrészébe jutva, a' st. Jamesi parkot 's palotákat, hol Anglia királynője lakik, a' Westminster-abbey gazdag goth hajlékát 's emlékekkel tömött kápolnáit, a' költők szögletét (Poets-Corner), hol Shakspeare, Johnson, Thomson, Garrick 's a' t. szelleme leng, a' régi, felfordított hajóalakú Westminsterhallt, az ideigleni parlament-termeket, a' pairek gazdag 's képviselők egyszerű harczmezejét, a' padokat, hol Peel, O'Connel, Hume, Roebuck, Russell, Brougham menydörögnek, sok örömmel néztük végig. —

Az öreg, nagyszerű Westminster-abbey, melly szent Péternek is nevezetik, a' keresztyénség Angliába átültetésének első korában alapítatott; több ízben újra épült 's különböző részei különböző időknek

köszönik eredetöket. Confessor Eduard idejében kezdett épülni a' mostani abbey, ki azt kitünö jogokkal és szabadalmakkal látá el, III-ik Henrik újra építé 's egy kápolnával nevelé; VII-ik Henrik építé azon nagy és nemes kápolnát, melly maig is nevét viseli, mellynek első alapköve 1502-ben tétetett le, 's rendeltetése lön királyok temetkezö helyéül szolgálni. Későbbi királyok, mint az Istentől elrugaszkodott VIII-dik Henrik, elfoglalá az egyház kincseit 's a' párdühöngés viharai közt alig-alig maradt fenn valami régi diszéből. Vilmos és Mária uralkodása alatt a' parlamentnek kelle a' régi, tiszteletes nemzeti emlék fenntartására gondolni, 's Wren Kristófra, a' híres építő mesterre, szent Pál építőjére, bizaték újra építése, ki a' keleti bejárás feletti két toronnyal szépíté eredeti alakját. Kivülről legmeglepőbb VII-ik Henrik dicsö kápolnáján 's a' tornyokon kívül, a' nagyszerü portál, melly az éjszaki keresztépületen nyilik. De lépünk be, 's nemes boszankodás közt, mellynek lehetellen fel nem ébredni illy alkalommal, midön istenháza emberi nyerekedés tanyájává tétetik, — fizessük le a' másfél shillingnyi belépti díjt. Az Abbey belső hossza 360 l. 's legnagyobb szélessége 195 l. A' hajót a' szárnyaktól elválasztó góth boltzatokat 48 szürke márványoszlop tartja, mellyek olly jól rendezvék, hogy a' keleti kapun belépve, egész egyházat áttekinthetni. A' chórus, az isteni tisztelet 's koronázási ceremoniák elkülönözött helye, melly e' században újítatott ki M. Keen építő mester által, királyi 's egyéb siremlékekkel rakott kápol-

náktól környezettetik. Keletre az oltár mögött van Confessor Eduárd kápolnája, több király 's királyné, különösen III-ik Henrik 's I. Eduárd sírjával, királyi fegyverekkel 's koronázási karszékekkel. A' többi kevésbbé nevezetes kápolnák: szent András az éjszaki kereszt mellett, szent Benedek, szent Erazmus, szent János és szent Mihály, V-ik Henrik kápolnája, az abbey 's egyéb londoni egyházak mintáival. Mindezekben számos lord, püspök, admiral 's gazdag magános egyén hamvai pihennek 's épen e' sokaság, e' jelentéstelen vegyíték csökkenti az egésznek hatását. Elhintvék szürke, hamuszinü, többnyire igen közepszerű siremlékek és szobrok seregével. A' nagy szám közöl W. Pitt, Pitt és Fox, Chatham gróf, Grattan, Canning, Newton emlékei érdekeltek melegebben. Pitt és Fox, a' két nagy vetélytárs, milly békesen nyugosznak egymás szomszédságában! a' nagy szónokok, világrengető ministerek ajkain elnémult a' menydörgéshez hasonló szózat hatalmas zenéje, 's hol polgári és vallási szabadság szent igéi hangzottak minden népek számára, most hallgatag pók szövi hitvány hálóit 's rothadás férgei pezsgenek. —

Legnevezetesb része Westminster-abbeynek a' csodaszépségü VII-ik Henrik-kápolna, melly az abbey' keleti részén fekszik, két sor ablakkal, melylyek a' legkedvezőbb világítással özönlik el gazdag kebelét, 's igen ékes rajzú 16 góth tornyocskával. Belsejébe fekete márvány-lépcsők vezetnek, padlata fehér és fekete márvány; tiszta, könnyü 's ízletes

góth faragványainak, ékesítvényeinek dúsgazdagsága leírhatlan. Belépőnek azonnal szemembe tűnt az alapító hamvainak pompás ércalakása; rendeltetése, az alapító meghagyása szerint, az levén, hogy királyi csontok temetőhelyéül szolgáljon, lakosai mind csak királyok, királynék 's királyi vérrel rokon családtagok, kikről részletes értesítést ad az egyház ajtajában árult leírás. Ott nyugszanak hideg kővánkosokon merevény köképeik, most is koronát viselve homlokaikon, 's kezeikben királyi pálczát 's a' világ uralmát jelentő golyót hordozva, és körülöttük Anglia dúsgazdag büszke lordjainak csontjai udvarolnak. A' kápolna belseje 99 láb hosszú, 66 l. széles, 54 l. magas, körüle félkörben fekszenek Buckingham és Richmond hercezek kápolnái.

Másik nevezetes és reám nézve a' biboros nagyurak sírjainál sokkal vonzóbb 's érdekesebb része az Abbeynek a' költők szeglete (Poets-Corner). Nevét onnan veszi, mert emlékei, kevés kivétellel, Anglia nagy költőit örökítik. E' magas szellemeknek ugyan, mellyek az emberiséget annyi nemes eszmével 's érzeménynyel gazdagíták, nincs szükségök hideg kőemlékre, élnek ők nagy műveikben, élnek az ifju 's a' leányka keble egyházában, hol magasztos álmakat költenek 's édes és tiszta boldogság virágait fejtegetik; de jól esik mégis látni a' nemzet háláját, melly nagy fiainak emlékezetét költséges szobrokban is megörökíté, felmelegedni illy roppant gazdagsága előtt a' szellemi szépségnek, 's mintegy érzeni e' nagy lelkek szellemesókját. termékeny

lehelletét homlokainkon, kebeleinken. Ott van Shakspeare Vilmos, jól választott verseivel körülírva, és szobra talapján a' színműveiben halhatatlanított V-ik Henrik, III. Richard 's Erzsébet királyné hódolnak. Az emlék terve Kent, kivitele Sheemakerstől van. költségeit a' hálás közönség viselé. Közel hozzá Richard Brinsley Sheridan emléke és Ben Johnson, Spenser, Chaucer, Butler, Milton, Mason, Gray, Prior, Granville, Sharpe, Pritchard, Thomson, Rowe, Gay, Goldsmith, Händel, Chambers, Addison, Hales, J. Pringle, R. Taylor, Wyatt, Græbius, Casaubon, Garrick, Dryden, Cowley, Davenant 's a' t.

Amott a' hódoltatók, a' vérbiboros fejedelmek hamvai, itt a' nép embereié, kiket önszellemi erejük emelt ki a' tömegeből! — És mig itt Shakspeare, Milton 's társaiknak a' közhála által emelt szobraik előtt levett kalappal állottam (mert különben az angol egyházakban, isteni szolgálat idején kívül, fen lehet a' kalapot tartani), eszembe jutottak Kölcsey szép szavai: „mi szép, világító csillagként tűnni fel ezrek előtt, és szabadon, de átmelegült lélekkel választani magának pályát!“ amott pedig Schubart versei zúgtak keresztül emlékezetemen. „Itt fekszenek — ugymond egyik kevéssé ismert költeményében — a' kevély fejdelemromok, egykor világuk bálványai, itt fekszenek a' halvány napsugár rémes fénye által világítva; milly borzasztó itt a' viszhang nyögése! minden lábdobbanás zavarja nyugalmukat, 's isten leg-erösb szélvésze sem zúgja hangosabb haraggal: oh

ember, mi kicsiny vagy! — itt feküsznek szerte kialudt szemü koponyák, mellyek egykor büszkén fenyegetve néztek le az emberiségre, mellyek pillantásától függött élet és halál. Most csontig elrothadt a' kéz, melly egykor egy hideg tollvonással kemény békóba verte a' bölcsét, ki fenhangon mert a' thrón mellett felszólalni; töredékeny vázzá lett a' kebel, melly egykor aranyba volt takarva, mellyen csillagok és megszenteltelenített rendjelek fénylettek.“
's a' t. 's a' t. Mindez egy shilling 6 penceért látható; a' gondolat pedig ingyen van, 's nem esik vám alá.

Az Abbey szomszédságában van a' híres régi Westminster-hall, hol III-ik Henrik óta, 's jelenleg is a' főtörvényszékek ülési tartatnak. E' helyen az első Hallt még veres Vilmos építé 11-ik században, II-ik Richard kiújíttatá 1397-ben. Hajdan királyi vendégségek, udvari ünnepek, 's ollykor parlamentek tanyája volt; most is benne tartatik a' nagy koronázási ebéd. A' nagy terem, legnagyobb oszloptalan tereme a' világnak; hossza 270 l., szélessége 74, magossága 90; boltozata gesztenyefából faragott gyönyörű angolgoth mű. A' nagy teremből nyílnak azon mellékteremek, hol a' főtörvényszékek ülési tartatnak.

Mi a' törvényszékek elrendezését illeti, e' részben az angoloktól nincs mit tanulni. Ők, közintézményeikben épen annyira ragaszkodnak a' régihez, a' milly könnyen elfogadják gyáraikban a' czélszerű újításokat 's ujonan talált gépeket. — A' félelem, hogy könnyelmű újítások által a' régi jót is kiirthatnák,

's a' bizonyos külformákkal együtt képzelt szabadság sok százados gyökerét is megrengethetnék, túlságosan óvatosakká teszi őket e' részben. Ide járul az arisztokratiai 's azzal összebarátkozott törvénytudói szellem megkövesült természete 's hatalmas befolyása. — A' közhatalom három főága, mellyeket olly könnyü elméletben szorosán elkülönzeni, de a' mellyek teljesen elválasztva csak az éjszakamerikai szabad statusszövetségben találhatók, Angliában sokképen össze van keverve; ugyanazon testület és személy törvényhozó, végrehajtó 's birói hatalmat gyakorol; egy azon törvényszék feljebbvitt 's első folyamodási, polgári 's fenyítéki tárgyakban itél; a' különböző nagyszámu törvényszékek illetőségét eltalálni még nehezebb 's bonyoltabb feladat, mint hazánkban. — De mindezen hiány, ezen elméleti szabályokat gázoló és csak hosszú századok szokásából történetileg kifejlett gyakorlat mellett is, az ügyek sokkal jobban mennek, mint az ember hinné. — Azt lehetlen tagadni, hogy a' törvényes szertartások tömkelegében az ügyvédeknek 's biráknak széles mező van nyitva huzavonára, de azért, bár ollykor kissé késedelmesen 's drágán is, igazságot mindenki talál, ki azt keresi. A' szegényekre nézve könnyíti e' dolgot a' mindenható egyesületi szellem, melly vagyontalanok perbeli követeléseinek kivivására, 's az e' célra szükséges költségek fedezésére társaságot alkotott. — 'S mi azon varázserő, melly a' hiányos állapot sebeit annyira gyógyítja, hogy a' birákra panasz egyáltalában nincs, 's az ügyvéd is a' huzavonának

illy nyílt alkalmá mellett, illő tiszteletben részesül; mi azon nap, melly egy maga képes e' sötét tömkelegre világot 's éltető meleget árasztani? — a' nyilvánosság, a' sajtó és szólásszabadság. — Minden törvényszék, különbség 's kivétel nélkül, nyitva a' közönségnek. A' vádolt, a' fogoly, ott védi magát, hol minden mozdulatát, minden pillantását részvevő polgártársai őrszeme kíséri; teremben, hova mindenki beléphet, mellette mindenki bizonyosságot tehet, hol parókás ügyvéde a' szólásszabadság legkorlátlanabb hatalmával védheti ügyét maga a' király ellenében is. A' sajtó örökéber árgusszemekkel vigyáz minden félrelépésre, 's kiméletlenül igazítja útba a' kicsapongót, legyen az első minister, vagy a' cancellár, vagy a' canterburyi érsek. Ki a' sajtó által méltatlanul támadtatik meg, rágalmi keresetet kezdhet, 's elégtételt kívánhat. És ettől félnek nálunk sokan; ezért nem akarnak sajtószabadságot; azt vélvén hibásan, hogy a' sajtó által bepiszkolt 's lekorrholt ember nem lesz többé képes visszaszerezni elrablott becsületét, kikefélni besározott öltönyét. — Ezt eléggé megczáfolja Anglia példája. A' nemes és tiszta jellemek szennytelenül maradnak 's tiszteltetnek; magasságukat hitvány rágalom tajtékja fel nem éri. Peel és O'Connell és Russel a' legdühösb sajtóharczok közt is sebtelenül állanak. — Ha fontos a' vád, lehet arra felelni, 's az alaptalant könnyű elosztatni ott, hol minden oldalról korlátlan nyilvánosság levegője leng, 's mint szabad a' megtámadás, úgy szabad a' védelem. A' gyermekes zajgást, kis

kutyai morgásokat pedig legjobb megvetni. Nincs eset, hogy valaki, ha becsületes és tiszta jellemű volt, elveszett volna azért, mert a' sajtó veszett nevét költé; de ellenben szép és dicső dolog ám, midőn a' gazok álarcza lerántatik, a' fekete ördög-ről a' fehér máz letöröltetik, a' mystificálás lehetlenné tétetik, 's rossz és ostoba igaz nevén neveztetik. —

Angliában szintén vannak törvényszünetek, 's september és october hónapokban épen illy üresség vala Londonban. Ezúttal sem a' főtörvényszékeket, mik a' Westminsterhallra nyílnak, a' cancellár és alcancellár törvényszékeit, a' Queens-bench, Court of Exchequer és Common Pleas üléseit, sem a' londoni közép-ponti fenyítő törvényszéket (Old Baily sessions) nem láthatám. Egyedül a' lordmayor és aldermanek apró törvényszékei működtek a' Cityben, a' Mansionhouse és Guildhallban, hol csekélyebb rendőrségi kihágások 's kis adósságok íteltetnek el. Azonban Angliában mégis jobban használják a' törvényszüneteket, mert a' főtörvényszékek birái, a' Queens-benchtől a' Chief-Justice (elnök) és 4 puisne-justices (közbirák) így szinte a' Common Pleastól, végre a' Court of Exchequertől egy Lord Chief Baron (elnök) és 4 puisne-Barons, összesen 15 főbiró, elosztván magok közt az országot, körbenjárnak (Circuit-courts) 's polgári és fenyítő perekben ítélnék, mindaddig, mig a' meggyülekezett és a' sheriffek (megyei és városi főtisztek — mintegy alispányok) által elibek terjesztett tárgyakat le nem tisztázzák. Ha ezenfelül idejök

marad, törvényszünet idején is folyvást együtt ülnek 's ítélnek, de ilyenkor nem a' Westminster-hallban, hanem a' Cancellárok Lincoln-innben a' nagy teremben; a' Queens-bench pedig a' Guildhallban. — A' törvényszak (terminus) szinte 4, 's csaknem összeesnek mieinkkel, de rövidebbek, 's egyik sem tart egy hónapnál tovább, u. m. Hilary-term januar 11 febr. 1-ig, husvéti term april 15. — maj 8., Trinity-term maj 22—12, Michaelmas-term nov. 2—25. Ezen 'utóbbi nagy törvényszünet alatt tartatnak főképen a' circuitusok.

A' Westminsterhalltól 's ideiglenes parlament-háztól, melly ennek szomszédságában van, 's adig, mig az elégett nagy parlamentház a' nemzet bőkezüleg adott millióin egészen megépül, szerény lakul szolgál azon gyárnak, hol a' jelenkor története készül — az Old-Abingdon és Millbank-utczák vezetnek a' Themse jobb partján, a' Vauxhallhidnál fekvő nagy Penitentiaryhez. Másik nevezetes börtön e' városrészben, a' Westminster-bridwell. A' börtönök látogatására azonban más napot fordítunk.

Ugyan a' Westminster-abbeytől egy ugrás a' sz. Jamespark, ennek szomszédja a' Greenpark, 's a' királyné magánykertje (Palace-gardens); innét egy diadaliv a' nagy Hyde-parkba vezet, melly ismét a' Kensingtoni kertekkel van összeköttetésben. Mennyi zöld egy rakáson, milly bölcs és vidám enyhítése a' komor benyomásnak, mellyet Westminster öreg falai, a' hosszú egyforma utczasorok, 's London nehéz, ködös ege okoznak! — Az ősz lehellete el nem

halványíthatá még a' gyönyörű elevenzöld gyepszőnyegét, a' természet halhatatlan zöld selymét, melly Angliának olly szép kárpótlást nyújt ködei- 's gözeiért. — A' kavicsos utakon ékes férfi- 's hölgy-seregek kocsiznak, lovagolnak 's andalognak, örülve a' szép őszi nap sugárainak, melly a' vizek tükrét 's a' fák zöldjét mondhatlan szép világításban mutatá. A' vizek naiv lakosai, a' mindenféle fajú madarak, mellyek a' sz. James-parkban anyai gonddal tápláltatnak a' királyné által, kijöttek a' partra, a' nyájas sétáló közönség soraiba, mellyek pártfogásába ajánltatvák, 's kértek kenyeret, 's üldözték a' kis nadrágtalan angol fiúkat. A' kis Wallaceok 's Flóra-Macdonaldok enni való szépek; általában fehér 's tiszta bőrűek, némellyiknek eszményi szép gyermekfejére öröm tekinteni; jó kedvvel visítva játszanak a' gyepen, birkóznak a' falárd kacsákkal, csókot hánynak a' ragyogó arany halacskákra, kereket hajtanak 's laptáznak, mi a' gyermekeknek kedves időtöltése 's egyszersmind testgyakorlat. Ezen izletes és a' testet erősítő scótdivatot a' gyermekek öltöztetésében nem lehet eléggé ajánlani. — A' padokon ittamott önkénytes szónokok állottak 's beszédeket tartottak a' szép időben számos néphez. Egy híres — mint mondák — félkegyelmű kapitány, ki 18 hónap óta minden vasárnap délelőtt a' sz. James, délután a' Hydeparkban papol, 's olykor politicába és vallásba is avatkozik, jelenleg is élénken szónokolt; de ezúttal gyógytani előadást tartá. A' rendőség ott járt kelt, de a' szónokokat csak mo-

solygá. A' szabadság hazájában mindenki felállhat, 's míg torka és tüdeje engedi, hirdethet vallást, politicát, gyógytant 's a' mit tetszik, csak a' közerkölcsiséget 's társasági rendet ne bántsa. — Azon véleményben pedig senki sincs, hogy a' társasági rend azonnal veszélyben forog, ha minister urak ellen egy-két gúnyos ötlet mondatik, 's hogy a' közerkölcsiség szenved, ha valaki a' papok gazdag jövedelme ellen kikél. 'S mit beszélni szabad, ugyanazt nyomtatni is szabad. A' királyné parkjának terepélyes fáin van felfüggesztve a' sok csipős gúnykép, melly a' királyné Scotiába utazásának alkalmára készült; boltokban árultatik, 's az utczai nép által kaczagva bámultatik. De a' kis urnő Windsor termeiben mosolygva nézi, vagy egészen ignorálja az alacsony és ártatlan habjátékot lábai alatt. Ha jónak látná, szabadságában állana a' gúnyrajzok készítőit vagy kiadóit perbe fogni, de hihető, hogy a' jury felmentené ezeket; miért is bölcsebbnek tartja John Bull pokrócz-elmésségeit 's röhögéseit megvetéssel mellőzni el, vagy szinte megmosolyogni. Pedig milly mérges és harapós caricaturák, mellyek ollykor a' leggyöngédebb házi és szivviszonyokat is pelengerre teszik! A' nem kimélt személyek közt főszerepet játszott Albert herczeg, Peel és Wellington, túlságos scót öltözetet viselve 's scót nemzeti tánczot járva; — Albert hg. karján czipeli a' kályhavastagságra hizott királynét, utánok 15 gyermek, kik közül a' legutolsó csak egy parányi pont, a' sovány kiszivott John-Bullhoz hívják meg

magokat ebédre, ki savanyu arczczal vakarja füle tövét, 's a' t. De ezért az ország csönde meg nem zavarodik, 's ezt jól tudja a' királyné, ő aláírja, mit Peel elébe tesz, Peel pedig megy a' maga után, míg a' többség mást nem parancsol. — Ha lenne, ki a' társasági rendet 's békét tettel zavarná, bizonyosan a' rendőrség kezébe kerülne, 's a' törvény szigorúsága alúl meg nem menekednék, lenne bár lord vagy napszámos; de szólni, írni és rajzolni mindent lehet. Ez a' legnagyobb mértékben üzött szólás- és sajtószabadság, mellyet nálunk még a' legeslegsabadelműebb urak gyomra sem emészthetne meg. — 'S én is valóban a' személyes megtámadásokat, a' gúnyrajzokat a' sajtószabadság fattyú-kinövéseinek hiszem, de ebből korántsem következtetem azt, hogy tehát azt előlegesen korlátozni kell, hanem hiszem és vallom, hogy illy kinövéseket, mint szükséges roszt, el kell tűrni azon kimondhatlan jótéteményekért, miket a' sajtó, a' népeknek ezen lelkismerete, az emberiségre áraszt.

A' királyné palotája háta mögött a' Grosvenor-place, Sloane-street és Chelsea-road közt vannak azon gyönyörű, rendes új utczák, mellyek Belgrave- és Eaton Squarek körül legújabb időkben emelkedtek, 's gazdag aristocrazia és tökepénzesek csöndes, ünnepélyes lakhelyei. — A' Hydepark mellett felállított egyetlenegy szépségű chinai gyűjteményt senki se mulassza el megnézni, ki szereti maga előtt megtestesülve látni a' mandarinok életét, ha szinte bókolni nem akar is Wellington emléke előtt

a' parkban, mellyet neki honleányi érzelmü brittnök áldozatkészsége emelt.

A' Charingcross- és Haymarketről, a' londoni diszvilág középpontjából, a' Piccadilly-utcza vezet a' Hyde-parkhoz, 's a' mérföldnyi hosszú Regents-street a' Regentparkhoz. Ez már nem Westminster, hanem Marilebone városrész. Jövén ezen fényes utcán, hol London gazdagságának kábitó kincstömege integet a' kristályüvegek alúl, a' Regentparknak 's palotáinak mintegy előteremét 's bejárását a' Parksquare, és oszloptornáczos Park-crescent képezik. Itt látszik London legnagyobb dicsőségében. A' Westminster-abbey 's hall' sötét boltozati, 's a' nyugoti rész, a' számos square, széles, egyenes, hosszú utczák egyforma alakú, szilárd sötéttégla házai után itt Hellasz, Roma, és Persopolis szépsége tűnik előnkbe. Megjárván Regentpark felséges vidékeit, láttuk a' legnagyobbszerü palotasorokat, miket a' világ leghatalmasb nemzete magának éreje büszke érzetében 's széles jó kedvében emelt. Illy tisztaságot, illy szépséget ekkorig csak velinre metszett képeken láttam. A' szép park körül, mellynek kerítései közé jókora nagyságu város férne el, a' legváltozatosb, 's csak szépségben, nagyszerűségben 's ragyogó tisztaságban egyező polota-rendszerek (nem egyes paloták) emelkednek, jóniai és corynthisi gazdag oszlop-tornáczokkal, a' legnemesb építészet legválogatottabb virágival 's diszitményeivel felruházva, előttük vasrácsba foglalt virágzó kertekkel; majd ismét keleti alakú gömbölyü mina-

retokkal. Több illy palota tökéletes öszhangzó rendszert alkot, 's illy palota-rendszerek Regentspark körül a' Cambridge-, Chester-, Cumberland-, Gloucester-, Hannover-, Sussex-, Clarence-, Cornwall-, York terraceok, egyik izletesb 's gyönyörűbb a' másiknál; köztük van a' csinos sz. Katalin-egyház.

Fel kell tenni az olvasó előtt, hogy mind e' nevek, mellyeket itt olvasott, historiai nevek. — Úgy szinte a' squarek és utczák nevei nagyrészt Shakspeare és W. Scottból ismeretesek. A' széles és gazdag Strandról a' Themse partján vezető utczák egyenkint történeti nagy neveket viselnek homlokukon; mig a' Charing-Crossról lakásomig a' Norfolk-utczára érek, Bedford, Buckingham, Beufort, Chandos, Exeter, Northumberland, Salisbury, Villiers, Wellington 's a' t. nevekben van megírva előttem az angol évrájszok egy része, 's midőn a' tolongó embertömeg a' jelenhez kötve nem tartá egész figyelmemet, ha csöndes reggeleken, midőn az utczai zaj zugó tengere még hallgatott, 's a' roppant gép' zörgő csattogó kerekei meg nem indultak, magános sétát tettem, vagy késő éjjelen, midőn már a' színházak is kiürültek, 's a' piperés örömlányok bársonyöltöneyei megszűntek a' Strand hosszában suhogni, az árus gyermekek rekedt torkai kiabálni, de a' légszesz-csilárok vidám fénye még déli napot pótolva világított, valamelly házi körből haza vándoroltam, és e' neveket az utczák szögletein sorban felírva olvasám, ellebegtek előttem az izmos,

erélyes shakspeari alakok, századról századra előmbe tűntek a' régi angol nagyság, az aristocratia véres bünei, a' fehér 's piros rózsa harczi közt észrevétlenül hatalomra fejlődő 's jogai kivivására erősödő nép.

Haza jövén külföldről, az ottani még fris és éber benyomások hatalma alatt még sokkal leverőbbén tűnt fel előttem hazánk szegénysége abban, mi a' nemzeti lelkesedést táplálja, emeli, erősíti, t. i. nemzeti emlékekben. Szegény hazánkban semmi, de semmi emlék ekkorig, mellyet idegen utazónak büszkén mutogathatnánk, mellyre függesztve szemünket, magunknak is nemes lángra gyúladozna kebelünk; mintha ez ős hazának nem is lettek volna emléket érdemlő fiai, Hunyadija, Zrinyije, Dugovich Titusza, Bethlen Gábora! — De ez olly sokszor fájdalommal és szegénységünk leverő tudatával említett tárgyat nem szándékom itt ujra elénekelni. — Azon általános elszomorító prósaiságot akarom csak emlékezetbe hozni, melly ifju fővárosunk térei- 's utczáinak neveiben mutatkozik. — Végig futom a' a' városnak, hazánk szivének 's középpontjának térképét, 's a' legszebb utczák nevei inkább valamely silány zoologiai gyűjteményre emlékeztetnek, mint a' magyar haza nagy tettekben 's jeles férfiakban valóban gazdag évkönyveire. Szarka- és Veréb-, Kigyó- és Nyúl-, Sas- és Paripa-, sőt Retek- és Dió-utczákra bukkanunk, sőt hogy a' macskazene tökéletes legyen, Három dob és Síp sem hiányzik, 's a' zsi-báros-utcza kiegészíti a' ronda gyűjteményt; sőt a' világhirű bécsi prózaiságnak jelentéstelen vissza-

kérődzése sem hiányzik a' külvárosokban; Tavaszmező, Pacsirta-mező 's több társaik egyenesen bécsi gyarmatokra emlékeztetnek, mint New-york, New-orleans ó Angliára. 'S ez utóbbi silány nevű gyarmatok az ősi Rákos szomszédságában lakoznak, rongyos sörczégereiket ennek szele lengeti! vagy a' boldog emlékezetű bunkós kor dicső harcmezéje a' Zrinyi-kávéház legyen-e egyedüli képviselője nemzeti nagy hőseink emlékezetének? vagy beérjük-e az-azal, hogy a' ronda külváros egyik csekély utczája b. Sándor és Valero- és Rombach nevet visel?

Buda az ős város, bár lakossága még németebb, mint Pesté, e' részben túltesz fiatalabb, kaczerabb testvérén, a' szép Pesten; — Szent György terén szent borzadás futja el a' hazafit, ha Hunyady László véres fürtjeire gondol, kinek feje itt gördült le a' czigánybakó pallosa alatt, 's Korvin Mátyás nagy nevét viseli legalább egy szerény kis tér a' vízi-városon, hol most, gondolom, potyka- és csuka-fiakat árulnak a' halkufárok.

Nemzeti emlékek felállításának sovár vágya megszállta a' magyar haza keblét is; Kisfaludy Károly szerény emléke készen áll, Kölcseyé tervben van, 's Mátyásnak az igazságosnak emléke néhány év óta mozgalmakat idézett elő, mellyeknek nagyobb sikerét azon kisszerűség gátolja, hogy magát a' szent eszmét csaknem felejtjük a' kivitel eszközei feletti viták közt. — De fő baj, hogy nagyobb szerű, költséges emlékek felállítására kevés pénze van e'

hazának, mellynek olly sok levén teendője, minden fillére több oltalról igénybe vétetik. —

Mi lehet olcsóbb 's könnyebb módja nemzeti emlékezések ébresztésének, mint téreinket 's utczáinkat azon nevekkel diszesíteni, mellyeknek hallására, olvasására magasan dobog fel a' kebel, mellyek dicső példájuknak követésére, nemes versenyre hívják föl a' tisztelő unokát? — Itt az idő letörlni téreink 's utczáink arczatáról azon jelentéstelen prózai, nemzeti érzelemhiányt bizonyító aljas bélyeget, melly azokat jelenleg undokitja. — Ha gróf Széchenyi szép eszméje, Pestnek nem épen költői nevét Honderüre vagy bármi szebb hangzatura változtatni, kivihetlenek találhatik is, nem igen könnyű levén egy városnak sok százados nevét, melly alatt Europa 's a' világ által ismertetik, egy tollvonással megsemmisíteni 's újra keresztelni: ebből nem következik, hogy a' térek 's utczák silány, prózai neveit szebbekre ne cseréljük. Ezt megteheti egy kis jó akarattal a' városi rendőrség, mint megtevé egy kisebb város a' Csallóköz farkán, a' Disznópiacot Rozália-térré változtatván. A' most élő nemzedék nem fogja még felejtteni a' zoologiai szótárt, melly jelenleg utczáinkon diszeleg, 's a' Szarka-utczán fogja még keresni gróf Széchenyi lakását; de ha ez undok czimek letörültetvén, helyökbe történeti nevek iratnak, az irodalom hatalmas segélyével a' legközelebbi kor már minden nehézség nélkül Hunyady, Mátyás, Dobó, Zrinyi, Kölcsey, Kisfaludy 's a' t. utczákat fog keresni 's találni Pesten!

— és az atya az ezen utczákon végig vezetett kis fiúnak lelkesülve fogja elbeszélni a' letűnt hősök jeles tetteit, 's hasonlókra buzdítani az áhítatosan figyelő kis unokát; a' külföldi pedig értesülni kíván és értesülni fog arról, hogy e' hazának voltak nagy emberei, kiket nem felejt, kiknek neveit, 's neveiktől elválaszthatlan tetteik emlékezetét szüntelen szemelőtt tartja 's kegyeletes érzéssel tiszteli.

Ne türjük hát ez aljas prózaiságot tércinken és utczáinkon, lelkesülni tudó nemzedék! — melly nemzetnek történeti emlékezetekben alapuló költészete nincs, annak nincs jövődje.

* * *

Regentspark vidékének csodái a' Colosseum 's a' zoologicus kert. Amaz egy óriási, üveg kupos, tempelszerű, 's a' Pantheonra emlékeztető épület, 's az angol nagyszerűségnek fényes példánya. Csupán azért épült, hogy kupjában London nagy panorámját fel lehessen állítani. Meglepő gondolat 's kivétel, a' néző maga előtt látván London hiv képét, úgy képzelem, mintha szent Pál egyházának úgy nevezett „golden“ karzatán állana, de az idő erősen megviselése már az óriási vászon színeit. Jól esett néhány lépcsővel fölebb menve, az épület legfelső csúcsáról London éjszaknyugoti 's legszebb részének valódi eleven panorámját látnunk. Kiterítve előttünk a' téres (450 arpent) Regentspark zöld szőnyege tiszta utáival, vizeivel, villáival, árnyos facsoportjaival,

túl rajta a' Primrose-hill szép kilátásával, köröskörül a' varázsdiszü paloták fénySORA, 's a' keleti palotasor mögött az 1820-ban bevégzett 9 ang. mfd hosszú, 12 zsilippel 's 37 hiddal ellátott Regents-canal medenczéje, és tiszta, szabályos vizszalagja; távolban a' ködlepelbe borult város tömegei, mint délibábnak hullámozó bizonytalan képei. A' Colosseum alsó, földszinti termeiben csinos szoborkiállítást látunk az angol iskola lány, viaszszerü modorában, 's a' felsőbb emeletbe a' bécsi gloriéttben levőhez hasonló emeltyü által vonatánk. — Egy melléképületben csodálatra ragadó schweiczi vidék 's égsarki jégbarlang vár. — E' csodavilágnak látogatói évtizedek óta nem hiányzanak; a' nagyszerü 's eredeti, mi a' Colosseum eszméjét jellemzi, mai napig elragadó hatással van a' kíváncsi tömegekre. Itt egy shillingért 's fáradság nélkül látják azt, minek látásáért, szünetlen borraivalókat osztogatva, szent Pál magas tornyára kellene nagy fáradsággal felmászniok; söt tisztábban látják; mert a' vászonra festett Londont nem fedi sűrű ködlepel.

Másik csodája Regentparknak a' zoological-garden, ez új Noe-bárka, melly magános vállalkozók egyesületi szellemének köszöni eredetét. A' park éjszakkeleti szögletében fekszik. Izléssel 's czélszerűen rendezett házai-, kalitkái- 's tavaiban, rétein, 's legelőin már egyebütt is látott állatfajokon kívül láttuk a' hires Giraffok karcsu alakjait, mellyeknek párduczszerü foltos bőrük 's tevenagyságuk a' „Camelopardus“ nevet adá, 's mellyek aristocrati-

cus büszkeséggel 's nonchalanceal néztek ki a' kerítésen, magasságukból a' bámuló tömegekre; a' rútság ideálját a' pánczélos bőrű, disznófejű, aprószemű rhinocerost; állatokat, miknek eddig neveit sem hallám, mellyek azonban igen nemes teremtményei istennek, mint a' Gnu nemes szarvasfővel 's lótesttel, a' Nyl-Claus, Dschikke-taei 's a' t. — A' kert tömve van látogatókkal, apák- 's anyákkal, kik itt gyermekeiket gyakorlatilag tanítják természetismeretre; egy fiatal elefánt örülve visitó gyermekeket hordozott hátán, veresposztós ülésen, a' hires ügyes orangoutang megterité saját asztalát, 's kanállal egész illedelmesen ette meg levesét; a' gyönyörű aranyos és ezüstös chinai fáczánok, a' természet legélénkebb szineibe öltöztetett papagájok 's kakaduk családai közt büszke struczczok, emu-madarak és koronás darvak eddig nem látott szépséggel lepének meg. Egész kis világ! a' földnek mind öt része egy helyen központosítva! 's az állatokkal rakott, virágos paradicsomban okoskodva, tanítva, 's tanulva jár az ember, a' kevély állatkirály, ki mindezt rendezé; kis gyermekek szívből örülnek a' pajzán majmok csintalanságain, a' madarak 's némelly comicus nyulfajok tánczain, a' maczkó étvágyán; szép szelid angolnők gyöngéd keze eteti a' rózsaszínű nyájas kakadukat, a' becsületes newfoundlandi kutyát, a' félénk nyulacskákat, 's a' vizek ragyogó madarait. Alig tudtam megválni e' paradicsomtól, hol isten minden állatja össze van gyűjtve Ádám és Éva körül, de a' kigyó bűne 's az asszony

hivékenysége miatt, az oroszlány 's tigris vasrostélyok közt, 's a' férfiak és nők több mint figefa-levéllel takarva. — Az intézet gazdagsága 's roppant kiterjedése bizonyítja, hogy számos ember szabad együlése többet tehet, mint a' legnagyobb királyi hatalom; mert e' gyűjtemény felülhaladja a' világ minden királyának gyűjteményeit.

V.

SOUTWARK. LAMBETH. THEMSEI HIDAK.

Ha a' gőzhajókkal 's csolnakokkal hemzsegő, életdús, de szennyes Themse pompás hidjainak bármelyikén átmegyünk, a' város déli részébe jutunk, és ugyan a' Vauxhall, Westminster és Waterloo hidakon Lambeth városrészbe, a' City nagyszerű hidain, u. m. a' Blackfriars, Southwark és Londonhidakon pedig Southwarkba. A' Londonhid alatt kezdődik a' nagyobb tengeri hajók tanyája; itt nincs többé hid, melly a' hajózást gátolja, 's helyibe az angol vállalkozási szellem merészsége vizalatti tunnelt vájt. — Legnyugotibb e' hidak közt Vauxhall-bridge, melly 150 ezer fontsterlingbe került, 1813-ban kezdett épülni, 's 1816-ban lett kész. Dodd M. R. azután M. Rennie, végre M. Walker valának építő-mesterei, 9 iven nyugszik, mellyek 78 láb szélesek, 29 magasak; 's 860 láb hosszú. Ezen hid a' nagy Millbank-Penitentiary mellett Chelsea Pimlico és Tothillfields városrészeket köti össze Lambethtel, 's a' népmulatságokra szánt Vauxhall kerthez, hol májustól őszig hetenkint háromszor, táncz, zene, bűbajos világítás 's nagyszerű tűzijátékok mulattatják a' belépésért 3¹/₂ shillinget fizető

közönséget, és a' surreyi zoologicus kerthez vezet, melly utóbbi szinte részvényeken levén felállítva, hatalmas vetélytársa a' regentsparki állatgyűjteménynek. — A' Westminsterhid, egészen portland kőből, egyike az e' nembeli legszebb műveknek, 1223 l. hosszú, 's két oldalán 6—9 hüvelknyi magas balustrádot hord, 44 láb széles, mindkét oldalról 7 l. széles járdával bir; 14 oszlop tartja, 's 13 nagy és 2 kis bolthajtása van; a' középső 76 l. széles, 's a' többi a' középsőtől távolságához képest folytonosan 4—4 l. szélességgel kisebb lesz, úgy hogy a' két legszélső már csak 52 l. széles. Különös e' hid építésében annak sajátos viszhangja. Ha t. i. valaki a' bolthajtások fala felé fordulva, bármilly halkal beszél is, a' hid másik oldalán hallani lehet. — 1739-ben kezdett épülni, 1750-ben végeztetett be, 's 389,000 font sterlingbe került; építő mestere a' franczia Labelye. E' hid St. Jamespark palotáit, a' parlamentházat, Westminsterabbeyt, Whitehallt 's a' ministeriumokat köti össze Lambethpalaceel a' canterburyi érsek ószerű palotájával, New-Bethlemmel, a' tébolyodottak házával 's a' t. — Waterloo-hid, közvélemény szerint a' világ legszebb hidja, a' Strandról vezet Southwarkba, Dodd kezdé építeni 1811-ben, Rennie végzé be 1817-ben jun. 18kán, a' waterlooi ütközet évnapján, minek emlékezetére Waterloo-hid nevét nyéré. Egyszerű, de nemes mű, egészen granitból, 120 l. széles bolthajtásai egyenlők, hossza 1242 l., szélessége a' balustrádok közt 42 láb, járdái széles-

sége 7—7 l., oszlopai vastagsága 20 l. 's 50 l. magosságra emelkedik a' Themse hajjai felett, egészen egyazon vonalban a' Stranddal. Legkevésbé járják London hidai közt; — a' vámszedők házikói csinos dóriai stülű épületek, 's mindegyike elmés géppel van ellátva a' hidon naponkint átmenők számának igazolására. Vasgáton keresztül kell a' hidra lépni, melly egyszerre csak egy embert bocsát be, ezen vas forgatýú ügyesen alkalmazott gép által kapcsolatban van a' vámszedők szobáiban álló óranemű mutatókkal. A' forgatýú mindannyiszor megmozdítja a' mutatót, valahányszor valaki belép, 's így igen könnyü az átmenők számát megtudni. Minden átmenő 1 pencet fizet, egy ló 2 pencet, állatok, mázsa számra 4—8 pencet, kocsik 3 pencetől egy shilling 6 penceig, a' kocsik nagyságához 's lovak számához képest. — Legnépesebbek azonban a' Cityt és Southwarkot összekötő hidak. A' Blackfriars-hid, melly Fleet-streetet köti össze a' Great-Surrey-streettel, 1760-tól 1768-ig épült, 152,840 fontba került. Építő mestere Mylne Robert. Latin felirása hirdeti, hogy London polgárai közegyezéssel Pitt Vilmos nevére keresztelék e' hidat, mellyet azonban a' szokás más névvel látott el. 9 iven nyugszik, a' közepe 100 l. széles, hossza 995 l., szélessége 42. A' járókkalők száma rajta naponkint 70 ezer. — A' Southwark hid, melly Cheap-Sideot, a' City kereskedési életének középpontját Queen-street által köti össze Bank-Sideal Southwarkban, 1814-től 1819-ig épült Rennie és Weston által, 's nem ke-

vesebb mint 800 ezer fontba került. London legme-
 részebb hidja; 3 öntött vas iven nyugszik, mellye-
 ket roppant köoszlopok tartanak. A' két szélső iv
 210 lábnyi félkört képez, a' középső 240 lábnyit;
 ez utóbbi vizapálykor 43 l. magas, hogy a' hajók
 alatta vigan átevezhessenek. A' világ legnagyobb
 ive. A' vasöntvények közt némellyik darab 20 ezer
 fontnyi, 's az összes vastömeg, melly e' hidat ké-
 pezi, 106,160 mázsa. — Végre az új London-
 hid, mellyet London legrégibb hidjának helyén Ren-
 nie, a' híres J. Rennie nem kevésbbé híres fia épi-
 tett, mellyen naponkint több mint 100 ezer ember
 jár keresztül, melly a' City szivét köti össze a'
 greenwichi merész vasúttal. — Öt roppant fél-el-
 lipticus ive van, a' középső 152 lábnyi, a' két
 legszűkebb 130 lábnyi; legnagyobb köivek Európa
 hidjainak összes seregében. Ezen szépségére, 's
 nagyszerűségére a' Waterloo-hiddal vetekedő mű-
 nek alapja 1825-ik april 27-ikén tétetett le, 's a'
 hid 6 év alatt elkészülvén, IV-ik Vilmos király ál-
 tal fényes ünnepélylyel nyittatott meg.

Southwarkban sok nevezetes közintézet van, a'
 Bedlam, a' vakok és siketnémák asylumai, a' nagy
 Lancaster-példányiskola, 's a' t. A' Bedlam (Beth-
 lem) régi királyi intézet tébolyodott szerencsétlenek
 számára, kik itt pompás palotában üzik szomorú és sziv-
 rendítő örültségöket. A' valódi örültek során, kiket
 csalatkozott szerelem és dicsvágy, vallásos magasztal-
 tság 's a' t. fosztott meg isten képétől, ott senyvednek
 azon örülthez illő bünök elkövetői is, mellyeket a'

törvényszékek rendes büntetéssel illetni nem akartak, hogy illy bűn létezésének elismerése által az emberi természet méltóságát le ne alacsonyítsák, Hatfield a' királygyilkos, Morton a' yorki dom vakbuzgó felgyújtója. — Semmi kétségbeejtőbbet nem képzelhetni, mint e' szerencsétlenek hamisfényű szemeit 's bizalmasan csacsogó fonnyadt ajkait, szivrepesztő sohajtásait 's hajtépő dühét, mosolyát 's fogcsikorgatását, dúlt hajfürtjeit 's csörgő lánczait. E' mostani palota 1812-ben kezdett épülni a' régi helyett, melly a' nemzeti gyűlölséget hiven kifejező keserű angol elmésség következtében a' párizsi Tuillériákhoz annyira hasonlított, hogy XIV-dik Lajos méltó haragjában a' St. James-palota tervét már meg is szerezteté a' kölcsön visszafizetésére. Építőmestere Lewis; mintegy 103,000 fontba került; középépülete és szárnyai 580 lábnyi hosszúak, közepén emelkedő dommal, 's hat oszlopos jóniai porticussal van ékesítve, melly a' három britt királyság czimerét viseli. Teremében két nevezetes szobor van: a' dühöngő és szomorú örültség. — A' szegény vakok asylumában Lambethroadon, az obelisk közelében, mintegy 60 vak oktattatik nem annyira tudományokra, mint az életben haszonvehető munkanemekre; olvasáson kívül nem igen tanulnak egyéb iskolai tudományt, hanem szövés-fonásban, varga- és szabó-mesterségben, kosár- és gyékényfonásban, pokróczkészítésben, a' nőneműek pedig varrás- és himezésben, némellyek zenében és orgonálásban is gyakoroltatnak, szóval: arra készítettnek, hogy elhagyván az intézetet, mi rende-

sen 5 évi benlét után történik, saját emberségökből élélhessenek, 's kegyelemkenyérre ne szoruljanak. — A' siketnémák asyluma (Kent-roadon) mintegy 200 gyermeket nevel a' tudományok 's ismeretek mindenféle nemében. Az ifju tanítók egyike felvezeté elönkbe jobb tanítványait, kik a' mondott szavakat szájmozgás után leirták, az úri imát meglehetősen értelmesen elmondták, 's a' t. A' siketnémák is többnyire 5 évig szoktak az intézetben maradni, azután el tudnak élni. Egészséges, jó színü, jókedvü gyermekek, és a' kedélyes szives velökbánás következtében nem is mérgesek, mint többnyire e' szerencsétlenek lenni szoktak. Mind a' vakok, mind a' siketnémák nagy szellös termekben, tiszta ágyakban felügyelés alatt hálnak; a' betegek számára külön épület, az egészségesek számára kert, téres udvar 's játszó hely van az intézetben. A' siketnémák intézete főkép Townsend Jánosnak köszöni felállítását, ki 1792. körül mindent elkövetett e' nemes célra, 's kinek mellszobra diszíti a' teremet. A' hivatalterem falain köröskörül azon emberbarátok nevei olvashatók, kik az intézetről végrendeletben, vagy alapítvány által gondoskodtak. — Nem lehet meleg részvétet nem érezni ez ártatlan szerencsétlen gyermekek iránt, kik nemcsak szegény szülőktől születtek, hanem az anyatermészettől is olly mostohán láttattak el. — A' vakok éneke 's zenéje, a' siketnémák zajgása 's megszaggatott hangjai, ezen szomorú ellentét az emberi okos arcz 's az állati tökéletlen hangok közt, olly lélekre ható valami, hogy

a' vendég pilláira könyük tolnak, 's a' kebel hátát dobog, az ajak áldást kiált azon nemeseknek, kik a' természet e' mostoha gyermekeiről érző szívvel gondoskodtak, 's kiknek száma Angliában olly nagy. Mindennapos dolog az összes angol nemzetet szivtelen önzéssel, hideg utilitarismussal vádolni, — milly méltatlan e' vád, bizonyítja annyi emberbaráti közintézet, árva-, szegény-, és kórház 's a' t., mellyek mind a' polgárok önkéntes segedelmei által 's magán-aláírás útján jönnek létre 's tartatnak fel. Százak neve áll a' táblákon 50, 100, 1000 fontnyi alapítvánnyal, 's a' legnemesb, legfényesb nevek, férfiak és nők gondoskodnak ez intézetek fentartásáról.

A' számtalan gyár- és iparmü-vállalat során, mikkel a' Themse déli partja el van boritva, senki el ne mulassza megnézni Barkley és Perkins serfözését, a' London és Southwark hidak közt, a' város legrondább részében. Egy egész gyarmat ez, egy roppant tömkeleg, mellynek épületei jókora falu helyét foglalják el, 's fedele, mióta elégett, egészen vas; az egyes épületek felső emeleit vashidak kötik össze. Az itt fekvő sörhordók mellett a' heidelbergi üres hordó elszégyenlené magát; mert ezek 5—6szor nagyobbak; és nemcsak egy vagy kettő van felállitva a' birtokos dicsekedő hiúságának jeleül, hanem egyetlenegy osztályzatban 99, mindegyik 5—600 ezer pintes. A' potrohos óriások összes száma több mint 150, 's a' legnagyobbikba belefér több mint 100 ezer gallon, egy egész nagy india-járó hajónak terhe. És e' roppant sörtenger-

ben soha sincs apály. A' hordók mindenkor telvék ale- és porterrel, melly egész világba, Amerika- és Oroszországba és Keletindiába is szétküldetik. A' levegő e' sörteremekben legalább is közönséges német sör. A' sok erőmiven kívül mintegy 300 ember dolgozik, 's az istállókban 150 erős, óriási servontató ló, valódi elefántok 's góliáthparipák. Itt a' sergözterhelt levegőben csak a' clarkok 's felügyelők laknak, míg a' tulajdonosok, a' 30 millió pftnyi tőkét forgató urak, az újkor ezen feudalis zsarnokai, fényes mezei házakban élnek, 's emésztik mások izzadságának gyümölcsét. A' bemehetésre szükséges valamelly ismerős név által ajánltatni. — És ime látók ismét az angol nagyszerűség egy nevezetes példányát a' szennyes nemben; 's az ale- és porter gözétől kábult fejjel, örülénk a' lucskos philis-terboldogság e' kimerithetlen forrásaitól a' parkok illatos zöldjére menekülhetni.

VI.

ANGOL VASÁRNAP. THEMSEI SÉTA. RICHMOND. HAMPTONCOURT.

Szomorú angol vasárnap volt. Sir Andrew Agnew egész önelégülten mosolyoghatott a' szomorú nap egyházjáróira, kik rajonkint jártak a' zajtalan, bús utczákon dicsérni az istent, ki fogalmuk szerint nem a' vidámság istene, nem Beranger „bon vieux dieux-je,” hanem boszúálló Zebaoth, méla anachoréták 's puritánusi bünbánat istene. A' munkautáni nyugalom ünnepi 's lélekderítő napja a' puritánusok hazájában bánat és gyász napja lesz, mellynek hallgatóságát zene nem zavarja, népmulatságok nem enyhítik. — Mi máskorra hagyván az egyházak látogatását, mellyeknek száma Londonban 500-at túlhalad (ezek közt 276 az uralkodó anglicanus vallásé, a' többi a' dissentereké, és ugyan 52 a' presbyterianusoké, 32 quakkereké, 23 baptistáké, 3 római catholicusoké, 6 independenseké, 6 nonjourereké, 43 az idegeneké, mellyek közt ismét 6 catholicus), Repnei egyházvidék körébe szálltunk, azaz, hajóra ültünk. Ugyanis London 180 parochiája közt Repnei az, mellyhez a' tengereken utazó hajósok tartoznak, mellynek anyakönyvébe a' tengeren születtek 's

meghaltak iratnak, melly tehát legnagyobb a' széles világon.

A' Richmondba vivő themsei gözhajók a' London-hid közelében államásoznak, melly kikötő neve: „Old-Swan-Wharf-Pier.“ Mellettünk emelkedett London-hid 5 roppant 's mégis deli ive, mellyentúl hajók erdeje látszik. Mielőtt az indulás harangja megkondult, ujságáruló gyermekek kínálgattak a' reggeli lapokkal, 's kezünkbe nyomák két penceért a' „Steam-Boat Companion.“ Ki még bővebb utasítást akar a' Themse-partokról, vegye meg magának Davidson gözhajókalauzát (Steam-Excursion-Gvide). — Southwarki oldalon St. Mary Overy, vagy St. Saviour 's egyháza látszik, mellynek környéke régi London évrájzaiban nevezetes, mint bűn 's erkölcstelenség fő-főtanyája. 1328-ig Southwark független vala Londontól, 's nem levén saját felsősége, menhelye 's barlangja lön a' város tolvajainak 's számüzötteinek, kik az itt palotával biró winchesteri püspök által jó pénzért eltüretvén, sőt szabadalmazott bordélyházakban biztos tanyát lelvén, a' nép által „winchesteri püspök fiainak“ neveztetek. — E' korban a' színészek sem részesülvén több tiszteletben, mint számüzött csavargók, a' régi színházak legghiresbjei e' parton állottak (Bankside). Legnevezetesb vala köztök a' Glóbus, mellynek Shakspeare is tulajdonos részvényese volt, 's mellynek szalmafedele meggyúlván, 1613-ban elégett. Ugyanott feküdtek a' Rózsa, Remény, Hattyú színházak, 's a' Paris-kert és Medvekert, két híres közmulatóhely. Helyök

nagyobb részét most Barclay és Perkins roppant serfözése foglalja el. — A' City-parton toronycsúcsok nagy száma, 's tisztaság és gazdagság jelei feltűnő különbséget képeznek a' southwarki szennyes parttal. Az egyházak közt szembe tűnik szép tornyával az újított Bow-Church. — Tovább uszván, áruhelyek, raktárak 's wharfok mellett haladunk, hol egykor nemesek palotái 's erősségei állottak. Baynard' Castlewharfja 3-ik Richard palotája helyén áll, Cole-Harbour-Lane egykor Hereford 's Essex gróf 's V-ik Henrik lakhelye volt walesi hg. korában. Az aristocratia fényes fészkei most köszöngözös tanyái ipar 's kereskedésnek, az új hatalmaknak.

Gözhajónk kéménye alázatos bókot csinálván a' pompás Southwark-hid vasive alatt, balra hagyánk a' déli londoni légszeszgépműveket. (South-London-Gas-Works); jobbra az úgy nevezett Doctors-Commonst, hol a' végrendeletek letétetnek, az egyházi törvényszékek üléseiket tartják, 's a' proctorok (egyházi ügyvédek) tanyáznak. Egy pillanatot vetvén London nemes főegyházának, szent Pálnak ide látszó magasságaira, Blackfriars-hid alatt csusztunk át, melly mellett Fleet nevü ronda csatorna önti a' Themsébe mocskos tartalmát. Közel vannak a' City-gas-társaság terjedelmes gépművei, hol egykor Whitefriars volt, a' City tolvajainak 's adósainak asyluma, mellynek Walter-Scott leírása adott magas érdeket. Egy utca-nyiláson St. Bride egyháza látszik, 's a' Temple ékes épületei 's kertjei alá érünk, mellyek zöld színén kedves pihenést talál a' szennyes ipar-

tanyákba fáradt szem, hová Shakspeare a' York és Lancaster házak közti százados küzdelem első eredetét teszi, 's hol a' fehér és veres rózsát, a' következő véres háborúk jelét, szakítatja. Ki érdeklél akar utazni, olvasson történetet, olvasson költöket, 's azonnal elevenebb színekben látja a' világot, rokont talál minden fában 's virágban, lelkesedve dobog elébe a' föld, 's a' köben szellemet talál és ékes szóló ajkat, melly neki regéket danol 's felé érzelmet és gondolatot lehel. — A' Templen túl azon történeti nevű utcák következnek (Arundel, Norfolk, Surrey 's a' t.), mellyek helyein a' XVIII-ik századig régi nemzetségek várszerű kastélyai állottak. A' falak ledőltek, de a' családi nevek fenmaradtak az újonnan épült utcák sarkain. A' southwarki part itt semmi nevezetést nem mutatván, egész figyelmünket a' pompás királyi palota, Somersethouse, vonja magára. Az itt állott kir. palotát, melly VI-dik Eduárd idejébeni lord-protector Somerset hercegtől vette nevét, Erzsébet királyné, és több királyi özvegy laká idő 's alkalom szerint, keverve külföldi követekkel. A' mostani téres négyszeg épület, pompás terraceával a' Themse felé, 1774-ben épült Chambers által; egyik szárnyában, melly a' Strand felé nyulik, királyi hivatalnokok 's vendégek laknak, másokban a' Kings-College iskolái 's hivatalszobái foglalnak helyet, felső részében köztisztviségek, többek közt a' bélyeghivatal van elhelyezve, a' Strandra néző oldalban pedig tudományos társulatok gyűlésteremei vannak. A' négyszegudvar

közepén áll Bacon' nagy ércszobor-csoportozata, melly a' Themsét képezi. — A' szép Waterloo-hid alá értünk most, mellyről az óriási város legkedvezőbb panorámja nyílik. Keletfelé áttekinti a' szem egész Londont Tower-től kezdve azon pontig, hol a' Temple-Bar a' Cityt Westminsterrel összeköti. Egyenesen előttünk áll a' pompás Somerset-palota, melly, sz. Pál domját kivéve, legkitünőbb 's legnagyobb épület e' körben; nyugotfelé Westminster-abbey sötét tornyai emelkednek, 's a' távolban Surrey zöldkoronás dombjai fél homályban látszanak. — Sebes reptünkben alig maradt idő eszmélni azon történetekre, mellyek emlékezetét a' Savoy név költi fel. Hol most Goding uramék serfözése, 's piszkos kőszén-raktárak sötétlenek, állott a' régi hires Savoy-palota, Gaunt János lancasteri hg. 's a' nálánál is nagyobb Chaucernek, Anglia legrégibb nagy költőjének laka. Romaiból csak az 1721-ben megújított Savoy-kápolnát tartá fel I. György kegyessége, melly mellett most egy német lutheranus egyház áll. A' Strand szemközt eső oldalán Exeter Hall' nagy épületei látszanak, hol testületek gyűlései 's ünnepei szoktak tartatni.

Tovább uszván, azon helyen, hol egykor Salisbury- és Durham paloták állottak, most az úgy nevezett Adelphi épületek magas terrace tűnik fel, melly nevét a' mellékes utczákkal együtt építetőitől, Adams testvérektől vevé. E' dús testvérek sok szép épületekkel gazdagították Londont; e' házcsoportozat, melly itt nevöket viseli, 's másik homlo-

kával a' Strandra néz, a' vámházzal és Somerset-houseal együtt a' londoni Themsepart legfőbb ékét teszi. Ott, hol Buckingham herczeg ösi kastélya állott, John, Williers, Duke és Buckingham történeti nevü utcák nyilnak. Ez utóbbi utca mellett van a' gőzhajó-állomások egyik legnevezetesebke, Hungerford-market, melly alatt most függőhid épül a' Them-sén gyalogok számára, azon merész művek számát szaporítandó, mik London büszkeségei 's dicsőségei. (Hungerford and Lambeth Suspension-Foot-Bridge). A' tapasztalás, hogy a' hidak jövedelmének legnagyobb része gyalog átmenőktől ered, 's a' kedvező számítás, miszerint illy gyaloghid építése tetemesen olcsóbbba kerül, kedvet csinált az angoloknak illy szokatlan és új vállalathoz. Hihető, hogy lovak 's kocsik kizárása e' hidat London egyik kedvencz sétahelyévé teszi. Ez építésnél ismét a' derék Brunel nevével találkozunk, 's reá 103 ezer font van szánva. — Nem sokára Whitehall-kert zöldjén pihen a' szem, hol azon kir. palota körül, mellynek falai közt I. Károly királyt bárd alá taszította a' népboszúja, a' különféle ministeriumok épületei csoportoznak, 's köztük Peel' laka. A' lambethi tulsó part semmi nevezetést nem mutat.

A' Westminster-hid alatt áthaladván, az új parlamentház emelkedő falai vonják magokra a' figyelmet, Barry rajza után 's felügyelete alatt. Az új épület, mellynek kedveért költséges parti munkák, állások tétettek a' vizpartra, összeköttetésben lesz

a' régi Westminster-hall teremeivel. — Az Abbey magas tornyai is ide látszanak. — A' lambethi par-ton Astley hires amphitheatruma fekszik, melly most emelkedik újra romából, mellybe tüzvész dönté a' lovagművészet ezen a' világon első tanyáját. Azon-nal mellette van Lambeth-palota, a' canterburyi ér-sekek régi lakhelye, mellynek a' folyóra néző ó tor-nyai az épület legrégibb része, különösen a' törté-neti érdekü, borzalmas emlékü Lollard-torony váltva majd érseki lak, majd börtön volt. A' Lollardtorony börtönszobájában most is látni a' falba vert vaskap-csokat, mellyekhez lánczoltattak a' vakbuzgalom, 's vallásos és political üldözés ide kárhoztatott áldo-zatai. — Az összes épülettömeg különböző részei különböző korokban épülvén, az építészet többféle nemét mutatják. Az épület azon része, mellyben a' mostani érsek lakik, egészen új, 's Blore építőmes-ter izlésének becsületére válik. Az egész érseki te-lek 13 acret foglal el, 's igen jól van mivelve; kü-lönösen figefái hiresek. Szomszédja Lambeth-egy-ház, hol az érsekek hamvai temetvék, kiknek arcz-képei a' palotában függenek. — Ismét a' westmin-steri partra tekintvén, St. John egyházán azon cso-dálatos, meglepő, de izléstelen építésmódot találjuk, melly London egyházainak nagy részét bélyegzi, 's a' Millbank-penitentiary tornyai 's tömőrfalai mellett Vauxhall-hid iveri alá érünk, mellynek lambethi vé-gén látszik zöldelni a' hires mulatóhely Vauxhall-kert, 's kezdődik a' délnyugoti vasutvonal, mellyen foly-tathatja utját, a' ki gyorsabban akar Hamptoncourt

palotába érni, ha ugyan leszáll az ezen palotához legközelebb eső Thames-Ditton állomáson.

Tovább a' greenwichi pompás katonai ispotály vetélytársa, a' chelseai ispotály 's katona-gyermekiskola vonja magára az éjszaki partra függesztett szemeinket, melly Wren Kristóf rajza után II. Károly alatt kezdett épülni 's 150 ezer fontba került. — Négyszeg három oldalát képezi, melly délfelé nyitva van, 's közepén II. Károly ércszobrát mutatja, szárnyai 365 l. hosszúak, tereme 110 l. hosszú, az egész telek 16 acre. — Közelében van Cheyne-walk, kellemes sétány, melly körül divatos lak- és mulatóhelye volt egykor London gazdagainak 's hireseinek; itt állott a' különcz Don Saltero (valóban Salter angol borbély) nevezetes kávéháza, melly a' XVII. század elmés és nevezetes férfait magába gyűjté, 's ezen időszak folyóirataiban nagy szerepet játszik. E' sétány végén van a' chelseai egyház, mellyben sok jeles férfi pihen; többek közt Moore Tamás cancellár, és Sir Hans Sloane, a' britt museum bőkezű alapítója, 's a' szomszéd növénykerté, mellyet ő adott a' gyógyszeresek testületének. Szemközt esik a' másik parton Battersea, Chelseával 20 ezer fontba került fahid által köttetve össze, hol a' hies lord Bolingbroke született 's eltemettetett. Az egyházban emléke áll Rombilliactól.

Most már benvagyunk a' kellemes vidékben, a' mivelt partok bájai mindkét felől csábitva mosolyognak ránk, villák, parkok, kertiházak, rózsabokrok, apró szigetek, lehető legzöldebb természet 's leggaz-

dagabb növényzet; nem csoda, hogy e' helyeket London szép lelkei olly örömet keresik fel, hogy alig van egy nyom föld, mellyet valami dicső név emlékezete ne tenne érdekessé. Egy másik fahid köti össze az éjszaki parton Fulhamot Putneyvel a' déli parton. A' fulhami palotában lakik szép parkban, London püspöke. Putneyben született a' híres Essex gróf; itt halt meg 1806-ban Pitt Vilmos. Kellemes vidékét a' századok szép lelkei 's hatalmasai, ez utóbbiak közt Erzsébet királyné, gyakran látogták. — Hammersmithnál Tierney Clark híres műve, a' gyönyörű lánczhid van, — maga a' hely színe igen sok nevezetesség kedvencz mulatóhelye, mellynek Galambkávéházában írta Thomson szép költeményének (the Seasons) nagyobb részét, a' környező szelid 's gazdag természet befolyásaitól lelkesedve. A' surreyi (déli) oldalon fekszik Barn-Elms, mellyet Erzsébet királyné sokszor felkeresett, 's hol egykor a' nemes költő Cowley, újabban pedig Cobbet lakoztak. Kevéssel feljebb ugyanazon parton van Mortlake, hol Milton eltemettetett; 's a' másik parton Chiswick és Turnham-green, hol a' kertmivelő társaság 34 acrenyi kiterjedésű kertjei örömet 's tanúságot adnak. Ugyanitt fekszik Chiswick-house, Devonshire hg. gazdagon ékesített palotája, mellynek rajzát Palladio adta, hol Fox és Canning szemeiket hosszú álmra behunyták. Chiswich temetőjében van eltemetve a' halhatatlan Hogarth; az egyházban levő emlékére Garrick írta a' sorokat. — Következik a' Londoni hidaknál nem kevesbbé nevezetes Kew-brid-

ge-hid portlandi kőből, Payne rajza után, melly 7 hatalmas ivvel öleli át a' folyót 's 1790-ben nyitattott meg. Jobbról a' hosszú ó és új Brentford nyúlik, balról pedig Kew kir. palota, III. György kedvencz lakhelye, pompás kerteivel, mellyek nyáron át vasárnap 's csötörtökön kinyitvák a' közönségnek; utai, grottái, mesterséges romai, tempelei, nagy chinai pagódája, tömve ritkaságokkal, Chambers rajzai után készültek. Temetőjében fekszik a' jeles tájképfestő Gainsborough. Brentford felett van Sionhouse, a' dúsgazdag Northumberland hgi ház mulató palotáinak egyike, szép nagy parkjával, vizek 's vadak gazdagságával. Még Isleworthot érjük, hol a' Colne vize ömlik Themsébe, 's a' folyam rögtön fordulata előnkbe tünteti Richmondot, Anglia Frescatiját szép hidjával, 's meglepő tájképével, mellyet senki se mulasztson el élvezni, ki művelt 's virágzó angol vidékről képet akar szerezni, 's magával hazánk sivatagjaira, mint emlékezet kincsét, 's a' léleknek az emlékezés által gyönyörét, de az itthoni pusztasággal hasonlítás által, dülő kinját, haza hozni.

— Ha egykor a' szent, de olly igen szomorú Rákoson járok, Richmondra emlékezem majd, 's a' régi harczias dicsőség, minek e' sivatag színhelye volt, és visszapillantásom a' lármás és sikeretlen országgyűlésekre, hol örökké fejedelmi 's aristocratiai önkény parancsolá a' félszeg, gyakran vérszagú törvényeket, aligha fogja vigasztalni elcsüggedt kedélyemet a' jelennek szomorú elhagyatottságáért. Mig itt illatos rózsák égnék a' legszebb 's legfrisebb

zöld mezők felett, 's az egész vidék csupa virág, hüs árny, szebbnél szebb színekkel himzett szönyeg, hol istenek tarthatnak nectárvacsorát : ott száraz kangkórót kerget a' szembe homokot hintő vihar, 's király - dinnye, árvalányhaj, szamárlenye tenyészik csak a' sovány, vigasztalan pusztaságon.

Richmondnál (Londontól 9 ang. mfdnyire) partra szállván, először is emlékdús egyháza igényli figyelmünket. Kivül a' falban Kean emléke, márványtábla ez egyszerű felirással: „Kean Edmund, meghalt 1833. majusán 46 éves korában. Ez emléket emelé fia, Kean Károly János 1839-ben.“ Benn az egyházban Thomsonnak, a' „Seasons“ classicus írójának emléke legérdekesb, ki meghalt 1748-ban. Átmenvén az 1777-ben Payne által épített 5 ives, igen szép Richmond-hidon, a' folyó partján bársonyrétek hosszában, igen kellemes séta vezet Twickenhamba, mellynek öreg, szürke egyházában Pope van eltemetve, 's mellynek szomszédja Strawbetty-hill, Horace Walpole izletes kastélya, gazdag mügyüjteménnyel. Ez egész út el van hintve szebbnél szebb mezei házak-'s kertekkel. A' richmondi parton feltűnnek Buccleugh herczeg szép háza 's parkja; Marblehill, hol a' bájos lady Suffolk szépsége sugárkörében összegyüjteni szokta korának szebb lelkeit; Gaynek a' kedves költőnek nyári laka, hol meséit írta, Hamhouse, egykor Lauderdale hg. lakása, egyiké azon öt szövetséges udvaronc közöl (Clifford, Ashby, Buckingham, Arlington, Lauderdale), kiknek nevei első betüiből lett a' „cabal“ szó 's hol II. Károly a' worces-

teri csata után elrejtézet. A' másik parton van Orleanshouse, hosszasb ideig a' mostani francia királynak, akkor számüzött Bourbonnak tartózkodás-helye, kinek több gyermeke itt született, 's Twickenhamben nyerte első nevelését. Szemközt van itt a' hires „Twickenham-Ait“ a' legbájolóbb környezettel 's kilátással Richmond-bill varázsszépségeire. Eel pie-island-nek is nevezik hires pastétomairól, mik a' londoni gourmandokat („Cockney s“ mint Londonban nevezik) seregesen csalják ide. Itt tölté élte végnapjait Kean, a' szenvedélyek geniális embere, 's jó kedvében olykor el-eljászá kedvencz szerepei egyikét a' richmondi szinpadon. Ezek valóban élte fáklájának utolsó, nemes és nagyszerű fellobbanásai. Előadás után elviteté magát Twickenham-Aitre, 's holdas éjeken át viradtig tántorgott és álmadozott a' csöndes ligetekben. A' hajós, ki őt előbb a' szinpadon látá, 's később ölében emelé csolnakába az elgyengültet, nem győzte száját eléggé feltátni bámultában. Szinpadon Kean az erő óriása volt, különben erőtlen, mint gyermek. Csak úgy állhata lábain, há a' zsebében hordott égett borból nagy kortyokban ivott. Egy reggel sirva, zokogva, haját tépve jött a' hajóshoz, 's mint monda: „szive megszakadt.“ Soha többé föl nem emelte büszke fejét, 's kevés idő mulva meghalt: — a' szép zsidónő, kit örjöngve szeretett, hűtlenül és szivtelenül hagyá el végnapjaiban.

Richmondban kocsira ülvén, átmentünk az onnét csak 2 ang. mfldneyre fekvő szomszéd kir. park 's kastély Hamptoncourtba. — A' nagy park neve

Bushypark. Hamptoncourtot, melyet Wolsey bibornok építte, nevezetes képtára teszi keresetté, Ráfael híres cartonjaival, számos olasz festő, és az angol West gyönyörű képei nagy sokaságával. A' szép kastély, mellynek Wren rajza után épült keleti főfala 1690-ből 330 l. hosszú, 's igen ékes, terjedelmes kert veszi körül, mellynek legszebb sétánya „Mary királyné lugosa.“ Üvegházában van az óriási szőlőtöke, melly 74 esztendő, 's ez évben is 1500 fürtöt hordozza ugyan gazdag lombjai között, de termékeny évben 4000 fürtöt is megterem. A' drurilanei színészek egykor III-ik György tetszését nagy mértékben megnyervén, 's felszólítatván, hogy tőle jutalmat képjenek, szőlőt kértek magoknak e' tőkéről. György király megengedte, hogy számokra 1200 fürt levágassék, 's még ugyanannyi maradt rajta.

A' szomszéd Kingstonban vacsorálván, 7 órakor este gözkocsiraültünk, 's csakhamar a' fővárosban valánk, hol az egyházakból akkor is ömlött a' sok nép; a' boltok tündérfénye hiányzott, 's London nem hasonlított maga magához. Mi, bár az angol ősz izgatag szeszélyeitől üldöztettünk, legalább kikerülök a' felig holt, templomjáró város vasárnapi unalmait, 's a' Themse zöld, szebbnél szebb parkok-, kastélyok-, villákkal koszoruzott gazdag partjai, folytonos panorámái képek közt Istent ott imádtuk teremtései szépségében, hol annak leginkább helye van — a' virágzó természetben; 's abban, mi az emberek közt leginkább megközelíti az istenit — a' művészetben Rafael cartonjai előtt.

VII.

POSTA. SZENT PÁL. TOWER.

Leveleket irván, útnak indítám őket a' világ legszébb postaépületében, melly a' Cityben (St. Martin le Grand, Newgate-utczán) fekszik. Az épület szépsége megfelel Anglia gazdagságának, azon roppant közlekedésnek, melly itt eszközöltetik, azon hatalmas érdekeknek, mellyek itt forognak, jönnek és mennek. A' kezelés, melly itt emberileg lehető legnagyobb pontossággal, gyorsasággal 's lelkiismeretességgel vitetik, a' tökélynek maximuma, 's valószínű példányítélet más városok előtt. — Vannak a' város különböző részeiben fiókhivatalok, hol a' levelek könnyebben feladhatók, 's van a' város számára saját pennyposta, melly annak különböző részei közt (mik egymástól több mérföldnyi távulságra is esnek) az értekezést 's közlekedést előmozdítja. Illy fiókpostahivatal volt lakutczánk (Norfolkstreet) szögletén egy gyógyárusnál. —

Utban esett sz. Pál egyháza. Londonnak mintegy magva 's középpontja. Beléptem az éjszakai kapun, melly mindenkor nyitva van, megfizetvén a' 2 pen-
cet, 's e' rútt fizettetési szokás 's azon látvány, hogy benn az emberek fedett fövel sétáltak, olly

érzést okozott, mintha nem is egyházban lettem volna. Isteni tiszteletre csak egy kis rész van elrekesztve, az egész roppant tért korunk buzgósága be nem tölthetvén. — Szennyes porlepte falai 's márványai most tisztítottak. Ki a' karzatokra fel akar menni, újra fizet 6 pencet; 's így a' mint feljebb feljebb jut a' padlásra, a' harangokhoz, a' lámpáshoz, új meg új adózás alá vettetik. De a' kilátás, melly tetejéről esik az óriásvárosra, megérdemli a' néhány shillinget, mellybe kerül.

Szent Pál a' római szent Péter után, Európa legnagyobb szerűbb egyháza azok közt, mellyek görög izlésben építvék. Némi magasságon áll, melly nagyságát emeli, azon helyen, hol egykor London öreg góth cathedrálja állott, mellyet az 1666-iki tűz emésztett meg. Wren Kristóf, azon művész, kinek London 's környéke a' legszebb épületeket köszöni, építé a' városnak e' fődíszét is 1675-től 1710-ig, tehát 35 év alatt, portlandi kőből, keresztalakra; két sor roppant oszlop választja el hajóját 2 szárnyától. A' tért, mellyen fekszik, St. Pauls-Church-yardnak nevezik, 's a' szűk hely igen árt a' dicső épület hatásának. Nyugoti homloka Ladgatestreet felé elzúzó nagyszerűséggel néz a' szűk térre lépő elébe. Magas porticusa, melly alatt zárva tartott főbejárása van, 's mellyhez 22 fekete márvány-lépcső vezet, 12 corinthetai oszlopból áll, melly fölött másik porticus van 8 kevert oszloppal; a' porticusok felett háromszegű homlokkal, 's rajta basreliefben sz. Pál megtérése Bird Ferencztől. — Az éjszakkeleti 's délkeleti szegleteken két di-

szes torony emelkedik apró domokkal, 's aranyozott fenyő-gyümölcsessel koronázva. A' déli toronyban roppant óra van, mellynek külső lapja' átmérője 18' 10''; óra számai 2' 2'' hosszúak; óramutatója 5' 2'' hosszú, 's 44 fontot nyom, perczmutatója 8' h. 's 75 fontot nyom; harangjának, melly 10' átmérőjü 's 8500 fontos, hangja olly éles, hogy 20 angol mfdre is elhallik; de csak ünnepi alkalmakkal, királyi családtag, lordmayer, püspök, 's a' t. halálakor hallatszik. — Éjszaki oldalán van a' rendes bejárás, félkerek porticuson, mellyet 6 corynthy oszlop tart 's Anglia czimere ékesít. Hasonló a' déli oldal, csakhogy ott Anglia czimere helyett lángokból emelkedő phoenix látható a' porticus felett, „Resurgam“ aláírással. Keleti vége félkerek, szép faragványokkal diszesítve. A' nagy épület felett méltóságos dom emelkedik, a' hires kilátásu lanternával. Egész egyház vasrostélylyal van kerítve, melly az utczát elválasztja az egyházat környező temetőhelytől. Az egyház belső hossza, keletről nyugotra 500 l., a' hajó 's chórus szélessége 100 l., egész szélessége déltől éjszakra 285 l., kerülete 2292 l., magassága a' dom nélkül 110 l., egész magassága az alapoktól a' keresztig 404 l., a' pallózáttól ugyanodáig 340 l. Építése másfél millió sterlingbe került.

Belseje nem olly ékes, mint külseje; nagy fehér és fekete márvány-táblákkal van pallózva, mellyek az oltár körül porphirral vegyítvék. Tele van érdekes és érdektelen emlékekkel, 's itt-ott zászlók lengenek, nemzeti diadalnak jelei. Ezek nélkül pusztá

's unalmas lenne a' nagy kopasz tér, mellyet festvényekkel ékesíteni nem enged a' protestantismus pró-saisága. Legelső ez emlékek közt 's a' legérdekesbek egyike Howard Jánosé, a' börtönök nemes lelkü javítójáé, 1796-ból, Bacon vésűjétől. Lábaival lán-czokat 's békókat tapod; jobb kezében börtönkulcsot, baljában papirtekercset tart e' felirással: „börtönök 's kórházak javítási terve.“ Nelsonnak hor-gonyra támaszkodott szobrát Flaxmann faragá; alább a' szobortól jobbra Anglia képe van, melly két ifjú ten-gerezsnek a' nemes hőst mutatja, mint követendő előképet, más oldalról Anglia oroszlánya örzeni lát-szik a' szent emléket; a' talapzaton e' szavak irat-vák: „Copenhága, Nilus, Trafalgar,“ 's a' basrelie-fek Nelson diadalmainak színhelyeit, különböző ten-gereket ábrázolnak. Az érdektelen nevek, apró ka- tonák 's érdemetlen gazdagok nagy tömegében ki-tűnő nevek még: Sir Joshua Reynolds, B. West festők, Rennie mérnök, 's maga az egyház építője Wren Kristóf. A' chórus bemenetelénél márvány-táblán illy értelmű latin felírás örökíti a' mestert: „Itt nyugszik Wren Kristóf, ki építé ez egyházat; tovább élt 90 évnél, nem magának, hanem a' köz-jónak. Akarod látni a' siroszlopot, melly emlékeze-tének van szentelve? nézz körül.“ — Kinek kedve van mászkálni, el ne mulassza, felmenni a' susogó karzatra (whispering-gallery), hol a' leghallkabb su-sogás is 100 l. távolságra elhallik, hol egy becsat-tantott ajtó hangja menydörgéshez hasonló robajt in-dit, 's mellynek lépcsője összeköttetésben van azon

karzatokkal, hol sz. Pál egyházának Compton püspök által alapított könyvtára, 's a' minta-szoba (model-room) állanak; el ne mulassza továbbá felmenni az arany karzatra, 's élvezni annak kilátását. A' fárasztó, de jutalmazó magasságba 616 lépcső vezet, 280 a' susogó karzatig; 254 a' felső karzatig; — végre nézze meg a' kriptát, mellynek közepén Nelson sarcophágja van.

Megnézhén átmenőleg az emlékoszlopot Fish-street hillen, mellyet a' parlament az 1666-diki rémes tűz emlékezetére szinte Wren Kristóf által emeltetett (1671—1677-ig), melly római méltóságában 202 l. magasra nyúlik, 15 l. átmérőjü, 's belsőjében 345 a' tetőre vezető fekete márványlépcsőt rejt, honnét már több öngyilkos ugrott le, — és melly el van árasztva a' halhatatlanított tűzvészre vonatkozó felirásokkal 's jelképekkel; a' Bankot (Thread-needle-street), a' keletindiai társaság palotáját (Leadenhall-street), a' pénzverő házat (Towerhill), hova csak különös ajánló levéllel lehet bemeni; a' keleti City szennyes utczáin azon térre jutánk, hol Anglia emlékdús kisértetes tornya, a' Tower áll.

A' kincstárban a' koronák, királyi pálczák és aranyedények 3 millio fontnyi értéke 's ragyogása nem érdekelt annyira, mint a' fegyvertár, hol a' sok százados lovagokkal társalkodva, napokat lehetne tölteni. Azonban a' világ leggazdagabb országának kincsei, 's az ezek elrablására intézett merény mégis figyelmet érdemelnek.

A' regáliák III-ik Henrik ideje óta a' To-

werben őriztettek; a' mostani ház, mellyben tartatnak, 1840-ben épült. A' regáliák pedig, mellyek közül a' legrégiebbeket Angliának nem egy megszorúlt királya, névszerint III. V. 's VI-ik Henrik, II-ik Richard 's III-ik Edvárd elzálogosították, következők: azon korona, mellyet II-ik Károly számára készítettek szent Edvárd elromlott 's összetöredezett koronája helyébe — a' walesi hg. koronája, mellyet a' koronaörökös elébe szoktak helyezni a' lordok házában — a' régi királyné-korona, 's egy másik királyné-diadém, melly II-ik Jakab neje számára készült 's 111,000 fontba került; — szent Eduárd 4'. 7" hosszú arany-pálczája; a' kereszt királyi pálcza; 2', 9" hosszú; még 4 más királyi pálcza; a' királyi alma, mellyet a' király koronázáskor balkezeében tart, 's valamivel kisebb másik a' királyné számára; az igazság és kegyelem kardjai, a' királyi sarkantyúk, karszorítók, némelly asztali készülétek, mellyek koronázási ebédkor használtatnak; a' keresztelő-edény, mellyet a' mostani kis koronaörökös keresztelése alkalmára csináltak; végre ezen kincshalmaz felett kitünő gazdagságban ül az új britt korona, mellyet a' mostani királyné számára készítettek, 's mellynek becse az egész kincstárnak 3-ad részét teszi. Feltünő azon aggálytalan nyílt szivesség, mellyel ez országos kincseket megmutatják. Ki 6 pencet lefizet, az bevezetetik minden előleges utánjárások 's engedelmekek nélkül az ószerü öltözetü wardenek egyike által; 's ezen ceremoniatlanság és könnyü bejuthatás annál feltünőbb, mert I-ső Károly alatt 1671-ben kalan-

dos és vakmerő kísérlet tétetett e' kincsek elrablására, melyet érdemes feljegyezni. — Ezen évben tétettek ki először a' regaliák közszemléletre; a' ragyogó kincsek látása azon igen természetes vágyat ébreszté bizonyos Blood nevezetü emberben, hogy azokat birhassa. De a' mi más embernél csak ártatlan vágy maradt volna, az a' jóslatos nevü Bloodnál akarattá és tetté erősödött. Mint aféle okos és számító angol, nem hirtelenkedett a' dologgal, hanem ügyes 's merész tervet készített a' rablásra. Lelkésznek öltöztvén, 's bizonyos nőszemélyt vevén magához, kit feleségének adott ki, meglátogatá a' kincstárt. Az öreg Edwards asszony, a' 77 éves kulcsár oldalbordája — szívesen megmutatott mindent. — Bloodné egyszerre roszul érzi magát, 's a' jószivü öreg Edwards mindent elkövet segítségére. Ez által némi baráti viszony szövetkezik a' családok közt, a' látogatások gyakoriak lesznek, 's tiszteletes Blood atya bizonyos unokaöccse számára megkéri az öreg házaspár leányát. A' kézfogás napja 1671. maj. 6-ik napjára határoztatik, 's Blood eljön, két tanút hozván magával, a' harmadikat pedig kívül örül állitván, kéri az öreg Edwards kulcsárt, hogy mig felesége elérkezik, mutassa meg vele jött barátinak a' koronát 's kincseket. A' gyanútlan öreg szívesen szolgál, 's a' gazemberekkel azonnal a' kincstárba megy. Itt azonnal ruhát boritnak fejére, 's halállal fenyegetik, ha moczcanni mer. Az öreg azonban, kötelessége érzetében, ereje szerint küzdeni kezd, 's kiáltozni mindaddig,

mig földre nem vetik 's el nem ájul. Ekkor elkezdik undok munkájukat, Blood a' koronát köpönyege alá rejti, a' más kettő az almát ragadja el, 's a' királyi pálczát igyekszik ketté törni, hogy eldughassa. De a' jó sors nem engedé végbe menni e' gonosz tettet. Az öreg Edwards fia történetesen e' perczben érkezik haza Hollandból, szülei látogatására siet, 's a' nem várt iszonyu jelenetre bukkan. — Az öreg újra föléledt, „gyilkost és segítséget“ kiált; a' rablók pedig elillannak a' koronával 's arany almával, hátra hagyván a' kir. pálczát. Nagy lárma támad, a' szökevények elfogatnak, 's a' becses martalék tetemes kár nélkül visszakerül. Blood midőn megfogák 's martalékát tőle elvevék, hidegen és gonoszul mosolygva elméskedett: „bajnoki kaland volt biz ez, de sikertlen, mert — koronáért volt.“ De még csodálatosabb, hogy a' rabló Blood, ki valóság alkalmával azzal hetvenkedett, hogy ő a' király (I. Károly) élete elleni összeesküvésbe van bonyolva, 's halála rémitő boszút vonand maga után — ugyanazon királytól kegyelmet nyert, sőt udvari ember lett 500 font évi fizetéssel, mig a' derék Edwards csak évenként 200 fontot, fia pedig 100 fontot nyert hűsége jutalmául, mi sebei kigyógyítására sem volt elég; még 4 évig élt 's elmellőzötve halt meg. Nemes lelket akart-e játszani Károly király, vagy valóban megijedt Blood fenyegetéseitől, — az tudja, ki a' veséket vizsgálja.

Csodálatos tekintetök van a' Wardereknek (öröknek) középkori ruhájokban, melly még VIII-ik Hen-

rik korából való; — van egy fő Constable, mindenkor nagy hivatalban levő fő ur, fő- és allieutenant, várőrnagy (Fortmajor) alsó rangú kapusok 's kulcsárok, és 40 warder, kik közül egy mindenkor a' nézőkkel van 's készségesen magyaráz. Ezen örök mindenkor a' hadsereg jóviseletű katonáiból választatnak 1826. óta, azelőtt a' hivatal eladó volt. Ruhájok most is ugyanaz, a' mi VIII-ik Henrik örseregének katonáié (Yeomen of the Gard) vala, aranyos veres öltöny középszázadi süveggel.

A' Tower sok épületből áll, mellyek egy részét, különösen a' nagy szertárt (Storehouse), az 1841-diki tűz elpusztitá. Ezen 345 l. hosszú roppant épület II-ik Jakab idejében kezde épülni, 's álgyükkal és más fegyverekkel volt tele, mellyek legnagyobb részben elpusztultak; most is ott feküdtek a' falak 's fegyverek romai, 's egyes darabkák, emlékek 's nemzeti ereklyék gyanánt adatnak el. — 11 ezer csappantyús puska, 26 ezer szurony, 12 ezer pisztoly, 1376 kard, 279 pánczél, 276 sisak, és sok ezer apró fegyver, dárda, szablya, karabin 's a' t. pusztult el.

A' nagy lovagfegyvertár (horse-Armory) és Erzsébet királyné érdekes fegyvertára a' középső fehértoronyban van, melly minden egyéb épületek felett kitünő. — A' nagy lovagfegyvertár 150 l. hosszú 's 33 széles. 1826-ban rendeztetett el mély történettudománnyal 's dologismerettel Sir S. Meyrick által. A' benne felállított korszerű öltözetek 's fegyverekbe öltöztetett lovagok igen érdekes mutat-

ványt képeznek. Ott áll néhány század a' vizsgáló szem elébe állitva, 's Drurylane színészei kedvök szerint tanulhatják itt a' costume nehéz tudományát. Ott áll I-ső Edvárd (1272.), VI-ik Henrik (1450), IV-ik Edvárd (1465); lovagok III-ik Richard 's VII-ik Henrik idejéből, VIII-ik Henrik (1520.), Suffolk hg., Lincoln gróf ugyanezen korból, VI-ik Edvárd (1552); Hastings gróf Mary királyné idejéből (1555); Leicester és Essex grófok Erzsébet kegyenczei, I-ső Jakab (1605.), I-ső Károly (1640.), és II-ik Jakab (1685.); — 's még több lovagvitéz a' XVII-ik századból, mindenik kora ruhájában 's fegyverében. Legbecsesb VIII-ik Henrik és I-ső Károly érczruhája drága arabesk munkával. A' falak hosszában szinte régi fegyverek vannak izletesen, trophaeum-alakban felállitva; felöltöztetett lovagok, tisztek, közlegények különböző korokból; egy pompás olasz fegyverzet 1620-ból; a' jobbra eső cabinetben chinai katonaruhák, Chuzán elfoglalása idejéből, 's Tip-poo-sayb szultán sisakja, kardja 's fegyverei.

A' nagy lovagtárból lépcső vezet föl Erzsébet királyné fegyvertárába; a' White Tower egyik toronyába, hol a' keresztültört fal 14 l. vastagságú. — Ezen komor ószerü terem a' szerencsétlen nemes Sir Walter Raleigh fogsága volt; 's a' falban látható kicsiny alvó szobája, mellyen még három szerencsétlen rabnak emlékirata olvasható, kik Wyatt lázadásának részesei voltak, u. m.

„He that indureth to the end, shall be saved. M. 10. R. Rudson. Kent. Ano 1553.“

„Be faitful unto the deth and I wil give the a crowne of life. T. Fane 1554.

T Culpeper of Darford.“

Wyat lefejeztetett; e' három fogoly kegyelmet nyert. A' rossz orthographia csak neveli az emlékek érdekét, mutatván a' korra, mellyben irattak.

A' terem végén van Erzsébet királyné gazdagon öltöztetett alakja, lóháton apród által vezetettve, mikint a' spanyolokon nyert győzelem után halát adni ment sz. Pál templomába. A' teremben elrakott régi fegyverek közt áll azon töke, mellyen Lord Balmerino, Kilmarnok és Lovat lefejeztettek a' Towerdomban 1746-ban; 's a' fejező bárd, melly alatt Essex gróf feje, az Erzsébetnek olly kedves szép fő, legördült, a' különféle vérfagyaláló kinzó szerek, újszorító, vas nyakravaló, az úgy nevezett Scawenger-leánya, melly a' fejet, kezeket 's lábakat kis helyre szorítja kínosan össze 's a' t. A' bejárásnál szép művü régi álgjuk állanak.

Kilépvén az érdekes teremekből, megtelve a' véres középkor rémképeivel, mellyeknek III-ik Richard', VIII-ik Henrik, Raleigh fogsága, 's a' bárdok, tökéek és kínszerek láttára mulhatlanul a' lélekre kell tódulniok, szomjasan hallgatám a' toweri kegyetlen évrajzokat, 's borzadva látám a' falakat, mellyeken annyi véráldozat végsóhajtása, annyi halványkisértet gyászalakja ül. — Megállván a' körülpített Tower-udvaron, az elégett szertár romai mellett balra van „szent Péter ad vincula“ kápolna I-ső Eduárd idejéből, hol az üldözö 's üldözött ösz-

szevegyült hamvai nyugosznak, a' zsarnokság, vakbuzgalom és nagyravágyás áldozati; 's felettök a' XIX-ik század békes napja ragyog, mintha ezen szörnyek meg sem történtek volna. Ott pihennek részint meleg sajnálat, részint örök utálat tárgyai, azon szerencsétlenek, kiknek feje a' Tower halmán legördült: Devereux a' királyné-kegyencz, Boleyn Anna 's Howard Katalin, királynők magok; a' szerencsétlen Grey Johanna férjével; a' cselszövő Northumberland, 's egyebek, kiket a' regényíró tolla nem tett még olly hiresekké, mint ezeket; csaknem mindnyájan szomorú, lélekrázó, intő példák az évrájkok fekete lapjain, milly közel áll egymáshoz magasság és fény, bukás és sötétség. — Ott a' Council-Chamber, most a' vártiszt laka, hol a' puskapor-összeesküvés felfedeztetett, a' 2 emeletű Beauchamp v. Cobham-Tower, még János király korából, hol Dudley warwicki 's Hovard arundeli gróf, Bailly Károly Stuart Mária ügyvivője, a' Pooleok, Clarence hgnek (IV-ik Edvárd testvérének) unokái, Abel tanár arragoni Katalin káplánja, Cobham Tamás, Dudley Robert leicesteri gróf, Erzsébet kegyencze, 's talán (de ez nem egészen bizonyos) Boleyn Anna is zárva valának; 's hol a' falak a' magány és kétségbeesés kegyes vagy keserü jeligéivel vannak befirkálva; amott a' Cobham v. Beauchamp-toronytól éjszakra Devereux-torony, hol Devereux Robert Essexi gróf átkozta meg az udvari fényt, 's nagyravágyás kelepczeit; — keletre a' Bricktower, hol a' szerencsétlen Lady Jane Grey ült fogva, 's a' Bowyer-

tower, hol Clarence hg. malvási hordóba fojtattott; a' keletéjszaki szögleten a' Márton-torony, hol előbb a' regaliák tartattak. — 'S ennyi sötét emlékezetü szomszédok közt, középett, kisértetes-fehéren meredez a' White-Tower tömör négyszegü, 92 l. magas épülete 116 l. hosszóságban, 96 l. szélességben, három emelettel, ebben vannak a' fegyvertárak, 's a' nagy fegyvertár felett sz. János kápolnája, egykor régi királyok áhitatossága helye, most nemzeti oklevelek (records) rakhelye. A' felső emeletben, hol most szinte recordok tartatnak, van a' terem, mellyben Gloster hg. (III-ik Richard) Hastings lordot elfogá, 's az udvarra vezetettvén, azonnal lefejezteté; mindezen helyek tizszeres érdeket nyernek azon ember előtt, ki Shakspeare történeti drámáit olvasá, 's azokból a' közép századok véres, iszonyú szellemét hü és nagyszerü képekben tanulá ismerni.

A' fehér toronytól délre van a' hely, hol az 1788-ki tűz óta az ordonnance-office' tiszti épülete áll, hajdan pedig a' királyi palota állott, William Rufustól II-ik Károlyig gyakran tanúja a' királyi jó kedvnek 's viszhangozó örömjongásnak, mig a' szomszéd tornyokban sohajtozó foglyok átkozák az önkényt, 's eget földet, melly azt megszenvedi; 's a' tornyok alatti rekeszekben, mellyek a' Towert környező viz miatt számtalan patkánynyal voltak tele, mik a' nyomorult áldozatot vakmerő éhségökben megtámadák 's a' szó betüértelmében özszerágták. — A' képzelet rémulve fordul el illy

adatoktól, és pedig a' Tower évrাজzai telvék illy képekkel, hogy elsáppad belé az emberi természet, 's kínos vonaglást szenved.

E' komor falakon, a' mint itt állanak London kellő közepén, az ipardús Themse hullámi felett, csoda ellentétben a' századdal, melly alattok gözerövel repül, 's minden utcán hirlapokat nyom, a' királyok és papok és ministerek büneit korholva, a' nép utolsó atomusának jogait is hatalom 's erőszak ellen sikeresen védve: véres betükkal van megírva Anglia története; — ezen sötét épületek legjobb kronikái Albion multjának. — Királyi palota, vár és statusfogság levén egyszersmind, 's egyenes összeköttetésben Anglia óriásával, a' hatalmas Londonnal, évrাজzai összeforrottak az egész országéival. — A' helyen, hol már római erősség is állott, mint ezt az 1777-ben fölfedezett régiségek bizonyítják, Vilmos a' norman hódoltató emelé a' régi várat, melly koronkint növekedett, szépült 's erősített. Fitz Stephen, a' Tower első leírója, azt regéli róla, hogy az építéshez szükséges anyag (malter) marhavérrel vegyítettett, mintegy bevezetésül azon rémes és melancholicus szerephez, mellyet az angol történetekben játszani fogott. — A' jeles Hallam (Constitutional History of England vol. 1. Ch. 3.) szépen írja a' Towerről: „Azoknak, kik ismerik honuk évrাজzait, ezen sötét és rémes torony elég emlékeztést nyújt, gyűlölség és borzadálygerjesztőt, ha nem épen annyit 's olly újat is, mint a' Bastille. De olly meglepő ellentétben állván, mint valóban

áll, az új világ fris és virágzó építményeivel, a polgári 's vallás-szabadság bizonyítványi- 's jutalmaival, fogoly-zsarnokhoz hasonlít, ki azért tartott életben, hogy a' diadalmas nép triumphusait szépitse; 's tanitnia kellene bennünket, hogy hálásan ismerjük el, mi magasan emelkedtünk erényben 's boldogságban elődeink felett!“

A' külső udvarban (Outer Ward) van a' Middle-Tower, a' Byward-Tower, mellyek III-ik Henrik idejében erősítették meg; a' Bell-Tower, hol Fisher rochesteri püspök, ki VIII-ik Henrik vallásos suprematiáját elismerni nem akará, ruhátlanul 's éhezve foglyul tartatott, 's talán (de ez nem bizonyos) e' toronyban ülte toweri fogságát Erzsébet királyné is ifju élete szigorú hajnalán. De mindenek felett érdekes itt az úgy nevezett áruló-kapu (Traitors-gate), mellyen át a' statusfoglyok, hogy annál titkosabban történjék, a' Towerbe 's abból kihozattak, a' Tower környező árok vize itt összeköttetésben lévén a' Themssével, köbolthajtás alatt, mellyet kettős rostélyos kapu zár. E' helyen elevenen kell emlékezni Hugo' Tudor Máriájára, 's csak ki a' Traitors-gatet látta, fogja tisztán érteni ezen nagyszerű dráma utolsó felvonását. Hosszasan benéztem a' sötét, titokteljes bolthajtás alá, hol a' Themse hajjai összejátszottak a' Tower belső vizeivel, 's felszított képzetem Fabiani halvány, dúlt arczát látta a' homályban, 's a' félrom tornyok' ablakiban a' szenvedélyes királyné kendőjének lobogását. — Szemközt az áruló-kapuvál méltó társul ennek vadregé-

nyes emlékezeteihez, emelkedik a' „véres torony“ (bloody-tower), hol Gloster hg. (III-ik Richard) fiatal ártatlan unoka-öcscseit megfojtatá. Mellette áll a' Wakefield-torony, a' fehér tornyon kívül a' Tower' legrégebbe része, hol most, mint a' fehér torony részeiben is, országos recordok kincse őriztetik, gazdag forrása a' történetírásnak, törvényeknek, alkotmányos jogoknak, 's megbecsülhetlen értékű gyűjtemény a' geneologia 's archeologia barátinak.

Még egynehány pillantást a' Tower századaira. Foglalo Vilmos építé a' fehér tornyot, de még akkor igen pusztá és magányos alakja volt. A' következő király Veres Vilmos alatt az ég haragja igen megkoppasztá, mint régi krónikák írják, e' király sokat költött megújítására, 's a' Themse felé eső erősséget építetté. A' pénzt e' célra erőszakosan csikará ki a' nép erszényéből, miben Ralph Flambard durhami püspök 's a' király kegyencze volt főszköz; I-ső Henrik tehát, hogy a' polgárok kedvét keresse, kik Ralphot keserűn gyűlölék, magát ezen püspököt záratá először is a' Towerbe. De még ekkor nem volt a' toweri fogság olly rémséges; a' ravasz fogoly bort hozatott a' börtönbe, 's a' boros hordóban kötelet, leitatá őreit a' borral, leereszkedett a' kötélén és elillant Normandiába. Nevelé 's erősíté a' Towerbe Becket Tamás II-ik Henrik hires cancellárja is, — I-ső Richard királynak a' szent földön mulatása alatt pedig Longchamp elyi püspök, ki e' várat János és párthivei ellen oltalmazá, köbástyákkal kerítetté 's mély árokkal, mellybe a'

Themse habjait árasztá. Longchamp kiveltetvén a' vár birtokából, asszonyi ruhában szökött meg Franciaországba. A' János kir. és bárók közti harczban a' Tower kemény ostromot állott ki ez utóbbiak részéről, 's a' magna chartának János királytól kicsikart aláíratása után a' canterburyi érsek kezébe adatott, mint királyi zálog annak biztosságára, hogy János a' magna chartát meg fogja tartani. Azonban a' polgárháború a' szószegő király ellen újlag kiütvén, a' királyi párt ellen segítségül hívott Lajos francia hg. foglalá el a' Towert, 's csak János halála után, midőn annak fiatal örököse III-ik Henrik jutott thrónra, került ismét vissza angol kezekbe. — III-ik Henrik föllakhelyeül választá a' Towert, megerősité és csinosítá azt, mit a' londoni polgárok rossz szemmel néztek, 's gyakrabban menekült ide későbbi szorult helyzeteiben, mignem az eveshami csata megedzé hatalmát. — A' tizenharmadik század óta mindig rémesb jellemet ölte magára a' statusfogságul használtatni kezdett Tower, 's alig volt év sok századon át, mellyben valamelly nevezetes és történeti személyt ne rejtett volna sziklakeblében. III-ik Henrik idejében az előbbi fejedelmek hü tanácsosa Huberth de Burgh, kenti gróf szenvedett benne kegyetlen fogságot; 's Griffin, a' szerencsétlen walesi hg., ki kezesül adatott a' király kezeibe, 's meg akarván szökni, nyakát töré. — I-ső Edvárd ismét nevelé 's erősité a' várat, és szélesité árkait, és kizárólag statusfogságnak használá azt, mellyet a' kor zavaros és harczos szelleme folyvást tömve tartott.

1282-ben 600 zsidó záratott a' Towerbe azon vád miatt, hogy a' folyó pénzt meghamisíták; 1296-ban a' dunbari ütközet után Baliol scót király 's a' scót nemesség legszebb virága hervadt falai közt; 1305-ben pedig a' híres scót hős, lelkesült balladák tárgya, a' vitéz Wallace Vilmos, ki, úgy nevezett kihallgatás 's elítélés után, ló farkára köttetve, és a' Cheapsiden végig hurczoltatva lehelte ki nemes életét, örök bélyeget hagyva Edvárd országlásán. — II-ik Edvárd nem szereté a' Towert, csak bátorságot keresni vonult falai közé, 's hadai idején ide rejté nejét 's gyermekeit. Ezen szerencsétlen király letétele 's meggyilkoltatása után fia III-ik Edvárd lovagi és vitéz fejedelem jutván thrónra, idejében scót és franczia hadi foglyokkal volt tele a' Tower, 's ezek közt Dávid scót és János franczia király. — A' következő II-ik Richárd és a' bitorló IV-ik Henrik ideje polgári háborúk véres láncza levén, a' Tower megszűnt királyi lak és idegen fejedelmek fogsága lenni, hanem pártosokkal volt folyton telve, 's végre magának II-ik Richardnak börtöne lön. Wat Tyler lázadása alatt a' szilaj pártosok elfoglalák a' Towert, betörték a' királyi teremekbe, gyalázattal illeték a' királyt 's annak anyját; megragadák Sulbury Simont a' canterburyi érseket 's kegyetlenül lekonczolák a' Tower-halmon. Borzasztó kivégeztetése, részleteiben sokat hasonlít Hunyady Lászlóéhoz, csakhogy e' főpapak még keményebb nyakszirte lehetvén, feje 8 csapásra esett le. — IV-ik Henrik idejében egy század alatt

a' harmadik scót király Jakab, ült fogva a' Tower sötét üregében; V-ik Henrik az agincourti hős pedig ismét francia hadi foglyokkal tölté meg azt. 1450-től egész VII-ik Henrik idejeig, ki a' fehér és veres rózsát egyesíté, a' legiszonyúbb jelenetek helye volt a' Tower, mellyeket Shakespeare szelleme halhatatlan szavakban adott át az utókornak; ez időkorra esik a' szerencsétlen VI-ik Henrik, Clarence hg., 's IV-ik Edvárd fiainak kegyetlen meggyilkoltatása, ez utóbbié a' Bloody-towerben, Sir John Tyrrel által, Gloster hg. parancsára; úgy szinte Hastings lord rögtön lefejeztetése, 's a' gyilkoltak felett Gloster (III-ik Richard) démoni alakja vad vi-gyorgással vonaglik. — Ezen korra esik Jane Shore fogsága is, ki előbb a' kicsapongó bünös Edvárd kedvese, később toweri halvány lakos, nyomorú inségben végezte fényes pályáját. A' York és Lancaster házak közti hosszas belháborúk megszünvén, a' Tower azért nem szünt meg irtózat tanyája lenni. VII-ik Henrik ugyan benne ünnepelvén egybeke-lését Erzsébet hgnével, ismét királyi lakká emelé, de a' csak alig megszünt pártvihar utózugása fel-fel-robogott még; — VII-ik Henrik alatt Warwik gróf, a' szerencsétlen Clarence fia, és Stanley Vilmos estek a' kegyetlen politica áldozatiul, és a' gyilkos Tyrrel feje vérpadról gördült le ugyanazon Towerben, hol Clarence ártatlan fiait kivégezni nem iszo-nyodott. — 1520. után a' Tower legborzasztóbb időszakainak egyike nyilik meg. Soha sem látott több 's nemesebb áldozatokat falai közt, mint a' zsarnok

VIII-ik Henrik alatt; soha a' bakónak több dolga nem volt Angliában, soha ártatlanabb 's nemesebb vér nem csorgott a' gyászpadról. Ezek közt van Lord Edward Bohun, buckinghami herczeg, ki néhány merészebb nyilatkozás miatt felségsértéssel vádoltatván, lenyaztatott, — a' csaknem szent tisztaságú Mórus Tamás, Anglia cancellárja, ki a' halált mint barátot, nyílt karral fogadá (1535), 's társa Fisher püspök; — Cromvell Tamás essexi gróf, előbb udvari kegyencz; a' plantagenet-vér utolsó tiszta sarjadéka, a' 70 éves 's tisztos Salisbury grófné (1541), 's mindezek rájuk fogott, soha be nem bizonyított felségsértéssel vádoltatva, törvényes formák mellözésével, önkényesen, védetlenül. Az utóbbi nem akarván ősz fejét a' vértökére tenni, 's ártatlanságát bizonyítván, a' bakó által, a' vérpad körül futva, vágatott agyon. Befejezék az említett 's egyéb nem említett áldozatok sorát a' szerencsétlen két királyné: Boleyn Anna és Howárd Katalin, VIII-ik Henrik 6 feleségei közöl, kiket a' baromi zsarnok meguntván, ágytöréssel vádoltatott, 's önkarjaiból a' vérpadra taszított; azonnal haláluk után új nőt emelvén maga mellé. Az utálatos zsarnok VIII-ik Henrik halála után VI-ik Edvárd annak kiskorú fia mellé Sommerset hg. neveztetett protcetornak, de magas helyzetének áldozata lön; kétszer ült a' Towerben 's második fogsága vérpaddal végződött. Dudley warwicki gróf, később northumberlandi hg., ki halálának oka volt, maga is megbukott a' nagyravágyás sikamlós pályáján. 's hasonló véres halállal mult ki.

Ezen cselszövő, szívetlen udvari ember nagyravágyása igen sok áldozatot taszított sírba; de mindnyájok közt legmelegebb részvét tárgya a' szép szerencsétlen Grey Johanna, ki Edvárd halála után királynéul kiáltatván ki, Mária thronra lépte után férjével együtt a' Tower gyepén végeztetett ki. — Mária királyné lépvén a' thronra, a' Tower régi lakosai kimenekültek ugyan, de helyökbe azonnal mások tétettek; Gardinet püspök, Day, Tonstal kiszabadultak, de a' protestansügy követői üldözés tárgyai lettek a' hatalomra kapott római párt előtt; most nem felségsértési vádak valának már napi rendszeren, hanem az előitéletek legszörnyebbike, a' vakbuzgóság, a' türelmetlen vakhit konzolá az ellenvéleményüeket 's tevé mozgásba a' Tower kinszereit. — Wyat' lázadása egész sor kegyvesztésnek lett forrása. Innét vevék okaikat az uralkodásra jutott római párt emberei Poole bibornok 's Gardinet püspök, a' szerencsétlen Grey Johanna 's férje kivégeztetésére; ez ürügy miatt záratott Erzsébet, a' jövendőbeli királyné is betegen és rögtön a' Towerbe, hol a' szenvedések iskolájában történeti hirü lelki erejét, szilárdságát 's férfias királyi tulajdonait annyira kifejté, hogy 1558-ban a' börtönből thronra emeltetvén, magának egy világ bámulását vívta ki. A' sok tekintetben nagy királyné azonban nem maradt menten kora büneitől 's némi asszonyi gyengeségektől; lelke soha sem vetközte le azon keserü benyomásokat, mellyeket örömtelen, sziguru fiatalpora abba mélyen beégetett. Önkényes ural-

kodása alatt igen népes volt a' toweri szomorú tanya. A' Mary királyné idejében protenstansok ellen használt kinzó szerek most a' catholicusok tagjait vérezék; számos püspök záratott be, kik vonakodtak a' királyné vallási felsőbbségét elismerni. A' szerencsétlen Grey-család másik leánya Katalin, a' lenyakazott Johanna testvére, kire a' királyné, mint minden rokonára, irigy és féltékeny szemekkel tekintett, azon ürügy alatt, hogy a' királyné egyezése nélkül ment férjhez, férjével Herford gróffal együtt bezáratott, 's betegen halt el; férje pedig, ki haldokló nejéhez nem is bocsáttatott, 9 évig maradt fogoly. — Ki nem ismeri Dudley leicesteri gróf és Devereux Robert essexi gróf regényes halálát, melly utóbbi Erzsébet életének végnapjait elsötétíté?! I-ső Jakab idejében (1605) Cobham lord és sok egyebek azzal vádoltatván, hogy Stuárt Arabella részére összeesküdtek a' király ellen, a' Tower lakosi lönek. Maga Arabella is férjével Seymourral bezáratott, 's örültségben végezte életét. Legnevezetesb fogoly azonban e' korból a' művelt és lelkes Sir Valter Raleigh, ki már Erzsébet idejében fogva ült, de akkor a' királyné hiúságának hizelkedvén, kiszabadult; 12 évig szenvedett, akkor szabadon bocsáttatván, Guanába küldetett, mint egy hajószállítvány vezére; de újra kegyet vesztvén, 1618-ban lefejeztetett. Raleighen kívül a' szegény gyáva Jakab idejében még sok egyéb tudósra is került a' sor, Dr Dee, Thomas Allen, Dr. Harriot, Dr. Warner 's a' t. 's a' tudományok lelkes pár-

tolója Northumberland gróf ugyanott ültek, hol a' puskapor-összeesküvésbe keveredett jézsuiták, Garnet, Oldcorn és Garrard. 1614-ben a' parliament számos tagjai zárattak be, kik a' királyi akaratnak erősen ellenszegültek.

Látszik ezekből, hogy az angol história legsötétebb vonásai a' Towerben központosulnak. De megsokalta a' nemzet az önkény dulongásait, 's haragjának királyát áldozta fel. A' Tower ezen nagy political szélvész alatt, változtatva, majd a' királyi, majd a' parlamenti párt embereinek börtöne lett. Wentworh Henrik straffordi gróf; Felton, Buckingham hg. gyilkosa 's a' hires Laud érsek e' korban végeztettek ki falai közt. — II-ik Károly idejében még egyszer felderült egy napra a' Tower fényszaka; e' király 1661-ben meglátogató a' vérbe fűrésztött királyi palotát. — De a' királyi párt most vissza akarván pótolni a' nemzet emberein az előbbi szenvedéseket, ismét megújultak a' régi jelenetek. Sir John Elliot, a' néppárt vezére, fogságban végzé életét, 's az egynapi fény helyét ismét hosszabb ború foglalá el, mellyből azonban menykő pattant el, melly Károly királyi székét üté agyon. — Az önkény kora végkép letűnt, 's a' Tower jelenleg ott áll, mint rémes emlék a' multból, mint megkövesült történetírása a' középszázadoknak, intve a' nemzetet, hogy gondosan őrizze jogait, intve a' kormányt, hogy ne üzzön játékot a' népjogokkal, — 's regényes sötét álmadozásba merítve a' látogató képzeletét.

VIII.

BOWRING. CLUBBOK. ANGOL NÖK. ETON. WINDSOR.

Bowring János, a' magyar népdalok angolra fordítója 's Bolton városa részéről parlamenti tag, kihez ajánlva valánk, megérkezett Londonba, 's szívesen látott szeretetreméltó családja körében. Azon ezüst edényből itta theáját, melyet nejének némelly lelkes angol hölgyek, férje erényeinek méltánylatául, ajándékoztak. — Im' Anglia szép hölgyei e' részben is jó példát adnak honom asszonyainak. — Szokás az angolt hidegnek 's hozzáférhetlennek rágalmazni; mert minden csavargót nem ölel azonnal nyilt kebelére, 's nem hagyja magát meglopatni 's leányát megcsalatni, mint tulságos vendégszeretetében sok jámbor magyar földesur. — De ha angol házhoz ajánlva vagy, 's még hozzá tapasztalják is, hogy viseleted művelt 's becsületes, kevés idő múlva barát léssz; a' házi ur ideje 's erszénye is szolgálatodra áll; a' ház leánya barátilag nyujtja feléd fehér kezét, 's a' kis fiúk nyájasan ugranak nyakadra. — Így Bowring ur, bár a' legelfoglaltabb emberek egyike, becses idejét azonnal szolgálatunkra áldozá, 's mindenekelőtt meg-

mutatott néhány előkelő clubházat (casinót). — A' clubbok hazája a' Regentstreet kezdete, a' Waterloo-place, hol azt a' Pall-mall keresztül vágja. Látuk a' nemes Atheneum-clubbot, 's a' mindenek közt legfényesb reformer-clubbot, mellyek mellett csinos pesti casinónk egészen elenyészik; mi egyébiránt nem is csoda, mert illy clubbot Anglia annyi milliomosának egyesített ereje emel 's ékesít fel. Sajnos azonban, noha igen megfogható és természetes, hogy ezen angol urak idegeneket csak igen csekély számmal eresztenek be magok közé; így péld. o. az Atheneumba csak 12 vétetik be; 's minthogy Londonban sok ezer idegen van, az ajánlottak közül természetesen csak a' legnevezeteseb emberek fogadtatnak el a' mondott csekély számig. Ezen uraknak aztán leírhatlan kényelmök van a' clubb' fénytermeiben, a' könyvtárban roppant tudománykincset találnak, 's az olvasó-szobákban minden új hirlapot, folyó- és röpiratot; saját konyhával, pinczével szakácsokkal és számos szolgálkkal rendelkeznek; ha idejük engedi, folyvást ott lehetnek, ott írhatnak leveleket, 's ha tetszik, egész könyveket. Az épületekhez többnyire mosolygó kert van csatolva, 's fényes pitvar és folyosó, hol rossz időben is sétálhatni. 'S ennyi kényelmet, minek megszerzésére otthon sok ezer kellene, itt 10 gvinee évi fizetésért lelni fel. A' belépő tag azonban első ízben 30 aranyat fizet; 's a' tagok száma határozott mennyiségű levén, a' belépni kívánónak, (nem úgy, mint Pesten, hol vadásszuk a' tagokat) gyak-

ran évekig kell várni, míg a' sor reá kerül. Van azonban száz meg száz apróbb clubb, hol aránylag csekélyebb fénynyel az egyesülési szellem szinte igen sokjában 's olcsó kényelemben részelteti a' tagokat, 's okozza, hogy ki magára szoritva, 150—200 fontjával igen szegénylegényesen élne Londonban, a' clubbok jótéteménye által, ugyanannyi jövedelem mellett, testi és szellemi gazdagságban él, mintha 1000 fontja lenne évenként. — Ezen egyesülési szellem kicsinyre nagyra kiterjedve, Anglia nagyságának legfőbb tényezője; átkot tehát a' nemzeti kifejlés azon szolgálkú ellenségeire, kik e' nemes és üdvös szellemet, ha egyenes uton erőszakosan megtámadni nem merik is, de élettelen sírszagú teoriáknak csontváz-karjaival fojtogatják. — Az angol, kihez ajánlva vagy, 's ki e' felett talán arczodat 's társalgásodat türheti, kézről kézre ad; így Bowring ur azonnal ajánló levelekkel látott el a' tisztes ösz Crawford úrhoz, kormányi börtönbiztoshoz 's az új londoni egyetem oktatóihoz, 's mindenütt megelőző szivességgel fogadtatánk.

Igy Miss Pardoe szeretetreméltó barátnéja L—f asszony által is, ki a' barátnéjához ajánlott idegeneket azon felejtethlen szivességgel fogadá, melly az angolnak házi körében sajátja. — Isten aranynapot derített a' ködös városra; 's az angol időjárás, melly több napig, naponkint 3—4 szer megújuló esővel üldözött, kiburkózék zordon lepléből. A' nagy nyugoti vasutra menénk, melly London éjszak-nyugoti részén Paddingtonból indul. Az első állomá-

son Ealingnél leszállván, — 's az oda érkezésre alig kelle 10 percz — az ide csak kis sétálásnyira eső Acton-Prioryba menénk, hol Miss-Pardoet, a' kedves és művelt utazásirónét, a' „City of the Sultan“ 's „Hungarian Castle“ szerzőjét, hazánk őszinte méltánylóját, keble egyik kedvencz barát-néjánál lakni tudtuk. Ő távol vala látogatni, de mi nem bántuk meg utunkat, mert a' repkény- 's rózsas-övezte sötét goth Priory falai közt, hol mint hallám egykor Pope is lakott, újabban pedig Bulwer, a' regényíró — az angol szépnem egy igen nemes virágát találtuk. — L. asszony, a' mélykék szemü scótnő, csak angolul értett (mi a' britt büszkeség önálló, semmi és senki másra nem szoruló hazájában a' rendes eset, csak ritkább kivételekkel), mi pedig e' nyelven ugyan-csak ügyetlen társalkodók valánk, de a' kellemes nő annyira ügyekezett magát lassu beszéd 's kifejezés által teljesen megértetni, 's e' gyöngéd kímélő igyekezet neki annyira sikerült is, minket pedig a' beszédben segíteni 's vezetni, hogy társalgásunk élénkebb lett, mint eleinte reménylhetém. Elválóra azon mondhatlan szelid kellemmel 's nyájassággal nyujtá kicsiny kezét, mellyet tettetésre nevelt asszonyaink közül alig ismer egynémellyik, 's mellyet vadonczaink szemtelensége azonnal félre-magyarázna. Nagy kedvem lett volna ezen nemes és bájos asszonynak felém nyujtott kis kezét szívemből megcsókolni, ha az angol hölgyek a' kézcsókot igen nevetségesnek nem találnák. De itt igen roszt nevelést árulna el, ki kézcsókolással akarna udva-

rias lenni, 's én egy angol hölgytől elmésen hallám elbeszéltetni saját zavarodásait, midőn egy udvarias lenni akaró külföldi ifjú kezének ment 's azt meg akarta enni. Az angol uri nők kedves háziságuk, mosolygó nyájasságuk 's eszményi szépségök által, melly utóbbinak hiánya az sem, hogy hamar hervad, a' természetnek valódi ékei 's földi angyalok. — A' hollandi nők színét még szebbnek, bőrét még fehérebbnek találtam ugyan, 's ezek csaknem mind testesek 's embonpointra hajlandók levén, testi vágyakat erősben ingerelnek; de az angol uri hölgyek ábrándos, karcsu, nemes szépsége, szemeik- 's arcaiknak érzeménydús kifejezése, a' mély ég, melly ezen sötétkék szemekben lakik, gazdag, gondatlanul lengő fürtök, 's hosszú selyempilláktól körülárnyékolva, egyetlenegy a' világon. — 'S ezen háziság, melly a' szépeket megszenteli!! A' londoni utczákon minduntalan látni szép anyákat, kisdedeikkel öleikben, gyakran inastól kísértetve, 's így felsőbb osztálybelieket; az angol metszéseken a' női ideál mindenkor kis gyermekei társaságában van előállítva, 's ez az életnek hű képe. Az anyák mindenütt szerelemmel őrzik csinosan öltöztetett egészséges gyermekeiket, 's szép fiatal anya egészséges gyermekkel jobb 's balkezén, vagy ölére borulva — legszebb földi kép, mellyben isten 's ember egyformán gyönyörködik. És jertek ti, ledér imádói a' kaczer és buja francziánéknak, 's gúnyoljátok a' nemes angolnöt, hogy két balkeze van.

Actonból visszasétálván, az 1½ angol mérfd-
 Uti Tárca. V-dik Füzet. 8

nyire fekvő vasut-állomáshoz Ealingbe, félóra alatt Sloughban valánk, hol Herschell háza áll, 's melly legközelebb állomás Windsorhoz. Windsor 's a' collegiumáról híres Eton a' Themse hidja által vannak összekötve. Az etoni híres iskola, mellynek sötét falai 's játszó növendékekkel eleven, zöld parkja mellett elmenénk, 1440-ben alapított VI-dik Henrik által. Kápolnája szép góth mű, millyenekkel teli van Anglia. Keblében növekedett Anglia számos nagy embere.

Windsor városa, az angol Versailles, Londontúl mintegy 22 angol mfre fekszik, igen kies helyen, zöldelő rétek bársonyán, halk emelkedésű erdős hal-
moktól ölelve, mellyek a' város körül szép festői karimát képeznek, a' Themse partján, melly itt igen szerény patak; 's e' szép fekvéseért foglaló Vilmos ideje óta kedvencz lakhelye volt Anglia fejedelmeinek, főképp pedig újabb korban III-ik Györgynek. — Lakosi száma mintegy 7000, nagy parochiája, mellybe 1800 ember fér, noha csak 1824-ben épült, tiszta góth mű. Angliában alig-alig építenek más izlésben templomot és uri lakhelyet. — Windsor koronája a' roppant királyi vár, melly nagysága, erőssége, régisége által a' britt alkotmány jelképe, 's tanuja a' régi lovagkor ünnepélyeinek 's fényének, tanuja a' Richardok, Henrikek, Edvárdok zsarnokságának; 's ma is, mint 7 század előtt, — királyok lakhelye. Dombtetőn fekszik, mellyet egyfelől a' város, másfelől parkok ölelnek 's több mfdnyi kilátáson uralkodik. Foglaló Vilmos kezdte

építeni. I-ső Henrik nagyitá, 's kápolnával ékíté 1122-ben. 1170-ben II-ik Henrik alatt parlament tartatott benne; Johannes sine terra ide futott a' lázadt ország elöl; első 's II-ik Edvárd rendesen itt laktak; III-ik Edvárd itt született, IV-ik Edvárd újra építé a' várkápolnát, hol ő 's szerencsétlen vágytársa VI-ik Henrik nyugszanak. Első Károly itt lakott országlása kezdetén; itt volt fogoly később. — Minden kö történeti emlékezésekkel van lelkesítve e' régi gyönyörű királyi lakban, 's ezt méltánylá Angolhon nemzeti érzelmű parlamentje, midön IV-ik György 's IV-ik Vilmos idejében 900 ezer fontot (9 millió ezüst ftot) szavazott a' vár kijavítására. —

A' várnak két udvara van, mellyet a' kerek-torony választ el egymástól. Az alsó 's kisebb udvarban van a' híres szent György-kápolna, mellyet III-ik Edvárd a' térdkötő-rend felállítása után épített, és szent Györgynek, ezen rend védszentjének, szentele. Az épület góth pompája túlhaladja Anglia cathedráljainak legnagyobb részét. A' kápolna körül, ezen alsó udvarban laknak a' windsori Rend lovagjai 's a' szent György-káptalan papjai. Sz. György kápolnájától keletre van Wolsey bibornok kápolnája, melly alatt temetkező hely van a' királyi család számára, hol többek közt III-ik 's IV-ik György 's IV-ik Vilmos királyok nyugsznak.

A' kerek-torony, melly a' két (alsó és felső) udvart egymástól elválasztja, felséges kilátással kínál. Midön a' királyi család itt van, zászló leng te-

tején: most a' kis királyné Scotiában utazván, annál inkább megnézhetők a' várat. A' kerek torony mesterséggel, emberi kézzel rakott domb tetején áll; börtönében ültek János franczia király (III-ik Edvárd alatt) 's Dávid scót király. — Ezen torony tetejéről az ószerü falnyilásokon széles kilátás van Londonra, 's a' middlesexi, essexi, surreyi, kenti, sussexi, oxfordi, bedfordi, hertsi, buksi, berksi, wiltsi és hantsi grófságokra (shire). —

A' felső udvar, a' valódi királyi vár (starrbuilding), mellyben a' közönségnek naponkint nyitvák a' statusteremek reggeli 9-től déleesti 6-ig; ugymint a' királyné audientia-szobája, az ebédlő, bálterem, az örterem, thrónterem, waterlooi galleria, király-terem, tanács-terem, király 's királyné' cabinetje, Van Dyk-terem, 's a' nagy lépcső és előterem. Ezen teremek fénye és szépsége leirhatlan. — A' Van Dyk-terem képei mind ezen művésztől valók 's mindnyájan arczképek: I-ső Károly több izben, neje Henriette 's családja, több gen lovagias hercegek, 's igen szép herczegnék, végre maga Van Dyk és Snelling. A' királyné teremében (Salon) Zuccarellitől vannak gyönyörü képek a' szent történetekből, 's arczképek Van Dyk és Van Somertől; a' királyné cabinetjében, melly halványkék selyemmel van bevonva, az asztalok és tükör-rámák tömörezüst, a' királyné pompás ágya 13,000 font sterling becsü, benne szebbnél szebb mester-művek gazdagsága van, melly mellett az ezüst szembe sem tűnik; egy fő Leonardo da Vincitől, tájképek Claude Lorraintól 's Carlo Vanistól, fej Rembrand-

tól; arczképek Holbeintól, Honthorsttól és Rubens-tól, szent képek Van Dyk, del Piombo, Baroccio, Maratti, Guercinótól; 's a' t. a' király kabinetje még gazdagabb remekművekkel, itt Gvidó sz. Katalinja, Carlo Dolce madonnája 's ecce homoja, Julio Romano' sz. családja, Tintorettótól hasonló, Dominichinótól ismét sz. Katalin, Rubenstől Krisztus lábait mosó Mária, 's egyéb igen becses képek Quintin Messystől, Guercino, Parmeggiano, Mireweldt, Breughel, Wouvermann, Teniers, Van der Neer, Steen, 's másoktól. — Mindezeket felülhaladja a' tanácsterem képeinek becse, hol Correggio szent Jánosa, Guido Cleopatrája, Guercino Sybil-lája, Dominichino sz. Ágnese, da Vinci szent Katalinja, Dolce Magdalenája 's Herodes leánya, del Sarto' szent családja mellett Claude, Berghem, és Poussin tájképei, Holbein és Teniers, Rembardt és Kneller arczképei függenek. — A' király salonjában minden kép (10 darab) Rubenstől van; 's ezek közt egy szent család, egy szent Márton, a' nordlingeni ütközet, II-ik Fülöp arczképe, maga Rubens és szép neje Forman Helén. — Az előteremben (vestibulum) Westnek öt mesterműve függ, 's III-ik Edvárd és Philippa királyné szobrai állanak a' szögletekben. Mindezen teremek plafondjai tündéri szépségűek; bársony, selyem, arany és ezüst-ékesítésök méltó Anglia gazdagságához. — A' thrón-terem plafondja talán mindnyáját felülhaladja; ebben a' térdkötő-rend vitézeinek beavatása van Westtől, 's 3 királyi arczkép. — Nem-angolra nézve azon-

ban minden teremek közt legérdekesebb a' nagy waterlooi galleria, melly 45 l. magas, 98 l. hosszú 's 47 széles; 's magában foglalja a' waterlooi harcz hőseinek 's ezen kor' nagy embereinek képeit, összesen 37 arczképet, többnyire Lawrence műveit, egyet Wilkietől, egy párt Sheetől, Simsontól, Beccheytől és Pickergilltől. Itt vannak az úgy nevezett szent alliance emberei, Ferencz császár, Sándor czár, 's a' porosz Fridrik, a' yorki hg. X-ik Károly, Károly főherczeg, IV-ik Vilmos, III-ik György, VII-ik Pius pápa, Canning és Castlereagh, Metternich és Nesselrode, Wellington és Blücher, 's a' t. mind igen jó csöndes egyetértésben. Ha Napoleon szigoru hős árnyéka közbök vetődnek, hihetőleg nagy lenne a' rettenés. — Franklin egyszerűen becsületos, polgári nagy árnyéka pedig mosolyogva nézné végig ezen jelenetet. — A' bálterem 90 l. hosszú, 34 széles, 's 33 magas, éjszaki nagy ablaka goth alaku 's egyező a' vár külsejével; különben a' terem XIV-ik Lajos századának bélyegét viseli, 's az arany gyapju történetét ábrázoló Gobelin szőnyegzettel van boritva. — Az ebédlő-terem (St. Georgeshall) a' t. rendkövetőrend vitézeinek czimereivel van ékesítve, a' rend felállítása ideje óta mai napig. A' keleti oldalon van III-ik Edvárd 's fia, a' fekete hg., mindenik falosztályban két fegyveres lovag képe, az éjszaki oldalon pedig tizenegy utolsó angol király arczképe I-ső Jakabtól IV-ik Györgyig Lawrence, Kneller, Lely, Van Dyk 's egyebektől. — Az örteremben nevezetes Nelson szobra azon Victoria hajó árboczának

törzsére állitva, mellyen Trafalgarnál megöletett, 's Marlborough és Wellington szobrai. Az egész terem fegyverekkel van körülvéve 's diszesítve. A' nagy lépcsőn IV-ik György igen szép márvány-szobra van Chantreytől. Az audiencia-terem gyönyörű plafondja Britanniát ábrázolja hattyuktól húzott diadalmi kocsin, Flóra, Ceres, Pomóna 's egyéb istennők kíséretében; arczképekkel és gobelinféle szent tárgyú szönyegképekkel van ékesítve ezen terem is, mint a' királyné szomszédtereme. — Ezek a' látható teremek; — a' királyné 's Albert hg. lak-szobái a' vár másik szárnyában nem láthatók.

A' vár felső udvara négyszög, 's ennek éjszaki oldalán vannak a' nyílt statusteremek, déli oldalán a' királyné 's udvara lakhelye, keletre a' kerek-torony, 's ennek árnyában II-ik Károly érczsobra 1679-ből. A' négyszög két oldalán nyuló corridor IV-ik György idejéből 520 l. hosszáságu. A' nagy terrace a' vár körül 1870 l. hosszú, 's építése szilárdságára, kiterjedésére, nagyszerűségére nézve, mellyhez gyönyörű kilátás járul a' környező parkokra, Themsére, Londonra, legnemesebb sétahelyei közül való széles e' világnak. — A' Windsor körüli parkok 14 négyszög mérföldet foglalnak el, kökerítéssel övedzvék, hires bennök a' „long walk“ (hosszu séta), melly 3 mfd hosszú gyönyörű allée.

Sötét este volt, midőn Sloughba visszasétáltunk, 's az érkező tüzsárkánnyal félóra alatt Londonban, 's másik félóra alatt szállásunkon valánk. a' jól töl-

tött nap, windsori fény, 's a' kellemes, nyájas mistress vidító emlékével. E' napon nem volt velünk alkalmatlan 's költséges vezető, kire nincs is szüksége senkinek, ki némileg tud angolul, 's kinek józan esze- és zsebében kalauzkönyve van.

IX.

ANGOL BÖRTÖNÖK 'S A' PENTONVILLEI MINTAFOGHÁZ.

Midőn novella-íróinknak olly rémes sötét képeit olvassuk a' hazai börtönökről, mellyeket boldogult Kölcseynk „vadászlakában“ 's Kuthy Lajos „két elítélt-“jében festett, 's olvasás közben hideg borzadás futja át lelkünket: azt vélhetnök talán, hogy mindezek, legalább nagy részben, csak a' felizgatott képzőerő túlságos rajzai, mellyek a' valóságot eltorzítva tüntetik előnkbe. — De ha honi börtöneink' nagyobb részében szétnézünk, ha leszállunk a' sötét szennyes lépcsőkön a' sápadt inség 's penészes rothadás' ezen légtelen és világtalan barlangjaiba, hová tévedt embertársait törvényszerű embertelenséggel löki alá a' durva poroszló: úgy fogjuk találni, hogy a' költők rémképei nem egyebek, mint a' szomorú valóság' hű másolatai. „Tizenegy zugban, mellynek körtére hat négyszeg öl, magassága nyolcz láb 's világa ködszürke; az eledel izetlen pép, az ital harmadnapos víz; a' laktársak két beteg gyermek, kik egy házpadláson gyertyával játszván, gyujtogatók lönek, 's hét rabló, kik dicsőn regélik cartouchei hőstetteiket“ — mindez nem

koholmány, nem tulságos rajz, hanem komor elcsüggesztő valóság. —

Illy helyzetben minden, bár tökéletlen és kisserü előhaladás és javítás, a' legőszintébb örömmel üdvözlendő jelenet, 's példaul Komárom-megye' kis és sok tekintetben tökéletlen dologháza, sok más megyék börtöneihez képest, olly nemes vállalat, mellyet csak magasztalni lehet. 'S minden, a' mit az e' tárgyban kiküldött országos választmány munkálatai nyomán a' magyar országgyűlés tenni fog, volna bár az igen távol az ideáltól, az eszményi jótól, kétség kívül örvendetes előlépés leend, mellyre örömkönyektől ragyogó szemekkel tekint fel az inséges emberiség, 's mellyet áldva emleget a' hálás maradék. —

A' teljesen kifejlett, megérett 's polgárisult külföld' országaiban minden máskép van. Ott nem meglehető's kezdetről, a' rosznál jobbacska állapotról van szó; ott a' legjobbnak, az eszményi jónak megközelítése a' feladás. Ki hazai börtöneinket látá csak, 's rögtön ezek után betekintene a' londoni Millbank-Penitentiary' nagyszerű épületébe, látná az ottani rendet 's tisztaságot, a' rabokat szorgalmasan látogató káplánok- 's polgárokat, nők teljes elkülönzését saját nőnemű felügyelők alatt, egészséges ételt italt, emberi bánást 's a' t.: kétségkívül magas gyönyörérzetet érzene keblében. És mégis e' nagyszerű Millbank-Penitentiary épen nem elégíti ki többé az eszményi jó után törekvő angol kormányt, 's azon ember, ki ideált keres vagy ennek lehető legna-

gyobb megközelítését, ki a' genfi új, a' glasgowi és a' pentonvillei új mintafogházakat látta, igen megelégtetlen távozik el a' Millbankból. —

De van egy börtön a' tökélyre törekvő Londonban, melly mindent egyesít magában, mit mély eszmélet 's hosszas gyakorlati tapasztalás e' tárgyban ajánlatosnak bizonyított, tekintettel arra, hogy az épület lehetőleg legczélszerűbben- 's gazdaságosan legyen építve 's úgy intézve el, hogy a' börtön-felügyelés lehető legkönnyebb legyen, a' tisztek kötelességeiket legsikeresen teljesíthessék 's számok minél inkább kevesbítettessék. Ezen fogház, a' pentonvillei új mintafogház (Model-prison) elkülönzési (philadelphiai) rendszerre. —

Angolországban egészen más ('s talán senki sem kételkedik, hogy sokkal célirányosb) módon jönnek létre a' közintézkedések, mint kelet népénél. — Itt példaul a' szolgabíró született mindentudó, ha egy kis Kelemenen és az agarász-egyesületek' hirdetésein kívül soha semmit nem olvasott is; ő nagy politicus, törvényhozó, kormányzó (administratív) tehetség, rendőr, bíró, útépíttető mérnök, vizszabályozó 's a' t. Itt az országgyűlés, melly csaknem kizárólag juristákból 's mezei gazdákból áll, gyakran törvényeket alkot tárgyakról, mellyeket az országgyűlési tagok, igen természetesen 's a' nélkül, hogy ezért kevesbbé derék emberek volnának — nem érthetnek, 's ismerhetnek. — Angolországban ellenben az illető ministerium, mielőtt törvényjavaslatait előterjesztené, vagy a' célbavett közintézeteket létesitené, meg-

kérdezi az azon szakbeli elismert értelmességek' véleményit, 's ezek közbejárásával, tanácsa 's útmutatása után teszi czélszerű intézkedéseit; noha ott már a' parlament is több oldalú ismeretekkel bír, mert padain a' törvénytudó mellett kereskedő, katoná, tengerész, gyártó, minden nemű tisztviselő, gazda és orvos keverve ül. — De azután nem is látni ám a' zöld britt szigetben 's a' Szajna partjain annyi gyakorlatban kivihetetlen, holt törvényt, annyira hasra esett, megbukott, elszerencsétlenül, elbénult 's a' t. közintézetet, mint a' nagyon sok jó akarattal, de igen-igen kis kiviteli tehetséggel bíró Hunniában. — Mint mondám, az angol Home-district (belügyi ministerség), melly alatt a' börtönügy is áll, dologhoz értő, régi tapasztalással 's mély szakbeli ismeretekkel bíró férfiak, mérnökök 's építőmesterek által adat magának kimerítő értesítéseket, mielőtt kezeit a' munka végrehajtására fölemelné. Ezen dologértő férfiak' véleményadásai 's tudósításai valódi kincstárak, valódi ismeretbányák mindazoknak, kiket a' dolog közelebbről 's mélyebben érdekel, 's kik felületes fogalmakkal 's egy pár jó hangzású flosculussal meg nem elégesznek. —

Figyelembe veendő minden czélszerű börtön-építésnél 1) a' fekvés, 2) az épület' alkatrészeinek olly általános elrendezése 's elintézése, melly a' bátorság és czélszerűség föltételeinek megfelelően; 3) azon apróbb részletek, mellyeket alkalmazni szükség bizonyos meghatározott (hallgatás- vagy is auburni, és magány- vagy is philadelphiai) rendszer' sikeres életbe hozására.

A' mi a' fekvést illeti, szükséges, hogy a' fogház száraz és szabad levegőjü, 's mennyire lehet, elkülönzött, egyéb lakásoktól félre eső helyzetben építtessék. Megkívánja az elsőt a' rabok egészsége, másodikat azok kellő őrzése, megóvása 's nyugalma. Ne nézzenek tehát a' börtönön keresztül annak közvetlen szomszédságában levő háztelkek 's épületek, miáltal a' titkos közlekedés elősegítenék, 's a' raboknak könnyebb volna szökési szándék esetében külső segélyre találni. Lehető legközelebb feküdjék a' törvényszékhez, hogy ez által a' rabok oda vitele könnyíttessék, 's a' börtön és törvényszék közti közlekedés nyílt és szabad legyen. A' börtön továbbá távol essék minden olyan helytől, hol veszélyes kigözölgés van, 's elég magasan építtessék, hogy teljes szárazságról legyen biztosítva. —

A' börtönök általános elrendezésére nézve: egyesítse magában a' börtön a' bátorságot a' hozzájárulhatóság' könnyűségével, külalak egyszerűségével 's építés takarékosságával; lehetővétevé, hogy a' börtöni fegy (fenyíték) kevés tiszt segítségével sikeresen eszközölthessék, 's a' kormányzó ezen rendfentartásra ügyelni 's szigorú ellenőrséget gyakorolni képes legyen. — A' tapasztalás megmutatá, miképen az említett célokat nem lehet egyszerűbb módon elérni, mint azon építési elv' elfogadása által, hogy a' börtönt alkotó különféle részek 's épületek úgy szerkesztessenek, hogy egy közös közép pontból induljanak vagy sugározzanak szét; mi, ha öszhangzásba tétetik az épületek' belső elrendezésével, szabad tekintést en-

gedő kémelelési pontot ad, honnét minden irányban könnyü indulni 's járulni. —

A' részletes elrendezés, mellyet az elfogadott egyik vagy másik rendszer (t. i. a' hallgató, de együtt-dolgoztató auburni, vagy az egészen elkülönző philadelphiai) tesz szükségessé, változik ezen rendszerek sajátságaihoz képest.

Mellyik ezen rendszerek közül a' czélszerűbbik? — erre nézve igen elágaznak a' vélemények. A' derék Mittermaier, európai tekintélyü jogtudós a' heidelbergi egyetemenél, elhatározottan a' philadelphiai rendszer ellen nyilatkozott előttem, mellyet emberiséggel öszszeférhetlennek 's eredményeiben iszonyatosnak vél. Vele szavaznak többnyire a' schweiziek. — Az angolok többsége a' szigoru magány-rendszert pártolja 's köztük a' tisztos ösz Crawford, kinek megelőző szívességével élni már több magyar utazónak volt alkalmá Londonban. Crawford ur igen ismeri mindkét rendszer' gyengeségeit, de látva vetve jót 's rosztat mindkét részről, mégis inkább a' philadelphiai rendszer felé hajlik. „Ha — ugymond — az auburni rendszer pártolói, kik például a' coldbath-fieldsi auburni rendszerü börtönben látott szép rendnek örülnek, ismernék azon kegyetlen öszközöket, miknek alkalmazása által ezen rend fentartatik, 's egyedül tartathatik fenn: visszaborzadnának. Minden legkisebb hibáért, egy szóért, egy felpillantásért ütleget jár, vagy ha az nem, koplalás. A' rab büntettetik olyanért, mi magában nem erkölcsi bün, csupán fegyelleni kihágás, 's így erkölcsi érzete eltom-

púl, 's utóbb meg sem tudja különböztetni, mi a' bűn valóban 's mi nem az? — És így az auburni rendszernél a' fenyíték szigoru fentartásában van a' főnehézség. A' philadelphiai rendszernél pedig tagadhatlan, hogy kiváltképen ha az épület nem czélszerű 's nem egészséges fekvésü, mint p. o. a' Millbank, sötét melancholia lepi el a' foglyok lelkét, kábulási, söt örülési esetek is, és ijesztő mértékü halandóság állanak be, mit az emberiség' legszentebb tekintetei parancsolnak kikerülni ügyekezni. Ezen rendszernél tehát az elkülönzés' olly módoni létesítése a' főfeladás, hogy ez az egészségnek ne ártson; — tehát a' czellák elegendő nagysága, czélszerűsége, szellőztetése, 's fütése 's a' séta-udvarok' elintézése. — Azon felül, javítás levén a' főczél, a' kápolna is kitünő figyelmet érdemel, melly a' káplánt képessé teszi egyszerre minden rabot oktatni (holott különben kénytelen volna mindegyik rab czellájába külön külön elmenni), 's így az oktatásra több időt fordítani, 's nagyobb sikert eszközölni. —

Alkalmazzuk már a' fenebb előhordott elveket a' nevezetesebb londoni fogházakra. Ezek főképen 1) a' philadelphiai rendszerü Millbank; 2) a' cold-bathfieldsi javítóház (House of correction), hol az auburni rendszer lehető legtökéletesebben van létesítve, 3) az új mintafogház, elkülönzési (philadelphiai) rendszerre, csupán férfiak számára.

A' Milbank-Penitentiary, Bentham Jeremiás' módosított terve szerint 1810. körül épülve, országos statusfogház, mellyben leghosszabb bezá-

ratási idő 5 év, min túl deportatio következik. Saját tanács kormányzása alatt áll 's csak a' tanács' valamelyik tagjának engedelmével lehet megvizsgálni. Az épület roppant nyolcz szög, 18 angol holdat (acre) foglal el, hét elkülönzött szárnyból áll, mellyek egy középpontba futnak össze, honnét az egészet áttekinthetni. Bejárása a' Themsére szolgál 's nagy betűkkel viseli homlokán a' „Penitentiary“ felirást. Olly nemes czéllal építettett ugyan, hogy a' jó elosztásra 's a' rabok nevelésére és javítására akkorig szokatlan figyelem fordítottassék: de e' nemes czél hibás építés, rossz, mély, nedves és a' körülte eső gyárak miatt is igen egészségtelen fekvés, 's a' rendszer szigoru alkalmazásának innét származó lehetlensége által, csaknem egészen meg-hiusítottott. — A' czellák közfalai ugyanis rosszul levén szerkesztve, átbocsáták a' hangot 's a' közlekedést a' rabok közt nem gátolhaták; az udvarok szűkek, egészen körülépitvék 's így a' szabad légjárás előtt csaknem elzártak levén, egészségi tekintetből igen czélszerűtlenek valának; ezen körülményből, mellyhez a' mély, nedves, gőzös fekvés is járult, rémítő halandóság 's melancholia kezdett uralkodni a' rabok között; miért is a' kormány kénytelennek látta magát, a' rendszert enyhíteni 's emberiség szelid tekinteteinek a' javítás czélját feláldozni. — Jelenleg olly rendszer, vagy inkább rendszeretlenség uralkodik a' Penitentiaryben, melly sem az auburni, sem a' philadelphiai iskola' barátját ki nem elégíti. A' rabok elkülönzött szobákba zárva dolgoznak, kiki

a' mit tud 's akar (ez philadelphiai): de megengedettnek nekik, felügyelők jelenlétében, nemcsak együtt sétálni, hanem egy sorban hármásával, beszélgetni is; kísértálván 's kibeszélgetvén magokat, ismét bezáratnak. Így, természetesen, nehéz sőt lehetetlen a' magány-rendszer' főfeladása, önmagába szállás és eszmélet által eszközözendő gyökeres javulás. Egyébiránt vannak tanítók, kik a' rabokat celláikban szorgalmasan látogatják 's oktatják; van szép kápolna 's ebben káplán, ki vasárnaponként kétszer isteni tiszteletet tart. — A' börtöni rend 's tisztaság példás; a' rabokkali bánás azon szelíd jellemet viseli, miszerint a' bűnösök nem azért záratnak el, hogy a' társaság rajtok boszút álljon, hanem hogy kártehetlenné legyenek, 's (csak hogy ez el van hibítva) javuljanak. És valóban a' rabok, mióta beszélgetniök megengedettnek, elég jó kedvűek is; élelmök alkalmasint jobb, mint a' nagyobb résznek szabad állapotában volt; olly szép fehér kenyeret esznek, mint maga a' kormányzó. Reggelire kapnak egy angolpint zabdarát 's fél font kenyeret; ebédre háromszor hetenként öt uncia húst csont nélkül, egy font főtt burgonyát, vagy egyéb növényt, és fél font kenyeret; kétszer a' húson kívül 12 uncia rist borssal és sóval főzve, fél angolpint levest 's félfont kenyeret; egyszer (csütörtökön) másfél angolpint levest, borsóval, vagy darával, egy font főtt burgonyát, 's a' szokott kenyeret; végre vasárnapon csak 12 uncia sajtot 's egy font kenyeret; vacsorára hetenként kétszer 1 angolpint összefőtt

húst (consommét) 's fél font kenyeret; ötször darát kenyérrrel. Hány szabad munkás ember él így az elnyomorított zöld Erinben? Hány parasztunk ehetik ennyit a' Krajnán 's Báródságon? — A' szobák tiszták, világosak, jobban bútorozottak, mint bármely más fogházban, 12 l. hosszúak, 7 l. szélesek, az új szárnyakban pedig $13\frac{1}{2}$ l. hosszúak, $9\frac{1}{2}$ l. szélesek, 10 l. magasak. Ehhez járul körül-belől másfél év óta a' naponkénti társalkodhatás' jótéteménye a' némelly philadelphiai börtönökben előjött örülési esetek meggátlására, mellyek a' közvéleményt erősen felizgatók a' szigorú magányrendszer ellen, 's enyhítésére a' Millbank' egészségtelen fekvése által okozott bajoknak. — Pedig a' philadelphiai rendszert, hogy főczélja, a' javítás, elérthessék, vagy legkisebb részletekig egész szigorúsággal kell kivinni, vagy bele sem kezdeni. Ezen mostani hermaphrodit állapot, melly a' Millbankból minden látogatót megalégületlenül ereszt el, semmit sem ér, mit a' kormányzók magok is elismernek, 's csak mint szükséges roszt tartanak fenn. —

A' czellák közti falak építés-módja, mellytől főképen függ a' magányrendszer' szigorú létesítése, egyik legfontosb feladat a' philadelphiai rendszerű fogházakban. A' Millbankban, mióta az együtt sétálás 's beszélgetés megengedtetik, megszűnt ezen dolog' fontossága. A' régi czellák, áteresztvén a' hangot, semmit sem érnek, a' Szemere Bertalan által említett 's leírt újabb közfalakat szinte megpróbáltuk, miken erős kiáltásunk áthangzott ugyan, de tompán 's

érthetlennül. Mint Crawford ur mondá, alig lehetséges olly falakat építeni, mellyek épen semmi tompa hangot át ne bocsássanak; most már csak oda igyekeznek az angolok is, hogy ollyakat hozzanak létre, mik a' közlekedésre erősb kiabálást, az öröket figyelmeztetöt, tesznek szükségessé, mi által teljesen czél van érve. —

A' coldbathfieldsi javító ház (House of correction) Middlesex grófságé, 's régibb része a' nagy nevü emberbarát Howard terve szerint épült. Konyhakertekkel elválasztott három épületből áll, magas köfallyal kerítve. E' börtönben van az auburni együttdolgoztató 's hallgató rendszer legtökéletesebben kivive, mellynek fentartására 's megörzésére összesen 143 tiszt és felügyelő van, a' nőraboknál nőnemü. Képzeltető legnagyobb tisztaság; magaska és száraz fekvés, jó levegő, 's ezért a' rabok jó színben. A' nők külön udvarok- 's épületben vannak 's külön kápolnába járnak. Legerősb munka a' tapodó malom (tread-mill), mellyet csak más munkanemekkel felváltva, 's csak azok tesznek, kiknek testalkata 's egészségi állapota e' nehéz és fárasztó munkát, a' rabok ijesztő rémét, megengedi. — Fáj ennyi erőt siker nélkül elvesztegetve látni; mert a' tread-mill semmi eredményt nem hoz elő, semmi hasznót nem hajt, csak azért fáradsanak, hogy fájadsanak 's bünhődjenek. Vannak szabó- és vargaműhelyek, hol tanító mesterek felügyelése alatt, de csak börtöni szükségek' fedezésére, hallgatva dolgoznak, mások pozdorja-szösz és kókuszdió-héjat

tépnek; mások ismét a' börtön körüli p. o. tisztaságra szükséges, kerti 's a' t. munkákat végzik. Angliában, a' kifejlett ipar' dús országában, a' rabmunkát semmire sem becsülik, 's ezért gyári vállalatokra, p. o. szövésre, fonásra, nem is fordítják, mert, mint a' kormányzó mondá, a' szükséges műszerek árát sem fizetné ki az efféle börtöni munka, 's ekkorig minden e' nemü számítás kézzel foghatólag sikeretlennek és károsnak mutatkozott. Egészen más-kép van ez nálunk, hol munkás kezek hiánya éreztetik, 's gyárak, és ezerek' munkáját pótló 's hihetetlen olcsó áron producáló gépek nincsenek. — A' tisztaságra, melly az egészség föltétele, igen nagy gond van; a' behozott rab megfürösztetik 's börtönruhába öltöztetik, melly a' férfiaknál egyszerű durva szürke öltöny, nadrág és sipka; az asszonyoknál pedig egyszerű fehér fejkötő, sötétkék felöltő és szoknya. — A' rabok' középszáma a' börtönben 1100. Nem levén ennyi rab számára elegendő külön szoba, nem mindnyájan hálának elkülönzött czellákban, hanem nagy hálószobákban, hol egymás felett két sorban 18 ágy is van 's a' felügyelő tiszt egész éjen át jelen és ébren van. Láttam a' rabokat ebédnél, melly szép fehér kenyér- 's húsdarabból állott; zeggelire zabkásalevest (gruel) 's kenyeret, vacsorára ugyanazt kapnak. — Ki azt véli, hogy adagja nem üti meg a' rendes mértéket, az ebédlőben álló mérlegen maga megmérheti, 's hiány esetében panaszt tehet. — Ki a' házi fenyíték ellen vét, húsát vagy egész ételét is elveszti; nagyobb

kihágás esetében sötét földalatti czellába záratik magánosan, mitől nagyon rettegnek, 's millyen a' férfiaknál csak három van; a' kilencz farku macska (korbács), mellynek csipős sejtelmeket gerjesztő példányát kellemetlen érzéssel forgattam kezemben, igen ritkán használtatik 's leginkább csak gyermekeknél. A' szellős, egyébiránt 8 láb 3 hüvelyk hosszú, 6 láb 3 hüvelyk széles 's 8 láb magas czellák nem fűtetnek, de Angliában soha sincs kemény tél, 's a' rabok csak hálgni mennek az apró szobákba, az egész napot dolgozó teremekben töltvén. Betegek' számára elkülönzött osztályok. — E' börtönben a' bezáratási idő legfelebb 3 évnyi. A' rabok jobbjai, kik magokat jóviseletök által kitüntetik, előbb felügyelésre alkalmaztattak; ez ma nem történik többé a' rabok között e' rendszer által felizgatott féltékenység, irigykedés, árulkodás' tekintetéből, 's ezért szükséges a' felügyelőknék felebb említett roppant (143 főnyi) száma. — A' javítás maga, mellyet itt az auburni rendszer mellett, önmagába szállás nem eszközölhet, káplán, kápolna, naponkénti isteni tisztelet, tanítás és vallásos könyvek' kiosztása által mozdíttatik elő; 's az aljas osztályokból került rabok' nagy része olvasni nem tudván ('s ez meglepő dolog, midőn Poroszországban csak öt nem tud száz közül olvasni), nemcsak a' gyermekek, de éltesbek is taníttatnak. Azonban bár sok történik a' rabok javítására tanítás és könyvek által, 's bár a' rendszer e' börtönben példás tökélylyel van létesítve: mind ennek olly csekély sikere van, hogy a' rabok tetemes része nem

első ízben, hanem ismételve ül itt 's a' kimenekültek csak hamar ismét bejutnak; mi bizonyítja, hogy az auburni rendszer gyökeres javítási célra a' legszigorubb alkalmazásban sem sokat ér. — Ki keresne ott gyökeres javítást, hol korbácscsal 's koplaltatással tartatik fenn a' házi fegy, 's nem is képzelhető más szelidebb, de sikeres eszköz ezen cél elérésére? — És ezen baromi kényszerítő módok' nélkülözhetésében áll a' magányrendszer legszembetőnőbb elsősége. —

A' börtöni munkát illetőleg kérdezzvén Crawford urat: Miért nem szabnak ki a' raboknak bizonyos adag munkát, 's mit ezen felül dolgozva érdemelnek, miért nem fordítják a' rabok javára, hogy, fogóságuk idejét kitöltvén, azonnal némi kis tökepénzhez juthassanak? (mint ez p. o. Glasgowban történik) — ő azt felelé, hogy e' dolog több helyen megkíséretett már, 's többek közt a' Millbankban is, de újabb időben győzött azon nézet, hogy illy valódi jótéteményt 's kedvezést csakugyan nem kell a' közállománynak mutatni azok iránt, kiket törvényszegő kihágásaikért büntet; 's hogy túlságos jóság és visszas hatásu eljárás lenne ezek sorsát jobbá tenni, mint a' fogház kívüli, jó viseletü és becsületes munkásokét; ezek t. i. a' mit egész megfeszített szorgalmuk által érdemelnek, könnyen fölemésztik, csakhogy valamikép élhessenek; a' rabok ellenben, szorgalmuk' egy részéért ruhát 's élelmet kapva, szorgalmuk más része által még kis tökepénzhez is jutnának. Nevelte az idegenséget ezen rendszer ellen

még azon tapasztalás is, hogy a' kezökbe adott pénzt sokan, kivált gyermekek, azonnal roszra fordították. Most tehát ez a' „megtakarító“ rendszer kimegy a' divatból, hanem kilépő raboknak, viseletökhöz képest, a' kormányzó tanács vagy a' börtönt vizsgáló tisztviselők rendelnek annyi segélyt, mennyi őket rögtön félrelépés' kénytelenségétől megőrizze, 's képesekké tegye munka után látni. —

A' magasztalva emlegetett új mintabörtön mind fekvésére, mind általános és magányrendszerhez képest intézett részletes elrendezésére nézve megközelíti az emberi dolgokban lehetséges legnagyobb tökélyt. Száraz, magas, nyílt, a' lég' szabad járásának kitett, elkülönzött helyzetben fekszik, az óriási London' éjszaki részén; külalakja egyszerű, építése gazdaságos, kerítve van köfállal, mellynek folytában lakházak vannak a' felügyelők számára, 's melly elég magas, hogy minden szökési reménynek elejét vegye, kivévén külső segédeszközök összehatása által, mellyek gátlására nem nehéz más nemü elővigyázatot találni. Ezen kerítő fal alapja olly mélyen van ásva, hogy egy éjszakán át alá ne ásathassék. Mindkét lapja sima és egyenes, mi a' felmásztást lehetlenné teszi. Párkánya szinte sima és félgömbölyü, 's az egyenes lapos falon semmi kiugró, mibe kapaszkodni lehessen. A' falon kívül 20—30 lábnyi szabad hely van, hogy annak kerülete nyílt és könnyen átnézhető legyen; úgy belől is a' fal és börtönszárnyak közt nincs érintkezés, hanem nyílt tér van, hasonló czélből. Ezen kerítő

falon csak egy nyílás van, a' kapu-út, melly az első épülethez vezet, 's zárt udvarra nyílik; az előépülettől annyi távolságra, hogy néplázadás, vagy zenebona idején az oldalfalakba csinált lyukakon át védelmezni lehessen. — Áll a' mintafogház a' bejárasi vagy előépületből, a' középponti térhelyből 's négy börtönszárnyból; a' falon kívül pedig két egyforma, csinos, emeletes ház van, mindegyik 8—10 szobával, egyik a' kormányzó, másik a' káplán lakául. Ezen fontos tisztviselőknek, kik a' börtönnek lelkei, alkalmas lakot építeni minden nagyobb börtönnél elkerülhetlen szükség, 's kívánatos, hogy házaik, könnyü felügyelés végett, szorosán a' fogház bejárása mellett legyenek ugyan, de a' határfalon kívül, minélfogva ezen teljes kiméle- tet 's tiszteletet érdemlő egyének házi ügyei 's intézkedései ne vegyíttessenek össze a' börtöni fegygyel 's ügyekkel, és házi kényelmök korlátozó börtön- szabályok által rövidséget ne szenvedjen. — Az alá- rendelt tiszték lakai a' börtön falai közt vannak, 's a' fal szögleteire építve, mi által képesekké tét- nek a' fogház belsejére jobban felvigyázni 's mi egyszersmind mellékes óvás megszökések és külső megtámadások ellen. — Az említett egyetlen egy nagy kapu zárt udvarra vezet, melly a' káplán és kormányzó' lakai közt fekszik, mi által a' rabok be- 's kivitele körüli pontosság, titoktartás és bátorság neveltetik. — Ez udvaron két ajtó van, mellyeken át élelem, köszén 's egyéb anyag vitetik a' kony- hákba és hivatalokba 's börtön-udvarokra a' nélkül,

hogy a' raboknak közvetlen lakul szolgáló épületeken át kelljen menni. Az előépületen keresztül széles folyosó vezet a' középponti terembe, mellynek két oldalán illő és elegendő szobák vannak a' tisztek, birák, kormányzó, sebész, férfi- 's nőfelügyelők, kulcsár stb. számára; a' kormányzó hivatal-szobái betekintést engednek a' börtönszárnyak felé 's a' középponti teremre néznek. Ugyaninnét lépcsők vezetnek le az alsó osztályba (konyhák-, raktárakba) 's fel a' kápolnába és betegszobákba. — Mint minden angol épületben, úgy itt is a' földalatti osztályban van minden, mi szennyel jár; ott van a' konyha 's konyha-felügyelő' laka, mosdó- és fürdőhely, ruha- 's élelemtárak 's a' t. A' felső emeletet a' középpontra néző kápolna, 's egészen elkülönölt és saját lépcsővel ellátott kórszobák 's lábadozók szobái foglalják el. — A' középponti terem (Central-hall) fedéltől padlóig nyílt, 's főállomásuk a' börtöni fegy fentartására ügyelő tiszteknek; körülé mintegy 10 l. magasságban a' földszin felett karzat fut, folytatása annak, mellyre a' rabok czelái nyílnak, — 's járulást enged a' kápolnába és minden szárnyba. A' középpont ablakai a' szellőző sétaudvarokra néznek, 's a' határfalbelüli tér nagyobb részét áttekintik. — A' középpont és szomszéd szárnyak' csekély része alatti osztályban van a' börtön nagy konyhája, kenyértár, köszén-pincze, 's egy főzésre és a' középpont' fütése- 's szellőztetésére szolgáló készüllet. Ezen középponti teremből futnak ki a' szárnyépületek, nyílt folyosókkal, mely-

lyekre három sorban (földszint 's két emelet) a' czellák' ajtai nyílnak. Egy-egy sorban 21, egy folyosón tehát 42, három emeleten 126, 's a' négy szárny-épületben összesen 504 czella. — Mindenik börtön-szárny' végén lépcsők vannak, rejtekajtóval borítva, mellyek a' földalatti sötét (büntető) czellákba vezetnek. Minden szárny, középpontján, csigalépcsővel van ellátva öntött vasból, melly a' karzatokra vezet 's a' földalatti raktárakba is folytattatik. A' szárnyak nem igen lehetnek hosszabbak, ha t. i. a' fegynek egyéni felügyelést kívánó részét sikeresen akarják végrehajtatni. Mindenik szárny alatt nagy fürdő van, mi igen lényeges a' rabok egészségére, és szellőztető készüllet. — A' nőknek minden jól rendezett börtönben szükséges saját nőnemű felügyelők alatti elkülönzése itt fölösleggé lett az által, hogy e' mintafogházban csupán férfinemű rabokkal tétetnek kísérletek. —

A' mintafogház philadelphiai magányrendszerre van számítva, melly megkívánja: 1) hogy minden egyes fogoly éjjel nappal bezárva legyen egy elkülönzött czellába, melly azonban világos, jól fűtött és szellőztetett 's elegendő terjedelmű legyen, hogy a' bezárt rab némi testi mozgást találhasson 's ideje' egy részét kézi munkában tölthesse, mihez szerszámok is kívántatnak. 2) Hogy e' czellák építés-módja minden közösködést lehetlenné tegyen, egyik 's másik között; 's ezért a' választó falak olly vastagok legyenek 's olly egyéb óvások tétessenek, mellyek a' közlekedés minden reményét meghiusít-

sák. 3) Hogy e' czellák el legyenek látva mosdó-
 eszközzel, vizardtóval, szolgálati vagyis jeladó
 csövekkel (service pipes) 's a' t., miknek segítségé-
 vel a' rab a' nélkül, hogy magános eszmélkedése'
 tanyáját elhagyja, szükségeit végezhesse, 's beteg-
 ség vagy más baj esetében a' tiszteket szándéka-
 és szükségéről értesíthesse. 4) Hogy ne csak az
 általános felügyelés' eszközei legyenek jó rendben,
 hanem minden fogoly észrevehetlen egyéni felügye-
 lés alá is legyen vetve. 5) Lényeges része levén a'
 rendszernek, hogy minden rab 's pedig napjában
 többször is közlekedhessék a' börtöntisztekkel: já-
 rulhatási könnyüségére van szükség a' börtön minden
 részében 's minden egyes szobához. 6) Hogy a' szi-
 gorú elkülönzés' elve isteni tisztelet alkalmával se tö-
 ressék meg, lényeges, hogy a' kápolna el legyen látva
 elkülönzött ülésekkel, zártszékekkel, mikből minden
 rab láthassa a' káplánt, de egyik se rabtársát. 7) Hogy
 az egészségre mulhatlanul szükséges szabad légeni
 mozgás alkalmával a' rabok össze ne társuljanak:
 e' célra elkülönzött sétaudvarkák szükségesek. —

Mindezen elvek alkalmazását tökéletes kivitel-
 ben találni fel a' mintafogházban. — A' czellák
 ugyanis 13 l. hosszúak, 7 l. szélesek 's 10 l. magasak a'
 boltozat alsó részeig, összesen mintegy 100 köb-lábnyi
 ür. Ennyi nagyság, szellősségre 's egészségre nézve,
 lényegesen szükséges; czélszerű továbbá, hogy a'
 czellák hossza nagyobb legyen, mint szélessége,
 miszerint könnyebben át lehessen tekinteni azok bel-
 sejét, 's jobban lehessen bennök mozogni. — A'

cellák közti közfalak két téglányi szélesek 's a' téglák olly szorosán rakvák, hogy a' hangok' érhető átjutását lehetetlenné tegyék. Megkisértők a' falakat, de semmit nem értheténk 's meggyőződünk azok czélszerűségéről. A' téglaboltozat fél fél téglavastagságú kettős sorból áll; a' padló asphalttal van bevonva. — A' nem nyilható ablakok szorosán a' boltajtás alá helyezvük, 3 l. 6 hüvelyk hosszúak, 11 hüvelyk szélesek 's köpárkányba foglalvák. Az üvegrajtok simitatlan 's át nem látszó; nagyobb bátorság okáért kívülről az ablakok' hosszában, erős vasrúd van keresztül téve. Az ajtók itt, noha rendesen a' cellák ajtai kettősek szoktak lenni, csak egyesek, mi kevesebb költségbe kerül, 's mi ennél is fontosabb, nem kíván annyi időt 's fáradságot nyitásra és csukásra; egyébiránt 7 hüvelyknyi vastag fenyűfából vannak, nagyából simitva, és széleik posztóval szegve, hogy a' nyitás lármát ne okozzon; belülről erős vaspléhvel bevonva 's ugró zárral ellátva, melly csak kívülről nyitható. Rajtok nyílás, mellyen a' felügyelő, a' rab által észrevétlenül, benézhet, a' cella belseje felől erősszítaféle sodrony- (drót)szövettel borítva, a' külső szűkebb végén pedig átlátszó sima üveg, mellyet tisztítás végett le lehet venni, bördarabbal fedezve. — Minden cella vízzel van ellátva; csak ki kell nyitni a' falban levő rézcsapot, hogy a' rab vízhez juthasson; hogy azonban a' vizet ne pazarolja, úgy van intézve a' vizadó készülék, hogy napjában csak egy kubik lábnyi vizet ereszhessen. A' szükség-székekben, melyek erős szilfafedéllel borítvák, nem vas az edény, mint különben szokott, hanem erős földanyag. —

Az épületszárnyak melletti 's közti 5 udvarban vannak a' sétahelyek, és ugyan háromban kerek. kettőben hosszudad alakuak, hol a' rabok, elkülönzött kis udvarokban mozoghatnak; minden illy udvarrendszer' közepén kis örépület áll, mellyből az udvarkák mintegy kisugárzanak, 's melly körül homályos folyosó van, hogy a' tiszt észrevétlenül nézhessen ki az örépület ablakain, mellyek' száma annyi, mint a' sétaudvarkáké. — Minden illy középponti örépület körül 20 udvarka van, magas falakkal elválasztva, de kifelé nyílt kerítéssel, hogy szabad légjárás eszközöltessék, 's úgy intézve, hogy a' sétáló raboknak lehetetlen egymást látniok. Minden udvarban van kis vasfedéllel fedezett hely, melly alatt a' rab esős időben mozoghat. Ezen kisugárzó rendszer' haszna, hogy vele a' felügyelési czélt, tisztszám-szaporítás nélkül, tökéletesen elérhetni, mert a' középpont ablakaiból egyetlen egy tiszt mind a' 20 udvart szemmel tarthatja, 's az egyszersmind lakszoba lehet a' tiszt számára. A' tapasztalás tanítja, hogy illyen titkos és a' rab által észrevehetlen felügyelés legalkalmasb mód a' rabok féken tartására. —

A' kápolnában elkülönzött zártszékek vannak; a' rabok egyenként lépnek be sorban egymásután; az első rab az első széksorig megy, ott belép a' legbelső zártszékbe, melly azonnal rácsattantatik; azután jő a' másik, harmadik 's a' t. Ez, természetesen, jó sok időt kíván, de másként lehetetlen elérni azon czélt, hogy a' rabok a' papot láthatván, egymást ne láthassák. Az üléshegyek' hátrésze olly

magas, hogy a' sorok közt minden közlekedést lehetlenné tesz, ha a' rab felállna is; de nem olly magas, hogy a' rabot elrejtse szem elül, ha ez leült is. Az erre megkivántató magasság mintegy 4 lábnyi; az üléspadok, soronként, mintegy 15 hüvelyk magassággal emelkednek egymás fölé. Hogy a' begyülekezés felényi idő alatt megtörténhessék, kettős bejárás van a' kápolnába, mellyek a' középponti terem' folyosójára nyílnak. —

Semmi nem olly jeles és figyelemre méltó ezen fogházban, mint a' fűtési és szellőztetési rendszer, mellynek eszközlésére a' földalatti osztályban saját készület van, Haden, trowbridgei mérnök' találmánya, mellyet már a' derbyi és schrewsburyi börtönökben nagy sikerrel használtak. — Zárt ablakoknál, czellákban, miknek négy fala közt tölti a' rab egész napját, kivévén azon kis időt, mellyet szabad légeni sétára fordít — legfontosabb tárgy azt eszközölni, hogy elegendő mennyiségű fris lég jöjön időnként be, 's a' romlott ismét kitakarodjék, a' nélkül, hogy az e' célra szolgáló csöveken át a' rabok közt közlekedés lehessen. Most ezen új Hadenféle apparatus által sikeresen eszközölve van, hogy a' czellák elég mennyiségű fris, vagy ha kell, mérséklett melegített léget kapjanak a' nélkül, hogy a' rab ártalmas léghuzásnak legyen kitéve, vagy hogy szomszédjával közlekedhetnék. Mind ez a' czellákba nyíló 's rostélylyal fedett nyílású csöveken történik; a' föcső a' czellák' folyosója alatt van vonva, 's belőle apróbb mellékesök vezetnek a' czellákhoz.

Ezen készüllet által perczenként 's az év minden részében, 6—8 kubik lábnyi fris lég' forgása eszközöltetik a' czellákban, mi fölösleg elég. —

Mindezen gyönyörű elrendezés és tisztaság és harmonicus összehatás minden részletek- 's intézkedésekben a' jó érzésnek azon nemét költi fel a' vizsgálóban, mellyet a' tökéletesnek látása, az ideálnak megközelítése okozni szokott. — De a' holttetembe lelket csak egy fáradhatlan, emberszerető, nemes szorgalmu, szelíd lelkű kormányzó 's tanító' keze önthet; ezektől függ a' sikernek nagyobb 's neme- sebb része, ezek megválasztására szükséges a' legé- berebb figyelem. Itt a' szorosán személyes tulajdonok határozhatnak csak, 's a' teremtményeket, rokono- kat, komákat 's a' t. pártoló, egyeseknek kedvező, vagy nepotismusi rendszernek sehol sem lehetnek szomorubb következései, mint a' börtön kormányzói 's felügyelői hivataloknál. Szükséges továbbá, hogy az emberszerető polgárok howardi szelleme meg ne szűnjék munkálni a' javításnak szentelt rideg falak között. — Az önzésről 's hidegségről olly méltatlanul vádolt nemes angol nemzetnél mindenütt tapasztalni, hogy egyes, jó akaratu polgárok vigasztaló angyalokként látogatják a' rabokat, oktatják, enyhítik, bizalomra és türelemre buzdítják a' szerencsétleneket 's főrészt vesznek a' gyökeres javítás' munkájában, melly ha valami a' földön, bizonyosan megérdemli az isteni nevet. —

X.

LONDONI EGYETEM. BRITT MUSEUM. NEMZETIKÉPTÁR. ADELAIDSTREET-GALLERY.

Bowring ur, kinek szivességéből Crawford urhoz, a' börtönbiztoshoz, ajánló levelet nyerénk, hasonlóval látott el Malten urhoz, görög nyelv oktatójához az új londoni egyetemnél, 's mi ezzel ellátva sieténk a' szép épületbe, annak szellemét megismerni. Ez egyetem összesen csak 15 éves; első gyűlés megalapítása tárgyában 1825-ben tartatott, alapköve 1827-ben tétetett le, 's megnyitott 1828-ban. Nem kormány egyeteme, hanem azon magános részvényeseké, kik 100 fontos részvényekben 300 ezer fontot írtak alá az intézet létesítésére. Minden aláírónak, vagy 50 fontos fizetőnek, ha nem alapító is, joga van egy tanítványt vezetni be, mert az angol sohasem nyom az emberekre terhet 's kötelességet megfelelő jog és haszon nélkül. A' tanítók nagy részben a' tanítványok által fizetett iskoladíjakból tartatnak; a' kormányzó tanács (council) a' részvényesek által kétévénként választatik, 's a' felügyelés egy különös gondnokra van bízva. Kik az intézetre 50 fontot fizetnek, ugyan-

azon jogokban részesülnek egész életükre, mint a' 100 fontos részvényesek.

A' Gowerstreeten, Bedfordsquare közelében fekvő gyönyörű épület' rajzát Wilkins adá, de a' tervbeli két oldalszárny még nem vala kiépülve. A' már készenlevő középfal' homlokát 12 corynthisz oszlopból álló nemes porticus ékesíti, 's a' nyolczszegű közép vestibulum felett szép kupola (dom) emelkedik lámpával (lantern). Az épület hossza 400 l., mélysége közel 200; a' földalatti részben, melly angol épületeknél sohasem hiányzik, vannak a' boncziskola, konyhák, házgondviselő 's cselédek lakai, rakhelyek 's a' t.; földszin felett a' teremek 's leczkeszobák, u. m. négy 46 l. hosszú 's 24 l. széles és két 44 l. hosszú 's 38 l. széles leczkeszoba, két 65 l. hosszú 's 50 l. széles félkerek terem, vegytani műhely, orvosi muzeum, tanács- 's hivatalszoba, az oktatók privát szobái 's udvar testgyakorlatra. A' muzeumok, új levén az intézet, nem igen gazdagok még. Midőn ott valék, a' félkerek teremek egyikében, az oktatók egy részének és sok hallgatónak jelenlétében, az építészet új oktatója tartá beköszöntő felolvasását, helyeslő tapsok közt; az udvaron, leczke-időközben, testgyakorlatokat tartván a' tanulók, sok ügyességet fejtettek ki. — Az emelet középpontját a' nagy vestibulum alkotja, mellybe a' porticus nagy kapuja vezet. Keletre van a' 90 l. h., 45 l. sz. „hall“ (nagy terem), ünnepélyes alkalmak- 's vizsgálatokra rendezve. Éjszakra van a' karzattal ellátott természettani muzeum 120 l. h. 's 50 l. sz., és a' boncztani mu-

zeum jeles készületekkel 's mumiákkal; délre a' könyvtár-terem (120 l. h. 's 50 l. sz.) 's mellette a' kisebb terem, jelenleg csak mintegy 12000 kötet könyvvel. Itt vannak a' physicali szobák is, tanítási czélokra felségesen elkészítve.

Az egyetemet a' részvényesek által választott council igazgatja, mellynek elnöke I. Brougham, kinek fejében ez új szellemü intézet eszméje megtermett, alelnöke Somerset hg. 's mellyben sok köztiszteletü név foglaltatik. — Két facultásra oszlik: 1) Faculty of Arts and Laws (nálunk ezek elkülönzött facultások). 2) Faculty of Medicine; amabban jelenleg 20, ebben 12 oktató tanít, 's ezek közt igen hires nevek. Az első facultáshoz tartoznak: a' jogtan, angol törvénytudomány, régi 's új történetek, matematikai tudományok, vegytan, állattan, fűvészet, építészet, polgári erömütan (engineering), föld-isme, lélektan és logica, 's természettan, mellyet ott természet-philosophiának neveznek; 's ezeken kívül az angol, franczia, olasz, latin, görög, zsidó, chinai és egyéb keleti nyelvek. — A' vegytan és fűvészet az orvosi facultásban is tanítatik egyazon oktatók által. — Látszik a' mondotakból, hogy a' political tudományoknak nincs ekkorig tanító székök a' londoni egyetemben; ezekre az élet tanítja az angolt. — A' tanításmód áll közönséges leczkéből a' tanítók kérdezéseivel, kölcsönös oktatásból a' tanítványok közt 's a' tanítók különös segélyéből a' tudományok olly ágáiban, mellyeket folytonos ismétlés által lehet az emléke-

zetbe oltani. — A' szokott classificatiónak helye nincs, hanem e' helyett jutalmazó rendszer van behozva, miszerint kitünő jelességü tanítványok díjakat 's tiszteleti bizonyítványokat (certificat of honour) nyernek. Vizsgálatot csak az tesz, ki egyetemi bizonyítványt akar, különben mindenki azt 's olly rendben tanul, mi izlésének, hajlamának tetszik, mit az életben használhatni véi. A' vizsgálatot tevő 's díjért pályázó tanítvány a' vizsgálati terembe léptekor kap kezébe nyomtatott kérdéseket; a' felelet írásban történik, melly bepecsételt névrejti levéllel kísérve adatik át, mi csak jutalomosztáskor bontatik fel. A' vizsgálati terembe segédkönyveket hozni nem szabad. — Utóbbi évben I. Russell osztá ki a' díjakat, 's ez alkalommal tartott beszédében kifejté az okokat, mellyek ez új egyetem felállítását szükségessé tevék.

A' régi collegiumok ugyanis újabb korban, eredeti alapítványok 's ezekből folyó rendszerök- 's fegyelmeöknél fogva nem simulhatván a' változott korszellem kívánatihoz, sok hiányt kezdtek mutatni mechanismusokban; föhiány volt, melly leginkább botránkoztatott, hogy dissenterek (nem az uralkodó valláson levők), bármi jeles elmével 's jellemmel bírtak is egyébiránt, nem nyerhettek azokban doctorátust 's nem juthattak semmi kitüntetéshez. De különben is a' régi rendszerü 's szellemü intézetek nem nyújtottak alkalmat korszerű tanulmányokra. Ezen hiányokon akartak segíteni a' londoni egyetem felállítói. A' sok előítélet ezerfejú 's megkövesedett hydrája, többek közt az

is, hogy fővárost nem hittek iskola czélszerű helyének lenni, nagyon hátráltatá az intézet gyarapodását, melly mégis felállítása óta 4000 tanulónak adott már tanítást, 's 150 ezer fontot költött tanítási czélokra. Föczélja e' korszerű középponti iskolának nemcsak úgynevezett szakembereket 's tudós pedánsokat nevelni, kik törvénytudói vagy orvosi parokás egyoldalúságokban az élet embereinek gúnytárgyai legyenek, hanem általánosan művelt férfiakat, nyelvek, mathematicai 's természettudományok segédhatása által. Mind e' mellett, az új intézet mai napig sem tudá legyözni e' régít tisztelő nemzetnél az ellene sokféle okból támadt előitéleteket, 's ezért népességére nézve nem hasonlithatni az ószagu oxfordi 's cambridgei collegiumokkal. Tervét ugyanis Brougham 's szabadelvü társai készíték, szemközt a' tanításban uralkodó pap-szellemmel, 's főfigyelmöket a' gyakorlati tudományokra fordítván, kihagyák abból a' theologiát. Csodálkozva hallám Gordon Latham urtól, az angol nyelv 's literatura tanítójától, hogy a' „Faculty of Artsban“ ez évben csak 155 tanuló volt, 's utóbbi 4 évben egyremásra csak 148, hogy, kivévén a' természettudományok 's orvosi szak teremeit, a' többiek nagyobb részint üresek; törvényt alig hallgat néhány, nyelveket igen kevés; a' tervbe vett cathedrák közül még sok nincs betöltve, vagy leczkék, hallgatók hiánya miatt, nem tartatnak. — Az angol, mit olvasás által otthon saját szorgalmával megtanulhat, nem keresi iskolában, 's azért főkép csak a' természeti 's orvosi

tudományok kerestetnek, melyekben gyűjtemények 's költséges készülétek kellenek, miket otthon nem könnyen szerezhethet meg egyes ember. Ez az egyetem ürességének egyik oka. — És ime, itt ismét új példáját látók (mi a' másik ok), hogy az angol, gyakran a' neki annyira saját józan észnek félretételével is ragaszkodik a' régi megszokott formákhoz, örzi a' kopott rokkant ó test torzalakját, melyben a' szellem ujjá született. Maga is gúnyolja gyakran a' régiség' eféle nyakába nőtt lomait: de minthogy megszoká, türi azokat kényelem-szeretetből 's azon félelemből, hogy ha könnyen változtatgat a' bohó régiségeken, majd azokra is kerülhet a' sor, melyek valóban szentek 's tiszteletesek. Semmi nem lehet tökéletlenebb, mint a' zárdai szellemü ó collegiumok tanítási rendszere, — és mégis az angol ezekbe tolong, felölti a' csodálatos ruhát, aláveti magát a' szigoru szabályoknak, és elmellözi az élet dús, gyakorlati tudományok e' fris forrását, melyet neki a' felvilágosodás barátai London közepén nyitottak!

A' British-museum termeiben több napot kell tölteni, hogy gazdagságával csak némileg is meg lehessen ismerkedni, részletes alapos átvizsgálására hónapok kellenének. Az intézetnek, hol a' természet 's művészet remekei óriási számban összehalmozva őriztetnek, nagysága csaknem irigység sohajtását facsará keblemből. A' rablott görög kincsek, Elgin-márványok, egyipti múmiák, sarcophágok, istenségek, az özönvíz előtti kiveszett állatfajok óriáscsontjai 's

vázai közt virágzó angolnők serege jár alá és fel-
 tolongva; különösen látogatottnak találtam az egyipti
 teremtet; — az ó görög szobrok előtt perczekig bol-
 dog valék, mellyek meztelen szépségét elfogulat-
 lan szemekkel bámulák a' szemérem erényéről hi-
 res angol nők, tanusitván az igét, hogy: castis omnia
 casta. Az olvasószoba téres és kényelmes; 's a'
 gazdag könyv- és kézirat-gyűjtemény lelki mézét
 idegen is szíhatja, ha belépti jegye van, mit köny-
 nyü szerezni a' muzeumnak lelkes és tudományos
 férfiakból álló igazgatóságától. Boltozatos plafondja
 alatt hosszú zöldposztós asztalok állnak, tentával,
 tollal, könyvek sorjegyzékével ellátva, mellyeket
 a' csengetyü által előszólitott szolgák egyike leg-
 nagyobb készséggel keres ki. Az olvasószoba, ki-
 vevén szombat-, vasárnap- 's ünnepnapokat, és a'
 sátoros ünnepek hetét, naponkint nyitva van tiz órá-
 tól d. u. 4 óráig; a' bejárni kívánók irott kérelmök-
 ket, mellyben nevök, polgári állásuk és lakásuk fog-
 laltassék, a' főkönyvtárörnek adják be, ki azt az
 igazgatóság elébe terjeszti. Hogy a' kérelemnek si-
 kere legyen, szükséges egy igazgatósági tag, vagy
 köztisztviselő ajánlása. Mig az igazgatóság rendel-
 kezhetik: időközben a' fő- vagy alkönyvtárnok ad
 ideiglenes jegyet. Az engedelem rendesen 6 hó-
 napra szól; 's azután meg kell ujíttatnia. A' rend-
 szabályok természetesen megkívánják, hogy az ol-
 vasó teremben csönd legyen, hogy a' kéziratok 's
 könyvek el ne mocskoltassanak, 's hogy egész köny-
 veket leírni, különös engedelem nélkül, ne lehes-

sen, kivonatokat tenni kinekkinek szabadságában állván. Hasonló rendszabályok vannak azokra nézve, kik a' régiségek tárát akarják tanulás végett látogatni. — Az egész muzeum' látogatására hétfő, szerda és péntek vannak rendelve, kivévén az ünnepeket, a' sátoros ünnepek heteit, 's augustus és september hónapokat. —

A' muzeum épülete Great Russel-streeten (Bloomsbury) fekszik, 's előbb (1753-ig) Montague-ház volt. A' gyűjtemény alapját 's magvát a' nemes és tudós sir Hans Sloane tevé le. E' jeles orvos egész élete fáradozásának eredményét hazájának ajándékozta; hozzá járult Sir Robert Cotton könyvtára, Harley kézirat-gyűjteménye, III-ik György király könyvtára, 's a' világhírű márvány-gyűjtemény, melyet lord Elgin hozott el hazájának, Görögország földét megrabolva. — E' márványok a' muzeum legdrágább kincsei, 's a' régi szobrászat legszebb remekei, mellyek egykor, Phidias rajzai szerint, a' Parthenont ékesíték. Townley és Hamilton római régiségekkel, a' hadi szerencse Egyptus óriási emlékeivel gazdagítá a' muzeumot, hol indus és persopolisi faragványok kiegészítik a' megbecsülhetlen gyűjteményt, mellyben a' világtörténet főnemzeti olly gazdagon képviselvék. — A' muzeum négy-szeg, régi épületét magas téglafal keríti 's rejti el, szegletein tornyokat viselve. A' főépület hossza 216 l., 's magassága 57 l.; oldalszárnyaiban az intézet tisztviselői laknak. — Lám, a' gazdag britt muzeum igen szerény épületben is elfér, 's ez épületben is

büszkesége a' nemzetnek; míg mi sok pénzbe került roppant nagy muzeumunk belső szegénységét nem tudom mi arczczal mutatjuk meg az utazó angolnak. — Senki ne értsen úgy, mintha azt akarnám ezzel mondani, mit sokan mondanak nálunk: hogy nem volt még ideje, muzeumra költenünk, mert ez csupán fényüzési cikk. Koránt sem! a' muzeumok hihetlen befolyást gyakorolnak a' nemzetek kifejlésére; mert a' honszeretet egyik legfőbb alapja: a' multak emlékei, mellyekhez kapcsolvák eszméink 's rokonérzelmeink öseinkről 's öseink iránt, 's minden iránt, mi a' jobb ember előtt szent. A' multkor öléből fejlett ki jelenünk, annak pedig képviselői a' nemzeti emlékek. Másik becse a' muzeumoknak, miért azok nem csupán fényüzési cikkeknek tekinthetők, az, hogy a' nép izlését tisztítják, nemesítik, a' szép érzékét élesítik, 's nemes gyönyörködtetés által az egyéni boldogságot nevelik. Harmadik tekintet, hogy a' mügyüjtemények, míg a' nemzet dicsőségének 's gazdagságának bizonyosságai, anyagi jót is eszközölnek, idegen utazók karavánait vonván a' városba, hol letéttvék. Anglia jobb kamatra nem adhatá tökéit, mint mikor az Elgin-márványokat megvette, 's Elgin lord, és segéde, az olasz Lusieri, kik a' Parthenon' diszeit letépték, rút rablást követtek ugyan el Görögország' régi istenein, de Angliának igen is hasznos szolgálatot tettek. Byron, nemes bosszuságában, átkot monda a' rablókra, kik Hellas oltárait 's szent romait éjszakra vivék, 's az elenyészett istenségek képeit Anglia ködében

ütötték fel: de a' polgárisult világ magas művészi élvezetben részesül most e' nemes töredékek előtt, miket eredeti helyökön az elkorcsult nép megbecsülni nem tudott.

A' nemzeti képtár (National-Gallery), az őszi szünnapok elteltével, oct. 24-ike óta ismét nyitva volt. Abba mindenki szabadon, jegy nélkül, 's ingyen beléphet. A' hét négy első napján (vasárnapot kivéve) a' nagy közönség-, a' két utolsón pedig művészeknek van nyitva. Szünnapok sept. 15-től october közepéig. A' Trafalgarsquaren, Londonnak legnépesb, 's a' Cityt és Strandot Westenddel összekötő középpontján álló épület görög porticusán a' corynthisz oszlopszat igen gazdag, a' feljárás pedig igen szegény. Az oszlopok közti közök szobrokkal vannak kitöltve, 's a' palota fölött ékes csúcsu dom emelkedik. Az egész épület hossza 400 l., holott mélysége csak 56. — A' gazdag angol nemzetet egész 1824-ig méltán sújtotta azon vád, hogy a' szép művészetekre nem elég fogékony, mert azon évig nem volt nemzeti mügyüjteménye, noha dús egyesek sok milliót adnak ki e' célra. — A' mostani új képtár épülete a' Trafalgar-squareon 1838-ban nyitattott meg, 's első nap már 8000 látogatónak örült. A' képek nagy része egyesek adakozása által vagy aláírás útján szereztetett; az ajándékozó nevek közt feltűnnek Holwell Carr Vilmos, ki 36, sir George Beaumont, ki 16, lord Farnborough, ki 16, Harvey Ollney alezredes, ki 17 drága képet ajándékozott a' nemzetnek; az ajándékozók során

áll IV-ik György 's IV-ik Vilmos király is, és többben Anglia magas aristocratiájából. Azonban nagybecsü képek gyűjtése lassan megy. A' képek száma ekkorig csak 184, — hetvenhat mestertől, de ezek csaknem kivétel nélkül becsesek. Az olasz iskola 71 képből áll 36 mestertől 's ezek közt Correggiótól 6, Domenichinótól 4, Raphaeltól 2, Gvido Renitől 4, Veronese Páltól 2, Titiántól 5, Annibal Caraccitól 8, L. Caraccitól 3, Giulio Romano, And. del Sarto, Tintoretto, Leon. da Vinci, Parmegiano, P. Perugino, S. del Piombo, Salvator Rosa, Caravaggio, Gvercino, Michel Angelo 's egyebektől egyegy. A' spanyol iskola még szegény, csak 4 képpel bir 2 mestertől, ugymint hárommal Murillo, egygyel Velasquez-től. A' flamand és németalföldi iskolának 37 képe van 17 mestertől; ezek közt 7 Rubens, 7 Rembrandt, 4 Van Dyk, 2 Van der Velde, 3 Teniers-től. Francia iskola 29 kép 5 mestertől, ezek közt 14 a' két Poussintól, 10 Claude Lorraintól; végre az angol iskola 40 képet ad 16 művésztől 's ezek közt 7 Hogarth, 3 Lawrence, 9 Reynolds, 4 West, 1 Wilkie, 1 Kaufman Angelica, 2 Wilson 's a' t. A' képek világítását 's elrendezését nem mondhatni szerencsésnek, 's az egész képtárt kitünőleg czélszerűnek. —

A' nemzeti képtár látogatóinak száma 1826-ban százezeret meghaladott, 1827-től 1834-ig 50—90 ezer közt volt, 1835—1837-ig 110—130 ezer közt; mióta pedig az előbbi szűk helyről (Palma-lon) mostani tágas tanyájába hozatott a' város kö-

zéppontján, látogatói száma évenként fél millió. Ennyi különbséget tesz a' hely, 's nemzeti színházunknak egyik csapása kétség kívül: szennyes és külvárosi helyzete. — A' képtár saját biztosság (trustee) kormánya alatt áll, mellynek tagjai közt Grey, Aberdeen grófok, Sutherland hg., sir Robert Peel 's egyéb igen kitünő férfiak neveit olvashatni. — Az elrendezésre semmi gond sincs fordítva, az iskolák össze-vissza kevervék egymás mellett a' három teremben; a' bejárás melletti két kisebb szoba azonban csaknem kizárólag angol művekkel van tele. — Részletekbe ereszkedni nem engedi itt a' szűk hely, lehetlen mégis nem említnem Hogarth „divatos házasságát“ hat képben (113—118-ig), Piombo Sebestyén' „Lázár feltámadását (1 sz. alatt), Titián' „Pásztorok imádását“ (4 sz. a.), Michangeló álmát (8 sz. a.), Correggio' Ecce homóját (15 sz. a.) 's egy kis édes szent családját (23 sz. a.), mellyet a' kormány 3800 fonton vásárlott meg; Rafael' sz. Katalinját (168 sz.), mellynek ára 5500 font; a' 84 sz. alatti Salvator Rózá, 's 32, 34, 35 alatti Titiánokat, úgy-mint Ganyméd elragadtatását, Vénust és Adonist, 's Bachust és Ariadnét, melly utolsónak ára 5000 font vala, — 's a' t. De midön ez árakat hallám, lehetetlen vala fel nem ébredni bennem a' bús gondolatnak: valjon mikor lesz nekünk meglehetősen képtárunk? hol veszünk mi, szegény nép, még aláírás útján is 20—40 ezer forintot egy Rafael, Titián 's a' t. megszerzésére? mikor fejlik ki csak egy West, Reynold, Wilkie is nálunk, mostoha körül-

ményeink közt? — Markót, kit külföld nevelt, külföld táplál, miénknek mondani nevetséges követelés. Lehetlen vala egyszermind fájdalommal nem emlékezni, hogy a' dús Eszterházyképtár Bécsben van, hol fölösleges, és nem Pesten, hol kívánatos; használatul idegeneknek, míg a' magyar kénytelen utazni menni, hogy egy becsületes képmüt lásson.

Ugyanez épületben van a' kir. művészeti academia, és művészek' egyesülete (incorporated society of artists), melly 1765-ban állott fel. Első elnöke a' hires sir Joshua Reynolds volt, ki művészi érdemiért lovaggá neveztetett, — később West és Lawrence is ültek az elnöki széken, 's az utóbbinak halála óta 1830-ban sir M. A. Shee. Ez intézet célja a' szép művészetek előmozdítása; 40 első rangu művész kormánya alatt áll, kik a' művészet különféle ágaiból vétetvék; ezek közül évenként 9 választatik, kiknek kötelessége sorszerint jelenlenni, a' tanulók munkáit vezetni 's vizsgálni 's a' t. Ezenkívül 5 professor van az intézetben, festészet, építészet, anatomia, perspectívan és szobrászat számára, jelenleg Howard, Wilkins, Green, Turner és Westmacott urak. — Van végre Angliában egy hatalmas társaság „British institution for promoting the fine arts“, melly évenként egy rakás szebbnél szebb képet állit fel közmegetekintésre Anglia nagyjainak magány-gyűjteményeiből, hol sok milliót érő műkincsek vannak lerakva a' parkok árnyaiban. — Nem mondhatni tehát, hogy az angol nemzet nem

lenne fogékony a' szép művészetek iránt, bár maga csak kis számmal szült nagy művészeket. Tehetséges férfait a' gyakorlati élet 's politika foglalja el, a' puritanismus képet nem tűr egyházaiban; a' nagy tehetségek hát ritkán adják magokat művészetre, 's az angol festészet, kivéve a' tájképfestést, lágy és erőtlen.

Az Adelaide-Street-Gallery hasznos mulattatással összekötő tárgyak rakhelye, hol láthatók a' mechanica legújabb találmányai, a' legújabb minták 's gépek, a' természettudomány 's chemia' körébe tartozó legérdekesb kísérletek, a' magneticus, electricus, galvanicus 's a' t. erők csodálatos működései. Az efélékben mindenek fölött gyönyörködő, gyakorlati irányu angol örömet mulat e' termekben, 's a' Corpus Jurison kívül keveset tudó magyarnak szeme szája eláll.

XI.

SZINHÁZAK. TÖRVÉNYSZÉKEK. JURY. IRO- DALOM.

Az esteket nagy örömmel töltöm a' Drurylane és Coventgarden színházakban, a' nemzeti dráma templomaiban, Angolhon egyedül classicus szinpadai előtt, hol Kean, Garrick, Henderson, Kemble, Elliston, Siddons lépdeltek, hol csaknem naponkint Shakspeare óriási alakjai jelennek meg előttem, vegyítve Byron, Sheridan műveivel, 's mellettök, mint nyálkság, még valamelly apró vigjáték, vagy daljáték. A' Drurylane oroszlánya, London mostani Keanje 's Kembleje, a' geniális, bár rossz hangu Macready. Shakspeare remekeit így szavalva, így felfogva 's áthatva kell látni, hogy egész nagyságukban mutatkozzanak. Macready oldalánál igen jelesen működik Faucit Helén. 'S midőn e' művészeti nemes szellemek Shakspeare szerepeiben tűnnek fel: egész közönség áhítatosan figyelmez; a' műveltebb rész könyv nélkül tudja 's illy alkalommal ismétli a' nagy költőt, sokak előtt nyitva fekszik a' könyv 's felvonások közt tanultatik. A' comicusok közt első Matthews Károly, kitünőleg jó utánozója a' különböző nemzetek jellemeinek, szóejtéseinek, ki hihetlen ügyes-

séggel játszik egyszerre több szerepet 's a' nevetni szerető közönség kedvence.

Egyébiránt a' londoni színházak virágszaka februártól július végeig tart főképpen, midőn a' Kings-theaterben (hol a' legolcsóbb földszinti hely 10 sh. 6 den.) egészen udvarias öltözetben, diszruhában, frakkban kell megjelenni. Itt is, mint mindenütt világszerte, zenekórság van, 's a' divat idegen opera látogatását kívánja; Drurylanebe csak az megy, ki az operában páholyt nem talál. De ez itt legalább nem bűn a' beteg és veszélyben forgó nemzetiség ellen, mint nálunk. — Az olasz operán, 's az említett főszínházakon kívül, mellyek az uri világ sajátjai 's most, seasonon kívül, nem igen valának látogatottak, (általában az angol nem különös nagy barátja a' színháznak) számos apróbb 's közönségesb színháza van még Londonnak. Szép és téres a' Haymarket-színház, Websternek igen jeles vezetése alatt; továbbá: az angol opera (North-Wellingtonstreet), St. James-színház (Kingstreet, St. James), Surrey-színház (Blackfriars-road), Royal Victoria-színház (Waterloo bridge-street), Sadlers Wels (St. John street-road), Adelphi (Strand); Royal Amphitheatre, (Westminster bridge-road), Olympic theatre (Wych-street), Princes theater (Oxford-street), Strand theatre, City of London theatre, (Norton-falgate)', Royal Ficzroy th. (Tottenham-street), Clarence th. vagy Panarmonion (Liverpool-street), Londonbridge-theater, Milton-street th., Garrick th. (Goodmans-fields), 's a' t. összesen több mint 20.

mellyek nagy részint csak télen nyittatnak ki, 's a' nép számára énekes játékokat, durvább vigjátékokat, mascarádokat, testgyakorlatokat 's a' t. adnak. — Az olasz opera, Drurylane, Coventgarden, Haymarketi színház nagy és szép épületek ugyan, de London nagysága- 's fényének és az angol nemzet dicsőségének meg nem felelők, és csodálni lehet, hogy a' büszke aristocrata Westend nem épít magának jó kedvében egy tündérfényű színházat, millyet a' világ még nem látott. — Az olasz operát kivé-
vén, hol a' páholyülés 14 1/2 sh. 's a' karzat is 5 shilling, a' többi nagyobb színházakban 5 sh. a' páholszék, 3 sh. a' földszinti hely. Kezdet 7 órakor; 9 óra után félár van; az előadás éjfélutánig tart.

Az olasz operaház (Kingstheater) mostani épülete a' Haymarketen 1818-ban épült Nash rajza szerint. Oszlopos folyosó veszi körül, 's boltok. Homlokát a' zene eredetét 's haladását ábrázoló dombormű ékesíti Bubbtól. Belseje, a' londoni uri világ gyűl-
helye, majdnem olly téresnek mondatik, mint a' milanoi Scala. A' páholyokban, mellyek drága szőnyegekkel bevonvák, 6 szék van — 5 sor páholyban London fénye tanyáz, a' telivér aristocrata 's a' leggazdagabb kereskedő világ; robogó selyem-ruhákban, gyöngyözött fürtökkel, gyémánt-fejékekkel. A' páholyokba 900, földszintre 800 's a' karzatra is 800 személy fér. A' Drurylane, London' legnemzetibb színháza, a' régi 's ujjabb angol drama főtanyája, melly azonban, a' frivol korszellemnek hódolólag, táncz- és daljáték bájaival vegyitetik, — a' Bryd-

ges-streeten fekszik. A' mostani nehéz épület 1811-ben épült Wyatt B. rajza szerint. Homlokzata dóriai rendű 's 1820-ban hozzá toldott porticusát Shakspeare szobra ékesíti. E' tiszteletes színház eredete 1662-ből van, midőn I-ső Jakab király Killigrew Tamást felhatalmazá új színház-építésre. Akkor a' király udvari szolgálói játszottak abban, 's innét van, hogy a' Drury-lane színészeinek czime ma is: „his majestys servants“ és a' szinlapokon mindenkor nyomtatva áll: „vivat regina.“ — A' mostani épület azóta már negyedik. A' főajtón belépő fényes rotondába ér, honnét a' páholylépcsők felvezetnek; a' földszintre piszkos oldalbejárás vezet, mint egyéb londoni színházakban is. A' ház belsejét pompás légszeszcsilár világítja; a' diszes, de nem vidám terem, ha egyebütt kielégítene is, London fényéhez 's gazdagságához és Shakspeare emlékezetéhez mérve sem elég nagy, sem elég szép. Mintegy 3600 személy ülhet benne, 800 a' földszinen, 1000 a' két karzaton. Az emeleti társalgó-terem 86 l. hosszú, az alsó teremben Shakspeare, Kean és Kemble szobrai állanak. — Coventgarden színház a' Bow-streeten fekszik; eredete 1662-ből való, midőn sir W. Devenant királyi engedelmet nyert építésére. Az 1809-ben készült mostani épület azóta harmadik. Itt volt Kemble működéseinek 's dicsőségének mezeje; most az ügyes Matthews Károly (a' híres comicus' fia) és ennek neje Vestris asszony vezetése alatt áll, és Shakspeare nagy szerepeit Vandenhoff játsza benne, kiszámított hibátlan játékkal, de a' lángész elragadó heve nélkül, melly Macready előadásait lelkesíti, 's

ezt Anglia 's talán a' világ első élő színészévé emeli. — A' Coventgarden-színház építőmestere Smirke, ki Minerva acropolisi templomát utánzá e' szép épületben, melly azonban rejtett helyen 's részint körülépitve levén, hatása jobb részét elveszti. Homlokát dóriai porticó 's a' tragoedia és comoedia szobrai ékesítik Flaxmantól, és a' régi 's új drámát ábrázoló basreliefek. Főbejárása jóniai oszlopokkal 's görög lámpákkal diszes, 's szép előteremmel bir, mellyben Shakspeare szobra áll Rossitól. Mintegy 3000 ember fér belé. — A' Haymarket-színház 1821-ben nyitattott meg 's már 1702-ben alapult. Nash volt építője; szép porticója 6 corynthis oszlopon nyugszik. Itt is kitünő előadások vannak, 's a' középosztálynak kedves színháza. —

Bár mennyire megragadt Macready és Faucit kisasszony művészete 's Matthews comicája: még jobban érdekelt 's mulattatott azon másik szinpad, melly törvényszéknek neveztetik, 's mellyet a' nyilvánosság, a' hallgató közönség élénk részvéte, az ünnepélyes, formalitással teljes eljárás, a' paróka és köpönyeg, 's az elmés, ékesszóló szóbeli védelem a' legérdekesebb drámává alakít. — Oct. 26-dikán megnyílt a' londoni középponti bűnvádi törvényszék (central criminal court), melly Old Bailyben tartja üléseit, 's ezért „Old Baily sessions“ nevet visel. Hatósága Londonra 's Middlesex és Surrey grófságok némelly részére terjed ki, 's üléseit évenként nyolczszor tartja, a' dolgok tömege miatt két külön tanácsban. 'S így az ekkorig csak boltban

látott kenderszin parókákat most már birák 's ügyvédek fejein is láthatók. Ezen törvényszék egyik senátusában a' főtörvényszék 2 birája, Erskine és Maule lord ítelt, de kék selyem-köpönyeges 's aranylánczos sheriff 's aldermanek' jelenlétében, mert London-Citynek azon joga van, hogy ha saját szabadon választott tisztviselői közül senki sincs jelen, a' birák ítélete érvénytelenné válik. A' másik senátusban a' város Recorderje ítelt 's oldalánál szinte aldermanek ültek. Ezekon kívül egy harmadik új törvényszék is működött a' Common Sergeant előlülése alatt. Mindenik senátusban polgárok eskütszéke biráskodott a' tény kérdésében. Az esküttek, kevésbbé fontos esetekben csak összedugták fejeiket 's ki sem lépván a' teremből, néhány percz alatt kimondták a' bűnöst vagy nem bűnöst. A' Common Sergeant ítélő székén egy óra alatt három vádlottat is elítéltek. — Fontosabb 's bonyoltabb esetekben, midőn az esküttek rögtön megegyezni nem tudnak, kilépnek a' teremből saját tanácskozó szobájukba, hol mindaddig maradnak, míg egymást fel nem világosítják 's mindnyájan meg nem egyeznek, mert Angliában a' „vétkes“ szó kimondására mind a' 12 eskütt egyezése kívánatik, nem úgy, mint a' Rajna mellett 's Franciaországban, hol általános többség elegendő. Ollykor megesik, hogy az esküttek, szobájokban, hová bezáratnak, megéheznek. — Criminális esetekben az esküttek kimondott véleménye rendületlenül áll 's a' tárgy új eskütszék elébe nem utasíthatatik, mint polgári ügyekben. A' biró ollykor jól le is hordja az

eskütt polgárokat, 's a' dolgot újabb megfontolás alá bocsátja, de ez mit sem tesz; ők azért ítélnék, a' mint józan eszök 's becsületes szivök sugallja, és ha úgy látják jónak, ujlag is megmaradnak véleményöknél, mellyről csak istennek, a' csalhatatlan bírónak számolnak. —

Angliában minden fontosabb polgári 's kivétel nélkül minden fenytő perben esküttek ítélik el a' tett kérdését. Magok az angolok is átlátják, hogy polgári perekben olly emberek ítélete, kik nem törvénytudók 's csak természeti józan ész, vagy ollykor épen elfogult tekintetek után ítélnék, gyakran tévedhet, 's ezért meg is történik, hogy illy esetben, ha a' tévedés igen szembetünő, a' törvénytudó bíró, ki az eskütszékben elnököl, új esküttek elébe utasítja a' kérdést, sőt ritka esetben harmadszor is. De e' dolog árnyoldalait igen szelidíti azon körülmény, hogy az esküttek, főleg polgári pereknél, nagyon hallgatnak a' különben is tisztelt bíró véleményére, ez által mintegy vezettetik magokat, 's önmagok is érezvén e' részbeni gyöngeségöket, örömmest elfogadják a' birói értesítést. — Ellenben, minden angolnak vérré vált véleménye, hogy fenytő perekben 's ollyan ügyekben, hol politikai tekintetek 's pártkérdések forganak fen, a' tettkérdést csak a' polgárok józan esze, az el nem fogult 's rögtön választott és ezért meg nem vesztegethető népemberek bizodalmas és a' polgári jogokat féltékenyen őrző tanácsa döntheti el úgy, hogy a' közbátor-ságra 's törvényes szabadságra veszély ne származ-

zék, és a' kormány' lehető önkényeskedésének 's kormány által nevezett bírák kicsapongásának gát vettessék. Illy esetben a' legszentebb, legpróbáltabb bíró önállásában 's függetlenségében sem volna az angol polgárnak teljes bizodalma; magához hasonló polgárok ajkiról akarja hallani a' „vétkest,“ kik maholnap hasonló esetben lehetnek, kiknek egyaránt érdekökben fekszik, hogy a' jó rend 's közbátorság fentartassék, 's egy részről a' valódi bűnösök bűnhődjenek, más részről a' szabadság biztosítékai épen tartassanak, a' hatalom érczkarja senkit méltatlanul üldözőbe ne vehessen 's el ne nyomhasson. A' jury örökké el fogja itélni 's büntetés alá taszítani a' gyilkost 's tolvajt, kit illyennek lenni elismert, el fogja itélni a' nemtelen rágalmazót 's garázda sértegetőt, de nem fogja p. o. felségsértővé bélyegezni azt, ki néhány szabad szót emel a' haladás ügye mellett, 's nem rágalmazóvá azt, ki a' sajtói nyilvánosság útján a' rosz bírót, a' kötelességről felejtkezett papot 's ministert megrová. 'S ezen régi és biztos garantiát olly féltékenyen őrizi az annak becsét mélyen érző angol, hogy inkább eltűri a' polgári perekben ollykor bután ítélő jury botlásait is, mintsem annak eltörlése vagy megszorítása által az első lépést megtegye azon lehetőség felé, hogy egykor fenyegető vagy politikai szagú ügyekben se eskütszék ítéljen. Szentnek tartatik a' szabad britt népnél ez öreg, ősi institutio, mint mellyre az alkotmány legfőbb, legbecsesb jogát bizta. Szent annak jelleme 's megszenteli és tiszteletessé teszi az

egyszerű polgárt, ki vele felruháztatik. És ők érzik tisztök magas fontosságát, melly nem kevesebb: mint védfalat képezni az önkény 's birói megvesztegetettség ellenében, 's alig van eset, hogy azzal visszaéljenek. Ők tudják, hogy a' jury, ha nem lenne is tökéletes, mint törvényszéki institutio, bizonyosan igen lényeges és fontos, mint politikai institutio, melly az egyszerű polgárt a' biráskodás felségi jogában részelteti; tudják, mit a' derék Feuerbach mond, hogy: valódi alkotmányos országokban, hol t. i. az alkotmány élet és valóság, 's nem csupán papirosrongy, az eskütszék lényeges kiegészítő része az alkotmánynak, annak zárköve vagy méginkább alapköve, mellyel együtt áll vagy hanyatlik. — Bővebb értekezésnek e' fontos tárgyról nem levén itt helye, fentartom törvényszéki tanulmányaim bővebb előadását egy külön kimerítő munkára.

Sok órát töltöttem a' Westminster-hall termeiben, hol novemberrel megnyitlak a' főtörvényszékek ülései, a' fő- és alcancellár széke, 's a' közönséges főbiróságok, úgymint: Queensbench, Exchequer, és Common Pleas. Ez utóbbiak közül mind-egyikben 5 biró ül, egy elnökkel: a' cancellár (Lyndhurst) és alcancellár egyedül ülnek 's ítélnék. Az Exchequer birái „báró“ nevet viselnek 's elnökük „chief baron“ — (jelenleg a' veres képü, kevély és visszataszító, egyik szemére fekete kötéssel borított Abinger, egyetlen főtörvényszéki biró, kit közbizodalom nem kísér, 's kit a' független lapok,

különösen a' chartista-ügybeni részrehajló magaviseleteért, kegyetlenül korholtak, ki azonban, különös ellentétül, egyszersmind igen silány versfaragó, ki tetszik magának almanach-dolgozótársi minőségében) — a' más két főtörvényszék biráinak neve: „*puisne justices*,” elnökeiké: „*chief justice*.” — A' törvényszékeken legtökéletesb nyilvánosság van, az ajtók mindenki előtt tárva, semmi poroszló nem cerberuskodik azoknál, mint Old-Baily' karzata előtt, hol a' belépésért egy shillinget fizettem, a' Citynek szükkeblü kalmári szelleme szerint. A' közönség részvéte igen nagy, a' teremek mind tömvék valának. A' sok száz parókás 's köpönyeges ügyvéd jár és kel föl 's alá; parókájuk szolgálván före valónak, hivatalos süveget nem viselnek, mint a' francziák. A' szóló ügyvédek beszédében csaknem általánosan nagy folyékonytságot, nyugalmat 's erélyt tapasztaltam, 's újra meggyőződtem, hogy e' nemzetet kitünő szónoki tehetség jellemzi, bár nem olly mértékben is, mint a' francziát. A' birák viszonya az ügyvédek iránt baráti, testvéri; a' név, mellyel ezeket illetik, „*my brother*”; beszédmódjuk művelt és nyájas, elegendő komolysággal; semmi döllyf, puffaszkodás, tekintélyeskedés, minek nyomait csak a' hyghtory Lyndhurst 's Abinger arczain találtam.

Megjegyzem még e' helyen, hogy a' lord cancellár hivatalos fizetése 14 ezer font, az első alcancelláré 6000, a' más két alcancelláré 5000; a' Queens-bench elnökéé 8100, biráié 5000; a' Common Pleas elnökéé 8000, biráié 5000; az Exche-

queri Chiefbaroné (elnöké) 7000; biráké 5000—5500, az Attorney-generálé (kir. fuscusé) 5500 font. A' Queens-bench mostani tiszteletes elnöke: lord Denman; a' Common pleasé: sir. N. C. Tindal. Bár-milly nagyok is e' fizetések: van eset, hogy az ügyvédi testület legelőkelőbb tagjai a' birói hivatalt el nem fogadják, mert jövedelmeikben alább szállnának. Az előkelő ügyvédek 10 ezer fontra is jönnek évenként. És a' birói fizetésnek azért kell olly magasnak lenni, mert különben nem találkoznék alkalmas egyén, ki a' birói hivatalt elvállalná. A' birák mindenkor a' nagy törvénytudó-testületből neveztetnek, 's ők és az ügyvédek egyazon testület tagjainak, testvéreknek tekintvén magokat 's egymást, egészen coordinált helyzetben vannak. A' törvénytudók érdekes chronicái ritkán mutatnak esetet, hogy a' biró ezen testvéri helyzetről elfelejtkezne, 's ha ollykor akad egy, kit az altum supercilium elragad, legkeményebb visszatorlásra talál. A' birákban tökéletes bizodalom van, mert lehetségig függetlenek; a' kormány által neveztetnek ugyan, de e' kormány a' nemzeti többség kifolyása, 's soha többé le nem tétethetők, kivévén, ha a' parlament mindkét háza kívánja. Ezen felül a' roppant és kérelhetlen sajtószabadság ostora szünetlenül fejeik felett suhog; e' közlelkiismeret folytonosan ébren van, melly minden elkövetett bűnre feldobban 's vádol és sújt. Így p. o. a' Chief-baron, Abinger lord azon beszédeért, mellyet utóbbi circuit' alkal-mával Chesterben és Liverpoolban a' chartista-ügyben tartott, mellyben tory politikai nézeteket 's a'

chartistákat igen gyűlöletes színben festő kifejezéseket mondott az esküttek előtt, 's megfelejtkezvén birói helyzetéről, a' különben is aggodalmas és chartista-gyűlölő esküttek véleményét lefoglalni igyekezett, — kegyetlenül megrovaték a' szabadelvű lapok által. A' Weekly Despathsban Publicola anynyi élességgel 's olly tribunusi erővel mutogatá ki 's utasítá vissza a' beszédében foglalt részint hazugságokat, részint ügyetlenségeket, hogy igen könnyen megfoghatni, mikint illy sajtószabadság ostromai 's villámai közt igen nehéz, sőt lehetetlen bitorló birónak lenni. — Ezért elég eset van, hogy a' fő-törvényszékek, ha szinte a' kormánynak van is pere magánossal, szigorúan ragaszkodnak a' törvényhez és szokásokhoz, 's ítéletet hoznak a' ministerek ellen,*) sőt néhány évvel ezelőtt Stockdale könyvnyomtató esetében az alsó házat magát elítélték 's 500 fontban marasztalták, azon parlamentet, melyről irva van, hogy mindent tehet, csak fiút leány-nyá nem. Az alsó ház ugyanis, saját nyomtatója által, valamelly reportot nyomtatott, mely által magát Stockdale becsületében sértve érzé, azzal vádoltatván, hogy aljas és veszélyes munkákat ad ki. Stockdale e' miatt rágalmi (libel) pert kezdett a' parlament nyomtatója ellen. A' nyomtató arra hivatkozott, hogy ő neki e' nyomtatás az alsó-ház által levén parancsolva, ő csak eszközként cselekedett. Az alsó-ház Campbellt, az Attorney-generált küldé ki saját védelmére 's ez mindent elkövetett, hogy a' házat

*) Emlékezzünk a' derék Denman viseletére O'Connell ügyében.

felmentesse, de a' Queens-bench' kérlelhetlen birái roszalák a' törvényhozó test tettét, kimondák, hogy annak egyes polgár becsületét sérteni joga nincs, és elmarasztalák 500 font birságba, mellyet a' kincs-tárnak valóban ki is kelle fizetni.

Kellemes esteket töltvén a' franczia élénkségü, igen elmés és lelkes miss Pardoe, 's barátnéja, a' mély kék szemü, sötét fürtös mistress L. nyájas körében, volt alkalmunk találkozni fiatal költök- 's művészekkel, kik előtt Vörösmartynk' néhány szép költeményét szavalván, nyelvünk bájos zengése magasztalva ismertetett el. 'S ti magyarországi L—nék! ti nem becsülitek meg e' szent kincset! — Miss Pardoe legujabban ismét a' kedvelt 's emlékezetében hervadatlanul élő magyar földdel foglalkodott, Mednyánszky monda- és legenda-gyűjteményét adván angolul „Hungarian Castle“ czim alatt. — Angliának nagy költői igen kevesen élnek; Wordsworth él, de alig ir; Bulwer otthon nem kedveltetik annyira, mint külföldön; legelső név Anglia' irodalmában jelenleg Boz (Charles Dickens), az angol hűmornak e' kimeríthetlen képviselője, kinek legujabb munkája amerikai utazásának szüleménye: „American notes for general circulation.“ Pickwick-papereiből egy hét alatt 45000 példány kelt el, egy ivért 40 fontot kapott. Ő szerelmi veszteség fájdalmában lett író, 's azonnal a' nép kedvence. — Ez azonban rendkívüli eset, 's Angliában az irodalom nem igen tesz valakit sem gazdaggá, sem ministerré, mint Franciaországban.

XII.

FASHION. OXFORD. UTAZÁS A' MEGYÉK- BEN.

Az esti vonallal Oxfordba akarván indulni a' Great-western vaspályán, míg az indulás ideje érkezett, a' Sieclet olvasgattam 's benne néhány mulatságos adatot találtam az angol fashion 's londoni arszlánok felől. Azon kedves kis lány otthon, kinek az angol spencerke minden lányok közt legjobban áll, bizonyosan nem fogja sejteni ezen szivded ruhának eredetét, vagy újdön divatba jötte alkalmát. Lord Spencer, egyike a' londoni nagyvilág lionjainak, kiket a' kisebb állatok itt is esztelenül 's vakon szoktak majmolni, szerelmi viszonyban élvén bizonyos laddyval, ki nem tartozott az angol Lucretiák sorába, egykor, midön épen aranszinü fürteivel játszott, a' legkellemetlenebb vendég t. i. a' neveletlen férj által lepetett meg. Illy esetben a' hidegen számitó józan okosság szaladást parancsolván, Spencer úrfi is inkább ezt választá, mint a' lovagiasb, de kényelmet zavaró párviadalt, vagy épen a' nagyon is polgárias fizetést, leugrott hát az ablakon és semmi egyéb baja nem lön, mint hogy felső ruhája szárnya leszakadt. Ő azonban ezzel mit sem gondol-

ván, sőt ez állapotot hiúságának hizelgő győzelmi trophaeumul tekintvén, másnap illy megkurtitott ruhában lovaglott a' Hydeparkban. A' piperkőczsereg azonnal megragadá az újságot, 's a' ruha e' neme divatba jött és Spencernek neveztetett. — Egy másik lion kün lovagolván Greenwichben, rögtön záporosó elől az invalidus-házba menekült, 's ott egy szögletben dideregve várta a' jobb időt. Egy jószívü rokkant vitéz megszávnán a' fázó diákot, idomtalan szürke kabátját ráadá 's érte aranyakat kapott. Az arszlán, az invalidus idomtalan szürke kabátjában belovaglott a' városba, 's a' rossz szabásu, nehéz, szürke felöltök azonnal divatba jöttek. Csak divatba jöni nehéz; ki egyszer thrónon ül, korlátlan zsarnoki hatalmat gyakorol e' ragyogó, hiú fényvilágban, Willis- és Argylesroomsban, a' Hydepark utain, Very ebédlőjében, az epsomi lóversenyen. Mióta a' királyné, e' nap, ki után 's melly felé minden virág forog, Scótiában volt: a' scót divat, színek, koczkás szövetek általánosan uralkodók lőnek. A' divat világában nincs józan ész, nincs elv, itt csupán vak eset és szeszély uralkodik, melly gyakran a' legnevetségesb döreségeket, legizetlenebb formákat emeli thrónra, tekintet nélkül a' szépség általános szabályaira, kényelemre, hasznosságra. Hogy jöhettek volna különben divatba abroncsos szoknyák, hegyes csizmák, frakkok, és kis karimás kalapok?

Milly vidító tekintet az angol földmivelő megyékben, e' zöld ország kertjei közt utazni! jobbra balra

csinos megyei lakok, egymásután következő folytonos ház és major, park és kert. A' nagyvárosi fény és velejáró nyomor, a' gyárak göze 's füstje eltűnt, de a' jóllétnek örvendetes nyomai mindenfelé. A' kunyhók tiszta, jó állapotban vannak; minden ember, kivel találkozánk, jól öltözve; sőt magok az állatok is boldogoknak látszanak a' csinos istállókban 's dús zöld legelőkön. — Anglia olly szép, nem a' természettől, hanem emberi kéz művelése által!

Elindultunk a' nagy nyugoti vasuton Oxford felé, hová Christmas úr, L—né kedvencz papja, oxfordi növendék, ajánló levelekkel látott el. Útban esik a' windsori állomás és Reading. Az oxfordi utasok leszálló helye Steventon, honnét Addingtonon, Berkshire főhelyén keresztül, melly kicsiny városka létére gázzal vala tetőtül talpig tündöklő, egy óra alatt Oxfordba ragadt a' négy paripa. Ott valánk a' collegeok kísértetes, várfogas faltömegei, csonka és hegyes tornyai, kápolnai közt, a' Highstreeten, Angyal fogadóban, szemközt a' Queenscollege' tornyaival. Az egészen csodahatású ósági szellem leng; e' repkény-ölelte régi tornyok, e' várfogas falak, e' hallgatag kolostori folyosók már emlékeztetnek a' penészes iskolai rendszerre, melly távol van az élettől, 's az aristocraticus toryjellemre, melly itt uralkodik. A' XIV-ik század kellő közepén vagyunk, csak-hogy a' hosszukás ablakokon pánczélos lovagok helyt mindenféle színü köpönyeges, infulás diákok néznek ki.

October végnapját e' protestans kolostorok sötét, de borostyánnal ölelt, 's a' környező udvarok és parkok, az ezekben emelkedő druidi szent tölgyek halhatatlan zöldével gyönyörű ellentétet képező ó falai közt töltök el. A' Madelaine-college' fellowjai (alumnusai) egyikéhez, reverend Mosleyhez, levén ajánlva, ezen szives és ártatlan tekintetű református barát által elvezetteténk a' 24 oxfordi college' nagy részébe.

A' collegeok 's ezen oxfordi és ehez egészen hasonló cambridgei rendszer megértésére az a' vezéreszme, hogy ezen collegeok nem egyenesen oktató, hanem vallásos alapítványok, 's azért a' helybeli egyetemmel szoros összeköttetésben nincsenek is. Különböző collegiumoknak különböző szabályaik, tagszámuk 's jövedelmeik vannak; birtokuk 's jövedelmük forrása leginkább földben áll, 's a' gazdagabb collegiumokban egy fellow jövedelme rámegegy 4—600 fontra is. E' fellowk (kiknek száma egy-egy collegeban 12—70) képezik 's igazgatják a' collegiumot, szabályok szerint választatnak, és magok közül ismét egy főt választanak. Gyakran változnak, mert egyházi személyekké kellvén lenniök, 's nem levén szabad házasodniok, sokan kilépnek az életbe, mások ismét a' college' rendelkezése alatt álló papságot 's egyéb hivatalt fogadnak el. Az alapítványi iskolások az alaptörvények által kitüzött körből választatnak, 's némelly collegeokban idővel fellowk lesznek. Mind a' fellowk, mind az alapítványi iskolások alapszabályilag parancsolt

uszó szárnyas köpönyegekben 's infulákban járnak, 's némelly collegeokban igen sokat ülnek a' kápolnában 's imádkoznak és énekelnek. Az alapítványi iskolásokon kívül vannak független tanulók, többnyire úrfiak is, kik fellowk, mint a' collegiumi elnök által melléjük rendelt tutorok, felügyelete alatt állanak. Ezeknek évi itt lakása, étkezése 's tanulása legalább is 100 fontba kerül. A' collegeokban, e' tutorok által, azon előkészületi tudományok (vallás, római és görög classicusok, 's matematika) taníttatnak, mellyek angol vélemény szerint a' gentlemani nevelésre általánosan szükségesek; történet, philosophia, státustudományok pedig nem taníttatnak, kivevén, a' mennyire a' holt nyelvü classicusokból töredékesen 's tökéletlenül meríthetők. — Ezen előkészületi tanulmányokat 6—8 terminus alatt (egy évben 4 terminus van, de a' melly az évnek csak felerészét foglalja el) elvégezvén az ifjú, kis és nem nehéz vizsgálaton (little go) megy keresztül 's lesz „bachelor of arts“ — későbben, meghatározott idő — három év — elteltével, miből azonban csak egy évet kell helyben tölteni, „master of arts.“ E' gradusokról 's az egész collegiumi nevelési rendszeréről, a' conservatismus ezen penészes bölcsőjéről 's azért a' reformerek folytonos megtámadásainak méltó tárgyáról, bő értesítést ad Macculloch' statisticája.

Egész Oxford hemzseg e' köpönyeges és infulás fellowk, demi-fellowk és iskolások seregeitől; a' kis város nagy részint ezek után él, 's köfészkeik, a' nagyszerü, tornyos, méltóságos épületek aristo-

craticus göggel 's uralkodva állanak a' szerény, apró polgárházak közt. Mi bővebben a' Madelaine-Christchurch- és University collegeokat vizsgáltuk meg. — Legnagyobb 's legpompásabb a' Christchurch, főképen nagy családbeli úrfiak tanyája fellowk nélkül; ennek van leggazdagabb egyháza, van továbbá saját könyv- 's képtára, ez utóbbi néhány Caracci, Domenichino, Giotto és Cinabueval 's Rafael kézrajzaival, de többnyire csak másolatokkal; nagy teremében, hol a' tagok és tanulók ebédelnek, az itt nevedett nevezetes férfiak arczképei függenek, többek közt Canning és Locke; lépcsőzete gyönyörű mű. — Megnéztük az egyetem két könyvtárát, mellyekben Corks ur, fellow's könyvtárnok, vala vezetünk; a' 'hires Bodley-könyvtárt, drága régiségei, kéziratai 's incunabulumival, mexicói, indus, persa irományaival; különösen becses része az, mellyet Douce hagyott az egyetemnek, kinek könyv- 's főleg kéziratára megér 40 ezer fontot. Van a' Bodley-könyvtárnak képgyűjteménye is, az alapítók arczképeivel, azon hajó fájából készült székkal, mellyen Drake Ferencz az első burgonyát hozta Amerikából, 's a' legszebb görög épületek mintáival. Legnagyobb érdekléssel néztem azonban Erzsébet királyné 's a' szép Stuárt Mária, úgy szinte Columbus, Burleigh, 's a' scót hösné Macdonald Flóra hü arczképeit, Pembroke gróf szobrát, 's az „indulatokat“ Shalkentől. Stuárt Mária gyönyörű arczképe, melly előtt megérthetni Mortimer' örültségét, Zucheri ecsetétől van. — A' másik Rad-

cliff-féle könyvtárban főleg orvosi könyvek vannak; épülete, basilicaszerű alakjával, igen feltűnő 's Oxford egyik főéke.

A' szép ószerű Madelaine-collegeben ebédeltünk, jószivü fellowk társaságában, 's elmondhatjuk, hogy láttunk calvinista barátokat. Ezen collegium a' legvallásosabb, mert alapítványa szerint a' fellowknak kötelességek naponkint kétszer (diligentia' idején négyszer) a' kápolnában teljes diszruhában, úgymint infulásan 's fehér, de a' grádusokhoz képest különféle színü csikos köpönyegekben megjelenni 's énekelni, 's benne egyéb iskola nincs is, mint a' demi-fellowk 's az éneklő gyermekek számára. Ebéd előtt 's után diák imádságot mondanak. Az ebédterem pompás, ószerű hely; a' felső asztalnál esznek a' fellowk, az alsóbbaknál a' demi-fellowk, (scholars) és éneklő ifjak (choristers). — A' jó étel ital, kényelmes lakás 's ruházat, mellyet az alapítvány nyújt, bizonyos feltételek- 's szabályokhoz levén kötve, természetes, hogy a' régi szer-tartás 's életmód, ceremoniák 's kötelességek századok után is fenmaradtak, gúnyul a' jelenkornak. — A' szép parkban, melly az épületet környezi, Addison sétája nevezetes, ki ez árnyak alatt növekedett. — Milly felséges fészkei a' szemlélődésnek, az andalgásnak! mi gyönyörü melancholicus tanyák! sötét falaikkal, miket repkény zöldje futott be; kriptaszerű, zengzetes folyosóikkal, hol a' lépés viszhangja kísértetileg üldöz; zöld gyeppelel a' csöndes udvarokon, százados terepélyes fákkal a' téres

kertekben! — csoda-e, ha a' lélek elveszti rugékonyságát, 's carthausi természetet ölt magára, ha a' költői álmadozás borongó ködeibe merülve a' szilaj külvilág, a' robogva 's zúgva repülő reform' zajától visszariad, 's illy környezetben conservatív irányú lesz, 's küldöttjei által a' parlamenten a' leg-tulzóbb tory-elveket képviselteti? —

Este 7 órakor hagytuk el ez érdekes, csodálatos fészkeket, 's Londonba jövénk hálni, melly felett a' légszesz-világítás tüzrózsája tündériesen ragyogott. Remete hajlékokból átléptünk a' legnagyobb városi zaj közepébe, az élet lármás iskolájába.

XIII.

GYÁRVÁROSOK. BIRMINGHAM. MANCHES- TER. BOLTON. NÉPGYÜLÉS. CHARTISTÁK.

Délben indulánk el az euston-grovei állomásról a' nagy éjszakai vasuton Birmingham felé, 's a' 114 angol mérföldnyi utat mintegy 5 óra alatt megfutván, ebéd (nálunk oszonna)-időre a' füst- és gőzfellegbe burkolt nagy gyárvárosba értünk. —

Igen ékes dóriai porticus vezet a' vasútra. Általában a' vasút-hivatalok épületei 's indulási helyei Angolhon nagy városaiban szilárd 's ékes építés remekei. A' birminghami vasút elég drágás (második hely ára Londontól Birminghamig egy font), mi azonban nem csoda, mert igen sok rajta a' tunnel 's viaduct. Majd kivájt bérczek alatt, majd ismét fedett csatornák fölött ragadtatánk a' vihar szárnyának sebességével, 's a' robaj mindennemű hangjai verdesék füleinket, mellyek halló érzéke egészen eltompult. Nevezetesb városok, mellyeket e' vasút vagy egészen érint, vagy állomások által, mellyekről jól rendezett omnibusok viszik helyre az utast: Watford (Hertshire) 's közel hozzá Cashiobury-park az Essex és Grove-park, a' Clarendon grófcsalád tulajdona; Berkhamstead (Hertshire) 's közelében

Ashridge-park Bridgewater grófné lakása; Tring, (Hertshire), mi mellett van a' cheltenhami és oxfordi vasút összeköttetése a' birminghamival; Aylesbury (Buckshire) a' vasúttól balra, melly a' parlamentbe egy tagot küld, 's közel hozzá Hartwell vár, hol XVIII-ik Lajos sok évig lakott; Buckingham (Buckshire) az Ouse vize mellett, a' vasúttól balra, melly 2 tagot küld; közel hozzá Stowe, Buckingham herczeg fényes lakhelye; Towcesternél (Northampton-shire) van Easton-Neston, Pomfret gróf lakása, innét visz az út jobbra a' közeleső Northamptonba, hasonnevü megye főhelyébe, mellynek 15 ezer lakosa 's a' parlamenten 2 képviselője van; Daventry (Northampton-shire); Coventry (Warwickshire) 27 ezer lakossal 's 2 taggal; innét visz az út balra Warwickba, hasonnevü shire fővárosába; Meridennél megy el a' vasút egy ága éjszakknak Derby felé egész Leedsig. Közelgünk a' gyárkerülethez; 's hová lett a' vidám, zöld Anglia? — füstölő 's tüzokádó kémények' óriás ezredei, égett kopár föld, szomorú fényü salak, kőszén-gőz, Cyclops-tanya! 's ott valánk a' piszkos, roppant Birminghamban. — A' london-birminghami vasúton számos tunnel (hegyalatti átmetszés) van, első Primrose-hillnél, mellynek hossza 1250 verge; majd a' Brent folyó alatt; Cashiobury-parkon túl ismét egy igen nagy, mellynek hossza 1 angol mérföld 70 verges; Great Berkhamsteadnél, Leighton Buzzard állomáson túl, Weedonnál, Kilsbynél, Bechwoodnál ismét tunnelek, 's köztök a' kilsbyi $1\frac{3}{4}$ mfd hosz-

szu, a' többi csak 3—500 verges; ezenkívül a' london-birminghami nagy csatorna 's Gade, Ouse, Avon, Low, Blythe, Cole, 's egyéb folyók és az oxford-coventryi csatorna felett nagyszerű hidak 's viaductusok vezetnek. E' roppant mű, mellynek kivitelére Anglia vállalkozó szelleme, tudománya 's gazdagsága kellett, eléggé mutatja e' kevély sziget nagyszerűségét. A' szokatlan utasnak haja borzad 's bőre borsózik e' sötét hosszú üregekben, mellyeket emberi tudomány 's merészség sziklatömegek alá fűrt, miken keresztül vérfagyaló zúgással rohan a' tüzes lidércz; a' társalkodás megszűnik, 's midőn a' vonat ismét kiér isten szabad levegőjére, nagyot lélezkzik a' megkönnyebbült kebel. Igen kellemetlen érzést okoz még a' szemközt jövő gőzkocsik rohanása; mintegy rémes álom; az alakok bizonytalan színvegyületbe olvadnak össze; megriadtál, de félni nincs idő, mert mielőtt tisztán eszmélhetél, a' kísértet már elzúgott melletted.

Birmingham ege a' gyárkémények örök gözeitől sárga fekete 's e' kellemetlen burokból a' legszebb tavaszi napon sem fejlík ki. Warwickshireben fekszik 27 órányira Londontól, a' Wolwerhampton és Wedesbourgh közti szénbányás sikon, a' legridegebb vidéken, melly iszonyu terméketlenség arczát viseli, 's fekete porral lepi az utazó bőrét. Azonban e' „cyclops-mezei“ fekvésnek köszöni gazdagságát; ebből veszi a' hatalmas rugót, melly erömüveinek életet 's mozgást ad, t. i. a' széngőzt. — Vidékén számos csatorna egyesül, melly a' földmivelő me-

gyék termékeit kebelébe hordja, 's gyártmányait kiviszi. — Mióta John Taylor a' gyáripárt megalapítá falai közt, roppant arányban növekedett, népese-
dett 's gazdagodott. Lakosai száma Spackman 1842-
diki statistikai táblái szerint 138187, de vidéké-
vel együtt rá mehet 150 ezerre. Százados hirü vas-
és aczél-gyárai láták el a' franczia háború alatt egész
Európát fegyverrel; havonkint 15000 darab puskát
szolgáltattott, 's innét kezdődik nagyobbszerű gaz-
dagsága. Béke idején pedig, mint Burke nevezé,
„bábjátéktára Európának.“ Főképen apró aczél és
vas, aranyzott 's ezüstözött czikkecskék, kések,
aczéltollak, ollók, tők, fegyverek 's házi szerek
(quincaillerie) készülnek gyáraiban, minden héten
4000 millió varrótü 's évenkint 115 millió aczél-
író toll. A' boltok rakvák ezekkel, és manchesteri
pamut, sheffieldi aczél-árúkkal. Az óriási gyáripáros
falu csak a' parlament-reform óta lett város 's küld
2 tagot az alsóházba.

A' Royal hotelbe szálltunk, 's lenyelvén egy darab
félnyers ökröt 's kemény puddingot, sűrű eső daczára
is megtettük sétánkat a' városon, mellynek csak
főutczái vannak járdákkal ellátva. Első benyomás,
mellyet Birmingham tön reám, az vala, mintha e'
rengeteg 's Londonhoz képest paraszt város, Anglia'
Kecskeméjte vagy Debreczenje volna, mi azonban
nem azt teszi, mintha itt is apró nádas tüzfészkek
volnának a' házak, mert itt iszonyu nagy, kopasz,
magas, izetlen, unalmas, vörösbarna téglá-épületek
vannak, miket nem izlés, nem is kényelem, hanem

szükség 's takarékoság épített. Az angol nagy gyár-
városok építésmódja mind hasonló; szennyes rak-
helyek 's gyárok tömegei égbenyuló kéményekkel,
mellyek e' prózai világ füstös obeliszkjei 's pyrami-
sai; a' nagy gyárok (works) körül apró, vörös
tégla-házikók, mellyekben 's mellyek alatt éhség-
gel küzdő rongyos napszámoscsaládok tengenek
búban, nyomorban 's égettbor-mámorban, míg gyár-
uraik úgy élnek, mint legdúsabb mágnásaink 's
fényes kerti házaikban felejtik a' kémények gőzös
levegőjét, mellyben jóllétük virágai nyilnak, cse-
kély bérért dolgozó félrabszolgák keserves izzad-
ság-csöppein felnöve, könyeivel táplálva. — Ők,
ha tetszik, a' párisi opera szépségei közül válasz-
tanak szultánnöket háremökbe, vagy az olasz ég-
gyönyöreit élvezik, Schweiz' virányait tapossák,
London fényclubbjaiban dözsolnek, parkjaik ár-
nyaiban pihennek: de a' szegény munkás nép, ezen
eleven, érző 's lehelő gépsereg, ha szigorú felügye-
lői korholását unva, munka-lankadtan, a' fojtó le-
vegőtől fuladozva, füst-, korom- 's izzadságtól szeny-
nyesen kimenekszik a' gyárok tompítva-zúgó gép-
zaja közül, ismét csak egészségtelen lyukakban ke-
res nyugalmat, hol reá éhes, beteg gyermek sír,
hol szoba, konyha, ól, mind együtt van, 's hol, ha
a' rekedt gőzben elaludt, vagy búját kábitó szesz-
szel elaltatta is, másnap ismét csak hasonló nyo-
morra ébred.

Midőn azonban a' nagyobb utczákra érvén, a'
boltok légszeszfénye előmbe ragyogott 's a' tündér-

fényű rakhelyekben a' helybeli és szomszéd helyekbeli gyáripar terményeinek tömérdek gazdagságát látám: az első benyomás, mintha t. i. Birmingham Anglia Kecskemétje volna, megváltozott. A' gyárvárosok untató, egyforma alakú utcásorai közt, a' közönséges lakházak 's piszkos rakhelyek tömegében igen szép 's nemes kivételt tesznek a' középületek, mellyek többnyire oszlopos görög vagy igen ékes és tiszta angolgoth művek; ilyenek az egyházak, a' városház, muzeum, iskolák, vásárház, börze, bank, ispotályok. — Középületeiket igen szeretik az angolok görög izlésben építeni, minek csak az a' haszna, hogy a' nézőnek eszébe kell jutni, mikint igen nagy tévedés, valamit éghajlat és természet ellen erőltetni akarni, — mikint az építészetnek öszhangzásban kell lenni a' climával 's nemzeti szokásokkal, hogy bizonyos meghatározott helyen 's viszonyok közt szépnek mondathassék. A' görög nyílt építésmód, a' karesú oszlopok, a' nemes egyszerűség nem illik e' hideg, esős, gőzös éghajlat alá, 's a' harmonia csakhamar semmivé lesz az időjárás 's nedvességokozta fekete foltok által, miket a' goth építészet gazdag, virágos alakjai könnyebben eltérnek.

Épen szombat levén, a' gyárookban heti napszámját kikapott gyármunkás nép ezrenként tolongott az utczákon, téreken, boltok körül, különösen a' nagy vásárházban. A' mindenfélét áruló suhanczok pokolbeli örült lármát csaptak, 's a' gyümölcsöt, halat, beretvát, késeket kínáló ordításaihoz vegyült a' politikai 's mulattató lapok árulóinak tudá-

kosabb lármája. Egy síheder, a' világ legfontosabb pofájával, versekben dicséré csizmakenőcsét, mellynek fénye előtt a' nap elszégyenli magát, 's meglepő ékesszólási tehetséget árult el, melly félig halálra nevettegett. — Azonban a' szennyes rongyos nép sáppadt tekintete, a' sok koldús, az utczaközépen alamizsnáért éneklő családok csakhamar komolyabb eszméletekre birtak. A' napszámosok közti forrongást nagy részben elnyomták ugyan már 's az éhség sokakat, a' chartistaszónokok minden erőlködése daczára is, munkára visszamenni kényszerített: de azért még épen nem vala teljes nyugalom. Sok ezer munkás még folyvást teljes tespedésben volt, hogy a' bérfölemelést illy módon csikarhassák ki gyáruraiktól. A' kormány utóbbi szigorú rendeletei megtiltottak minden chartista-gyűlést, mint jelen körülmények közt törvénytelen (?) — 's így illyet nem is láthatánk — de a' falak teli raggatvák panaszos felszólalásokkal 's állhatatosságra intő szózatokkal a' napszámosok, 's engesztelő és felvilágosító hirdetésekkel a' gyárurak részéről. Legnagyobb nyilvánossággal vitetik a' jelenkornak e' nagy pöre, 's a' felelések az utca-szökletekre ragasztatnak. A' kibékülés azonban igen hihetetlen, 's az ítélet kétségen kívül vérbetükkel fog a' türelemvesztő fél által megiratni. —

Vasárnap levén, ájtatos heverés napja volt, 's a' templomok méhköpökként ereszték a' népet. Egész Angliában, de főkép a' gyárkerületben, igen sokféle vallásos secta van, mellyek teljes szabadsággal

gyakorolják saját isteni tiszteletjüket: quakerek, methodisták, presbyteriánusok, independensek, 's a' t. Kinek tetszik, el kezd papolni 's vallást alkot, ha követőkre talál, 's mindaddig szabadon papolhat, míg általa a' társasági közrend 's béke zavarva nincs. — Járván az utczákon, tenger néppel találkozánk, de bajusz és szakáll miatt igen keveset szenvedtünk; itt-ott egy két csintalan gyermek nevetett 's kiáltott „j e w“-t utánunk, noha itt már középszívében valánk ó Angliának 's olly helyen, hol nem jár csoportosan a' szárazföldi idegen. —

Tíz óra után tovább repültünk a' vasúton Manchester, a' pamut-gyáripár főfészke felé. Egész útban eső vidék el van hintve vörös téglagyárépületekkel, füstölgő toronymagas kéményekkel; a' vidék rút, parkok itt ritkák, 's a' földet szépitő művelés csak mellékes dolog. Útban esett Wolwerhampton (Staffordshire) 25000 lakos- 's 2 taggal; Stafford hasonló megye fővárosa 7000 lakos- 's 2 taggal, Newcastle under Lyne 8000 lakos-, Macclesfield (Cheshire) 23000 lakos, 2 taggal; Stockport (Cheshire) 25000 lakos, 2 taggal; mindezek gyárvárosok, hasonló jellemmel 's arculattal. — E' nagy és népes vasút Birminghamtól Manchesterig 1837. júliusán nyitattott meg. A' roppant ipari 's kereskedési közlekedés, melly e' helyeken forr és pezseg, nem elégedhetett meg a' világ legjobb országútaival, hanem a' leggyorsabb 's legolcsóbb közlekedési eszközt, a' vasutat is szükségessé tevő. Ez ugyan igen hasznos és kellemes a' kereskedő-

nek, ki ideje kincsével gazdálkodik, de a' tapasztalásért 's gyönyörért utazónak csaknem egészen haszontalan utazás-nem, mert e' nyilsebességben alig marad ideje a' vidékek általános jellemét némileg felfogni, részletes szépségeken kéjelegni pedig éppen nem. Ha azonban Londonból Liverpoolba (210 angol mérföldnyi út) 10—12 óra alatt elérhetni nem lehetne, ha a' közlekedés állapota még most is ott állana, a' hol 1807-ben, midőn nagy utazási tökélyül hirdeték, hogy a' gyorskocsi Londonból Yorkba 4 nap alatt érkezik, holott most a' közönséges gyorskocsik is kényelmesen elvégzik ez útat 24 óra alatt — úgy évek kellenének a' föld akkora részének befutására, mennyit most hónapok alatt jártunk meg. — A' gyorskocsik-'s vasutakon kívül számos csatorna könnyíti a' közlekedést, mellyeknek ágazatai mindenkor valamelly nagy kereskedő-város körül futnak össze. E' csatornák többnyire keskenyek, nem egyebek, mint olcsó szállításra készült vizútak, minden költségzaporító pompa 's czifraság nélkül, mert nyereségre számoló magányosok egyesületei által építették, de elég mélyek 's czélszerűek. Sok helyütt azonban utak 's vasutak felett merész aquaeductusokon keresztül vezetnek. — Mikor metszik illy életerek keresztül a' holt alföldet? Banátot a' Béga-csatorna, Bácsot a' Ferencz-csatorna segített gazdaggá tenni, mégis ekkor csak e' kettőre szorúl nálunk az egész csatorna-statistica, hacsak az alföldi utak híg sarát jó nedves és locsos tavaszok- 's őszykön csatornákul nem

használjuk. — Ezen angol belföldi vízi közlekedés főpontjai Londonon kívül Birmingham, Manchester, Liverpool, Bristol és Hull. — A' vasútak közt, mellyek most Londont Anglia' majd minden nevezetes városával 's ezeket egymás közt összekötik, úgyhogy most vasúton lehet menni nyugot felé Londonból Brightonba, Bristol- és Exeterbe, Southamptonba, és éjszak felé Birmingham-, Manchester-, Liverpoolon keresztül egész Lancasterig 's ismét Derby és Leeds felé Yorkig, innét Newcastleig és Carlisle felé Maryportig, keletéjszakra pedig Norwich felé Yarmouthig (most már dél felé Doverig is) — legelső vala a' Carlisle környéki, ezt követé a' newcastlei 's a' t.

Kevesebb mint 5 óra alatt beérkeztünk a' Londontól több mint 180 's Birminghamtól mintegy 70 mérföldnyire fekvő óriási Manchesterbe, melly Angliának első gyáriparos, 's nagyságra és népességre nézve London után második városa. Spackman szerint a' hozzá tartozó Salforddal együtt 262,136 lakosa van; mégis a' reform előtt épen nem volt, most is csak 2 tag által van képviselve. A' Royal-hotelbe szálltunk, melly Moseley-utca szögletén fekszik a' nagy ispotály mellett, minek megvilágított órája az esti ködben teljes holdvilághoz hasonlított. Manchester épületei, kivévén a' szép, többnyire görög izlésű és oszlopos középületeket, mellyek az örökkévalóságnak vannak építve, hasonlók a' birminghami unalmas házsorokhoz; az utczák egyenesek és szélesek, részint jól kövezettek, részint sárosok és lég-

szesszel világítottak. Az angol még kisebb városokban, sőt itt-ott falukban is, az utolsó sajtos és burgonyás bolt is csillagoknál fényesb légszesszel van világítva, honnét következik, hogy ezen városok estenkint sokkal szebbek, mint nappal, midőn a' füstös, sötét, kopasz falak jobban feltünők. A' szomorú arczlatu gyárházak, mellyek közül többön 300—600 ablak is van, estenkint légszesszel világítva, tündérpalotáknak látszanak.

A' falakon felszólításokat olvasánk a' napszámósokhoz, hogy ne menjenek dolgozni, míg csak elnyomóik, a' gyárurak, az 1842-iki jan. 1-sői bért meg nem adják. Még most is iszonyú sok nép van munka 's kenyér nélkül, mert a' gyárurak közül csak igen kevesen hagyták magokat szükség vagy jószív által rá biratni, hogy nagyobb bért adjanak, a' chartista-szónokok pedig mindent elkövetnek, hogy a' munkás népet daczos tespedésében (starvation) megtartsák. A' toryk minden orvoslást a' nép vallásos nevelésétől 's erkölcsi gyógyszerektől várnak erre nézve, 's orgánjaik e' tant hirdetik (nevetséges álmadozás!), a' whigek pedig a' kereskedés emelésétől, melly a' gyárurakat képesekké tegye nagyobb napszámot adni 's több munkást foglalkodtatni, mit most saját káruk nélkül, mellyre őket kényszeríteni igazságtalan és lehetetlen, nem tehetnek; továbbá a' gabnatörvények eltörlésétől 's így physikai jólétől. Mihelyt a' nép kenyér- 's ruhabőségben lesz, eszébe sem jut charterért kiabálni; most csak azért sürgeti azt, mert, miután sem tory, sem whyg, sem

isten sem ember nem könyörül sorsán 's enyhíti éhségét, egyedüli módnak, magán segíteni, a' chartert látja. — Ezt hirdetik a' reformer lapok. De a' ki szemmel látó tanúja azon mély és fájdalmas sebeknek, melyeket a' gyáripar roppant kifejlése, a' vele biró országok népességének egy részét gazdagítva, 's boldogítva, a' más résznek okoz; ki látja a' túlságos gazdagság és szegénység szomorú tüneményeit, mellyek itt legélesb ellentétekben fordulnak elő, látja a' szemétdombokon éhségtől epedő gyermekeket, 's a' napszámosok lakait Kis-Dublinban (Manchester legrondább része), a' megtestesült nyomornak 's nyomorból és tudatlanságból származó bűnnek e' szennyes fészkeiben: könnyen megfoghatja, hogy itt csak gyökeres eszközök segíthetnek; hogy ha azon igen nemes, de az életben kivihetetlen agyrémek legnagyobb része, mellyeket e' sebek orvoslására célzó őszinte igyekezet teremtett, mint már annyi szép reform-álmossal történt, elenyészik is, a' simonismus jelszavának: „chacun selon sa capacité, chaque capacité selon ses oeuvres“ 's főtörvényének: „minden ember számára kivétel nélkül, de tehetségéhez képest nevelést, munkát 's munka után kényelmet adni“ — az idők méhében jöendőjének kell lenni, ha nem a' St. Simon, Fourier, vagy Owen formái közt, tehát más formák szerint. A' legszámosb szegény néposztály sorsán javítani, meggátolni, hogy a' többség csak néhány túlságos gazdag tőkepénzes kedvéért éljen, fáradjon, izzadjon, az embert lelketlen gépből önálló személylyé emelni — olly nemes

törekvés, mellyről lemondani nem lehet, ha a' kivitel módját eddig nem sikerült is feltalálni.

Mi meglátogatók e' nyomort szurtos fészkeiben. Kimenvén a' sápadt éhség tanyáira, a' félre eső szűk utcákra, hol kis szennyes házikókban a' napszámos-családok laknak, a' küszöbökön félmeztelen gyermekek hevernek 's benn a' házban a' koplaló nép egyazon térben lakik, főz burgonya-hulladékot 's hál a' kemény földön, részint földalatti lyukakban — egy kicsit igen kézzel fogható különbséget találtunk Hougwood gyárur élete 's e' nyomorultaké közt, kik ez angol basa tökepénzeit munkájok által gyümölcsöztetik. A' Kis-Dublin-utca legnyomorultabb, hol mind irlandiak laknak, a' nép legaljasabb, legelvetemültebb osztálya. Manchesterben mintegy 60 ezer kivándorlott irlandi van; többnyire kétségbe esett, éhes, részeges napszámosok. Mindezen emberek jobbféle ruhát hordoznak ugyan, mint hazánk pórjai; nem hiányzik a' posztó, karton, mindenféle pamutkelme és kalap, de ezen jobbnemü ruhának még szomorúbb tekintete van, ha rongyos és szennyes, mint földnépünk egyszerű vászonruhájának. Azt általában elmondhatni, hogy legutolsó alföldi pórunk kunyhójában is több enni való van. Egy marok pénzt osztottunk ki a' panaszkodó özvegyek és sokgyermekü halvány anyák közt. — Milly ellentét a' földmivelő megyék népe 's e' nyomorultak közt! Londonban azt kérdé Sándor czár: „hol itt a' nép? mert én csupa urakat látok“ — itt könnyü vala azt megtalálnia 's megismernie rongyairól. — Haza-

menet, alkonyatban, félholt asszonyt találtunk heverve egy szemétdombon. A' rendőrség csakhamar kéznél volt, felrázta az ájultat vagy alvót, 's kikérdezé. Mondta, hogy nincs szállása, mert nem fizetheti 's hogy régóta nem evett. Mint vezetők mondá, illy jelenetek igen gyakoriak Manchesterben. (Pesten is! pedig itt nincs még nagyszerű gyár-
ipar!) — Restelném azonban, ha oda magyarázná valaki szavaimat, hogy illy jelenetek miatt, miket a' gyár-
ipar túlzése okoz, talán örülök, hogy hazá-
nak nincs gyár-
ipara. Nálunk gyár-
ipar nélkül is ta-
lálni illy jelenetekre, a' téjjel mézzel folyó termé-
keny magyar Kanaánban; de ellenben pénz és jól-
lét, millyet csak ipar adhat az országnak, ugyan-
csak hiányzik ám! — Legyen iparunk 's lesz pénzünk, és mégsem szükséges, hogy illy jelenetek fölött toluljon könnyü a' szemekbe. Ettől nálunk, hol annyi heverő kéz van, hol az ország még annyi népe-
séget befogadhat lakatlan pusztáira, hol az erömüvek alkalmazása senkit sem foszt meg keresetétől, még századokig sem lehet félni.

Vasárnap levén, a' boltok zárva valának 's az utcák aránylag üresek, de az egyházak nyitva 's este megvilágítva. Öreg német vezetőnk (Hartman Samu) kalauzolása mellett meglátogatók néhány felekezeti templomát. A' methodistáknál egy fiatal pap iszonyu arczfintorgatással szó-
nokolt, 's heves, szenvedélyes mozgásai az ablakon keresztül látszván, hallgatására csaltak. Ki e' hideg külsejü, tetszőleg nyugodt és szenvedélytelen népet

tekinti, csodálkozni fog e' phanaticus bélyegü, 's a' keresztyénség első korára emlékeztető beszédekben, miket az egyházakban hall. Kézzele és lábba dolgoznak, szemeeiket meresztik 's forgatják, 's mint mondani szokás: „az istent lábánál fogva húznák le.“ — Megnéztük még az owenisták intézetét; egyházat, iskolát, tánczteremet 's konyhát egy rakáson. Húsz vagy harmincz ifjú proselita (a' munkás osztályból) tánczchal mulatta magát, francia négyest ugráltak angol ügyetlenséggel; egy ifju nap-számos pedig megmutogató a' templomot, melly egyszerűen csinos, szivvidámitó zeneszerekkel ellátva. Elöl, az oltár helyén, szinpadféle emelt hely van, 's ennek hátfalazatán tél, tavasz, nyár, ősz, reg és est symbolicus alakjai festve 's emlékeztetve, hogy itt a' természet vallásának egyházában valánk. — Owen Robert lenarki intézete, mellyben rendszerét nagyban akaró megkísérteni, (alsó Scotiában) nem kaphatott erőre; azonban doctrinája, mellynek alapja örök-igazság, nem halt meg. A' kedvgerjesztő munkásság rendszere, mellynek főelvei: az egyéniség megsemmisítése, 's egyének összesítése szorosán kötött apróbb társulatokba, és a' nyereség érdemszerinti felosztása, a' dolgozó néposztályok közt folyvást talál buzgó és lelkesült tanítványokat.

Másnap, felderülvén a' munkásság' köznája, a' toronynagyságú kémények füstje 's gépek zörgése gyárakba hívott, a' tegnap sajnálva látott nyomorú nép magára nézve sikertelen működéseinek szin helyére, hol a' fehér rabszolgák, tüdő-sorvasztó por-

ral terhelt légkörben izzadva dolgoznak. Megvizsgáltuk először is Sharp Robert et Comp. hatalmas erőműgyárát, hol a' vasutak mozgonyai nagy részint készítettnek. Mintegy 600 embert foglalkodtat a' vulcánműhely, mellynek erőművei a' vasat olly könnyen szeldelik, mintha irósvaj volna. Majd megismerkedvén Manchester egyik gazdag polgárával, Brooks kelme-nyomtatóval, ennek szives vezetését használva, megnéztük saját roppant rakhelyét, hol nem képzelt olcsóságot találtunk, majd Tootal' selyemgyárát 's raktárát, majd ismét a' manchesteri legnagyobb 's talán a' világon legtökéletesb pamutgyárt, Hougwood urét, ki parlamenti tag 's mintegy 10 millió forint ura. Gyárában több mint 1000 sápadt napszámos dolgozik, nagyrészint gyermekek. Ő maga Londonban szokott mulatni. Eszembe jutottak midazon rémképek, miket bizonyos Marschall gyárúr leedszi gyáráról olvastam, hol a' gyermekek 16 órát dolgoztak, inniök 's a' veréjtéket letörölniök sem volt szabad; ha e' rendszabály ellen vétettek, megkorbácsoltattak; ha elaléltek, hideg vízbe dugattak 's a' t. —

Ezen végtelen kiterjedésü pamutgyárakból már 1836-ban 24,600,000 font (tízszert annyi millió pförnt) értékü árú vitetett ki. Olly iszonyu összeg, mellytől megriad a' képzelet. Az angol gyárak, Chevalier szerint, több mint 800 millió rőf pamutszövetet készitnek évenkint, miszerint egy rőf jutna a' föld minden lakosára. Ha e' mennyiséget kezekkel, mozgonyok nélkül kellene elkészitni, 75 mil-

lió ember' életét elfoglalná azon munka, melyet most, a' mozgonyok segedelmével, 500 ezer kéz elvégez Britanniában 's 75 millió shilling napszámba kerülne. Egy kéz 150-et pótol az erömüvek segélyével. Ez dicső dolog; de a' gyárak igazgatási rendszerét kellene jobban szabályozni, hogy az emberi nemzet e' részének „mérsékelt“ munkája szerezhethné meg az élet kényelmeit 's kellemeit az egész faj számára, 's hogy magok a' munkások is kényelemben részesülhethének, mert a' mostani állapotban igen sok szomorú kép csökkenti a' szemlélődés örömét.

Manchesterből kirándulást tettünk Fairfieldbe, melly csöndes csinos faluban hernhuter gyarmat van. Egyszerű templomát a' falubeli szelid öreg tanító, született sléziai német, ki 10 évig volt déli Amerikában felekezetének propagandistája, szívesen megmutogató. Az előbb divatozott javak közössége 's házassági különcz szokások nem léteznek többé, 's a' hernhuterek (Angliában: „moravien“) egyéb protestánsoktól csak egyszerűség és csöndes bevonult életmód által különböznek némileg. Többnyire szegény és szerény kézművesek, kiknek ártatlan, gyermekded valójával lehetlen rokonszenvet nem érzni. — Fairfieldből csatornán mentünk a' nagy gyárváros Ashtonig, melly Oldhammel együtt nagyságra 's népességre nézve nagy-Britanniának ötödik városa 's örökké forrongó chartistafészek 174 ezer lakossal. Főkép érdekelt itt az új izraeliták csodálatos felekezete, mellynek e' városban temploma

van, 's mellynek tagjai körülmetéltetik magokat 's meghagyják nőni szakállaikat. Egy a' felekezethez tartozó szép koromfekete szakállú boltshoz (Stanley) vitt kalauzunk, ki elvezettetett a' templomba. Igen csinos 's költséges épület ez, közepén orgonával 's azon bekerített helylyel, hol a' körülmetélés és öszszekelésék történnek, két szónokszékkel, egyik férfiak, másik nők számára 's köröskörül karzattal idegenek kedveért, kik nagy számmal jelennek meg, midőn a' felekezet hires „leaderje“ szónokol. Mióta azonban ezen pap néhányat a' hivek feleségei 's leányai közöl szentségtelen czélokra akart feláldozni: sokan elhagyák izrael' új hitét 's leberetváltaták szakállaikat. Ugyan Stanley ide adá a' felekezet hitkönyveit is, hihetőleg azon reménnyel, hogy proselytákat szerzett bennünk, kiknek szakálla már úgylis teljes diszlésében volt.

Tündérvárákkint ragyogó pamutgyárak közt mentünk vissza este a' vasút-állomásra, melly félóra alatt visszatett Manchesterbe. — Innét másnap, szinte vasúton, gyárkémények közt, de mégis türhetően kellemes, dombokkal 's fákkal gazdag hullámozó vidéken kimentünk Boltonba, hová dr. Bowring által híva valánk. Fél óra alatt a' Hattyú fogadóban reggeliztünk. A' szennyes Bolton, mellynek Dr. Bowring egyik (radical) képviselője a' parlamenten, a' chartista mozgalmak főfőtanyája, egyébiránt Lancashire' nagyobb gyárvárosai közöl való, Spackman szerint 97,519 lakóval 's népességre nézve nagy-Britannia' 13-ik városa, kevés év előtt még

csekély város; iszonyu gyáripára napról napra növeli 's most Manchesterrel, Leighal, Lancasterrel 's a' tengerrel vasútak 's csatornák kötik össze. — Dr. Bowring magával vitt bennünket a' várostól félórányira eső mezei lakba, hol barátja Ashworth Edmund, gazdag quakker gyárnok lakott, szeretetreméltó férfias angol, ki a' barátja által ajánlott idegeneket megelőző szivességgel fogadá. Neje, a' tiszta egyszerű asszony, velünk társalogván, az angolt olly gondos-értelmesen beszélte, hogy ezen figyelme által képesekké lettünk vele folyvást fe- cseghetni. Igen jól érzém magamat, hosszas vándorlás után 's minden enyhítő érintkezés hiányában, a' szives quakker család körében, hol a' derék szülöket négy piros kis fiú 's három angyalszép leányka vette körül, egyenkint festői szépek. Első foglalatosságom volt a' kis Rebekával megbarátkozni, 's olly boldog valék e' kedves természetes gyermekkörben, kiknek a' földabroszon megmutogatám a' messze hazát, mellybe visszavágyunk honsovár szív buzgó epedésével, a' Duna csavargós utait 's a' gazdag termésü alföldi sikot, hova az angol sziget virágzó szépségét átültetni szeretnénk. A' quakkerek öltözete némileg eltér a' közönségestől. Férfiaik azon felöltöt viselik, mellyet nálunk is róluk neveznek, és szélesb karimájú fekete selyem-kalapot, asszonyaik pedig az arcot nagyon elfedő fehér v. hamuszín selyem-kalapot 's igen egyszerű szabásu gyapju- vagy selyemruhát; mindkét nem' ruházata minél piperétlenebb, 's minden feltünőség és czifraság

nélkül. Egyébiránt Ashworthék az élet minden kényelmével bőven élnek, szobáik gazdag szőnyegekkel terítvék 's olly drága képek- és butorokkal ékesítvék, mint nálunk egy dúsabb mágnáséi; számos paszomántos cseléd, szép fogatú hintó, 's áz urias élet minden megkívántatósága szolgálatukra áll. Az asztalon az öreg biblia mellett, mellyből egy-egy fejezetet reggelenként felolvasnak, drága almanakok 's képes könyvek fekszenek. Ezen olvasást a' szentirásból maga Ashworth a' házi gazda végezné, mély és érző hangon, igen értelmesen 's ájtatosan. És mi vendégek csöndesen és szinte ájtatosan hallgatánk, az asszony ölében ülő kis leány félbehagyá játékaikat 's hallgatva ölelte át anyja nyakát és hódolt a' házi rendnek. E' jelenet igen tetszett nekem nemes háziságában 's egyszerű méltóságában.

A. ur megmutatá nagy terjedelmű pamutgyárát, mellyet részint víz, részint gőzerő mozgat, 's elmondá a' bámulatosan olcsó árakat. Néhány shillingből (5—6 váltó forintból) szép nadrág kikerül, melyet Gunkel 14—16 p. fton fizettetne. A' nagy vaskerék látására kalapot kell emelni az ipar előtt. A' vizerő szépen van szabályozva 's vashidas gránitvizkapuja 1000 fontba került. — A. urat is elhagyták munkásai az általános mozgalomban 's teremei részint üresek valának. A' napszámosokat, köztök igen szép 's csinos leánygyermekeket, kik gyárában dolgoztak, csaknem kivétel nélkül egészszges színűeknek találtam 's a' Manchesterből hozott sötét kép e' látásra enyhülni kezdett némileg. — Ezután

a' lakház körüli kellemes parkban sétáltunk, honnét szép kilátás van a' vidék népes dombjaira 's a' távolabb gyárvárosokra. A' gyárak csaknem mind folyók vagy csatornák partjaira építvék, 's így könnyen kapják a' szentet és vizet 's könnyen szállítják el a' kész gyártmányt. — Ebédet a' szomszéd gyárban ettünk, A. ur testvérenél, kit 9 egészséges gyermek környezett. És ennyi szép unoka közepett szelid méltósággal ült az őszhajú öreg apa. — Csofálatos ollykor a' történet játéka. Ez asztalnál meglepő hazai hasonlatosságok táplálták bennem a' honvágyat, melyet a' családélet szende képei fölébresztettek. Dr. Bowring, a' nap hőse, erősen emlékeztetett Vásárhelyi m. acad. tagra; az öreg, fehér galamb-fejű, veres képű, erős csontos nagy apa Kubinyi Miklóstra; az öregebb Ashworth testvér H. urra, Dr. Bowringné Dr. P.néra; 's A. Edmundné Várkonyba ragadta vissza emlékezetemet.

Ebéd után mi férfiak, u. m. Bowring, két Ashworth, 's mi két magyar vendég, bekocsiztunk Boltonba. Öt óra volt, 's az időt a' Meeting kezdetéig (7 óráig) Bowring politicalai baráti közt, thea, kávé, vajjas kenyér mindenféle nemei mellett vígan csa-csogva töltök. Nem lehet kimondani, milly szivesek ezen úgy nevezett „angol beafstakek“ az idegen iránt, ki nekik ajánlva van, 's ki nyelvöket, habár csak egy keveset is, érti és beszéli. Ezen férfias mulatság, általános jó kedv kicsapongás nélkül, talpraesett elmésségek 's tréfák sértés nélkül, igen tetszének nekem; az angolok általánosan jó

okoskodók 's előadók, a' tónt azonban a' genialis, fáradhatlan szájú Bowring adá. — Ezen kívül néhány gyárt és szövöszéket is megnéztünk.

Este hét órakor Bolton' aristocratái (de mind reformerek) körében elmentünk a' temperance-hallba, hol a' gyűlésnek tartatni kelle. A' szives angolok karon fogva vezetének 's felvittek az állásra (Hustings), melly a' fuladásig tömött terem egyik felében volt állítva. A' teremben mintegy 2 ezeren lehetének, nagyobb részint munkások, 's igen sok chartista; mi az álláson mintegy 12-en valánk. Dr. Bowring megmutatván magát, dörgő hurráhhval fogadtaték. Ezután indítvány történt az elnök (chairman) iránt. A' város mayorje, gazdag gyárur, kit szinte elhagytak munkásai, 's kit a' chartisták különösen gyűlöltek, ajánlatott elnökül. De a' napszámosok 's chartisták nem szünő rőfögése miatt lehetlen vala székét megtartani. Ezen angol rőfögés olyan hang, mellyet a' magyar ifjúság még nem ismer. Illyen bánásmód egy érzékeny magyar táblabírótalán a' gutával is megütetne; az én öreg mayorom a' nyilvánosság 's politicalai harczok mezején megedzett kebellet fogadta az eseményt, engedte a' kénytelenségnek, 's miután a' kezét felemelő többség nem őt akará elnöknek, másnak engedte a' széket, ki azonban szinte egy vala Bowring baráti közöl. Így meg levén teremtve az elnök, kezdődhetett Bowring követi számadása, melly miatt e' Meeting hirdetve volt.

A' mi megyei gyűléseink leglármásbika 's ren-

detlenebbike is példás rend és nyugalom színét viseli ezen angol népgyűlésekhez képest, hol a' rongyos és éhes nép személyesen vitáz jogai 's követelései mellett. Csodálni lehet azonban, 's az angol vérbe századokon át beforrott törvénytisztelésnek tulajdoníthatni, hogy illy elemekből álló gyűlésben, illy szónokok beszédei után, illy széles szabadság, korlátlan szólás' használatában kicsapongások nem történnek. Franczia népnél nem volna tanácsos ilylyesmit megkísérteni. — A' kalapok és sipkák fentartatnak, az ajtókra, padokra, ablakokra sikoltó és rőfögő gyermekek másznak, a' karzatról, kályháról, ajtók mellől rongyos szenvedélyes charisták szólalnak fel, 's végre mégis teljes jó rendben oszlik el az egész 's a' rend fentartására jelenlevő, de a' rendőrségi kört áthágni fel nem hatalmazott constablekra semmi szükség. A' legvégső pontig 's vonalig vive a' szabadság — egy lépéssel tovább, 's korlátlanság volna; de ezen végső vonalt igen ritkán hágja át a' törvényt tisztelni tanult angol köznép, 's ha áthágta, kérlelhetlenül sújtatik a' kormány (azaz itt a' többség) hatalma által. —

Bowring gonosz egy szónok, nehéz vala megállnom a' nevetést, kezével, lábával 's minden tagjával szónokolt, arczvonalmi dühös tánczot jártak, kezeit majd egekre emelé, majd a' levegőben jártatá, mintha úszni akarna, félteti lehetett, hogy leugrik, vagy leesik, vagy elröpül az állásról. Így kell az angol néphez szólani, hogy a' szónok has-

son, 's ezen szenvedélyes túlságos typust viselik egyházi és politicalai szónoklataik. — A' parlamenten azonban nem viselik magokat illy nevetségesen, mint itt, hol a' népgyűlés természete 's a' neveletlen 's nagy és iszonyú megrázatást váró néptömeg szokásai illy túlságos, dühös szónoklatot várnak. Bowringnak igen erős hangja, kész nyelve, 's nagy szóbősége van; hangja majd egy elragadtatott prófétáé, majd egy ordító oroszlányé, majd egy udvarló ifjúé volt, 's csak ritkán beszélt természetesen; magát becsületesen feldicsérte, de ez így kell Angliában. — Nem kímélte sem a' torykat, sem a' whigekeket. A' gabnatörvényekre 's népnymorra jövén, előhozá, mikint Magyarországon járván, látott töltött gabnatárákat, mellyekkel az angol munkás könnyen enyhítené éhségét, ha gabonatörvények nem volnának; 's ez alkalommal bennünket, mint ezen termékeny magyar hazának utazó fiait, bemutatott a' népnek; derék hurráhval üdvözöltek ugyan chartista barátink, de azért mégis szégyenpír futotta el arczainkat, 's én részemről olly ügyetlen bókot csináltam, mint a' saját lábait tapodó Paganini. — Bowring beszédének számos helyeit dörgő helyeslés követé, 's ugyancsak jól tartá flosculussal és általános elvekkel a' népet, jól őrizkedvén, hogy az „et capram et caules“ elv szerint, míg a' chartistákat czirolgatja, a' gyárurakat is meg ne bántsa.

Bevégezvén beszédét Dr. Bowring, mellyben a' népnymor okául a' kereskedés süllyedését adá, 's a' gyárurak innét eredő kénytelenségét, munkásaik

egy részét elbocsátani, 's a' napszámot leszállítani — most kezdődött még a' mulatságos haddelhadd. A' chartista szónokok kormos ujjakkal, manchester-nadrágaikban, czáfolgatni kezdék állításait. Elbámultam, ezen népben ennyi ismeretet, ennyi logicát, ennyi szónoktehetséget találni. Ezen tudás az angol népben főkép a' Fillérlapok érdeme, mellyek sok százezer példányban nyomatnak, 's a' felvilágosodást és hasznos ismereteket a' legalsó és legszegényebb néposztályokig lehetőleg olcsó áron terjesztik. Parányi pénzen a' legnagyobb család is 5—600 oldalnyi kötet ismerethez jut, népszerű nyelven előadva 's több száz fametszvénynyel felékesítve, 's így itélni, eszmélni tanul, képződik, 's a' political életben felléphetésre alkalmassá lesz. Brougham szelleme, ha egykor az irigy földről oda költözik, hol nincs tory és wigh, mosolyogva fog lenézni a' sikerre, melly agyának gondolatsugarát követé. Egy ifjú napszámos felmászván a' hustingsra, a' népnyomor okául a' gépek mindinkább terjedő szaporodását adá. Elővont mellénye zsebéből egy chartista statisticát, 's megmutatá abból, hogy a' kereskedés, az eladás éveken át nevededett, 's a' népnyomor mégis öregbült. Bármilly könnyü vala is hibás alapú okoskodását magasabb szempontokból megczáfolni, a' tiszta combinatio, az élénk, talpraesett előadás legnagyobb mértékben meglepő vala rám nézve, ki még a' minap magyar köznépünk előadó tehetségét sajnáltam a' b—i uriszéken. — Inditványt tett, hogy Dr. Bowring sürgesse a' parlamenten törvényáltali

gátoltatását ezen ördögi erőművek terjedésének, mellyek elveszik a' szegény ember keresetét, — 's indítványa egy sápadt öreg napszámos, és még többek által pártoltatván, Dr. Bowringnak ugyan- csak volt munkája, saját elveit védelmezni, újabb állításai az ifjú statisticus által mindenkor újra meg- czáfoltatván, ki hideg mosolygással huzta elő zsebé- ből könyvecskéjét, 's mondta fel abból az állításai támogatására szolgáló számokat, a' népnek nagy tapsai közt. Végre egy szöke, testes chartista, ki- nek igen nagy hatalma látszott lenni a' tömegeken, 's ki egész Meeting alatt a' hustingson ült, és Bow- ring hosszú (1 $\frac{1}{2}$ órai) beszéde alatt szembehunyva hallgatott — felállott, mintegy bíró a' vitában, 's hatalmasabb szónoklattal, mint nagyobb része azok- nak, mellyeket életemben hallottam, könnyenfolyó meleg nyelven, válogatott szavakkal oda utasítá a' népet, hogy noha a' nép dolgozik 's mégis szenved és koplal, 's ezen állapotban csak az általános nép- charta fog a' népen segíteni, mi hogy meg fog történni, erős hittal reményli az igazság' istenétől — most azonban nem arról van szó, hanem arról, hogy Dr. Bowring követi kötelességét becsületesen teljesíté, 's ezért neki hálát szavazott. Beszéde ál- talános helyesléssel fogadtatván mind a' chartisták, mind a' hustings urai által, roppant hurrahemny- dörgés következett; Bowring megköszöné a' szives- séget, 's folytonos örömrizadozás és hurrahzaj közt elhagytuk a' teremet. — Midőn kocsira ültünk, szá- mos chartista kemény, kormos markát kelle meg-

szorongatnunk, 's az elrobogó kocsit is — mert Bowringgal együtt menénk — hosszas hurráhk kísérék. —

Hosszu figyelem 's ingerlő zaj után jól esett Ashworthéknál a' széles szőnyeges ágy csöndes álmái közé süllyedni.

XIV.

LIVERPOOL. LEEDS. YORK. CASTLE-HOWARD. NEWCASTLEI KÖSZÉNBÁNYÁK.

Átmenvén Liverpoolba, láttuk Angliának második kereskedő városát, mely eladja, a' mit Manchester gyárt. A' több mint 30 a. mfdnyi tért mintegy 5 óra-negyed alatt futottuk meg. Útban eső helyek: Prescott 's ennek szomszédjában Knowsley-park, Derby gróf lakhelye; Newton középponti állomás, honnét éjszak felé Wiganba, dél felé Warringtonba vezetnek a' vasútágazatok. Mindezen hely Lancashireben fekszik. A' vidéken igen sok köszén van, mely Anglia gazdagságának fekete alapja. A' liverpool-manchesteri vasút, mellyen Huskisson követ életét veszté, 1830-ban nyitattott meg; igen költséges és merész építmény, számos hiddal a' vizeken 's csatornákon, és átmetszésekkel a' bérczek alatt. Kezdetén Liverpool felől, 's részint a' város házai alatt tunnel van, mellynek $1\frac{1}{4}$ a. mfdnyi hosszán át nem gőzerő vonja a' kocsikat, hanem saját súlyok által vitetnek át. Nem sokára Oliver Mountot éri a' kehes lidércz' futása, melly 2 angol mrd hosszúságban 's 70 l. mélységben van átmetszve.

Liverpool, mellynek lakosi száma 223 ezer, melly tehát nagyság- 's népességre nézve Anglia negyedik városa — nem lévén gyárváros, sokkal vidámabb arczatot mutat 's tisztább légnek örül, mint Manchester és szennyes testvérei, Birmingham, Bolton, Ashton 's a' t. Igen élénk 's mozgékony hely, mi igen természetes, mert kereskedése olly nagy, hogy egész Anglia külföldi kereskedésének negyed-részét 's összes kereskedésének hatodrészét teszi (és így felényi, mint Londoné) 's Anglia hajóinak egy 12-edét Liverpool birja. Nagy rakhelyekkel körülépitett dockjai (Canning-, Salthouse-, Georges-, Kings-, Queens-, Princes-, Waterloo-, Clarence-, Brunsvick 's a' t. dockok) mintegy 8 angol mfdnyi hosszúságra terjednek. Most is folyvást építik az új dockokat. Körülök igen sok szerecsent 's mulattot láttunk, jelentve, hogy Liverpoolt főképen Amerikával hozza viszonyba nyugoti fekvése. Mindezen dock az itt öblöt alkotó Mersey folyón van, melly Liverpool mellett ömlik a' tengerbe 's min túl Ferry' szép dombjai látszanak. Liverpool, mosolygó dombhullámos környékével, egyik Anglia legkellemesb lakhelyei közöl. — Utczái és járdái szélesek, egyenesek; középületei, városháza, vámháza, bankja, egyházainak egy része a' régi görög 's római nagyság bélyegét viselik. Hires szépségü városháza, melly kétségkívül egy a' világ legszebbjei közöl, a' Castlestreeten szabadon álló, négy homlokfallal 's gyönyörű corynthisz oszlopsorral ékesített palota, mellyet Nagy-britannia szobrát viselő óriási dom koronáz.

Háta mögött van az új börze, Anglia legszebb épületeinek egyike, Foster J. műve, 's a' városház és börze közti téren áll Nelson emléke, Westmacott által 1813-ban emelve. Hány emléke, van Angliában e' Nelsonnak, 's benne a' megdicsőült britt tengeri erőnek! Van több emlék is, 's köztük feltűnő még Liverpoolban a' vasuton összezuzott követ Huskissoné, melly az athenéi choragicus emlék utánzása. — Az új vámpalota, Mersey partján (Old Dock) szinte Foster' műve, tiszta, nemes épület, mellyen jól esik nyugodni a' szemnek; mindenik façadja 8 oszlopos jóniai porticussal, 's teteje szép kuppal díszes. Mindezen középületek sötét máj- vagy tüdőszíniük, melly arczulatuk méltóságát neveli, 's az örökös meszelést, tisztogatást nélkülözhetővé teszi, mellyre fehérre mázolt épületinken évenként szükség van, ha rongyosoknak nem akarnak látszani. A' liverpooli egyházak — mint többnyire az angolok — nagyobb részint angolgóth izlésben építvék, 's a' kevesebb-ség majmolja a' görög tempeleket, mi ez éghajlat alá nem illik. Az angolgóth pedig abban különbözik az ó némettől (mi rendesen góthnak neveztetik), hogy ennél sokkal durvább, kevesebb czifrasággal 's több tömeggel; a' tornyok és oszlopok nem virágzanak úgy fel, 's nem lesznek, mintegy virágba feloszolva, semmivé, mint amazokon, hanem hegyes ívek helyett tömpe négyszegbe végződnek, a' négy szegleten négy kis tornyocskával. — Én igen helyesnek találom, hogy a' középületek a' magánosok lakházai közül kitünjenek; amazok az egészéi, 's nemzedé-

kek és hosszú idő számára építvék, legyenek hát nagyság, szépség, szilárdság által képviselői a' köz-erőnek, közszellemnek, 's a' nemzet halhatlanságának, míg a' magánosok lakai főkép kényelemre legyenek számítva.

Nem láthatván Londonban az epsomi, vagy ascoti lóversenyt, ezen jellemző angol mulatságot, örültünk illyet Liverpoolban láthatni, melly a' várostól mintegy 5 angol mérföldnyire tartatott, de nem lévén a' divatos (melly juliusban szokott tartatni), csak kevesektől látogattaték. Az intéző (Stewart) lord John Bentinck vala. Semmi lényeges különbséget nem vettem észre ezen 's a' pesti lóverseny közt; nép sem vala több jelen, mint Pesten szokott, de itt a' nép nagyobb érdekléssel 's részvétellel kíséri a' pályázókat, mert a' mi Pesten csak átültetett üveg-házi növény, itt a' népnek eredeti, ősi mulatsága. Az épületek egyike szebb izletű volt 's ennek udvarára és karzataira a' belépés személyenkint 6 shillingbe került. A' futásnál jobban érdekeltek az angol mob életének tarka jelenetei, mellyek a' pályahelyet körülhullámszák; szavaló 's éneklő zsidók és szemfényvesztők, minden neme a' játéknak, áruikat fenhangon magasztaló 's a' figyelmet azokra dobbal, csengettyűvel, sippal vonó gyümölcs-, mézeskalács-, játékszer-, cigarroárusok; egy sátorban ugyanazon amerikai ökölhös, kit Manchesterben láttánk; kakasviadal; sok részeg ember, és sok rendőr, kik néhány tolvajt fülön is csíptek. A' kakasviadal mai napig is kedves néző-játéka az angol köznépnek,

's gyakran hirdettetik az újság-lapokban, és dühösen látogattatik. Az öklözés (boxing) mestersége szinte nagyon gyakoroltatik, pénzért 's ingyen; gyakran rögtönzött előadások is vannak a' téreken 's korcsmákban, de többnyire előre jelentetnek a' hirlapokban, 's a' műkedvelők 2—3 shillinget is fizetnek. Az öklözés egy neme, melly keztyükben történik, „sparring“ nevet visel.

Londonon kívül a' színházak igen nyomorult állapotban vannak, leginkább csak a' köznép által látogattatnak 's ezek kedveért a' legdurvább vigjátékokat adják, boxirozással 's kötél-tánczosi művészettel keverve. És ne szóljon soha senki a' magyar közönség viselete ellen; a' pesti karzat ezen angol urakhoz képest saloni viseletü 's legjobb nevelésü emberek gyűjteménye. A' karzatokon örökös füttyölés, sikolytozás, rőfögés; jobbra 's balra gyümölcsfalás, sör- és égettbor-ivás 's a' t.

Elhagyván Anglia második kereskedő-városát, a' nyájas Liverpoolt, kevesebb mint 5 óra alatt, Manchesteren keresztül Leedsben valánk. Útban eső nevezetes helyek: Rochdale (Lancashire) Spackman szerint 60577 lakossal, 's Halifax, melly már Yorkshireben fekszik, 109,175 lakossal. Mindkettő tömérdek gyárfészek. Köztük, szorosban meghatározva a' todmordeni és littleboroughi állomások közt van a' leghosszabb tunnel, melly e' költséges és merész pálya utasait megriasztja. Leedsben a' többi gyárvároshoz hasonló szennyes fészket találtam, unalmas arczatú sötét és kopasz házakkal 's meg-

lepő szépségü néhány középülettel. Mint Manchesterben leginkább pamut-, Sheffieldben aczél-, úgy itt főkép gyapjuggyároknban nyomorog az inségsápasztotta népesség. Megnéztük Rawson Eduárd nagy posztógyárát, mellynek hatalmas 90 lóerejü gőzgépe van. Leedsnek nem kevesebb, mint 168 ezer lakosa van, 's népességére nézve a' britt földön hatodik. Egész Anglia eléggé, de főleg Lancashire és a' nagy Yorkshire iszonyú népes. Ennyi nagy várost kis helyen összehalmozva sehol sem találni a' világon. Csekély kerületben Manchester, Birmingham, Liverpool, Ashton, Leeds, Halifax, Bradford, Huddersfield, 's mindezekben a' lakosok száma felül 100 ezeren; Bolton, Stockport, Sheffield, Bury, Blackburn, Nortwich, Preston, Wigan, Rochdale 's a' t. 60—100 ezerig; Maclesfield, Burnley, Chester, Prescot, Wakefield, Haslingdon, York 40—60 ezerig 's a' t. Részint olly nevek, mellyeket előbb soha sem hallottam. A' népesség e' gyárvárosokban geometriai haladásban növekszik, 's új meg új nagyvárosok mintegy varázsütés által támadnak. — Brittföldnek 13 városa van, mellyben a' lakosok száma 100 ezeret, 15 mellyben 90, 20 mellyben 80, 25 mellyben 70, 32 hol 60, 45 hol 50, 64 hol 40, 121 hol 30, 230 hol 20 ezeret halad.

Leedset még alkonyatkor elhagyván, a' vasút pár óra alatt ösi Yorkba szállított. Sötétben repülénk a' koci pislogó lámpája mellett álmadozva. Egyszerre csak a' yorki világhirü cathedrale szomszédságában ébredtünk fel, Albion tölgyszivében, a' tör-

téneti emlékekkel dús, vadángol östanyán. Szombat este 's vásár levén, igen sok nép ögyelgett a' légszeszszel ragyogó boltok előtt, 's az érseki város eleven volt, mintha kereskedő város lett volna. — Másnap vasárnapra virradánk, 's megnéztük a' quakerek isteni tiszteletét. Két egész óra hosszat mély hallgatás volt az egyszerű, de tiszta, képtelen és zenétlen teremben, mellyet csak két röviden felszólaló férfi beszéde szaggatott meg, kik csöndes, szenvedélytelen, ünnepélyes hangon, mint látszott, mély elmélkedésük eredményét adták elő 's további elmélkedésre tárgyat nyújtottak. Férfiak 's nők elkülönözve ülnek; több száz ember 's ennek fele része azon nemből, melly hallgatni kevésbbé szeret, ült az egyszerű padokon, mind olly mélyen 's ájtatosan elmerülve, többnyire földresütött szemekkel 's mozdulatlanul, mint élettelen márványszobrok, hogy több száz közül csak egy sem néze ránk később belépőkre 's idegenszerű szakállunkra a' kíváncsiság kandi szemével. Ha a' siri hallgatagságot ollykor egy köhintés, vagy sohaj nem zavarja: azt kelle hinnem, megkövesült emberek közt vagyok. Két órai csend után, mellyben a' szúnyog repülése is hallható lett volna, rögtön felkeltek, (minő jelre? nem tudom) 's elmentünk. A' ki elgondolja, mennyit lehet összeelmélkedni két óra alatt, képzelheti, mennyit össze-vissza elmélkedtem én is. A buzgók közt buzgóság szállott meg, 's ájtatos szeretet szemével néztem vissza hazámra 's jó anyámra és barátimra a' távol hazában. E' perczben rágalomnak

hivém mindazt, mit a' becsületes arczó, hiúságment, egyszerű quakkerek ellen jobbra balra felhozatni hallék. Ezen isteni tiszteletben nem tudám a' pharizeismus semmi jelét feltalálni, nem láttam égre meresztett szemeket, szent arczfintorgatást, ihletett 's elragadtatott arczulatokat, nem semmit, mi előttem nevetséges lehet; de láték méltóságos csöndet 's nyugalmat, melly a' jelenlevőt önkénytelenül magával ragadja. Igaz ugyan egy részről, hogy hallgatás és gondolkodás végett nem szükség több száznak összegyülni egy helyre, hol mégis többféle tárgy zavarhatja a' figyelmet, 's hogy kiki lehet magának papja saját házában is: — de ez összegyülekezésben nincs-e testvériség, nincs-e a' példának lelkesítő ereje, 's nem épen abban áll-e az erény: könnyen zavartathatni 's mégsem zavartatni, az elszóródás, kandi széttekintgetés alkalmi közt, hősileg ellentállva, csöndesnyugodtan 's mintegy egyedül maradni? — kiben még van némi magva a' jónak 's kiben nem halt ki egészen az istenember: e' mag bizonyosan fel fog virágozni, ez istenember fel fog erősödni a' magábaszállás és nyugodt eszmélet ez egyszerűen szent egyházában. Valamint azonban borszesz nem gyújt kemény cserhajat 's szilaj bikát czérnaszálon vezetni nem lehet: úgy a' quakkerek vallása vad tömegeket nem melegít 's nem kormányoz; csak művelt és okos embernek való.

A' yorki híres cathedrale Anglia legszebb góthműve. Hajója, a' szent Péteré után, legnagyobbnak mondatik Európában. A' chórus napkeletnek van for-

ditva, 's az egyház keleti részén a' gyönyörű, a' világon egyik legnagyobb ablak. A' dom ezen részét 1829-ben az örült Martin, ki e' miatt Bedlam lakosa lett, dühének herostráti lobbanásán, felgyújtá, mi által az épület, a' nagy orgona 's az emlékek egy része tetemesen megrongáltatott. Alig javított ki az örülségokozta kár: az órát igazító mester, gondatlanságból, ismét felperzselé a' dom nagy hajóját, melly tűznek nyomait most jávítgaták. Az ablakokat diszesítő, szent tárgyakat ábrázoló színes üvegmozaik azonban, két ablakot kivéve, sértetlen maradt. A' roppant nagyságu 's hatásu tömeg el van árasztva a' legnemesb művészet kövirágival 's czifráival, mellynek könnyü nemességét csak a' kölni egyház-töredék haladja felül. A' nyugoti homlokzaton két csonka, négyszegü angolgóth torony ül; a' szögleteken ott kísértének itt is, mint mindenütt a' jelentéses góth építészetben, a' soknemü szörnyetegek, állatfejek nyílt torokkal, mintegy bünt okádvá 's a' t. Éjszak-nyugatra a' cathedrale tömegétől a' könyvtár és káptalanház (deanery) barna épületei állanak, miket amattól zöld udvar választ el sima gyepbársonnyal 's eleven facsoportozatokkal. Mondhatlan hatású tekintet illy öreg, méltóságos góthtömeg, a' fiatal zöld természet bájaitól ölelve, mint tiszteletreméltó, pánczélos, barna vitéz virágzó 's mosolygó menyasszonyától; 's illy kedves ellentét bájos képei mindenütt feltünök a' britt szigetben; a' falucskák apró egyházai is, mellyek ha bár újabb korban épültek, mind angolgóth alakúak, többnyire

zöld repkénynyel koszorúzvák, valamint a' falusi nemesek ószerü lakházai! — Az egyház belsejének nagy része most levén javítás alatt, el vala rekesztve; a' chórus, hol isteni tisztelet tartatik, gazdag faragványokkal ékes. Az ezt az egyház nagy testétől elválasztó hires középfal valódi remeke a' faragásnak, 's angol királyok szobraival diszes, hódító Vilmostól kezdve hatodik Henrikig. Az emlékek többnyire yorki érsekekéi. Jobban érdekelt ezeknél a' nyolczszegü káptalan-terem, egyike a' világ legszebb termeinek. A' chórus alatt régi kriptaféle ür nyílik, 's benne a' mostani dom helyén egykor állott, de elpusztult régi egyház néhány újdön kiásott oszlopa 's fala. Itt élénken emlékezik az utas, hogy York Angliának régiség 's történeti emlékezetek tekintetében legnevesb városa, melly már a' rómaiknál, Eboracum név alatt, ismeretes volt 's főfészke a' tiberi hatalomnak a' britt szigetben. Nagy Constantin itt született 's atyja Constantius itt halt meg, több római császár időzött 's öletett meg falai közt. Vidékén szebbnél szebb régiségeket fedez föl a' földmives ekéje, 's a' házépítő köműves kapája. Ki Anglia történetében bűvárkodott: Yorkban ismerősre talál. Most is, bár nem szépségre 's nagyságra, de tiszteletes jellemére 's jogaira nézve mintegy második fővárosa Angliának, mellynek Londonon kívül egyedül van joga a' városbirót lordmayornek hívni. (A' vezető díja a' cathedrálban személyenkint 1 shilling.)

Másnap, könnyü nyílt kocsin kirándulánk Yorks-

hire virágzó, fadús 's gyönyörű parkokkal, kastélyokkal és farmokkal gazdag völgyébe. Utunk czéla a' művészeti kincseiről híres Castle-Howard volt, melly Yorktól 15 a. mérföldnyire fekszik 's mellynek ura Carlisle gróf, Morpeth I. atyja, a' régi nemes Howard-törzsök gazdag sarjadéka. — Egyik öse 1719-ben épité e' kastélyt, a' parókaizlés' befolyásai közt. A' park 1500 acret foglal el; benne obeliszk áll Marlborough emlékére, csinos emlék Nelsonnak, távolabb részében görög tempel 's még távolabb a' család nagyszerű mausoleuma, amaz jóniai és corynthisi oszloprenddel. Az utóbbi roppant gazdag mű, méltó Carlisle gróf gazdagságához, kinek 70 ezer font jövedelme van. — Ezen emlékek némi francziás, erőltetett 's nemzetietlen alakot adnak a' parknak, mi azt kellemetlenül különbözteti meg Anglia egyéb parkjaitól, mellyeket általában következetesen kivitt egység, apró hatásokat nem vadászó nagyszerűség, fris és teremő, a' vidék jellemét okosan felhasználó eredetiség bélyegez. Egyébkint a' kastélytól távolb eső részek egészen hasonlítanak más angol parkokhoz; több kapun érni be a' várkapualakú fogadóhoz 's innét lépni a' parkba, mellynek egy része jól művelt virág- és konyhakert, a' kastély közelében úgynevezett „pleasure-ground“ (virágos tér) 's köröskörül félvad természet, százados fák szent árnyéka; a' fris zöld fűvön karcsú őzek, kövér kosok, tarka tehének legelnek; van tó 's e' felett hid, berek, nádas, vad erdő 's téres legelő. Olly jól esik ez angol parkokban látni

's élvezni az áldott természetet, mellynek a' csicso-
 más kertművész nyakát nem tekeré, mint a' körül-
 nyírt, rá-mára vont francia kertekben; nem egye-
 bek e' gyönyörű parkok, mint kertté nemesített er-
 dők, hol annak tudata: milly nehéz terepélyes nagy
 fákat nevelni, tisztelettel kiméli meg a' mély gyö-
 kerű, sok százados faóriásokat, a' vidékre költé-
 szetet lengő, druidszellemmel lelkesített lombos töl-
 gyeket; — hol a' kertész nem tesz egyebet, mint a'
 már meglevő természeti kincset használja fel, a' túl-
 ságosan sokat irtja ki, 's tisztit és csinosít, de nem nyír
 's fodorit, nem elég szemtelen a' természet gyönyörű
 eredetisége helyébe saját sovány eszméit állítani.
 A' kastélyt, XIV-ik Lajos korának parókás izlésé-
 ben Vanbrugh építé. Ha van is magyarországi mág-
 násaink egynémellyikének illy nagy kastélya: hol
 azokból a' művészeti kincs, mellyet itt a' Carlisleok
 gazdagsága összehalmozott? Antik szobrok 's drága
 olasz képek seregében itt láttam a' legszebb Carac-
 cit (három Mária); 's ezen kívül feltűnő szépségű
 Mabuse' „három király-imádása.“

Új tapasztalás győzött meg az angolok szives
 vendégszeretetéről. Megnézvén Castle-Howard szép-
 ségeit, ebédelni akaránk a' park' fogadójában, 's
 vadásztársaságot találtunk ott, vidéki farmereket, 's
 uradalmi tisztviselőket. Idegen létünkre azonnal
 befogadtak nyájas körükbe 's ettünk pompás angol
 vadászebédet, a' parkban legelt özek egyikének
 húsát, nyulat, fogolymadarakat 's a' t., de nem ma-
 radt el John Bull szokott rostbeafje, sonkája, plum

puddingja 's mondola tuskés „porcupine“je sem. Cheryt, portót és champagneit üritvén „nemes kis királynénk“ 's mi vendégekül, a' „szabad angol nemzet“ egészségére, szives kézszerítással bocsáttattunk el. Hasonló kedélyes fogadást találtunk a' vidék becsületes farmerjeinél. Egy 70 éves, ezüst hajú aggazda maga megjárta velünk mintegy 400 acre kiterjedésű farmját, mellynek acrejétől két font haszonbért fizet évenként, 's megmutogatván épületeit, szerszámait, a' csinos szobák egyikében, fia arczépe előtt 's virágzó leányaitól környezve, pihent meg velünk. Az egészen uralkodó rend, a' szerszámok 's cséplőgép czélszerűsége, a' tisztaság 's józan elosztás élénken tünteték fel előttünk az angol gazdaságnak hazai ázsiai gazdálkodási rendszerünk feletti tökélyét, 's mindazokkal örvendetes öszhangzásban állott a' jóllét 's derűtség, mellyet a' szorgalmas öreg gazda repkényölelte lakában méltán élvez.

Elhagyván az ősi Yorkot, vasúton repültünk Darlingtonig (csinos város 8500 lakossal): innét gyorskocsi vitt Newcastlebe (on Tyne) Northumberland grófság főhelyébe 's felső Anglia legszebb városába (70 ezer lakossal). Yorktól éjszakra hegyesebb 's vadabb lesz a' vidék, mint közönségesen Angliában, 's egy dombtetőn feltűnik roppant nagyságban a' vidék óriása, Durham' cathedrálja, ezen öreg szennyos város közepette. A' 10 ezer lakosos Durham' tekintete igen sajátosságos, sziklás magasság oldalán épült 's a' Weare folyam csaknem egészen körülveszi. Ijesztő nagyságú, kísértetesen ható

domja 420 l. hosszú 's középtornya 212 l. magas; sokszorozza tömérdek nagysága hatását hegyi helyzete; azonban egyedül e' sötét nagyság az, mi által hat, különben minden építészeti szépséget nélkülöző durva tömeg. Mellette a' várban látszik az egyetem épülete. — Ide még 15 's Londontól már 270 mérföldnyi távolságra esik Newcastle. — A' Turf-hotelben szálltunk, 's az angol pontosság és becsületesség élő jeleül egy Yorkban felejtett köpönyeg 's a' vasúton fejemről szél által leragadott kalap fél nap alatt utánunk küldetett.

Northumberland fővárosának vidékén levén Anglia legnevezetesebb kőszénbányái, a' brit hatalom 's gazdagság ezen fekete tényezői, egét folytonos kőszéngőz üli. Egy része rongyos, de felső utczái a' Tyne éjszakai partján, főleg Grey lord magas emléke körül, olly szépek, hogy azokkal a' hasonlítást csak Edinburgh szebb squarejei állják ki. Pompás boltok, széles utcák, rendszeresen összeállított, részint görög oszlopsoros palotákat látni itt, mellyek közt fel-tűnő szép a' játékszin. —

Megnéztünk a' fekete poros, barátságtalan vidéken egy nagy terjedelmű kőszénbányát, 's bányász-bőrbe öltözve, jó vezetővel ellátva 's lelkünket a' földalatti szellemek kegyelmébe ajánlva, leszálltunk, kötélén eresztetve, a' sötét üregek 1080 l. mélységű fenekére. Mint ha belzebúb ragadja gyehennájába az elkárhozottakat, olly sebesen merülénk le az alvilág fekete falai, szörnyei 's dörgései közé. Órákig mászkáltunk a' légszeszszel csak itt-ott világított

homályos boltozatokban, mellyek minden irányban vasutakkal vannak ellátva, 's hol áldozatlovak éjjel nappal vontatják a' szénrel rakott nagy taligákat a' bánya belső részeiből a' nyílás felé, mellyen ismét erőmű vontatja fel a' fekete gazdagságot, isten' szép szabad egét befüstölni. A' bányában 's körülé egész kis gyarmatot alkotó 800—1000 ember dolgozik; egy tonna szén ára helyben 9 sh. Londonig szállítva már két annyi. A' munkások, e' sötét, gőzös, vésteljes alvilág halvány 's nyomorult lakosai, ördög-feketék 's nagyrészt meztelenek; csupán Ádám figefalevele helyett használnak bördarabot 's lábaikat fedik sértéstől örző boritékkal, és a' szennyes izadtságban fürödve, naponkint 8—10 órát dolgoznak a' nyomasztó légben. Megkönnyebbült kebelem, midőn a' rémek 's nyomor e' fekete poklából ismét fölragadtatánk a' föld színére, hol hideg és kellemetlen szél fújt ugyan 's őszi eső lanyházott, de ez esős, szeles és köszéngőzös felvilág is paradicsomnak tetszett az alvilági szük, szorult, aggasztó léggel, sötétséggel, 's tompán dörgő rémhangokkal hasonlítva. Borzasztóbbat sohasem éreztem, mint midőn az 1080 l. mélységbe le 's belőle felmerültem az erőmű által sebesen vont saraglyán, először, mintha megnyilt föld sírja nyelt volna el, másodszor: mintha ismét az okádott volna ki gyomrából. Vezetőnk többnyire a' gyakori explóziók elbeszélésével mulattatott, mellyek által e' században már több mint 2000 ember veszté életét. — Dolgot adott, míg arczainkról a' szén nyomait lemoshatók. 'S midőn a'

kandalló nyájas tüze mellett kellemesen pihenünk, 's gyárak' puha kelméibe kényelmesen beburkózunk: ki gondol a' nyomorultak sápadt arczaira 's véres körmeire, kik e' vidám láng, e' kényelmes öltözet teremtő eszközét felkaparják a' föld kemény, mély gyomrából, hová azt a' természet rejté? — ah! az ember igen gonosz és telhetetlen állat, mindenüvé befúrja magát, hallá és madárrá, gnómmá és síri phantómmá lesz — aranyért. — És haza érvén, csakugyan vígan lobogott kandallónk tüze. Künn komor eső volt, 's ilyenkor édes dolog kandallónál ülni, 's ezen honunkban még kevésbé ismeretes melancholicus örömet élvezni, mellyet a' lángba nézés okoz; látni e' tűzjátékban az élet képét, a' magas szenvedélyes fellobogást 's a' lassankinti elhamvadást! — De most a' koromvilágból hozott fekete képzetek czikáztak keresztül lelkemen, 's édesbús melancholia, leánya a' kandalló-lobogásnak és sus-torgásnak, nem derítheté fel a' férfi ónnehéz' gondjait, mint szokta Bersenyit „magános örömi szép holdvilágával.“

SCÓTORSZÁG. EDINBURGH. GLASGOW. EGY NAP A' TAVAKON.

Örültem, hogy Newcastletől Edinburghba vasút nem vala, 's a' gyorskocsi tetején ülve utazhaték. Britt földön utazni, még kedvetlen időben is, élvezetet ad, az utak olly jók, a' vidékek olly panorámszerűk! Anglia nagyobb része ugyan alacsony dombhullámok lánczolata, de ezen egyforma hullámzást épen nem mondhatni untatónak, mert egyes birtokok zöld kerítései 's különböző színű vetései 's ugarjai, a' kerítéseken belől nyájas verestégla-házak 's itt-ott az egyszerű farmok közt tekintélyes uri lakok, öreg fák homályába rejtve sejthető házi örömek 's walter scotti és bulweri képek, a' sűrűn egymás után következő helységek góth egyházai, 's maga a' mindennemű csinos kocsikkal, lovagokkal, roppant gyorskocsikkal hintett országút, a' legváltozatosb 's mulattatóbb képet adják. A' lovaglás igen otthonos Angliában; nemcsak farmerek lovagolnak apróbb távolságokra; nagyobb utakat is szokás, csekély poggyászszal, lóháton végezni, 's nem ritkaság, hogy hölgyek lóháton utaznak. Igen czélszerűek az

egy lovas, két kerekü, könnyü, sokféle ékes alakú kis kocsik, mellyek az elasticus, tömör uton vígan görögve haladnak 's ellentét által emlékeztetnek a' hazai sáros utak unalmas jeleneteire, hol szolgabíró ur gyakran igen apró tekintetességét négy ló hurczolja megye-hosszat. — Közeledvén Scótországhoz, az öltözetekben tetemes változás tűnik fel; a' tarka scót színek elevensége virít mindenfelé, Newcastleben rakvák a' boltok scót kelmékkel, a' férfiak nyaka körül gyakran látni asszonyi nagykendőket 's tarka shawlokat; az angol szójárás változik 's minden előkészíti az útast Ossián honára.

A' 106 angol (mintegy 23—24 német) mfdnyi útát Newcastletől Edinburgig 12 óra alatt futottuk meg, 's este 8 órára a' gyönyörűen világított scót fővárosban valánk, — a' légszesz-fény' tengerében úszó halmokon, miken Edinburg különböző részei fekszenek, tündérszépégü világot sejtven. Útban esett Morpeth, 4800 lakosu kis város, hol Northumberland megye szép börtöne 's ékes városház van, mellyet 1714-ben Vanbrugh épített. Útazván a' nagy részint kopár 's unalmas halmokkal átvont Northumberland hosszában, hol ritkák a' parkok, 's nagyobbak és ezért nem is olly festőiek a' farmok, Wittingham, Wooler és Cornhillon át a' Tweed vizéhez értünk, melly itt határt von Anglia és Scótia közt. Azonnal túl a' vizen egy vargának házikója áll, ki szinte a' gretna greeni kovács mester-ségében kontárkodik, 's Angliából megszökött párokat a' szent házasság lánczaiba varr és csirizel. —

A' vizeknek saját elevenítő hatásuk van; a' Tweed felé és körül ismét megszépül a' vidék. Első város Scótországban Coldstream, 2900 lakossal. — Kelsóban ebédelénk, melly csinos kis fészek, 's az est homályában, folytonos parkok és kertek közt, felséges úton beértünk a' fővárosba, melly felett az égen a' légszeszszel világított nagyvárosok sajátos tüzoszlopa lebegett. A' másik nagyobb országút Newcastleből Edinburgba Alnwick, Berwik 's Dunbár felé vezet; mi a' rövidebbet választók. — Scótiá határán nem lehet nem tudakozódnom a' gretnagreeni kovács után, 's azon értesítést vevém, hogy Scótiában mindenkinek szabad 2 tanú előtt házastárssá esküdni. Gretnagreen levén legközelebbi állomás az angol határhoz, igen természetes, hogy az Angliából megfutamodott szerelmesek ezt választák esküvési helyül 's az ottani fogadóst vevék tanúnak, ki lassankint divatba jött és mindenki által felkeresett hasonló czélből.

Másnap Mihály napja levén, Edinburg regényes, emlékdús falai közt emlékeztünk hazánk kedves Ossiánja, Vörösmarty Mihályról. Az ő s gael nyelv, Ossián nyelve lassankint kihál a' bérczek közt, helyét az angol polgárosulással angol szó foglalja el; vajjon a' szép zengzetes nyelv, mellyen Vörösmarty Szózatát éneklé, nem fog-e elenyészni egykor a' külföldi polgárosulás befolyásai közt? vajjon egykor, oh nemzetem istene! nem fogja-e kérdeni az utazó, mint most én Scótiában: „ugyan hogy' is hangzott

csak a' magyar puszták' ősi nyelve? — azt mondják, szép és zengzetes vala!"

Edinburg egy a' világ legszebb városai közül. — 133,000 lakosával, népességre nézve Brittföldön csak nyolczadik. Kik Athént látták, sok hasonlatot találnak a' déli Hellasz fővárosa 's ezen éjszakszigeti múzateplom közt. Mit az utazó számos országon keresztül, elhintve lelhet csak föl, itt egy csoportban találja; görög és góth templomokat, Hellasz régi dicsőségét felelevenítő középületeket, történeti regényes emlékezeteket, mikkel minden kö be van írva Midlothián' szívében, a' legkiesebb tájt, hegyeket, völgyeket és méltóságos tengertükröt, kikötöt és bányákat, virágzó zöld kerteket és kopasz sziklaormokat, szebbnél szebb új márvány-palotákat 's hidakat és szennyes régi utczákat, bástyákat, om-ladékokat; 's mindezt egymás közvetlen szomszédságában. A' Colton-dombra felmenni, 's ott a' scót nemzeti emlék oszlopai alatt megállva, szent emlékezetü márványoktól 's nemes középületektől környezve végig nézni az új város fényes arczatán, tiszta egyenes utczáin, rendszeresen épített palotasorain 's az ó város magas régi szennyes házain, hol egykor a' Jakabok és Stuárt Mária idejében a' scót nemesség színe lakozott, most pedig a' szegénység és szenny tanyáz; látni egy pillantással a' felelevenített görög építészet remekét, a' Hamilton által épített főiskolát (high school, Lyceum), a' sötét börtönöket 's odébb a' véres árnyékoktól lakott Holyrood kastélyt 's Holyrood-abbey romait, egyfelől a' né-

pes élénk város gyönyörű panorámját, másfelől a' Salisbury-crog' ormait, a' szent Antal kápolna om-
ladékát, Arthur Scat' kopasz csúcsát, a' Firth of
Forth tengeröböl kristálytükrét 's távolabb a' nagy
oceánt, a' közepéből felmeredő Bass szikla-szállal:
— mindez olly tekintet, melly miatt csakugyan
méltó 300 mérföldnyi távolból ide jöni. Elismert
dolog, hogy Stambul, Nápoly és Edinburg leg-
szébb fekvésű fővárosok, mikhez magyar hiúságom
olly örömet sorolja Budapestet. Ennak fekvése két-
ségtelenül szinte egy a' legszebbek közül, a' budai
hegyek alatt, egy méltóságos nagy folyó partjain;
's ne felejtjük megbecsülni e' gyönyörű fekvést. De
a' vidék igen műveletlen még; a' szent-andrei szép
hegysornak csak a' jövő kor veendi kellő hasz-
nát, midőn Pest szabad 's testtel lélekkel magyar
polgárainak, 's a' nevetséges dolyföt levetkezett
nemességgel összeolvadt gyárnoknak 's kereskedő-
nek villái fognak zöld oldalán ragyogni. — Edin-
burgnak van hegye 's tengere, de hiányzik a' tiszta,
szelid déli ég: lege gyakran ködös, hegyeit többnyire
fátyol borítja 's nem látni azokon a' melegebb ég-
hajlat dús növényzetét, zöld erdő koszorúit. A' scót
hegyek sajátságos jelleme kopaszság.

Első reggelen, mellyre a' gyönyörű scót főváros-
ban ébredénk, sieltünk megfutni az új város egyenes
utczáit, squarejeit, téreit, 's megnézni márványpalotái-
nak roppant tömegét; — a' Princes, Georges, Queen-
street, a' Charlotte-square, mindenek fölött pedig a' ke-
rek Moray-place, Ainslie-place és Randolph crescent

szépségével London legszebb részei sem vetélkedhetnek. Ez egész új város a' legújabb izlés teremtménye; e' telkek nem sok évvel ezelőtt Moray-családéi valának, mellyről a' felséges Moray-place neveztetik, 's melly azokat egyeseknek eladá. A' házak, térek és körök tökéletes symmetriában, előre kidolgozott terv szerint építvék, — egyetlen mód, melly által ennyi szépséget, illy elragadó egészlet lehet kifejteni. A' Georges-streeten, melly 115 l. széles 's több mint fél angol mérföld hosszú, 's mellyet a' nem kevésbbé szép Castle-, Frederic-, Hannover-utcák metszenek keresztül, viscount Melville Henrik karcsú emlékeliskje áll 's ezenkívül IV-ik Henrik és Pitt érczemplékei. Ez utcza nyilásával szemközt, a' Charlotte-squaren van Edinburg legnagyobb 's legszebb egyháza, szent György, a' londoni szent Páléhoz hasonlító domjával. A' Charlotte- és St. Andrew-squarek 's a' Moray-place zöld kertein kívül a' Queens és Herriot-streetek közt 's az Abercromby-placen terjedelmesb kertek vannak, valamint az új és ó város közt is, a' Princes-street folytában.

Az új és ó város közt mély árok van, mintha a' régit 's újat teljesen el akarná különözni. De az ó Edinburg nem hagyta magát kaczer ifjú testvérétől elválasztatni; hidak és töltések által van a' két különböző jellemű rész összekötve, 's a' közbülső árok kies kertvölgygyé szépitve. Tündéribb látvány nem képzelhető, mint estenkint e' hidak egyikén megállva, a' különféle magasságokon világító fény-

pontokat áttekinteni. Az árok partján 5—6 emeletes ó házak emelkednek, 's ezek az éj homályában, ragyogó fénysoraikkal, az egekig látszanak felnyúlni, 's az ezeregy éjszaka keleti világába varázsolnak. A' két városrészt elválasztó árkon átvezető hidak egyike a' Northbridge, mellynek fejénél van a' Register-office épülete, Robert Adams rajza szerint, hol a' scót közirományok 's ítéletek tartatnak és több közhivatal tanyája van. A' palotán, mellyben 100 hivatalos szoba 's részint terem van, 50 l. átmérőjü dom emelkedik. Ezzel szemközt, épen a' hidfőnél áll a' színház, melly Edinburg többi középületeinek fényéhez nem illik. Másik átjárás az „Earthen Mouth,“ melly előtt áll a' felséges „royal institution“ (Muzeum); egy Edinburg büszkeségei közül, melly Hellasz legvirágzóbb korának is becsületére válnék. Ez elragadó szépségü görög épületben szobor-, kép- és régiség-gyűjteményt láttunk. Az újabb kori képek közt feltűnök valának W. Etty táblái. A' képtárba lépésért egy shillinget kelle fizetni, de a' régiség-gyűjteménybe mindenki szabadon mehet. Legnevezeteseb tárgyak itt John Knox szószéke, 's azon scót g-villotin (maiden), mellyel Morton gr. Argyle és Montrose marquis 's egyebek lefejeztettek. Ez épületben tartja gyűléseit a' „royal society,“ itt vannak a' szépmű 's kézműkiállítások, pártoló 's kormányzó egyesületek felügyelése 's rendezése alatt; e' remek épület egyesíti magában a' tudományos 's művészeti törekvés mindennemü ágát, és szebb léleknek nem lehetett szebb testet alkotni lakásul. —

Miért ne lehetne nálunk is academiát, muzeumot 's műipart egy nagy országos épületben egyesíteni? —

A' Leithstreeten levén szállva, fogadónk ablakiból egyenesen a' Caltonhill emlékeire láthatánk, mellyre a' Princes-street Waterloo-placen keresztül vezet föl. Ennek jobb felén egymás mellett állnak a' pompás bélyeg- és postahivatalépületek. Az utca házainak nemes, könnyű oszlopsorai közt a' Caltonhalom kölépcsőzetéhez érvén, csak hamar fen valánk az emlékekkel rakott magasságon, mellyek mind szépek, de sokaságuk által egymás hatását kölcsönösen csökkentik. Először is Dugald Stewart tanár emlékét láttuk Playfairtól, melly Lysicrates görög emlekének másolata, majd Playfairét, ki amazt alkotó, közel ezekhez a' csillagvizsgáló tornyot, ismét Nelson emlékét a' legmagasb tetőn, nem annyira szép, mint roppant művet, melly a' chinai nagy porcellán-tornyokra emlékeztet. Mellette van a' nagy eszméjű nemzeti emlék' 9 oszlopa, melly a' régi Parthenon tökéletes felelevenítése lett volna (a' waterlooi hősök tiszteletére), de pénzhiány miatt félbehagyatott. — Innét nyílik legszebb kilátás a' nap-sugárban ragyogó tengerre, 's a' völgyeken 's dombokon el-eltűnő 's fel-felmerülő kaczer város élő 's mozgó panorámjára. Leszállván a' halom déli oldalán, a' fölelevenített görög építészet legszebb edinburghi remekét, a' lyceumot, látánk magunk előtt 's vele szemközt Burnsnek, a' nemzet kedvencz költőjének márvány-emlékét Flaxmantól, gyönyörű görög fedél alatt. — A' közeleső börtönöket (Jail és

Bridewell), minthogy kőművesi javítás alatt voltak, nem láthatánk.

Másik magas pontja Edinburgnak a' város közepén meredek, a' tengerszin felett 383 l. magas sziklán trónoló régi vár; igen festői maradvány a' scót előidőből, mellybe 200 katona fér. Számos ostromon ment keresztül Bruce és Baliol, a' Stuartok és Cronwell idejében; de legnevezeteseb azon ostroma, melly Moray Rudolfot tette halhatatlanná. Scót nemzeti öltözetü, vademberekhez hasonló katonák őrzik. Megnéztük a' fejedelmi ékességeket, koronát, kir. pálczát, kardot 's egyebeket, mik a' vár egyik sötét 's csak lámpáktól gyéren világított szobájában, vasrácsoktól körülveve, bársony-vánkoson fekszenek. Sokáig elveszetteknek tartattak, míg végre azon szobában, hol most is állanak, befalazva 's a' jelenleg is használt tölgyládába zárva megtaláltattak. Nevezetes még e' várban azon szoba, hol Stuart Mária fogva volt 's hatodik Jakabot szülé, kiben Anglia és Scócia koronája egyesült. A' várba vezető téren a' yorki herczeg érczempléke áll, 's az udvaron roppant régi álgyu, méltó párja a' gentinek, — mellynek neve „Mons-meg.“ — Tornya tetejéről ismét felséges kilátás van a' hasonlíthatlan fekvésü városra.

Ha az új városból, a' Prince-árok felett, az úgy nevezett „earthen mouth“on átmenvén, keletre térünk, előttünk áll a' szép börze, mellynek egy részében a' város helyhatósága ül 's hol Herriot árva-házába és a' várban őrzött kincsekhez belépti jegye-

ket kaptunk; St. Giles egyháza, Edinburg főtemploma góth izlésben, a' parlament-square, II-ik Károly kifejezésdús lovagszobrával 's e' téren a' régi parlament-terem, hol az Angliávali egyesülés előtt Scócia országgyűlése tartatott, most pedig az ügyvédek hivatalos tereme, kétségkívül legszebb minden illy célra szolgáló teremek közt a' nagy világon. 122 l. hosszú, 49 széles, aranyos gombokba végződő gyönyörű tölgyfaboltozattal, tiszteletes antik-arczullattal. Mig a' pesti poros, szűk, szurtos procuratoria a' magyar ügyvéd elhanyagolt, 's mélyen sülyedt helyzetének egész szegénységét 's alacsonyságát kitünteti: itt, a' kisebb Scócia fővárosában, magas téres és gazdag teremben, lélekemelő nemes környezetben, jár büszke homlokkal a' becsült és tekintélyes ügyvéd, mult századok dicső emlékezeitől körülengve, 's tisztelt férfiak, birák és ügyvédek, Mellville Henrik, Dundas Robert, Blair Robert, Duncan Forbes de Culloden szobraitól körülvetve. A' nagy teremből nyíló tornác, hol az ügyvédek irásokat 's leveleket rejtő szekrényei állanak, a' törvényszéki termekbe vezet, mellyek szépségét, tisztaságát, czélszerű elrendezését öröm vala látni. Az ügyvédi kar Edinburgban legelőkelőbb 's leggazdagabb néposztály; a' magas nemeség, hazájának Angliával összeolvadása óta, Londonban 's nyáron át jószágain, váraiban tanyázik; a' kalmár és gyárnok inkább Glasgowban lakik, Edinburg ügyvédeknek, tudósoknak, rewiew-íróknak, bírálóknak maradt lakhelyül. Az ügyvédi kar könyv-

tárában nem kevesebb mint 150 ezer becses kötet van, legnagyobb szívesseggel nyitva mindenki használatára, ezenfelül 1700 kézirat. A' könyvtár fentartására 's nevelésére szükséges sommák leginkább a' testületbe lépő tagok által fizettetni kellő pénzekből kerülnek ki. Idegenek bemehetnek 's olvashatnak és írhatnak, tagok pedig egyszerre 25 kötetig ki is vihetnek 's ezeket barátjaikkal közölhetik. A' nagy ügyvédi könyvtáron kívül ugyanazon épületben van még egy másik, úgynevezett Signet-library 50ezer kötettel, az ügyvédeknek egy másik osztálya, a' hivatalos irományok készítői (nálunk mintegy jurátusok) által felállítva. Mikor lesz a' mi tehetőseinknek, tajtpipa- 's agárgyűjtemény helyett, 50ezer kötet könyve egy rakáson? — A' könyvtár-épület szomszédságában áll a' County-hall, mellynek terve hasonlít Erechteus templomáéhoz Athénben.

Átmenve IV-ik György hídján, melly a' Cowgate mély, régi, szennyes utca felett vezet, megnéztük Herriot (VI-ik Jakab király egykori ékművese) intézetét, hol 180 árva gyermek neveltetik 's talál tápot, ruházatot és tanítást. Az épület négy-szeg, 40 lábnyi hosszú oldalakkal; 1628—1660-ig épült 's 27 ezer fontba került Inigo Jones terve szerint. Az udvaron bibliai zamatú felirások, emlékeztetve, hogy a' puritanismus hazájában vagyunk, 's a' szépen megújított góth kápolna bejárásával szemközt az építő aranyműves szobra 's e' versek állanak: „Corporis haec, animi est hoc opus, effigies“ A' nemes alapítvány növendékeit: 180 egészséges piros-

pozsgás gyermeket, 7—14 éveseket, ebédnél találtuk számos látogatótól környezve 's fiatal étvágygyal falva a' jól készített ételt. Megnéztük a' tanító, mosdó- és fürdő-, 's alvó-teremeket. Egy teremben 18 ágy van, 's mindegyikben két növendék hál, mit nem helyeselhetni. Tanulnak irás, olvasás, földírás, számtan és mathesison kívül angol, franczia, görög, diák nyelveket, a' rajzolat és zene elemeit. Midőn 14 éves korukban elhagyják az intézetet, kapnak két öltözet ruhát 's egy bibliát; ha mesterségre mennek, öt évig évenként 10 fontot 's a' tanulás végétével 5 fontot, kik pedig tudós pályára rendeltettek, collegiomba küldetnek 's kapnak 4 évig évenként 30 fontot. — E' jeles intézetből két századon át Scótiának igen sok derék polgára lépett már ki az életbe. Bevéttetnek árva és szegény gyermekek, edinburgi polgárok fiai; a' felügyelés a' városi tisztviselőség- 's papságra van bízva.

Az öreg, 's történeti érdekekkel biró házakkal tele Canongate-utcza vezet Holyrood-palotába, azon termekbe, hol akaratlanul eszébe jut az embernek Börne paradoxona: „milly szép, királynak nem lenni!“ azon abbey' ábrándos romaihoz, hol több scót király, Darnley lord 's egyebek nyugszanak, 's melylyet 1128-ban az ájtatos I-ső Dávid épített. Megnyilt előttünk a' titokteljes toronyszoba, hol Stuart Mária esdeklései daczára Riccio, a' szép olasz festő, megöletett. Ott vannak a' pallón mai napig kiontott vére foltjai, mellyeken egy élénk franczia utazó, az ezen vérfoltokból jövedelmet szedő öreg kulcsárné

nagy ijedésére, mocsoktisztító vizének erejét akarta megkísérteni — ott Riccio arczképe, az ágy, melylyen a' szép könnyelmű királyné bájos teste nyugodott, a' pamlag 's bútorok, bünei- 's epedéseinek tanúi, miket saját kezével himezett. Saját bűbajos hatalom az, melly e' Stuart Máriát még késő emlékezetében, még bünei színhelyén is körülengi; egyazon hatalom, melly a' fiatal Mortimert megkábitá, melly a' nemes Schillert ügyvédévé ihleté, melly minden ifjú 's érező kebel által e' szép bűnös szenvedőnek adat igazságot Erzsébet királyné 's a' szigorú angol bírák ellenében. — Megnyiltak továbbá a' szomorú teremek, mikben az országból elűzött francia Bourboncsalád, X-ik Károly 's háznépe 1830-tól 1833-ig lakott; — a' nagy terem, melly 100 lábnyi hosszúságában 106 scót király aféle képeivel van borítva, mint nálunk is láthatók olykor ős nemesi lakokban torzomborz Attilák, Árpádok és Hetumógerek. Most a' scót peerség képviselőinek választása történik itt az angol parlamentre. — Negyedik György 1822-ben meglátogatván Scótiát, e' kastélyban ütötte fel trónját; Victoria királyné, itt létekor, nem lépett be a' véres tanya foltjaira, a' megbukott hatalom szomorú emlékezései közé. — Elhagyván a' regényes szellemek e' melancholicus lakását, melly Arthur scat és Calton-halom közt, félreeső völgyben fekszik, illő börtön a' száműzött nagyságnak, — az ó város legnagyobb utcáján, Nicolson-streeten, elmenénk még a' VI-ik Jakab által épített gyönyörű egyetembe; a' Surgeon-hallba,

melly tiszta nemes görög mű a' Royal institution és high school épületeivel Edinburg építészeti dicsőségének legszebb trifoliuma, 's a' „szorgalmas vakok asylumába,“ hol e' szerencsétlen embertársaink könnyü munkával keresik meg élelmök egy részét, míg a' másikat emberszeretet keze nyújtja. Mindenütt tudomány, művészet, emberiség, civilisatio! —

Lóerővel ellátott vasút ragadt ki Dalkeith-castlebe, melly Buccleugh herczeg tulajdona, 's hol 1822-ben negyedik György, ott létünk előtt pár héttel pedig Victoria királyné vala szállva. A' szép fekvésü nagy parkban, mellyet jókora patak (a' Nord és South Esk) hasít, 4—500 szarvas szökell a' bársonygyepen, a' kastély maga régi komor épület, tökéletlen négyszeg, de belső elrendezése 's ékesítése az általam ekkorig látott pompa legmagasb fokát mutatja. A' kis szőke királyné fehér atlasz ágya még akkor is úgy állott, a' mint az belőle kikelt, az égszínkék selyem-menyezet szelíden borult a' tiszta, dagadó fehér selyem-párnákra, mik felett drága himzetü selyemtakaró hevert. — Dalkeithből jövet jobbra látni Craigmillar-castle romait, hol Stuart Mária évekeig fogva ült. — Este vetett haza a' tündérileg ragyogó Edinburgba, hol az ó 's új várost elválasztó mélység partján, az ó városi részen álló 6—7 emeletes házak ablakiban, 's a' város lépcsőzetes utczáin, halmain, a' várban és Caltonhillen égő gyergyák özöne leirhatlan képet adott. — Még ez este a' „Complete Suffrage“ politikai egyesület gyűlésében valánk, melly az ó város egyik kis templomában tartatott 's

mellynek elve egyre megy ki a' chartistákéval, de ezen nevet nem viseli, minthogy azzal rakonczátlan pór nép eszméje köttetik össze Angliában. Jelen voltak és sokat beszéltek Sharman Crawford és Sturge radicales. De e' meetingek, egyező véleményükből állván, épen nem mulattatók, — néhány indítóványozó beszéd, a' jelenlevők „hear“jei 's helybehagyó „yea“ kiáltásai — 's ezzel vége. A' szónokok az általános szavazat melletti jól ismert okokat ismételvén, 's élénkség nélkül beszélvén, untatók valának.

A' gyönyörű, felejthetlen Edinburgból Glasgowba vitt a' gözmozgony, harmadfél óra alatt futya meg a' mintegy 50 angol mérföldnyi távolságot, 's jobbra hagyva a' történeti érdekű Stirling várat, mely 12 csatamezőre néz, 's melynek sziklaorma annyi hüscot vérrel van festve. Fekvése királyi, kevély, uralkodó. — Glasgow, Britanniának népességre harmadik (Spackmann szerint 257,592 lakossal bíró) 's nagyszerű középületekkel diszes városa, és Scótiának legnagyobb 's főkereskedő és gyárvárosa, érkezésünk napján, vasárnapon, nem egyéb vala, mint egyházakba 's azokból ki özönlő ájtatos népcsujáró helye, jelentve, hogy a' scót még buzgóbb vasárnapülő, mint az episcopális angol. A' csöndes utcákat csak akkor lepé el ünnepileg öltözött nép, midőn a' templomköpük kiáraszták heréiket, 's úgy hiszem, egy füttyentése a' jó kedvnek lázadásba hozta volna az egész várost. — Mi a' Georges-squaren fekvő royal hotelben valánk szállva. E' square körül ter-

jed a' város legszebb része, itt vannak a' legdi-
 szesb fogadók, 's idáig vezet a' vasút, melly a' vá-
 rosnál hosszú sötét tunnellal végződik; a' square ker-
 tében W. Scott obeliszkje, Sir John Moore és Watt
 emlékei állanak. Megjárva a' szép széles tiszta ut-
 czák nagy seregét, millyenek az Argyle, Glassford,
 Stockwell, Buchanan, Queen 's a' t. többnyire
 történeti nevü utczák, gyönyörködve legelteténk sze-
 meinket a' város ékes középületein, a' börzén, ban-
 kon, 's a' Clyde vize hídjain. Glasgownak 6 hidja
 van, ezek közt szép köhidak u. m. Stockwellbridge
 (415 l. h. 34 l. sz.) Hutchesonsbridge (406 l. h.
 36 l. sz.) Glasgowbridge (560 l. h. 60 l. sz.). — A'
 kikötő, a' folyó éjszaki felén 3680 l. hosszú, a'
 délin 2250 l. — Legnagyobb nevezetessége Glas-
 gownak hires börtöne, Bridewell, a' philadelphiai
 magányrendszer legszebb példánya. Mintegy 430
 fogoly vala benne ez időben, 's a' felügyelő, ki min-
 dent megmutogatott, örülési esetre nem emlékezék;
 mi nem is csoda, mert a' börtönidő legfeljebb 2—3
 év 's ezalatt is gyakran látnak idegeneket, 's csak-
 nem naponkint a' káplánt, ki nekik lelki táplálatot
 hoz, — a' nagyobb bünösök deportáltatnak. A' ra-
 bok arczsine sem vala feltünőleg sápadt és szen-
 vedő. — De ki számítja ki a' szoros magányrend-
 szer következeit ott, hol a' rab 15—20 évre is
 íteltetik, hol nincsenek az anyaországnak gyarmatai,
 mellyekbe népe seprejét kiüríthetné, hol a' nemzeti
 véralkat különben is hajlandó komor kórságra! 's a' t.
 Illy körülmények közt a' magányrendszerre elmond-
 hadni Byron sötét verseit:

És ők vad állatkint lakoznak ott,
 Magok 's mogorván szük börtön hűsében,
 Melly fekhelyök most 's majd sírok leszen.

Glasgow a' scót felföld (Highland) kapuja, azon regényes, sajátságos bércz- és tóvilágé, melly természeti szépségre a' világ bármelley vidékével versenyezhet, 's mégis a' Rajnára és Schweiczba szokott angoloktól nagyon elhanyagoltatik. — Ki W. Scottot olvasá 's a' tó leányával barátságot kötött, állhat-e ellent forró vágyának, látni, ha csak egy kis részben is, ama' felejthetlen, a' képzeletbe kitörülhetlenül benyomúlt jelenetek szinpadát, a'

Barna mohok 's borzas fák világát,
 Felhős bérczek 's vad vizek világát —

nem! és ha még kétszer jobban könyeznének is az ég szemei, mint oct. 3-ikán, midön a' Glasgownt öntöző életér, a' szép Clyde folyó habjain Prince Albert gőzössel kora reggel elindulánk. Govan és Patrick helységekig kerti házak koszorúzzák a' Clyde partját, melly nagyságára nézve Scótia harmadik folyama, 's itt a' Garam- vagy Ipolyhoz hasonló. Partjai Glasgown alul mintegy 7 mérföldig mesterséges kövezettel vannak elkészítve, 's a' tengerből Glasgow alá járó hajók számára köhalmazokkal ellátva, mellyek a' biztos utat kijelölik. A' kis élénk folyót már 1812. óta hasítják gőzösök, jelenleg mintegy 100 gőzhajó túrja habjait, 's dagály idején 400 tonna hajók is felmennek Glasgowig. Mielőtt, két órai repülés után, Dunbartonba érénk, láttuk a' scót nemzeti balladákban megénekelte Kelvin folyam tor-

kolatát, North Bar kastélyt, hol Allan Ramsay „Gentle Shepherd“ czimü igen kedvelt 's népszerű költeményét írta, balra Renfrewt, jobbra Dunglass castle romát igen festői helyzetben, hol a' Clyde első gőzhajósának Bell Henriknek emlékbelszke áll. Szinte jobbra Kilpatrick közelében látni a' nagy csatorna torkát, melly Scócia keleti és nyugati partját összeköti a' Forth és Clyde öbleit (firthjeit) egyesítvén. A' csatorna, Scócia főeletere, Forthtól Clydeig 35 mfdnyi, közép szélessége színén 56 láb, fenekén 27 l.; közép mélysége 10 l. — 1768-ban kezdetett, 1790-ben végeztetett 's 200 ezer fontba került. Egy 2½ mértföldes oldalvágás összeköti Glasgownal. — Dunbarton az éjszaki (jobb) parton fekszik, ott, hol a' kis Leven folyó az itt már széles és öblöt alkotó Clydeal egyesül. — Cónus alakú, két ágú, 560 l. magas bazalt sziklán áll a' vidék koronája, a' régi festői Dunbarton vár, most státus-fogság. — A' kikötője 's hajóépítése által elég mozgékony életü városból a' készen várakozó omnibus csakhamar áttett a' fél órányira eső Ballochbe (fogadó), mellyhez közel van Balloch vár, 's épen mellette szép függő lánczhyd a' Leven vizén. Itt van a' Loch-lomond tó déli vége. Ennek hosszában, másik gőzhajóval felúsztunk Tarbetig, mellyel szemközt a' keleti parton van a' highlandi hegyek egyik legmagasb csúcsa, a' 3197 lábnyi Ben Lomond; fellegekoronával kopasz szikla búbján. Loch Lomond partjai eléggé fel vannak ruházva 's vidéke vetélkedik a' legszebb schweiczi tavaké-

val, sajátása azonban a' tükörén mintegy úszni látszó számos apró zöld sziget, kised tündérlakok, úszó-kertei azon ősi szellemeknek, mellyeket az ó scótok babonája imádott. — Kiszállván Tarbetnél a' Loch Lomon habjairól, szép csendes völgyön át bégő nyájak 's gael pásztorok idylli körében, sétálánk Arroguhárba, melly 22 a. mérföldnyire van Dunbartontól. Itt már a' Lochlong partján álltunk, melly a' Firth of Clydenak (Clyde öblének) éjszaki kiömlése, 's mellynek vidéke kopárabb ugyan, mint a' virágzó Lochlmondé, de nagyszerűbb. Kisebb oldalöblei a' Loch-goil és Holy loch. Nyugatra, 7 mfd hosszúságban terjed Roseneath félsziget, Argyle herczeg szép kastélyával. — A' 24 a. mérföldnyi hosszú Lochlong habjain, Gourok, Greenock, Port Glasgow és Dunbarton felé késő estére visszaérkeztünk Glasgowba. (A' „Dun“ gael szó várat, erőséget jelent, p. o. Dunbarton (Britt vár) Dun glass 's a' t. Ben hegyet, a' Loch tavat, Inch szigetet vagy vízpartot.)

A' lochlomondi gözhajon, egy nemzeti öreg dudásnak (bagpipe) majd víg, majd keserű hangicsálása mellett, alkalmam vala több jelenlevő scóttal társalkodni. Néhányan értették még az ősi gael nyelvet, melly alsó Scótiában egészen eltűnt már 's a' hegyek közt is mindinkább elenyészik, mióta a' dalok hőseit, Fingal fiait, kikben egykor a' római sasok győzhetlen ellenre találtak, megszelidíté 's elnyelése az angol anyaország túlnyomósága. Hol egykor vér-folyam hömpölygött a' bérczeken 's érezpánczélos

harczsereg száguldott a' völgyeken: most szelídebb csillagok országlása alatt az emberi nemet megne-
mesítő tudomány 's művészet hinti áldásait, béke 's
kereskedés öleli a' partokat, szelid múzák kara éne-
kel a' classicus földön, és a' scót méltányolja az
angolok által reá árasztott civilisationak ezen áldásait,
de azért magasan dobog fel keble, ha az 1745-ik
előtti időkre visszaálmodik, ha gael nyelven hall
szabadságdalokat énekelni, ha Bruce, Wallace, Mac-
donald Flóra neveit hallja. — Az öreg dudás el-
mondá előttünk a' miatyánkot 's néhány ó balladát
énekelt azon nyelven, mellyen Ossián 's a' régi drui-
dok énekei zengtek 's Britannia eredeti lakosainak
harczénekei a' rómaiak elleni hadakban, melly most
már csak a' felföldi bércek közt él keveretlen tiszta-
ságban. Ez a' régi caledóniai nyelv, ugyanaz, melly
Walesben beszéltetik 's mellynek ott irodalma, hirlap-
jai vannak, ugyanaz, melly Irlandnak is eredeti nyelve,
's annak belső részeiben szinte fenmaradt még. —
Egyébiránt az uralkodó nyelv Scótiában romlott angol;
ennek scót dialectjén iratvák Burns lelkes versei.

A' Clyde és Firth of Forth választják el alsó-
Scótiát a' Highlandtól, a' Macdonaldok, Macpher-
sonok, Cameronok bércei fészkeitől; — 's e' két
része Scótiának, földje és népe jellemére nézve,
nagyon különböző. A' highlandiak, Waverley író-
jának hősei, clánoknak nevezett tribusokra valának
osztva, mellyek mindegyike különböző nevet viselt,
színeket hordozott, 's külön főnök földjein lakott. A'
tribusok tagjai nemcsak feudális, hanem patriar-

chalis lánczokkal is valának összefűzve, mert az egyének, kikből azok állottak, míg egy részről vazalljai voltak örökös főnöküknek, más részről egyszersmind annak nemzetségéből származtak, 's pontosan ismerék leszármazásuk fokozatát. Az első szülöttség joga, 's a' távol bérceket el nem érhető törvények erőtlensége, a' főnök és népe közti kapcsolat természetes elveit idő multával a' legszentebb kötélle változtatta. A' főnök vára nyílt hely volt, hol minden családtag, a' kiterjedt fajnak minden gyermeke szívesen láttatott, hol béke idején tápláltatott, hová a' harczy zene szavára összegyűlt. A' clan legcsekélyebb tagja is, tudva, hogy főnökével egyazon születésű, saját vérét tisztelé annak személyében, 's nem gondolt a' vagyon- és rang-különbséggel; a' főnök viszont pártolá 's védelmezé a' clan minden tagját, mit rokoni szereteten kívül hála és saját érdeke is parancsolt. — A' highlandi öltözet (melly most alsó-Scótiában épen nem látható, kivén némelly scót ezredek katonáin) utolsó maradványa Európában a' római öltözetnek, 's igen alkalmas és illő a' bérczes ország természetéhez 's a' hadviseléshez, melly e' népnek mindennapi munkája volt. Áll az egy darab koczkás gyapjuszövetből, mellynek neve: plaid, hossza 6 angol réf, szélessége kettő, 's mellyet tágan és könnyeden a' test körül öltének úgy, hogy felső vége a' bal vállon függ, a' jobb karnak szabad mozgást engedve; vastag posztó-mellényből, melly szorosán a' testhez simul, 's rövid felöltőből, melly a' csípőkön fekszik

's a' czombokat betakarja. Esőben a' plaidet ránczba szedik 's vállaik körül véve, magokat jól betakarják. Vadászaton, baromörzésnél, háborúban e' plaid ágyul 's takaróul szolgál. A' lábtyú térden alul ér, nadrágot nem viselnek, hogy annál nagyobb könnyüséggel mászhassák a' hegyeket. De a' scót highlandiak talán legerősb gyaloglók is a' világon; étel ital nélkül, bérczeken 's mocsárokon keresztül 60 a. mérföldet is hátra tesznek egy nap alatt.

A' civilizált világnak alig van olly része, melly annyira megragadja a' költői-, festői-, regényesben gyönyörködő izlést 's hajlamot, mint Scótország. De ezenfelül lehetetlen ez okos, józan, mértékletes, tehetségdús és szabadságszerető népet nem tisztelni. — A' természet' hiányait, föld soványságát bőven kipótolá a' gondviselés azon erkölcsi 's szellemi ajándékok által, miket e' népbe oltott. Idegenek a' férfiatlan piperétől 's divatkórságtól, bajtűrők, veszélytől nem rettegők. Éjszaki éghajlatuk valódi férfiakat érlel; ügyességök, szorgalmuk, kitartásuk csodálatos; mindenütt találatnak, hol kereskedés, tudomány, művészet diszlik, 's becsületes munkájokkal nevelik az emberiség boldogságának 's jóllétének összegét. A' világ egy népe sem küld szük népességéből annyi rettenthetlen kalandort mindenüvé, hol dicsőség 's nyereség jelöli az útat. Daczolnak az éghajlat minden nehézségével, a' szerencse minden viszontagságával. A' földgömb ismert része nem elég téres vállalkozási szellemöknek 's hévvel ragadnak meg minden tervet a' további foglalásra. Egy

scót férfi betölthetlen tudomány-szomjának 's fáradhatlan kitürésének sikerült felfedezni a' Nilus forrása titkait; mások ismét elmentek oda, hol a' Nigger hömpölygeti hatalmas hullámaint közép-Afrika forró 's életölő sivatagjain, azon fogadással, hogy vissza nem térnek, míg a' rémes pusztá járatlan, ösvénytelen, ismeretlen kebelét ki nem ismerik, — és ott veszttek, tudásvágyuk áldozati; és ismét mások áttörök a' megkötött oceán jégpánczélját, kiteszik magokat az örök tél halálos hideg fuvalmainak, hogy az égsark titkait felfedezhessék. — Illy tudásvágy, illy kitürés jellemezvén fiait, nem csoda, ha Scócia tudományos hira el van terjedve a' világon, ha e' föld a' legfelvilágosodottabb országok egyike. Londonban a' tudós nevezetességek nagy része scót születés. — Az egyesült szász és gael faj minden férfi-erényt egyesít magában; költőinek versei 's katonáinak vitézsége egyiránt bámulatra bírja a' világot. A' görögöt kivéve, nem volt nemzet, melly olly mértékben bír a' tanulás és harc szellemével egyszersmind. Edinburg méltó neve új Athéne. A' tudományos hajlam azonban főképen az alföldi, a' katonai szellem a' felföldi scót tulajdona.

Hires nemzet daláról 's szépsége bájairól,
 Buzgó, de szerény; ártatlan, de szabad,
 Munkatűrő, vidám a' fegyverzaj közt,
 Hajthatlan hitében, győzhetlen a' hadban. — (Beattie.)

Egy nemzet sem mulja felül hon- és szabadság-szeretben, nemes lovagiságban 's loyálisban, melly egykor annyi erővel szegült ellent az új angol ki-

rályi háznak, 's melly mióta sérelmeit elfelejté, 's a' glencoei undok árulást elnyögte, és az Angliavali kapcsolat hasznairól meggyőződött, a' britt trónnak legerősb, leghivebb gyámola. — 'S e' lelki tulajdonoknak megfelel külső alakjok; izmos testalkatú nép, melly jelenti erejét 's képességét dacolni munkával, szenvedéssel, förgeteggel. Senki nem jellemzi szebben kedvencz népemet, mint egyik költőjük, Colton, midőn ezt éneкли: „Lélezkik-e faj a' világon, melly a' természet jótékony kezétől többet érdemel 's kevesebbet kér? olly ügyes felkölteni a' lantot 's forgatni a' kardot, végbevinni nagy tetteket, vagy a' végbevitteket emlékezetben fentartani? győzelmes úgy csatában, mint békében, diadalmas Burnsban 's Bruceban; — hol csak habér int, 's repkény diszlik, szilaj dala zeng, 's szíve vére foly.“

Glasgowból vasúton menénk Ayrbe, útba ejtvén Paisley nagy (48,000 lakosú) iparvárost, 's úti társul bírván egy igen lelkes tanult scótnöt, ki Burns költeményeit könyv nélkül tudta 's a' legdúsabb angol nyelven igen sok szépet beszélt a' scót történe-
tekből. Ayrből késő este indulván a' gyorskocsival, keresztül azon kis falun, hol Burns, az imádott népköltő született, kinek házát azonban a' sötétség nem engedé látnom 's üdvezlenem, reggel értünk Porpatrikba, 's innét azonnal átevezénk a' nyomor hazájának, a' természettől olly zöld és vidám, de Anglia és saját büne által annyira elsápasztott Irszigetnek egyik pontjára, a' donaghadei kikötőbe.

XVI.

IRLAND. WALES. BUCSÚ BRITTFÖLDTŐL.

A' donaghadei kikötőben, az első ponton, hol Irland zöld gyepét érték lábaink, azonnal körülvett egy csapat félmeztelen koldus. Egyikén azon sajtászerű, pókokra emlékeztető, könnyü kocsiknak, mellyek Irlandban divatoznak, 3 óra alatt hajtottunk Belfastba, 's tíz gyermek közt, kit útközben láttunk, alig volt egynek lábbelije; a' kunyhók arczulata szennyes és nyomorult. Ki látja e' félmeztelen, fonnyadt keblü anyákat sápadt, félholt kisdedeikkel: lehetetlen hogy minden pennyjét el ne ossza. — Első jó ház, melyet donaghadei kikötőtől jövet, virágzó parkocska közepén láttunk, protestans papé volt a' catholicus országban. — Hogy éjjel ne utazzunk, 's az ország arczulatát Dublinig jobban láthassuk, másnapig Belfastben kelle lebzselnünk, a' Commercial-innben, mellynek ajtaját ostromlák a' koldusok. Belfast, noha népességre nézve Irlandnak Dublin és Cork után harmadik, kereskedési fontosságra pedig második városa, izetlen és unalmas fészek. Régibb részében csunya házak vannak, de folyvást épülő új része szép utczák soraival és számos nagyszerü középülettel bir. Itt már nincs olly túlságosan sok egyház, mennyit az angol városokban az episco-

palismus vallásos buzgósága, uralkodó gazdagsága. 's a' sokféle secta emel. Este, légszeszfénynél, e' város is szebb 's élénkebb lett, az utczák megnépesültek. Az utczákon mozgó népesség nagyobb része azonban rongyos és félmeztelen volt; egy karcú, barna fiatal lány, vad erdei nymphához hasonló, kinek széljel lengő gazdag fekete fürtjei csak alig-alig takarhaták el ifjú 's a' hollóhaj ellentéte által még fehérebbnek látszó kebelét, mit a' rongyos ing fedezetlen hagyott, nagy szemében könyekkel, öltönyöm szárnyába kapaszkodva kért kenyeret. — Kiszámított eljárás volt-e, a' szakálláról megismert idegen irányában, vagy természetes kitörése a' szenvedő kedélynek, nem tudom — én kenyeres boltba vivém a' gyermeket, 's gyönyörködtem étvágyában.

Másnap, gyorskocsival, elhagyván Belfastot, egész nap utazánk a' bár szinte jó, de az angol utakhoz nem hasonlítható nagy országuton Dublin felé. — Gyönyörű szigetet látánk, melly méltó joggal viseli a' „zöld Erin“ 's egyéb neveket, mellyekkel szerelmes fiai ruházzák. De egész nap nyomott a' fájdalom e' gyönyörű, termékeny, virágdús föld színén, szelid halmain 's kies völgyein nyomorult, rongyos, alacsony, sötét, ronda, rothadt nád- és szalmával fedett, 10—12 négyszeg lábnyi, kis ablaku kunyhókat látni, hol ember és sertés egy fedél alatt hevernek, 's mellyek oláh és rusnyák jobbágyaink kunyhóinál sem nem nagyobbak, sem nem tisztábbak, csupán azon különbséggel, hogy ezek agyaggal bemázolt durva kőből építvék. Megtestesültek

előttem a' nyomor képei, mellyeket Cobbet leveleiben olvasék. Fájts e' ragyogó zöld gyep szőnyegén annyi félmeztelen czondrás alakot, annyi betegszinü koldust, annyi földönfutó gyermeket látni, czipő, harrisnya, részint ümög nélkül, sápadt arczokkal. A' népfaj szép; különösen a' gyermekek mindkét nemből igen kedves arczuak 's annál élénkebb részvétet gerjesztenek, de az éhség, szenny, rongyok által elrutítvák. — A' leányok szabadon lengő, fonatlan hajjal járnak; az angol szökeség helyett sok barnát találni 's epedő kék szemek helyén fekete tüzes szemeket, kisebb tagokat, teljesb testeket, szeplőtlen arczokat. A' nyomor tekintete természetes előidézője a' szelid részvételnek, 's örömmel tapasztalám egyébkint elég durva kocsisunkon az irgalom szent érzetének ihletését. Meztelen lábbal gyalogló, fázó gyermekeket ingyen felvett maga mellé a' koci üres helyeire, 's pokrócaival betakará a' kis didergőket. — 'S míg az emberi intézvények mostohasága ennyi nyomort árasztott e' szép fajra, isten jósága vidám és híg vérmérsékletnek, könnyelműségnek, jó szeszélynek nagy mértékével áldá azt meg. A' rongyos gyermekek nevettek 's vígan sikolytozva szaladtak a' koci után; és én a' nyomortól sápadt, 's éhét legfelebb burgonya-hulladékkal enyhítő irlandi fajt vidámabbnak találtam, mint ama' boldog népet a' tengeren túl. — Mindezt azonban, mit az Irlandban talált nyomorról mondék, nem úgy kell érteni, mintha Irlandban sötétebb képeket lehetne találni, mint hazánk Kanaánján. Az absolut nyomor ott sem

nagyobb, de annyival inkább feltünő, mert nem oláh és rusnyák faluinkból, a' Krajnáról és Rézről, hanem a' gazdag Angliából 's virágzó testvére Scótországból jövének, a' britt birodalom boldog, dús, tiszta részeiből, hol, kivéve a' gyárvárosok némelly részét, általános jóllét uralkodik, a' kocsis és földműves finom posztót visel, 's jó húst és hófehér kenyeret eszik. —

Belfasttól Dublinig útban estek Lisburn, Newry, Dundalk és Drogheda nagyobb 's csinos városok. A' vidék, főleg Dundalkig, Ulster tartomány délkeletén, Armagh és Down grófságokban igen szép 's jól van művelve, de igen elaprózva; a' farmerházak nagyrészt inkább nyomorú ólak, mint emberi lakok. Felséges szántóföldek, a' legjobb minőségű föld; és mégis azok, kik e' gazdag termékeny földeket művelik, 's munkájok által mások számára értékesítik, legsanyarúbb szegénységben tengenek 's koplálnak, kémény 's üvegablak nélküli házikókban, malaczaikkal együtt laknak, mert ez utóbbi becses háznéptag árából fizetik ki a' felcsigázott kunyhó-bér egy részét, a' füstöt télen készakarva bentartják, hogy legalább meg ne fagyjanak. Útközben igen sok tőzegásásra találtunk, fa és rözse hiányában ezzel tüzelget a' nép, ennél főzi burgonyáját. Lisburn mellett, meddig vasút is vezet Belfastból, fekszik Hillbury, lord Hill, 90ezer font jövedelmű nagy földbirtokosnak pompás parkja- 's kastélyával, 's körülé a' vidék nyomoru cottagei, hasznóbér-kunyhói. Minő ellentét e' kastély és e' kunyhó!

— ott a' fényes termekben, a' görög oszloptornáczok alatt egy csoport fölösleges léhűtő inas tapodja a' márványt 's piszkál a' legdrágább ételekben, 's köröskörül több mérföldnyi vidéken rongyos, szennyes kunyhók, hol ember és állat együtt hever a' rothadt szalmán, vagy pusztá hideg kövön, és sóatlan burgonyán rágódik! — Newry, Dundalk és Drogheda mind kereskedőváros, az elsőnek Carlingford-bay, másodiknak Dundalkbay, harmadiknak Boyne folyam a' kikötője; az elsőnek 14, másodiknak 10, harmadiknak 1 Sezer lakosa van. A' városokban nem látszanék annyira a' nyomor és szegénység, ha a' kocsit folyvást koldusok nem ostromolnák. A' Boyne partján, Drogheda felett 3 mérföldnyire volt azon nevezetes ütközet 1690-ik év utolsó júliusán, midőn III-ik Vilmos legyőzte II-ik Jakabot 's Brittország' sorsa elhatározott. — Ütközben majdnem minden város mellett pompás, váralaku szegényházakat találtunk, mellyekkel, gyökeresb gyógyszer hiányában, hiúskodni látszik e' szegény Irland. Dublin Belfasttól 80 ír, vagyis 104 angol mfd (22 német mfd), egy irlandi mérföld úgy állván az angolhoz, mint 11: 14-hez. Ez utat 12 óra alatt futottuk meg, 's esti 7 órakor Dublinban, Sackville-streeten, a' szép és jól rendezett Imperial hotelben valánk. — Dublin utczák-, nyilvános helyek- 's épületekre nézve olly szép, mint akármelly főváros a' világon, 's míg a' mellékutczák, a' félreesőbb negyedek, szegényházak, koldusintézetek inséges kebelébe nem tekinték, alig hihetém, hogy a' nyomor

képei, mellyeket a „koldusok városáról“ olvasék. nem nagyítottak. — A' pompás épületek 's boltok sokasága, tisztaság, jókedvü nép, melly a' szép széles Sackville-streeten 's a' Liffey partjain látható, egészen elfelejteti az irlandi nyomort, a' földmivelők ólait, a' rongyos, meztelen gyermekeket, a' beteg kiéhezett, zöldsárga arczokat, fálnak támaszkodó 's hátulsó meztelenségöket így takarató koldúsnöket, rongyzsibvásárokat, miket részint már látánk, részint olvasánk. De ha letér az utas e' főutczákról 's betekint a' külvárosok ronda házaiba, a' szegény-intézetbe, hol kapzsi, falárd étvágygyal nyelik a' nyomorult kiéhezett anyák 's gyermekek a' roszul készített gyomortöltöt, — ha est homályában látja az utczaszegleteken alamizsnáért esdő koldusok sergeit, a' szilaj, rongyfedte, kúszált fürtü utczagyermeket: — megnyílik előtte a' britt korona' undok sebe, 's mint Tamás Christusét, ujjával vizsgálhatja azt.

A' szép széles Sackville-utczán, hol szállva válánk, több pompás hotel 's középület áll; az utóbbiak közt feltünő a' postapalota, melly Johnston rajza szerint épült 1814—1818, 's 50ezer fontba került. Homlokfala 220 l. h. szép jóniai oszloptornáczczal, melly felett királyi czimer ül. Az utca közepén áll Nelson emléke, üres belsejében 168 csigalépcsővel, melly 134 l. magasságu tetejére vezet. 1808-ban állittatott Wilkins rajza után, tetején Nelson óriás szobra áll Kirktől; felirvák rajta a' győzelmi helyek': Trafalgar, Koppenhága, Nilus és St. Vin-

cent nevei. A' város közepén állván, csucsáról gyönyörű kilátás van Dublinra 's környékére.

Dublin szép kör-alakú város, harmadfél-száz ember lakhelye, mintegy 3 a. mérföldnyi átmérővel. A' Liffey vize, mellynek gránittal szegett partjai pompás quai-kké vannak alakítva, csaknem hasonló két részre osztja. Felette 8 kö- 's egy vashid tartja fel a' közlekedést, az utóbbinak neve Wellington-hid 's egyetlenegy 140 lábnyi vasíven nyugszik, a' többiek: Carlisle, Essex, Richmond, Whitword, Queens, Kings- és Bloody-bridge, végre Sára-hidja egy a. mfdnyire a' városon kívül. Mind e' hidak, kitünőleg a' Richmond- és Kings-bridge, igen ékesek. A' városban sok egyház, 's nagy középületek tünnek fel; szebb része a' Liffey éjszaki partján fekvő új város a' legszélesb 's pompásb utczákkal, mellyek közt zöld szigetekként virítanak a' Rutland-, Montrose-'s egyéb squarek, emlékeztetve London nyugoti részére. Kelet felé a' tenger tükre ragyog 's a' szép öböl felett, mellyet a' nápolyihoz szoktak hasonlítani, Howth-hegy uralkodik világító tornyával; éjszakkeletre a' Howth-hegyig nyuló tér hintve van kerti házakkal 's zöld növényzettel; dél felé 's délnyugatra a' magasb wicklówi hegyek zárják a' láthatárt, 's ezek alatt nagy meszeségre szép rétek 's mulatókertek kellemes panorámja. A' királyi (royal) és nagy (grand) csatorna szalagjai körülölelik a' várost, és sokféle irányzatban metszik át Irlandot, 60 tonnás hajókat emelve. A' Liffeyn hajók serege 's árboczerdő látszik, melly

azonban London 's Liverpool dokjaihoz képest csekélység. A' déli ó városban sok ronda és szűk utcza rejt nyomort 's képzelhetlen szegénységet, 's annak nyugati végén virít a' Phoenix-park. A' középületek közül az éjszaki parton, vagy az új városban feküsznek a' törvényszék (four courts), vámház, színházak, posta, rotonda, 's egy dolgozó és szegényház; 's a' t. a' déli vagy ó városban a' collegium, bank, börze, a' Castle, 's a' Cathedrálék, valamint ismét másik szegény-dolgozóház 's a' koldusok háza.

Átmenvén Carlisle-hidon, megnéztük a' híres gazdag collegiumot, melly egyetlen protestans főiskola Irlandban, 's már Erzsébet királyné alatt kezde virágzani. Smith, King és Wathely érsekek különféle tan-székeket állítanak benne, Baldwin prévot (igy hívják az egyetem főigazgatóját) 40ezer fontot hagyott neki. Illy jöltevők kellenének a' pesti középonti protestans főiskolának, vagy academiánknak! — Az épületnek corynthi oszlopsoros homlokfala a' college-green térre néz; egyébiránt számos roppant épülete 's nagy 's szép udvara van, miken most néhány diák lézengett csodálatos sapkák- 's köpönyegekben. Körüle 20 acret elfoglaló park virít. Legnagyobb udvara a' 316 l. h., 212 láb sz. Parliament-square; ennek éjszaki oldalán van a' négy corynthi oszlopos kápolna, delén a' pompás vizsgálati terem Erzsébet királyné 's az említett jöltevők képeivel 's egy nevezetes orgonával, mellyet az angolok a' spanyol „győzhetlen armadától“ vettek el. Másik

nevezetes terem az ebédlő, melly 70 l. hosszú, 35 széles, ugyanannyi magas. A' könyvtár tereme földi-sze ez épületeknek, benne mintegy 150 ezer könyv van; egy része a' Fayel-könyvtár 20ezer kötettel, sok szép kézirattal 's incunabulummal. — A' College-al szemközt áll III-ik Vilmos ércz lovagszobra, melly 1700-ban állittatott az 1688-iki forradalom emlékezetére. — Ugyan-e téren van a' gyönyörű bank, hajdan a' külön országgyűléssel biró Irland parlamentháza, melly Pearce terve szerint épült 1729—1739-ig. Belső elosztása igen remek. A' hajdani lordteremben most is ott áll még III-ik György szobra Bacontól, ezenkívül Wellington szobra Turnarellitől 's két hollandi szőnyeg, melly a' boynei 's londonderryi ütközeteket ábrázolja. A' hajdani követterem most pénztárhivatal. — Ez, és a' Liffey partján Eden-Quain álló vámház Dublin legszebb épületei. Az utóbbi 1781—91-ig épült, 's 260ezer fontba került, 375 l. hosszú homlokfallal 's dóriai porticussal. — A' törvényszék-épület, (four courts) a' Liffey éjszaki partján, új városban, szinte egy Dublin ékei közöl. 1786-ban kezdett épülni, 450 l. hosszú homlokfallal 's corynthis porticussal.

Dublinban megbecsülhetlen szivességével éltünk Campbell urnak, kivel még Belgiumban találkozáván, megismerkedénk. Irland fővárosában mulatásunk alatt elárasztá a' neki senki által nem ajánlott idegeneket jóságával. Kocsiján 's kalauzolása mellett néztük meg Dublin középületeit, a' már említetteket, a' börzét Corkhillen, melly 1769-ben épült 's Cooley' remeke.

a' Castlet ennek szomszédságában, hol Irland kormányzója lakik; a' 7 a. mfd kerületü phoenix parkot, hol a' gyönyörű gyepszönyegen sok száz öz legel, jól rendezett, részvényekre alapított állatgyűtemény van, 's Wellington 205 l. magas emléke (Wellington-Testimonial) 's a' kormányzó és titoknoka palotái állanak. A' katonakórház egyházában a' legszebb vésőmunkát láttuk, mellyet emberi kéz előhozhat. — Egy szép új cath. egyházban, hol a' gazdagság pompája hiányzott, de annál őszintébb ajtatosság honolt, jó zene 's ének mellett, azon tapasztalást tevém, hogy a' nyomott helyzet szerénysége csak emeli a' vallásos buzgalmat. Megnéztük a' tanító 's gyermeknevelő országos példányintézetet, 's benne Sulliván cath. pap 's oktató vezetése alatt a' természettani 's vegytani készülleteket, a' fi- és leánygyermek-iskolákat, a' gymnastikai udvart 's minden szükségessel ellátott kisedediskolákat; majd az egyházban egy vasárnapi ingyeniskolát, hol néhány polgár 's polgárnő, nemes indulatból, ingyen oktat több száz szegény fi- és leánygyermeket. E' nemes emberbaráti részvét második természetévé lett e' szerencsétlen nyomott hazában a' polgároknak, 's szelídebb sugárokat vetett a' látott nyomor rémképeire. Megnéztük a' Dublinban magokat megfészkelte 's háloikat mindinkább terjesztő jezsuiták' izletes egyházát, hol ájtatos novitiusok énekeltek. A' vallásos elnyomás, mellyben Anglia kegyetlen politikája századokig tartá Irlandot, igen erős 's vakbuzgóságig esigázott vallásos visszahatást idézett elő ez ország-

ban; vezetők Campbell ur igen jó barátságban volt a' papokkal, kik itt, minthogy szegények és szerények, 's az episcopális zsarnoksággal szemközt a' szabadelműség képviselői, szerettetnek 's tiszteltetnek. Maga O'Connell hetenkint gyónik 's misét hallgat.

O'Connell' házába szinte C. ur vezetett be. Először a' törvényszék-palotában láttuk őt, mint Dublin lordmayorját, aranylánczczal hajthatlan büszke nyakán, feltett kalappal tiszteletes fejbűbján. A' választó polgárok törvényszerű lajstromzása folyt 's ő elnökölvén, 's erős és tiszta hangjával olykor a' közönséget megnevettető elmés ötleteket hallatván, annyi-
val tiszteletesb 's méltóságosb jelenet vala a' jelenlevők összes seregénél, mint hirneve 's szónoki tehetsége túlhaladja Irland minden egyéb fiáét. — Sok kemény, sok nem egészen alaptalan, sőt még több rágalmas nyilatkozást hallánk a' Brittföldön Irlandnak e' szellemi fejedelme ellen. O'Connell megbecsülhetlen szolgálatokat tett hazájának politikai 's erkölcsi tekintetben; ez utóbbiak közé tartozik főképen, hogy egyességre szoktatta a' népet 's elszoktatta azt a' törvénytelen erőszakrai hajlamtól. 'S ezt nem méltányolják ellenségei, kik benne csak a' félelmes izgatót kárhoztatják. Neki tulajdonítják azon végtelen monstremeetingeket, mellyek csak jelentői a' szenvedő, az ingerült állapotnak, 's nem teremtői, nyilatkoztatói, de nem okozói, mellyek ha megtiltatnak, az izgatás egyik következménye le van ugyan rontva, de oka nem. Sőt ha a' nép heve, mint O'Connell elmé-

sen mondá, szelelő lyukat nem talál ezen biztosságventilleken keresztül, az ingerültség más utat fog törni magának, mert Irland nyomora nem ollynemű, hogy egy-két proclamatio által megszüntethetnék. Kárhóztatják, hogy feláldozott idejeért, éjei álmaért, félbehagyott igen jövedelmes ügyvédi gyakorlataért némi kárpótlást fogad el imádó ügytársai juttalmában. De ki ő reá azért, hogy nem isten, hogy emberi testszerkezeténél fogva emberi szükségeket ismer, hogy élemedett korának 's számos családjának némi, a' szellemi működésekhez elkerülhetlenül szükséges kényelmet ohajt biztosítani — 's hogy ezért azt, mit honfitársai hálaérzelme önkénytesen lábaihoz rak, elfogadja — követ mer hajítani: nyuljon önkebelébe, kérdje meg azt, üres-e minden önzéstől, 's kárhóztassa O'Connellt. — Ő a' Mansionhouseban (lordmayor hivatalos laka) lakott, mellynek külseje keveset jelent, 's hol a' municipális testület gyűlésterme 's lovardához hasonlító nagy kerek faterem van. — Nagy elfoglaltsága miatt nehezen juthatánk hozzá, de várakozásunkért bő kárpótlást adott a' méltóságos arczu, magas, erő- 's életteljes öreg' tekintete 's nyájas beszéde; mert a' nagy izgató, ezen zúzó kalapács, ezen vasharapó a' szószék tetején, igen szives és szeretetreméltó ember, kinek szelid nyugodt hangja 's viselete senkinek sem juttatná eszébe, hogy ez ember hangja menydörgés, melly rengeti Anglia' óriását, légtisztító szélvész, melly átzúgja a' britt birodalmat. —

O'Connelltől elmentünk az ő népéhez, a' szegé-

nyekhez, azon néphez, mellynek éhségét 's nyomorát a' szónok boldogabb jövendő reménysugárai-val enyhíti. Mind az ó, mind az új városban nagy szegényház áll, egész gyarmatok, számos nagy épületből 's udvarból állók. A' környező terjedelmes kertekben magok termesztik a' konyhára szükséges burgonyát 's zöldséget, egyébiránt útépítésre való követ törnek 's tépéssel és egyéb erejökhez mért munkával foglalkodnak. Mindkét házban külön-külön mintegy 1800—2000 szegény talál lakást és délben tejet 's 8—10 darab főtt burgonyát, a' betegesek pedig szép fehér kenyeret. A' britt földön mi seholsem láttunk fekete kenyeret; hol a' fehér kenyér megszűnik, ott általában a' kenyér is megszűnik, 's kezdődik a' burgonya, és ezen is túl az éhség. — Az előbb oly nagy 's (Szemerénk leírása szerint is) oly borzasztó arczatú koldusintézet (Mendicity) a' Liffey déli partján most már, mióta a' jól rendezett szegényintézetek fenállanak, nem oly nagy terjedelmű. Alig 100—150 szennyes, rongyos, gyanús arcú koldust találtunk ott bezárva, kik csak nappal tartatnak itt quasi-fogságban azon csekély burgonyaért 's pépért, melly által az éhhaláltól megmentetnek; szinte kötöréssel 's egyébbel foglalkodtak. Ijesztő nép vala ez, kik közé lépőt borzalom fogott el. Ocsmány visítás ütötte meg azonnal füleimet, a' rossz arczu, gyanús tekintetű nép veszedett a' sovány konczon, mellyet neki a' polgárok irgalma vet. Voltak köztök roppant egészséggel biró, piros pozsgás leányok is, kik munkát nem találhatván.

ide jönnek az éhhaláltól menekülni. — Nyomorult áldozatai a' fonák társasági rendnek, a' süllyedés legmélyebb fokán, hol őket az irgalom sohaja is alig éri el!

A' szegény- és koldusintézetek kellemetlen benyomását létörlé kedélyeinkről C. ur mezei ünnepe, melyet kertében adott, 's nagyszámú virágzó gyermekeinek, fiai-, leányai- 's vejeinek vidám köre, melly közt kedvesen töltök a' nap hátra levő részét. Az ír nagykereskedő szintazon kényelmekkel élt, mint londoni üggytársa 's nálunk egy előkelő főnemes; számos cseléd, több fogat 's paripa, gazdag szobák 's asztalkészület 's a' t. Ebéd után férfiak 's nők, zongora mellett 's a' nélkül is, chórusban, nemzeti ír és scót dalokat énekeltek Moore 's Lover költeményeiből, 's mi is kénytelenek valánk eldalolni „Marriskát“ és „Cserebogárt“ 's elszavalni néhány apró költeményt, szépen zengő nemzeti nyelvünkön, mellynek lágyságát mindnyájan elismerék. Felejthetlenül susognak fülembe Lover „Angels whisper“je, melly azon kedves babonán épül, hogy alvó kisdedek fülebe angyalok súgnak, 's ugyanannak kedves „Molly Bawn“ja. — Említnem kelle ezt, mint új példáját a' britt szivességnek 's vendégszeretetnek, mellyet egész utunkban kivétel nélkül tapasztaltunk.

Dublinból a' szomszéd Kingstonba egy óranegyed alatt vitt ki a' gőzkocsi. Mielőtt itt hajóra ültünk Anglia felé, megtekintők az ott készülő aërostaticus vasutat; 's a' gyönyörű őszi reggelen, mellynek lehelletén remegve a' szent György-csatorna mil-

lió habja örülve ragyogott a' tiszta napsugárookban, elhagytuk a' bájos dublini bayt és 8 óra alatt átrepültük a' 68 angol mérföldnyi útat Holyheadig, melly szigetke, a' rajt levő kis várossal, Anglesea walesi grófságnak részét teszi 's a' kormányi postahajók állomása. (A' királyi mallpost-hajókon igen drága az utazás; e' csekély út, elkerülhetlen borraivalókkal, 1 font 17 shillingbe került.) — Mig angol ebédünk a' véres rostbeaf elkészült, az ősi walesi nyelv, a' régi britteknek e' hegyek közt élő nyelve gagyogásaiban, 's északi Wales asszonyainak csodálatos öltözetében gyönyörködtünk, kik férfikalapban 's posztóköpönyegben járnak. Bár Wales függetlensége századok óta megsemmisült: megmaradtak a' bércki népnek, Owen Glendower fajának, kiirthatlan sajátságai. Estére gyorskocsival a' pompás úton, melylyet e' köves tartományban könnyü építeni, Bangorba jövénk, Caernarvon grófságba, keresztül a' hires menayi lánczhidon, Anglia egyik büszkeségén, melly menay tengersizoros mélysége fölött 100 lábnyi merész magasságban vezet át. A' gyönyörű müt Telford épité. Egész Caernarvon grófság, különösen Bangor vidéke igen gazdag természeti szépségben, felséges hegypanorámokban 's ezeket koronázó ó kastélyok- 's romokban 's Cumberlanddal, legjobb legregényesb része Angliának. Bangortól gyönyörű tengerparti út vezet Conway felé. Bangor és Conway közt számos palyakőbánya van, 's a' hegyek oldalain kis vasutak, miken a' kövek vízre vitetnek. Az úton Penrhyn büszke vára, ó alakra épített új góth

mű, döbbsenti meg a' korunkban illyest nem kereső, nem reménylő utast. És e' vár, a' középkori feudális alakok' egész kevélységében, Pentland uré, a' szomszéd kőbányák dús birtokosáé. Az ipar pénze megszegyeníti 's kiszorítja saslakaiból a' kevély aristocratiát. — Conway vagy Aberconway, művészek kedvenczpontja 's drámák és költemények tárgya, magas és tömör falakkal kerített kis öreg város, dicső fekvésü 's igen érdekes várromával, melly a' Conway gyöngycsigás vize által mosott sziklán, festői arczulatu nyolcz őrtornyával, egyik legszebb emlék Angliában a' XVII-ik század végéről, első Edvárd korából. Azonnal a' vár előtt, Conway vizén, Telfordnak másik kisebb, de szinte gyönyörű függő lánchida van. Az alatta nyíló völgy minden pontjáról szép visszatekintés esik a' festői várornyokra, azokat ölelő vizekre, sziklákra, 's a' lenge hid karcsu alakjára. Conwayt elhagyva, Abergeliebe jövénk, melly szinte kis walesi város Denbigh grófságban. Flintshíre határán első hely St. Asaph kis püspöki lakhely. E' vidéken elkezdődnek a' nagy ólom-bányák Holywell körül. — Nem sokára kilepünk Walesből, az angol természet' legszebb kertéből, 's egy bucsuzó pillantást vetettünk a' hárfa, öreg dalok 's babonák honára.

Az ószerű, szeszélyes tekintetű Chesterben, Cheshire fővárosában töltünk egy estét, melly sziklás hegyoldalon a' Dee vizénél fekszik. Feltűnő építésmódja Bernre emlékeztet; a' főutczán végig fedett folyosók vezetnek, de nem földszint, hanem

emeletben, 's e' Row nevü folyosókon vannak a' boltok. Az ó alaku házak, mikben 20ezer főnyi népessége lakik, csodálatos jelmondatokkal vannak beírva. Régi vára, cathedrálja, ó falai, mik most sétahelyek 's a' torony, honnét első Károly serege megveretését nézte, a' többi angol városoktól elütő sajátságos építésmódja igen érdekes ponttá teszi Angliában. — Esti 8 órakor elindulván a' birminghami vasúttal, éjfélkor Birminghamban, 's reggeli 5 órakor Londonban ébredénk fel. 'S ha az ember illy sebesen halad át 200 a. mértföldet, és a' jól párnázott, zárt kocszi ülésén kényelmesen alhatik: örömet megfizeti a' 2 font 5 shillinget, mibe az út kerül. Gyorskocsin ez út kétannyiba kerülne; magyar more patrio pedig egy hét alatt végezve, óránként etetve lovat és embert, legalább is négyannyiba, nem számítva időveszteséget, melly hiszen tekintetes úrra nézve úgysem nagy fontosságú.

Londonban nyugodtan 's kéjérzelemmel néztem még egyszer végig a' megfutott pályára; a' gyárvárosok göze 's kábitó zöreje közöl, a' liverpooli kereskedés tolongásából, Newcastle köszénbányáiból, Irland nyomort rejtő fényes fővárosából, Glasgow bár classicaei börtönéből sovárogyva repült vissza képzeletem a' gyönyörű, elragadó Edinburgba, melly megtestesült költészet, márvány-köböl rakott nagy költemény, Lochlmond szigeteire, 's éjszaki Wales romanticájára. A' világ óriása millió kezekkel mozgott, millió nyelvvel zúgott ismét körülem, míg november első napjaiban elhagyám Albion ropant fővárosát 's Doverben. a' puskapor-összeeskü-

vés évnapján, midőn a' gyermekek, e' rossz emlékü napot a' nép emlékezetében fölelevenítve, utczaszerte alakoskodnak, nov. 5-ikén hajóra ültünk Calais felé, 's a' kemény hullám-tánczban, e' kis gonosz tengerszoroson, egy nagyobb tengeri út minden kellemetlenségét átszenvedénk. —

Zúgó szél 's ingó habjáték közt még egy isten hozzádot kiálték az elhagyott fehér partoknak, miken belől a' világ legszebb zöldje virít, 's a' gyakorlati, vérré vált szabadság legépebb élete zajlik, a' sajtó legnagyobb hatással mozog; hol az ipar és kereskedés által gyűjtött kincsek milliárdjain óriási közintézeteket, pompás középületeket, bámulandó műveket alkotott az ész és emberszeretet, mellynek asszonyai, arczuknak lilium- és rózsavegyületében a' természet szüz és tiszta keze által festett színekkel ékesítve, olly szépek és olly háziasok, férfiai, bár sokszor unalmas és különös természettel, olly egyenesek, szilárdak és szószaporítás nélkül cselekvők. Isten veled, hazája Byronnak és Wilberforce-nak, Benthamnak és Howardnek, hazája a' legszebb zöldnek, mellyet annyi tündérszépségü lady lába csókol, 's a' legnyájasb kandallótűznek, mellyet L—nék angyal keze éltet! A' kebleden gyűjtött tapasztalást hazám szent földébe átültetni lesz főtörekvésem, 's Vörösmarty szép soraival váltam el tőled:

Mit kérjünk, születendő nép, magas Anglia! tőled,

Harczi szerencsét vagy békei műveidet?

Adj példát künn 's honn jól tenni az emberiséggel.

'S e' kis nép nyomodon küzdeni 's élni tanul.

FÜGGELÉK.

P é n z e k. M é r t é k e k.

Britt földön font (sterling), shilling, pence és farthingokban számlálnak; 4 farthing = 1 pence; 12 pence = 1 shilling és husz shilling = 1 font sterling. — A' sterling 1816-ig képzeleti pénz volt, akkor kezdtek souverain nevű 20 shillinges aranypénzeket verni. — Arany pénznemek: Gvinee (1816. előtti) 10 ft. 11 $\frac{63}{100}$ kr.; félgvinee (10 shilling 6 pence) 5 ft. 5 $\frac{18}{100}$ kr; Souverain (1816. óta) vagy font sterling (a pound), mellyben 20 shilling van, 9 ft. 42 $\frac{45}{100}$; van továbbá dupla és fél souverain aránylagos értékkel. Ezüstpénzek: öreg koronás 2 ft. 22 $\frac{80}{100}$ kr. fél koronás (half a crown) ennek fele; 12 pences öreg shilling 28 $\frac{56}{100}$ kr; fél shilling ennek fele: — új koronás, mellyben 5 shilling van 2 ft. 14 $\frac{18}{100}$ kr; új fél koronás; új shilling, mellyben 12 pence van, 26 $\frac{83}{100}$ kr; új fél shilling vagy sixpence 13 $\frac{42}{100}$ kr. angol tallér (dollar) 2 ft. 5 kr.

Angol font = 12 uncia = 240 pennyweigt = 5760 gran = $\frac{666}{1000}$ bécsi font.

Száraz és hig tárgyak mérésénél egységül vétetik a' „gallon,” melly = 4 $\frac{54}{100}$ francia litre = 0,591 bécsi achtl; — quart = $\frac{1}{4}$ gallon, pint = $\frac{1}{8}$ gallon, peck = 2 gallon; bushel = 8 gallon, sack = 3 bushel, quarter = 8 bushel, chaldron = 12 sack. Egy gallon bor = 4 quart = 8 pint annyi, mint 3 $\frac{21}{100}$ bécsi mass. —

Egy angol láb = 12 inch (hüvely), valamivel kisebb, mint a' bécsi láb, ugy állván ehhez, mint 964: 1000 hez. Yard = 3 a. láb = 2, $\frac{893}{1000}$ bécsi láb; fathom = 2 yard; pole = 5 $\frac{1}{2}$ yard = 16 $\frac{1}{2}$ a. láb = 15 $\frac{910}{1000}$ bécsi láb; furlong = 220 yard = 636 $\frac{359}{1000}$ bécsi láb; rod = 1 quadrat pole; egy rood szántó föld = 1210 \square yard = 281 $\frac{3}{10}$ bécsi négyszeg öl; acre = 4840 \square yard = 4 rood = 160 rod vagy \square pole = 1125 bécsi négyszeg öl; angol mértföld = 8 furlong = 5092 bécsi láb; league = 17,619 bécsi láb.

Egy angol mértföld tehát ugy áll egy német mértföldhöz, mint 5092: 24000-hez, és így körülbelöl $4\frac{7}{10}$ angol mfd. tesz egy német mértföldet.

EGYÉB JEGYZETEK.

Mi a' közlekedési eszközöket, étkezési rendet 'sat. illeti, azokra nézve elegendő utasítás foglaltatik az útleírás folytatában. Minden irányban gőzerő, 's azokat, kik ezt használni nem akarják, diszes és kényelmes gyorskocsik ragadják az utasokat, 's rendesen a' legjobb fogadókba vezetik. A' vasút-állomásokról jól rendezett társaságkocsik visznek a' szállásra. — A' fogadókban 's étteremekben általános divatban van a' borraaló; 1 shilling naponkint a' szobanyitás- 's takarításért, ugyanannyi vagy legalább fél shilling az asztali szolgálatért. Kalauznak Londonban naponkint 5—10 shilling szokott fizettetni. Az állomásonkint változó kocsisoknak a' gyorskocsi-utazásnál 1—2 shilling borraaló jár. Vasutaknál csak a' hordárok kapnak fáradságukhoz 's a' távolsághoz mért shillinget vagy pennyket.

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1846.

UTI TÁRCZA.

HATODIK FÜZET:

PARIS.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1846.

P A R I S.

I.

Jó utak 's gőzhajók, ezen úszva repülő paloták által, a' távolságok elenyésznek, 's London Parishoz igen közel van.

Kiszállván a' calaisi kikötőben, míg pogyászunkat a' vámhivatalba czipelék, magunkat a' vendégfogadók megbizottai vettek körül ajánlásaik 's magasztalásaik özőnével. E' szolgálatra kész szellemek neki-esnek a' magát alig védhető utazónak 's csaknem üstökénél fogva ragadják a' borraivalók' menyországaiba. Minket, többi közöl, a' Hôtel de Commerce csik-elevenségü küldöttje csábitott el. Elszalasztván a' déli 12 órakor induló gyorskocsit, kénytelenek valánk más nap délig a' calaisi fészekben maradni, melly fölött eső 's unalom borongott. Nem vala mást mit tennünk, mint a' meleget nem adó rossz francia kandallóra, nem mint Angliában, jól égő szenet, hanem nedves fát raknunk 's a' pislalánggal együtt korán elaludnunk. A' francia szobákban mindenütt kandalló van, mellynek ékes párkánya megrakatik ugyan czifra alabastrom órával 's csinált virágokat borító üvegtokkal, de mellynek nincs mit örülni, mert elég meleget nem ad: ellenben gyakran, ha nem egészen jól van építve, füstöt okád. A' kandalló lángjának megvan saját költészete, 's e' tekintetben annyival nemesb

lény suta kályháinknál, mint arab paripa a' rhinocerosnál, vagy egy könnyed kellemes, elmés francia hölgy valamely elhízott szennyes bajor korcsmárosnénál: de, fájdalom, e' költészet nem melegít 's dideregve nincs kedv e' szép lángokban olvasni.

Semmi nem olly érdekes, mint egy országból a' másikba átlépve, az egyszerre megváltozott ország- és néparczulatot vizsgálni. Csak néhány órai út a' tengerszoroson, 's egészen más világban vagyunk. Itt épen még a' természet, az éghajlat, a' levegő is egészen változott. Négy órával előbb a' nedves, ködös Anglia szelid legében zöld gyepek diszlett körülünk; itt, a' francia szárazföldön, hideg november volt, zöld szín minden nyoma nélkül a' fagyos földrögökön, a' kopasz favázakon. Az angol építésmód, a' sötét külsejű, keskeny és magas, csak egy család lakhelyeül szolgáló, de tisztaságtól ragyogó, kristályablakos házak helyett czifrább, vidámabb, elevenebb színű, de szennyesebb, izetlen házakat látni. A' hideg külsejű, józan angol nép helyett fürge, lármás, kakkodó francziák; a' magasb, természetb, kékszemű, érzelemdús ladyk helyén élénk, csintalan, kaczer, fekete szemű, igen kedves, de nem annyira szép francia nők. Amazok színe a' természet szüz és tiszta keze által festett fehér és piros szín, lilium és rózsa vegyülete; amazok arczán olly ártatlanság, szelidség, asszonyi gyöngédség 's erények kifejezése látható, millyet az európai continensen, a' barna és szenvedélyes népeknél, fel nem találni; amazok rendszerint szelid, fehér, virágzó arcza természete-

tes következése az enyhe éghajlatnak, kevésbbé erős nap 's légnek, kevésbbé vakító égsugaraknak, mily-lyenek a' felhős egü, mérsékelt 's enyhe éghajlatú, zordon szelektől nem látogatott szigetben ottho-nosak: itt, a' francziák hazájában, más a' termé-
szet, más az izlés. A' franczia jobban szereti a' barna tüzes szemet, domború homlokot, fitos orrt. A' franczia nők nem annyira szépek, mint élénkek 's kellemesek, olly beszédesek 's ingerlők, hogy min-
denki elfelejti vonásaik szabálytalanságát észre-
venni. Teljesen jellemzi őket Heine legendája, mi-
szerint minden lehető hibával jönnek a' világra, de
egy nyájas tündér megszánja őket 's ad minden hi-
bájok fölibe varázsleplet, és ez — a' kellem. —
Az asztal ismét új jeleit mutatja a' nemzeti külön-
ségnek. A' tápláló, félnyers, óriási adagokban osz-
tott hús, hal, pudding helyett sokféle, czifra, izes,
ingerlő ebéd csábít. — Megnéztük Calaisban a' sé-
tahelylyé fordított bástyákat 's a' nagy egyházat,
imádkozva kaczerkódó nőivel, 's tapasztalánk a' bot-
rányos franczia szokást, miszerint székek az egy-
házakban csak pénzért adatnak, 's a' nagy halom-
ban összerakva álló szalmaszékekre csak az ülhet le,
kinek módja van azok árát megfizetni; a' pénzetlen
szegény pedig isten házában sem talál fáradt tagjai-
nak pihenést.

Nagy gond fordittatik Franciaországban az út-
levelekre. Ezek a' határvárosokban elvétetnek, a'
prefecturára vagy mairehez 's onnét Parisba, a'
belügyi ministeriumhoz vitetnek. Cserében ideig-

lenes biztossági jegy adatik az utazónak. A' postamestereknek 's bérkocsik tulajdonosainak tiltva van a' magát útlevéllal nem igazoló utasnak kocsiján helyet 's lovat adni. Ez azonban csak a' postán tartatik meg szigorúan, 's más kocsikon az utasok, útlevél előmutatása nélkül is, felvétetnek, de saját veszedelmökre. A' fogadósok szinte útlevelet kívánnak, az utasok neveit feljegyzik 's a' rendörségnek beküldik, 's ha útlevél nincs, e' körülményt szinte megjegyzik. Az útlevéllal el nem látott utas letartóztatás veszedelmének teszi ki magát. A' Parisba küldött útlevelek a' rendörségi hivatalban adatnak vissza. A' Parist elhagyni akaró idegen saját hazája követségénél láttamoztatja a' rendörségtől visszakapott útlevelét.

Anglia kertje után látni az ősze borult Franciaországot szomorú tekintet; 's a' francia hiúságnak nagy kinokat kell szenvedni, ha idegenekkel utazva, ezeknek hasonló megjegyzéseit hallja. — Mi a' kocsi első helyeit kaptuk, szabad kilátással a' kopár vidékre, 's láttuk, hogy Anglia örökzöld rétei, gyönyörű parkjai után ezen Picardia, mellyen keresztül vezetett utunk, csak szegény árva Hortobágy. A' fátlan, szennyes faluk tekintete, a' haladásnak, fejlőd életnek 's jóllétnek minden virága nélkül, mondhatlanul szomorú. De a' francia Parisában keres vigasztalást, Franciaország csak Paris; a' központosítás minden anyagi 's szellemi kincset ide gyűjtött, 's a' megyék, penészes rondaságukból, mély tisztelettel tekintenek a' királyné Paris fénye

felé, 's görnyedeznek trónja előtt. És ezen állapot annyira vérbe ment a' francziáknál, hogy még csak nem is neheztelnek a' mindent elnyelő, zsarnok Parisra, mellynek gyomra Franciaországot felémészti 's fénye a' tartományokat megsemmisíti. Jól mondja Börne, hogy Parison kívül nem szeretne francia lenni, sem király, sem közpolgár. A' vidéki városok 's faluk nem egyebek, mint szemétdombok, mellyek rendeltetése Parist trágyázni.

Calaistól Párisig útban esett az élénk kikötő 's tengeri fürdő Boulogne, egy a' legkellemesebb helyek közül Franciaországban. Angol gyarmatnak mondhatni, mellyet angol bűn, szenvedély, szerencsétlenség népesite meg, mert ide vonulnak vissza drágás és jóhírnévre féltékeny hazájokból a' megbukott uracsok, jóhírnévben fogyatkozott hölgyecskék, üldözött iparlóvagok 's nyugtalankodó hitelezőiket kerülő adósok, szóval mindazok, kik otthon becsülettel nem élhetnek, de messze sem utazhatnak. Egész városka pezseg e' búskomor félszáműzöttektől, kik noha itt angol újságot, szokást, divatot, konyhát, nyelvet, még pedig mindezt köd és gőz nélkül, bőven találnak, mégis honárulással vádolnák magokat, ha az angol rossz kedvet is hűségesen meg nem tartanák, és sovárogyva néznek Albion távolról fehérülő partjai felé. Elhagyva ez anglizált francia várost, szinte örültem, hogy az unalmas vidékre éj ereszkedett. Hiányzott utunkból az angol gyorskocsik 's kocsisok uriassága, a' kocsifedelet túlságos teher nyomá, 's a' nemes lovak

helyett nehéz elefántok voltak befogva. A' népöltözetben feltűnő sajátságok a' kék vászonfelöltő (blouse) 's a' kopogó faczipők, mellyek, ha nem igen kellemesek is hordozni, legalább olcsók, tartósak, 's félmeztelen hegyi népünknek igen ajánlatosak. Abbevilleben vacsoráltunk, Beauvais-ban reggeliztünk, 's a' st. denisi vonalon délután 4 órakor megpillantók a' párisi erősítéseket. Ez útat angol gyorskocsi felényi idő alatt végezné 's többet mégis alig fizettetne, mert egy-egy személy 38 frankot fizet. 'S minthogy a' gyorskocsikon 25 kilogram (50 livre) tehernél többet vinni nem szabad, a' podgyásztól járó túlsúlybér ismét sokra megy.

Párisba beérkezvén, magával ragadott az ott lengő általános vidámság 's rózsaszínü élet szelleme. E' nagyszerü vidámság, e' rendithetlen jó kedv a' levegőben látszik itt feküdni. Ott valánk a' városban, hol danolva 's füttyülve csinálnak forradalmakat, 's a' világtörténet nagy tragoediáit, mellyek egész világot megrengetik, olly játszva 's könnyelműen végezik, mint a' Vaudeville színészei szerepeiket. — Ellenkezöleg a' komoly, érett puritánus kevésszavú Angliával, meglepett a' nép kimeríthetlen csacskasága 's udvarisága, a' finom és sima erkölcsök egyenlősége, mellyek édes ananaszillatját Heine annyira dicséri. 'S ez udvariságnak lehetlen kellemesen nem érinteni az embert, ki a' tyukodi argumentumok honában minél több rossz bort, kaphányfüstöt, savanyu káposztaszagot, foghagymás kolbászt, 's nemesi gögöt és gorombaságot nyelt.

Sőt a' mi legkülönösebb (s mi felett némelly tekintetes asszony méltán csodálkoznék) itt már a' kis gyermekek is tudnak francziául.

A' Hotel Montmorency-ben (Boulevard Italien) szállván, 's a' gazdag franczia table d'hôtes-nál 6 órakor négy frankért jól ebédelvén, azonnal rohantunk a' Palais-Royal tündérvilágába, hol minden össze van halmozva, mit művészet, fényűzés 's ipar feltalálhat, de a' hol most, mióta a' játékházak 's örömeányok nyilvános botránya megszűnt, bátran sétálhat az anya serdülő leányával. E' roppant bazárban az ipar minden helyet elfoglalt, 's nem hagyott egy arasznit is a' házi kényelemnek; az emberek ott nem azért laknak, hogy éljenek, hanem hogy eladjanak. A' Palais-Royal, XIV-dik Lajos ifjui kalandjainak tanuját, Richelieu bibornok kezdé építtetni 1629-ben, ki csupán az udvar most már nem létező gesztenyefáira 300 ezer frankot költött. Lajos, a' világ legfényesb fejedelme, nagykorúvá levén, testvérének az orleansi herczegnek engedte át, 's azóta az orleánsi ág birtokában van, mellynek csupán az udvaron álló székek kibérlése 30 ezer frankot jövedelmez. 1763-ban nagyíttatott és szépíttetett; a' kertet környező arcádok vagy galériák, most a' legfényesb boltok, vendéglők, kávéházak tanyája 's a' párisi divat legragyogóbb temploma, 1786-ból valók. Az udvar 700 láb hosszú, 300 láb széles parallelogramm, két sor hársfával 's gyepkertecskékkel, mellyek bekerítvék, 's virágokkal és közbenközben szép márvány- és ércszobrok-

kal ékesítvék. A' szegletekben kerekalakú kioskok vannak aranyozott tetőkkel, hol újságbírlők ütének fel tanyáikat, kiktől egy pár souért különféle hírlapokat kaphatni olvasásra. Ezen udvart rendszeres és egyforma négyemeletes épületek veszik körül 180 boltoszáttal, mellyek közt corinthis pilasterek vannak helyezve 's mellyeket az udvartól vasrostély zár el és köpadok, mellyeken ingyen ülhetni; éjszaki oldalon van a' gyönyörű rotunda-kávéház; az arkadok alatti folyosó tele ragyogó boltokkal, rakhelyekkel, bazárokkal, mindennel, mi a' piperevágyat kielégítheti, a' hiúságnak hizeleget, az izlést 's pompaszeretetet betöltheti, az érzéseket rabokká teheti, a' szépség bájait emelheti. A' dúsgazdag itt kiürítheti pohos erszényeit az arany- és drágakő-műveseknél, a' Frères provençeaux, vagy Rocher Cancal, vagy Verry és Vefour asztalainál, vagy Richard Laurent a' király szabójánál; de a' hiú szegény is vehet olcsó, mert silány minőségű, de divatos szabású ruhát, hamis köveket 's aranyat, mivel a' világot csalhatja. Ha Paris a' divat fővárosa, a' Palais-Royal annak királyi palotája, trónja, honnét egész majmoló világnak osztja zsarnok parancsait. Mit az itteni szabó, varga, ékműves, szakács, kárpitos kigondol, hetek, hónapok, évek múlva elterjed egész világra, Pétervárra és Philadelphiába, Stokholmba és Nápolyba, 's elég hamar Bécsbe és innét Pestre; csak az angol az, mellynek nagy tömege megveti a' franczia divatot. — Más városokban is látni góth egyházakat 's görög szépségű palotákat, mellyek a' Pantheonnal, párisi

börzével 's a' Madelaine egyházzal vetélkednek: de Palais-Royal csak egy van széles e' világon. — Midőn már egész Paris elaludt, a' Palais-Royal még él, mozog 's tündöklik, ez a' város szive, melly vérmeleg marad akkor is, midőn a' tetemek már meghültek. Nem csoda tehát, ha a' párisi, ha a' Pyrenéken 's Alpokon túl kérdeztetik is: „hová vezet ez út?“ büszkén felel: a' Palais-Royalba. Ez mintegy a' világ középpontja. A' régi clubbok, hol a' forradalom idején a' pártok szenvedélyei hullámmozogtak, a' Café de Chartres, Montansier, Lemblin 's a' t. mind megszűntek már. Egyedül a' Café Foy létezik még, hova Camille Desmoulins járni szokott, ki a' Palais-Royal alatt fegyverre szólítá a' lelkesült népet. A' híres játékházak, mellyekből évenként egyremásra 2630 bűnös jutott börtönbe 's gályára, 's 230 öngyilkos rohant elcsüggedten halálba, 1834-ben eltöröltettek. — A' Palais-Royal folyosói között legékesebb 's esténként legnépesebb is a' Galerie d'Orleans, melly a' sajátképen úgy hívott Palais-Royalt, az egész épületrendszernek a' St. Honoré utczára nyiló részét az udvarral összeköti; 300 láb hosszú, üveggel fedett széles folyosó, mellynek egy-egy, bár igen csekély boltja legalább 4 ezer franknyi bért fizet. E' folyosón van a' pompás Café d'Orleans, számos olvasószoba, kép- 's könyvkereskedés, drága szabó- 's esztergályos boltok. A' Galerie de Chartrest, melly amannak balra fekszik, a' leggazdagabb ékművesboltok lepik el; ezen van a' híres Chevet boltja is, mellyet a' világ gyomorhő-

sei ismernek 's melly ásiái gazdagsággal kínálja az elkapatott érzékeket, izletesen van itt kirakva a' sok tengeri szörny, rák, hal, teknős béka, ritka vad, drága gyümölcs, bor, pástétom, minden évszak ujdonsága, 's minden, mi a' romlott étvágyat ingerelheti. Mindenfelé pénzváltók, kik a' venni akarókat magas száztóli mellett apró pénzzel ellátják; fogorvosok, kik a' Very asztalánál elrontott fogak helyett újakat tesznek be 's a' t.

Egyébiránt Páris arczatát nem találám tisztábbnak, mint képzelém. Szoros sáros utczák, többnyire régi magas házak, minden szögletben undorító szenny, mindenfelé óriási hirdetések czifra magasztalásokkal, pompás kirakatok, mellyek fényét a' légszesz még tisztereszen neveli. Páris este szép, midön a' rüt szennyes házak nem látszanak, a' boltok ragyogása pedig tetőpontját éri. Legszebb része Párisnak a' Tuillériák környékén kívül, a' fákkal beültetett 's ékes boltok-, kávéházak-, vendéglők-, színházakkal elhintett Boulevardok. Ezen széles, fényes, eleven utczasor a' Faubourg du Rouletól egész az egykori Bastilleig terjed 's Párisnak legderültebb, leggazdagabb részét öleli, illy sorban: Boulevard Malesherbes, Madelaine, des Capucines, des Italiens, Montmartre, Poissoniere, Bonne Nouvelle, St. Denis, St. Martin, du Temple, du Calv, St. Antoine, 's rajta a' Varietés, Gymnase dramatique, St. Martin, Ambigu Comique, Folies dramatiques, Gaité 's a' t. színházak, a' Circus olympicus, Diorama, a Bazar d' Industrie; egy ugrásnyira a' franczia és olasz opera, 's az opera comique és a' Vaudeville.

Itt, a' boulevardok' kátrányjárdáin, mellyeken gyönyör járni, mint sima deszkapadlón, 's mellyeknek sem hideg, sem meleg, sem patkók milliói nem ártnak, — pezsg a' legtöbb nép, itt zajog az örült párisi élet egész nagyságában 's tarkaságában, száz meg száz repülő kocsi, omnibus, fényes equipageok, mindenféle osztályu tolongó embertömeg, széles jó kedvvel szivarozva és füttyörészve vadászó idegenek seregei, az eredeti természetét Parisban szegre függesztő John Bull, a' gazdagsága- 's ostobaságáról elhiresült orosz mágnás, az operai tánczosnők ezen szeretetre méltó ideálja, az olasz művész, spanyol christinós, fiatal diplomaták, páváskodó örömléányok ezrei, a' karján kis kosarat hordozó, egyszerű fejkötöcskét viselő csintalan Grisettől kezdve az emlitett magnásokat koppasztó, biborba 's bársonyba öltözött Chaussé d' antini hösnékig; torz és buja képekkel rakott műkereskedések, árúikat kiabálva magasztaló utczalakosok 's a' t. Legfényesb vonások azonban Paris képén a' pesti úgy nevezett „párisi“ utczához hasonlító, de ennél sokkal ragyogóbb passageok, mellyek száma százat meghalad, tömve bámuló, ácsorgó, vadászó sokasággal. Legnevezetesbek: a' Passage des Panoramas a' P. de l' Opera, a' P. Vivienne, Colbert, Choiseul, du Saumon, Saunier, Véro-Dodat, Brady, a' Galerie Délorne, de Laffitte, Moliere 's a' t. Ezen fedett és ékes folyosókon egyesülve találni mindazt, mi különben egész Parisban elhintve található, ételt, italt, ruhát, művészetet, az élet minden szükségét; esős

és szeles időben száraz, kényelmes sétéval kínálnak, a' távolságokat rövidítik, 's így nemcsak diszesítik a' várost ezeregy éjszakai ragyogásukkal, hanem hasznosak, sőt szükségesek is. A' kiírt nevekből látni, hogy e' folyosók, 's részint Paris utczái is, történeti neveket viselnek, mit eléggé ajánlani nem lehet. — Ezek, 's a' hosszú Boulevardok, és Richelieu 's Vivienne utczák boltjaikból szebbnél szebb leányfők mosolyognak, mi Párisban a' sikerre mulhatlanul szükséges; a' kávéházak trónjain szinte válogatott szépségű leányok elnökölnék, és különös tehetségöknél fogva, mellyel a' vevőt lekötelezik, bőven szedik a' szép kéz miatt is magasbra számított kamatot. Szóval: aranyvilág! ezüstvilág!

És ha a' bársonyos 's koszorús Párisból, melly a' Seine bal bartján fekszik, a' bálók, opera, Boulevardok pezsgő életének fényköréből a' Pont Neufön, vagy Pont au Changeon, vagy Pont d' Arcoleon átmegyünk a' Seine szigetére, a' szoroson úgy nevezett Citébe, Hugo Victor kedvencz Parisába: a' Notredame tornyai alatt, ott áll előttünk a' középszázadi szennyes, barna, gyanús tekintetű, regényes Paris. A' régi Louvre, a' neslei torony, a' nagy és kis Chatelet 's a' t. eltűntek, helyökbe új Louvre, és Palais-Royal és Tuillériák állottak, de az öreg sötét bazilica, Hugo nagyszerű regényének kísértetes tanyája, mint Roma megkövesült hite, folyvást fennáll, komor ellentétben a' vig város pezsgő életével. A' régi kor e' tiszteletes emléke a' Cité keleti végén, Parvis nevű téren, azon helyen áll,

hol már a' római Tiber idejében oltár emelkedett. A' kereszténység szelleme felforgatá a' pogány oltárt 's szent István kápolnáját építé helyébe. Krisztus után 566-ik évben Childebert király új bazilikát épített e' helyen, melly a' szent szüz nevét viselé; a' mostani épületet Maurice de Sully kezdé rakatni 1161-ben; első isteni tisztelet 1185-ben tartatott benne, építése három századig tartott, hajója 's portálja a' XIII-ik század elejéről való. Hossza 415, szélessége 150 lábnyi, szép elrendezése, a' részek egybehangzása, az egésznek méltóságos jelleme, de kivált azon tudat, hogy minden követ történet lelkesíti, egygyé teszik a' világ legérdekeseb templomi közöl. Hogy azonban költészetének teljes hatása legyen, holdvilágos éjjelen kell meglátogatni, midön Quasimodo és Esmeralda alakjai megjelennek a' sötét erkélyen, 's vad fájdalom zokogása, és szelid szellemdal áradoz az éji szél szárnyain. E' két tömpe torony tanúja volt annyi anarchiának, zsarnoki önkénynek, vérengzésnek, régi kastélyok összeomlásának 's új paloták emelkedésének; e' nagy harang annyi századon át zúgott vést és áldást e' nagy hullámozó embertömeg felett, melly annyi pártok, politicalai hányatások 's változások közt, majd kényuri ostor alatt görnyedve, majd ingerlett feneként dühödve, pánczél és sisakot, hajporos parókát és rococo-ruhákat, frakkot és czipőt viselve, de mindig heves, mindig szeles, mindig nem bölcs, mai napig is a' világnak legmozgékonyabb 's szenvedélyesb népe.

II.

A' Seinen, melly Parist két részre hasítja, 'smellynek ölében Parisnál három sziget fekszik, u. m. Ile du Palais, St. Louis, és Louvier, összesen 23 hid van. Paris hidjai azonban a' londoniakhoz hasonlítva, csekély művek. Legjártasb ezek közt a' Pont Neuf, Parisnak középpontján, a' Seine két ágának egyesülésénél, a' du Palais sziget nyugoti végén. E' hidon, melly tizenkét iven nyugszik, 712 láb hosszú, 70 széles, ott hol a' sziget végét érinti, IV-ik Henrik 14 láb magas szobra áll, melly 1817-ben öntetett Lemót rajza szerint, 's több mint 300 ezer frankba került. Midön XVIII-ik Lajos az emlék alapját letevé, Voltaire' Henriádjának egy példánya is az alap alá tétetett. Nevének a' hid meg nem felel, mert 1578-tól 1609-ig épült III-ik 's IV-ik Henrik alatt. E' hidon 's környékén láthatni Páris legnagyobb tolongását. Húsz apró boltban 's a' hid párkányain zsibárosok 's régi-könyvkereskedők ajánlják áruikat, kik a' divatból kiment lángelmék, Voltaire' és Rousseau' műveit font számra árulják néhány souért. Az újnevü régi hidnak nem hiányoznak történeti emlékezései. A' helyen, hol Henrik szobra áll, mielőtt még hid épült volna, égettetett meg Molay Jakab, a' templáriusok nagy mestere

szép Fülöp parancsára; talán ugyanazon négyszegölön kiáltá üldözője fejére: „egy év alatt elvárlak Isten ítélő széke előtt.“ Egy évvel azután szép Fülöp nem élt többé. — Ugyanazon helyen állott IV-ik Henriknek egy régibb lovas ércszobra, az első közemlék Parisban, 1614-ben felállítva, melly előtt a' parisiak kalapot szoktak emelni 's másokkal is emeltetni, melly előtt 1617-ben marechal d' Ancret megégeték, 's melly mögött a' rendőrségtelen századokban a' Cité tolvajai lappangani szoktak, de e' régi érczemlék 1792-ben a' nép által, melly a' királyok nevét még IV-ik Henrikben is gyűlölé, ledöntetett 's álgyukká olvasztatott.

Többi hidak, a' Seine folyását követve: 1) Pont de Bercy, vagy de la Gare, lánczhid, melly e' két helyet köti össze. 2) Pont d' Austerlicz a' Jardin des Plantes-al szemközt, a' Boulevard du Temple vezet 's St. Jacques és St. Antoin városrészeket köti össze. 1801-től—1807-ig épült Beaupré és Lamandé által, 3 millió frankba került, 's az 1805-iki győzelem emlékére austerliczi hidnak neveztetett. Vámszedetik rajta. 3) Pont de Damiette, a' Quai Célestint és Quai d' Anjout köti össze. 4) Pont de Constantine, Quai de Béthune és Quai St. Bernard közt. Mindkettő csinos lánczhid, csupán gyalogok számára 's vámfizetéssel; 1837-ben épültek. 5) Pont de la Tournelle, St. Louis szigetet köti össze Quai St. Bernarddal. 6) Pont Marie a' Seine jobb ágán, St. Louis sziget és Quai des Ormes közt. Nevét építőmesterétől veszi. 7) Pont de la Cité a' du Palais és St. Louis szigetek közt. 8) Pont Louis Philippe lánczhid, a' Cité, St.

Louis sziget és Port au blé közti közlekedésre. 9) Pont de l' Archeveché a' Cité és Quai de la Tour-nelle közt. 10) Pont au Double a' Rue de la Bucherietől Notre-Dame terére vezet. 11) Pont St. Charles, nem egyéb, mint üveges galleria, a' Hôtel Dieu kórház lábadozó betegei használatára. 12) Pont d' Arcole a' Greve tér és Cité közt. A' szép láncz-hidat, mellyen csak gyalogok járhatnak, Duvergier építé, 1828-ban végeztetett be, 's nevét D' Arcoletól, a' fiatal hőstől nyeré, kinek emlékezetére, míg a' hid remeg a' lábak alatt, remeg a' szív is keblünkben. A' nemes ifjú a' szabadság áldozata lett. Az 1830-iki forradalom alatt, július 28-ikán, tanulók serege rohant a' Greve-tér felé, mellyet a' dynastia katonái tartának elfoglalva, de ezek pus-kái által visszajesztettek. Ekkor egy ifjú, kezébe ragadván a' háromszínü zászlót, előlépett 's így szólt: „kövessetek, a' hidat el kell foglalnunk! ha elesem, emlékezzetek rám, nevem D' Arcole.“ A' hid közepére szegezé lobogóját, de azon perczen tíz go-lyó fúrta keresztül fendobogó kebelét. Most arany betűkkel van a' hid bolthajtására írva: „Pont d' Arcole“ 's a' másik oldalon: július 28-ika, 1830.“

13) Petit Pont, a' Saint Jacques utca végén Cité és Quai St. Michel közt; e' helyen volt Paris legré-gibb hidja. 14) Pont Notre-Dame, a Seine jobb ágán, régi hid 1507-ből, egy hydraulicus géppel. 15) Pont Saint Michel 1618-ból, a' Cité és Rue de la Harpe között, XIII-ik Lajos féldomború szobrával. 16) Pont au Change, a' Cité és a' Place du Cha-

telet közt, a' törvényszék-palotától a' St. Denis utczába vezet. Kőből 1647-ben épült, fából már sok századdal előbb fenállott. Nevét a' rajta boltokat tartó pénzváltóktól vevé. — Mindezen hidak, a' 3-ik sz. alattitól kezdve, a' két részre vált Seine ágain levén építve, igen rövidek. — Sokkal nagyobbak és szebbek a' következők: 17) Pont Neuf, Páris középpontja. 18) Pont des Arts, a' Louvre és az Institut palotái közt, melly 1802—1804-ben épült 's 900 ezer frankba került; vasivei nem elég erősek, hogy szekereket hordjanak. 19) Pont du Caroussel, a' Quai du Louvre és a' st. germaini városrész közt, hol az aristocrația csöndes palotái állanak. 1834-ben épült Polonceau által, két köívvel; vám szedetik rajta. 20) Pont Royal, régi fahid helyén, a' Tuillériák és Quai d' Orsay közt, 1684-ben kezdett épülni. Idő szerint Pont National, Pont de la Republique és Pont des Tuilleries neveket viselt. 21) Pont de la Concorde, St. Honoré és Saint Germain közt, a' gyönyörű Place de la Concorde-ról vezet a' Bourbon-palotához, a' követkamrához. 1790-ben végeztetett el Peronnet rajza szerint, öt ellipticus íven nyugszik, Paris legékesb hídja. Első neve XVI-ik Lajos hídja volt, lett azután Pont de la Revolution 1800-ig, ekkor nyerte mostani nevét; a' restauratio alatt ismét XVI-ik Lajos hídja lön, de a' második forradalom 1830-ban újra Concordiának keresztelé. 22) Pont des Invalides, Gros Caillou és St. Honoré városrészek közt, vasláncz-híd 1829-ből. 23) Pont de Jena a' Champs de Mars

és Chaillot közt, legnyugatibb hidja Párisnak; 1813-ban készült el Lamandé által Dillon rajza szerint, 's Napoleon által, az 1806-iki győzelem emlékeztére, jeni hidnak neveztetett. A' restauratio invalidusok' hidjává degradálta, 1830. visszaadta büszke nevét. — Vannak még a' kis Bievre patakon apróbb hidak. Nevezetes vízi munkák továbbá: a' de l' Ourcq 's Saint Martin csatornák, az arcueilii, romainvillei, bellevillei, 's a' de Ceinture aqueductusok, 's a' hires gazdagvizü grenellei artézi kút, Mulot míve.

A' Seine partjai téres quaikkel vannak befoglalva, mellyek közt legrégiebbek a' Quai des Augustins 1312-ből, 's a' de la Megisserie 1369-ből. A' szép, fákkal beültetett, 's járdával ellátott quaik azonban leginkább Napoleon érdeme. A' boulevardok 's közkertekkel együtt ezek Paris legkedvesb sétahelyei. Neveik nyugottól keletnek a' balparton: Quai Debilly, de la Conference, des Tuilleries, de Louvre, de l' Ecole, de la Megisserie, des Gévres, Pelletier, de la Greve, des Ormes, St. Paul, des Celestins, de la Rapée; a' jobbparton: Quai de la Cunette, d' Orsay, Voltaire, Malaquais, Conti, des Augustins, St. Michel, de la Tournelle, St. Bernard, d' Austerlicz, de la Garre; a' Cité szigetén Quai de l' Orloge, Desaix, Napoleon, de l' Archeveché, des Orfevres; St. Louis szigetén: Quai de Bourbon, d' Anjou, de Bethune, d' Orleans. — Kikötők: Port de la Rapée, aux Tuiles, St. Nicolas, d' Orçay, des Invalides.

Paris természetes felosztását a' Seine teszi, politikailag pedig 12 kerületre (arrondissement) oszlik. — Az éjszaki rész, a' Seine balpartján, a' kir. paloták, Tuilleries, Louvre, P.-Royal, a' legszebb sétahelyek: Tuillériák és P.-Royal kertje, 's a' Champs Elyzées és Parc de Monceaux, és ismét a' divat és kereskedés lakhelye. A' Tuillériák és Boulevardok körül vannak a' legszebb utcák 's térek, főleg a' város nyugati részén; ellenben a' Palais-Royaltól keletre a' régi zigzug Paris, mellynek középpontja a' városház és a' „halle au blé.“ — A' Seine szigetein levő régi szennyes részek, Notre-Dame, a' törvényszékpalota és a' rendőrségi hivatal körül letelepedve alkotják Paris középpontját, magvát, a' régi Lutétiát. — A' déli rész diszei: a' követek 's pairek palotái, (Bourbon és Luxembourg) a' Pantheon, az invalidusok háza 's egyháza, az Institut; sétahelyei: a' Luxembourg-kert, mellynek fái alatt Franciaország rokkant törvényhozói sétálnak, 's a' fűvész kert, gyönyörű állatgyűjteményével. Itt vannak nyugot felé, a' Champ de Marsra 's invalidusok házára, és a' Seinen túl a' királyi palotákra tekintve a' Faubourg St. Germain csöndes utcái 's palotái, kelet felé az iskolák 's tudományos intézetek körül a' diákok tanyái. Amaz, éjszakon, a' kereskedő 's mulató, ez itt délen a' hivatalos és tanuló Paris. Közintézetek, egyházak, kórházak, gyárak, emlékek, történeti pontok mindenütt különbség nélkül elhintve. Olly régi városban, annyi forradalom színhelyén, hol Franciaország egész

története eljátszatott, alig van négyszeg ölnyi tér, hol valami nevezetes ne történt volna, mely jó és rossz, áldott és átkos emlékezettel ne volna lelkesítve.

Paris nevezetességei annyiszor 's olly bőven leirattak már, hogy itt csupán azok elszámlálására szorítkozom, 's csak némelly egyes érdekességek leírását 's a' gyakorlati útmutatást tartom fel magamnak.

Azon helyek 's emlékek, miket az utazónak mindenek előtt meg kell látogatni, hogy úgy ne járjon, mint az angol lord Rómában, ki szent Pétert elfelejté megnézni, következők:

Az éjszaki részben:

A' Tuilleriák, 's azok kertje.

A' Louvre és muzeumai.

A' Palais-Royal udvara, galleriái 's gyűjteményei. —

A' vendome-téri Napoleon-szobor.

Az Arc de Triomphe (Barriere de l' Etoile).

A' Concorde-tér, a' luxori obeliszkkal.

Madelaine egyháza, 's Notre-Dame de Lorette.

A' kir. könyvtár (Richelieu-utcza), kir. nyomda (Rue Vieille-du-Temple) és Palais des beaux Arts (Rue Petits Augustins).

A' városház (Greve-tér).

A' bastilletéri emlék (Colonne de Juillet).

A' börze és bank (Börzetér, 's Rue de la Vrillière).

Saint Germain l' Auxerrois egyház.

A' kir. tükörgyár (213. Rue St. Denis).

Arsenal (Boulevard Bourdon).

Père la Chaise és a' montmartrei temető.

Az olasz és francia opera, Theatre français, a' boulevardi színházak, 's a' Circus olympicus.

A' szigeten:

Notre-Dame 's a' Palais de Justice, a' St. Chapelle.

A' déli részen:

A' Jardin des Plantes 's annak muzeumai.

A' Pantheon (Pantheon-tér).

Bourbon és Luxembourg-paloták, a' követek 's pairek kamarái.

Az invalidus-palota Napoleon sírjával.

A' Sorbonne és College de France.

Gobelin szőnyeggyára (270, Rue Mouffetard).

Palais de l'Institut (francia academia) Quai Conti.

Hôtel de la Monnaie (Quai Conti).

Hôtel de Cluny (Rue Mathurins-Saint-Jacques).

Observatorium, a' Luxembourg-kert háta mögött.

Paloták, a' már említetteken kívül: tengerészeti ministerium, a' Concorde-téren; Elysée Bourbon kir. palota a' Champs Elyzées-n; országos levéltár (rue de Chaume, 12), a' becsületrend palotája (rue de Lille), Orsay-palota (Quai d'Orsay), a' Palais des Thermes romai (63, rue de la Harpe).

Emlékek, oszlopok, diadalívek, kutak ismét az említetteken kívül: Fontaine des Capucins (a' Castiglione-utcza szegletén), a' Caroussel-téri Napoleon-émlék, Fontaine Richelieu (Rue Richelieu), Molière emléke (Rue Richelieu), XIV-ik

Lajos szobra (Place des Victoires), Fontaine des Innocents, a' Place des Chatelets kútja, Saint Denis-kapu, Saint Martin-kapu, Fontaine du Chateau-d'Eau (boulevard St. Martin), Fontaine de Vendome (rue de Temple), XIII-ik Lajos emléke (Place Royale), Fontaine de Grenelle (rue de Grenelle, 57.) 's a' t.

Egyházak 's vallásos emlékek: Chapelle Expiatoire, vagy XVI-ik Lajos emléke (Rue Anjou St. Honoré), Tour St. Jacques la Boucherie (rue des Arcis), Sainte Chapelle a' Palais-de-Justiceben; Sorbonne-egyház (place Sorbonne), St. Roch (rue St. Honoré 296), S. Eustache (rue Trainée), S. Sulpice (place de St. Sulpice); a' régi S. Germain-des-Pres, 's a' t.

Iskolák: College de France (1, place Cambrai), Sorbonne (hasonnevü tér), école de medicine (hasonnevü utca), école de pharmacie (17, rue de l'Arbalète), école de droit (Pantheon-tér), école normale (15, rue St. Jacques), Polytechnique (71, rue de la Montagne-St.-Genevieve), école d'Etat major (136, rue de Grenelle-St.-Germain), école des mines (34, rue d'Enfer) — College Royal de Louis Grand (123, rue St. Jacques), College Royal de Bourbon (5, rue Sainte Croix-d'Antin), College Royal de Henri IV. (1, rue de Clovis), Coll. R. de S. Louis (94, rue de la Harpe), Coll. R. de Charlemagne (120, rue St. Antoine), College Stanislas (rue Notredame-des-Champes), C. Rollin (34, rue des Postes), des Irlandais, des Anglais, des Ecos-sais; Conservatoire des arts et metiers (208, rue

St. Martin), ingyen rajziskola (5, rue de l' Ecole de Medicine), mesterségek 's kézművek középponti iskolája (7, rue de Thorigny), fiatal vakok kir. iskolája (68, rue S. Victor), siketnémák kir. iskolája (254, rue S. Jacques).

Könyvtárak: királyi könyvtár (58, rue Richelieu); Mazarinkönyvtár (quai Conti, 23), arsenáli könyvtár (rue de Sully), St. Genovéva (rue de Clovis, 1), városi könyvtár (quai d' Austerlicz, 35); ezeken kívül a' pairek 's követek kamarái, a' francia academia, 's az iskolák egyenkint nevezetes könyvtárakkal birnak.

Kórházak: St. Beaujon (54 Faubourg de Roule), S. Louis (2, hasonnevű utcán), Hosp. des incurables hommes (34, rue des Récollets és 130 Faubourg S. Martin), Militaire de Picpus (rue des Picpus 18), St. Antoine (206 Faubourg St. Antoine), Hop. Royal des Quinze Vingts (38, rue de Charenton), Hôtel Dieu (Parvis-tér a' Notredame mellett), Gros-Caillou (rue St. Dominique), le Prince (85, rue S. Dominique), Necker (151 és 153 rue des Sevres), des Enfants Malades (149 rue des Sevres), des incurables Femmes (54, rue des Sevres), des Ménages (28, rue de la Chaise), de la Charité (45, rue Jacob), Cochin (45, Faubourg S. Jacques), az orvosi facultás kórháza; de la Rochefocault (barriere d' Enfer, 15), des Vénériens (33, rue des Capucins, Faubourg S. Jacques), des Vénériennes femmes (95, rue de Lourcine), Val de Grace (277, rue S. Jacques), de la Salpetriere, vagy de la Vieillesse, de

la Pitié (1, rue Copeau), de la Maternité (3, rue de la Bourbe); árvák 's lelenczek háza (74, rue d'Enfer), Mária Therézia kórháza (86, rue d'Enfer). — Az elszámláltakon kívül is számos jótékony intézet öleli kebelére a' nyomort, mellynek e' nagy városban olly buja tenyésze van.

Börtönök: a' rendőrség börtöne annak palotájában; adós börtön (rue de Clichy), St. Lazare (117, Faubourg St. Denis), Madelonettes (16, rue des Fontaines du Temple), de la grande force (18, rue du Roi de Sicile), Petite force (22, rue Pavée), prison de l' Abbaye (place St. Marguerite), Conciergerie a' Palais de Justice alatt, Sainte Pelagie (rue de la Clef), — pour les jeunes détenus (43, rue de la Roquette), de la Roquette ugyanott, a' Père la Chaise temető közelében. —

Színházak: a' classicaei szellemü Theatre Français (Palais-Royal, rue Richelieu), nagy opera (rue Lepelletier), olasz opera vagy Salle Ventadour (rue Marsollier), opera comique (place Favart), Odeon, a' déli rész Theatre Français-e; Gymnase (Boul. Bonne Nouvelle), Vaudeville (Börze-tér), Varietés (Boul. Montmartre), Palais-Royal előbb Th. Montpensier a' P.-Royalban; Porte St. Martin (hasonnevü boulevardon), L' Ambigu Comique (Boul. de Bondi). Circe Olympique (Boul. du Temple), la Gaité (ugyanott), Folies dramatiques (ugyanott), St. Antoine, Delassements comiques (ugyanott), Pantheon (rue St. Jacques) a' deákok színháza; m. Comte (passage Choiseul) gyermek-színház; Gymnase des

Enfans (passage de l' opera) hasonló czélú; du Luxembourg (rue de Fleurus), S. Marcel (rue Pascal, faub. St. Marceau), Funambules (boul. du Temple), Lazary (ugyanott), Seraphin (121, Palais-Royal). Ezeken kívül apró színházak a' vonalokon kívül. — Az elysiumi mezőkön folytonos Panorama 's Navarorama van.

Bálteremek, az operai fényes bálokon kívül: Salle Montesquieu (rue Montesquieu), téli Prado (a' Palais de Justice mellett), nyári Prado (barriere du Montparnasse), Salon de Mars (75, rue du Bac), la Chartreuse (az observatorium mellett), la Chaumiere, melly leghiresebb a' féktelen társalgási szabadság ezen tanyái közt.

III.

Látszik az előszámláltak tömegéből, hogy Paris érdekességeinek átvizsgálására hónapok kellenek. A' lélek bele fárad ennyi érzéki 's szellemi élvezetbe, a' fogékonyság muzeumok, gyűjtemények 's úgynevezett „nevezetességek, curiositások“ iránt csaknem kialszik, 's az utazó örömet rohan a' zajgó, pezsgő élet hullámi közé, melly Parist lelkesíti. — A' fogadókban könnyű bérszolgát kapni, ki minde' nevezetességekkel bensőleg ismerős, kimeríthetlen bőbeszédűséggel írja le a' csodák városát, ismeri annak minden zugát, minden szokását, 's fáradságaért naponkint 5—6 francot kíván.

Van Parisban egy rakás szeszélyes, részint igen elmés röpirat, melly a' különböző emberosztályok, deák, grisette, nemzeti ör, kapus, követ, bérkocsis 's a' t. physiologiáit adja, a' francia élénkségtarka és éles színeivel rajzolva. Kiadója Aubert a' börze-téren. Nem levén Parisban egyegy érdekeseb emberosztály, mint a' diák, ki játszva hal meg a' forradalmakban, 's a' világhírű grisette, a' rólok írt mulatságos physiologiából néhány vonást közleni kívánok. Nyáron a' Chaumiere (szalmakunyhó), télen a' Prado azon tanyák, hol ez érdekes néposztályok, a' tánczterem ingerei közt magokat egész öszinte-

ségökben megmutatják, 's a' „cancant,“ a' franczia négyes eltorzított parodiáját, shakeri dühvel tánczolják. Ezen pradói élet olly sajátságos, páratlan, egyebütt feltalálhatlan valami, mellyet nem győz a' jámbor utas eléggé bámulni. Hétfő különösen a' deákok 's grisettek napja, midőn széles jó kedvök határt nem ismer, 's megtestesülve áll a' néző előtt:

Héj Laboda Laboda,

Lábod ide amoda.

Nincs a' galvanizált béka, tarantula-csipte állat, nehézkóros ember rángásainak azon neme, mellyet meg nem kísértének. A' „cancan“ a' deák-ország nemzeti tánca, mellyet nagy classicitással járnak Franciaország jövendő pairjei 's ministerei. A' kicsapongó ifjat megszelidíti az élet, okossá teszi a' kor; végezvén iskoláit, komolyan megragadja az életet, 's évek mulva a' potrohosra, a' szemüvegesre alig fog ismerni a' rózsaszinszalagait hullatott grisette.

A' grisettet nehéz dolog értelmezni. A' franczia academia nagy bakot lött, midőn a' grisettet így értelmezé: fiatal lány vagy asszony a' középrendből, mert minden középrendü fiatal lány nem grisett, 's ha a' fiatal lány asszonynya lesz, megszünik grisett lenni. Független és saját kézi munkájok után élő leányok ők, kik napon át különféle boltokban, mint: divatárusnék, varrónék, mosónék, 's a' t. szorgalmasan dolgoznak, este pedig örömet mulatnak. A' világ legfesztelenebb 's pajkosabb teremtményei, a' franczia természet- 's lelkületnek leghivebb képvisel-

lői. — A' kis árva lány, vagy szegény szülők elhagyatott gyermeke, megtanulván valamely női kézművet, szobácskát fogad magának padláson vagy hetedik emeletben, abban szerény ágya, egy széke, asztalkája, virágcserepe 's vizes üvege — ez az egész. Az igazi telivér grisett független 's democratai érzelmű, jószívű, kedélyes, vidám, élénk, annak, kivel éppen viszonyban áll, hódolásig hű, egyébiránt csodálatos keveréke a' legellenkezőbb tulajdonoknak. Jó kedve ritkán hagyja el, noha sokat szüköl, gyakran koplal 's fázik. A' párisi nagy dámák, kik erényt affectálnak 's férjeiket féltik, kevély megvetést 's gyűlöletet éreznek iránta, nem tudják neki megbocsátni kis lábát, mellyen igen izletes topánka ül, karcsú termetét 's független boldogságát, de főkép azt, hogy a' grisett ezen epedésekről 's féltés kínjairól, miket öntudatlanul gerjeszt, mit sem tud. E' gondatlan 's önzéstelen gyermek soha sem gondol a' jövődre, azt hiszi, hogy örökké fiatal 's boldog marad, hogy Adolf, Alfred vagy Oscár sohasem hagyja el, ki pedig gyakran Francziaország valamelyik pairjének egyetlen örököse. — Grisettekkel egész franczia föld el van ugyan árasztva, de minden grisettek királynéja a' párisi varrónő. A' grisettek főszenvedélyei: gesztenye, mogyoró, mézesbáb, édes italok, sárga ibolya és szakállas fiatal ember; öltözete az úgy nevezett palissandre, rózsaszin szalagos fejkötőcske, 's minél keskenyebb topánka. A' nagy világban drága virágbokrétát nyujt az udvarias szerető kedvesének,

a' grisettnél semmi által sem lehet nagyobb kegybe jutni, mint ha gyümölcsöt, gesztenyét, mogyorót adnak neki. Valódi mókustermészet. Ő jobban örül egy narancsnak 's ötven gesztenyének, mint a' világ legdrágább caméliájának, mi igen kellemes a' Quartier latin' fiatal lakosának, ki természetesen nem lenne diák, ha valaha fölösleg pénze volna, 's azért sokkal örömebb ad ki egy francot, mint húszat. De még sült gesztenyénel 's narancsnál is jobban szereti a' tánczot, 's ezt nem vehetni rossz neven, mert az egész istenadta napon ülő, varró, himező, kötő, vasaló gyermeknek orvosa sem tanácsolhatna üdvösebbet, minthogy vérét minél gyakrabban gyors forgásba hozza; e' célra pedig a' tánczok minden neme közt legalkalmasb a' cancan. A' grisette egész boldogsága szabadságában állván, ezen szabadságot orthographiájára is teljes mértékben kiterjeszti. Ő tud irni, legalább karczolni, de a' bohó leányka szilárdul 's állhatatosan lerázza magáról az általános orthographia' jármát 's a' betük egészen sajátosságos és csodálatos összerakásában gyönyörködik. A' párisi caricatúrák gyakran közölnek grisett-életképek alatt grisett-helyesirással készült leveleket, hol láthatni „randaivout“ „spequetaglet“ 's a' t. De különösen van egy szó, melly a' grisettet kétségbe ejtené, ha grisett valaha kétségbeesnék. És ez a' szó „politechnique“ — pedig a' politechnica iskola növendékeivel gyakran levelez. Ez írásbeli nehézségeket tetemesen könnyebbíti azon jó régi párisi intézkedés, mellynek mai napig is vannak még némi

nyomai 's romai, különösen a' pont neufön, t. i. az utczai írók, kik egy pár souért égő lobogó szerelmes leveleket, szemrehányásokat 's a' t. írnak, de különösen hasznosak a' többfelé csapó grisett biztosságára nézve. Illyen szemüveges vén utczai titkok csaknem olvashatólag 's érthetőleg ír, mit a' grisett' saját kéziratáról rágalom nélkül mondani nem lehet; stíljét mindenkor a' tárgyhoz alkalmazza, leveleit illető mértékü féltéssel, nyájassággal, dühvel, átokkal 's a' t. megspékeli, burnóttal beporozza, 's öt sou díjptlék mellett versekben is ír levelet. E' titoknoki eljárás történetes fölfedeztetés, 's a' levél rosz kezekbe jutása esetében menekvés kapuja, mert az idegen irást 's burnótot mindenkor el lehet tagadni. — A' grisett kizárólagos olvasmánya Paul de Kock 's ha valaki kérdez egy grisettet: kit szeret jobban, Hugo Victort-e vagy Lamartinet? minden zavarodás nélkül feleli: „Paul de Kockot.“ Ez a' grisette előtt korunknak és minden kornak legnagyobb írója, ki meghomályosítja nemcsak Scottot és Bulwert, mert hisz ezeket nemcsak a' grisett nem ismeri, hanem általában a' franczia — de George Sandot, Eugen Suet és Balzacot is. A' grisett csak mulattató szempontból itéli meg az irodalmat, öt pedig semmi sem mulattatja annyira, mint apró szerelmes kalandok 's pajzánosságok. Erényes beszélyek reá nézve falra hányt borsó, 's egész határozottsággal adja rövid bírálatát, hogy „mindez igen szép, de igen valószínűtlen,“ és ez legőszintébb véleménye Paul és Virginia szívreható történetéről is, miről azt

mondja, hogy ha megtörtént is, bizonyosan a' forradalom előtt történt. Paul de Kock új regényének megjelenése mindenkor gyönyör-teljes ingerültséget okoz Paris divatárus boltjaiban, az udvarias szerető siet azt megvenni kedvese számára, 's az addig el nem alszik, míg ki nem olvasta. — Művészetről keveset tud, azonban Dantan apró gipsz-Apollóit 's Vénusait örömetest végig-nézi; ha fiatalművészszel lép viszonyba, tetszik magának atelieri műszavak csa-csogásában; politikával mit sem vesződik, minden eféle nyilatkozványok közt egyedül a' toastokat kegyeli 's ugyanazon óra-negyedben Lajos Fülöp 's a' bourdeauxi herczeg, a' szultán 's Mehemed Ali, az oroszok és lengyelek egészségére lehet vele poharat emeltetni. — Természetes ellenségei: a' kapusok. Csodálatos, de így van, noha az emberiség e' két osztálya a' párisi házak egész magassága által választatik el, a' grisette rendszerint 6 's 7-ik emeletben, a' kapus pedig földszint vagy épen pinczében lakván. Ezen mély ellenszenv főképp azon alapúl, mert szegény grisette nem igen bőkezű a' borralókkal, 's újévre többnyire csak jó szive őszinte kivánságaival lép elő. Pedig a' grisette igen hibázik, hogy a' kapussali viszonyait több diplomatiával nem kezeli, mert ennek boszúja rettenetes. Ő az új viszonyt elárulja, a' féltékeny szeretőt kulcslyukhoz vezet 's a' t. Másik halálos ellensége a' grissetnek az alsóbb emeleten lakó 's ablakán kinézni szerető házlakos, mert ez mindannyiszor hideg vizet kap fejére, valahányszor a' szeles lány sárga ibolyáját

öntözi, azaz, naponkint kétszer. Ezen megnedvesített személy természetesen dülbe jön a' gyakori anabaptismus miatt 's innét a' társas viszonyok e' két házbérlő közt igen ellenségesek. Harmadik 's legveszélyesb ellensége a' grisettnek a' mogorva rendőr, ki őt folytonosan korlátozza naiv mulatságai-ban, főleg midőn a' cancant szive szerint tánczolja. Az uri hölgyek is ide tartoznak, de ezekkel a' grisette mit sem gondol. Különben, természetes jó szívé-nél fogva, egész világgal felebaráti szeretetben él. —

A' grisette lelkületével, gondtalanság, jövődöre nem eszmélés, gyönyörvadászat 's a' fiatalság egyéb rózsaszínü szenvedélyeire nézve igen nagy öszhangzásban van a' diáké, azért e' két emberosztály mély barátságot is ápol egymás iránt. A' Parisba érkező diáknak előbbvaló gondja, magának bú 's öröme társat keresni, mint nevét az iskolai névjegyzékbe beiratni. 'S e' különben igen korholást érdemlő viszony a' gondatlan, szeles, jószívü gyermekek közt bizonyos bensőség és szivdedség jellemét ölti magára, minélfogva lehetetlen rájuk neheztelni. Ez emberkéek azután, mig viszonyuk tart, együtt örülnek 's búsulnak, vendégeskednek 's koplalnak, fáznak és tánczolnak; mig egyiknek van valamije, a' másik sem lát szükségét; egymáshoz igen hivek, gyakran féltők, 's így nevednek Franciaország Thiersei 's Armand Carreljei, Davidjai 's Vernetjei.

A' diákok színháza a' Pantheon, hol a' belépés földszint csak 60 centime, 's páholyhelyekbe is csak

1 fr. 25 c., tehát diákerszénynek is elviselhető. Másik a' Theatre de Luxembourg (deák nyelven: Bobineau) hasonló árakkal. Itt ülnek ök boldog gyönyörérzéssel 's kaczagnak a' vaudevillek pajzánságai felett, mellyek gyakran egyenesen a' deák- 's grisette-életből meritvék. Így azon este, midőn a' Pantheont meglátogatám, a' „les Fees de la rue St. Jacques“ vaudevillet adák. Ezen utcza a' diákok 's diáknők főtanyája, 's természetesen a' darab hőse éhes diák 's a' védő tündér grisette volt. — Színház után a' tánczteremekbe, Pradoba, Vauxhallba 's a' t. sietnek, hol azután kifejlődnek ezen fidelis élet leg-élénkebb jelenetei, 's nem lehet eléggé csodálni a' cancan' rángatózásait, a' szivarozó leányokat, a' felügyelő rendőr szigorú bajuszát. Ki nem látá, nem is képzelheti e' dühöt, mellyel a' cancant 's galoppot tánczolják, főleg éjfél felé, midőn jobban nekihevülnek 's a' komor rendőrt közel nem látják. Mintha tarantula csipte volna meg őket, mintha örültek volnának. Milly düh! milly kapzsisága az élvezetnek! milly sovárgás, lihegés édes kábultság után! A' repülő fürtü, lángszemü, örjögő fiatal lányok Villikre emlékeztetnek.

Azonban, félre téve a' tréfát, lehetetlen Paris erkölcsi állapotán el nem szomorodni. A' társaság legerősb, legnemesb alapja, a' háziség, Parisban alig ismertetik; a' Palais-Royal meg van ugyan tisztítva az örömeányok nyilvános botránnyától, de nyílt piaczról leszorítva, családok keblét dúlja a' bűn. Nincs családélet, a' házassági szövetség kötelékei megtágulva, a' képárus boltok tele ocsmány

képekkel; büntető törvényszékeken a' vádlottak szemtelensége, a' hallgatók frivolitása 's pórias kedvtelése, a' fajtalanság jeleneteire tóduló asszonyok, a' hírlapok mohó vágya botránnyos hírek után, Nina Lassave nevezetessége, a' grisette után futó férj, házi barátot kereső nő, a' falusi dajkához számüzött gyermek, a' kiélt gazdag férjhez adott fiatal lány, ki örül a' zárdai bevonultságot férjhezment nő szabadságával cserélni fel, — mindezek leverő bizonyosságai egy általános erkölcsi süllyedtségnek. Pedig a' társas élet csak ott nyugszik szilárd alapon, hol erkölcsiség és józan vallásosság uralkodik. — És valóban minő társas állapotot látunk a' mai Franciaországban? a' szabadságnak, melly annyiszor forog e' nemzet ajkain, egy értelme lett a' gazdagsággal; a' charta árnyékában csak a' pénzaristocratia pihen, 's e' legsilányabb bálványnak, a' pénznek, áldozik a' roszul választott törvényhozó-test philister-szellemé. A' birtok emberei uralkodnak 's conserválnak, kiknek dolguk jobb nem lehet, mint jelenben van; a' szennyes önzőket nem lelkesíti magasabb eszme. De a' szegény itt nyomorultabb, mint bárhol. A' zaj sokkal nagyobb, hogysem a' szenvedők keservei hallatszanának; egy pillantást vetünk átmenőleg, 's többé nem emlékezünk reájok. — 'S mig a' pénzaristocratákból álló parlament szük 's jeges keblében népboldogítás nemesb vágyai meg nem férnek, míg semmi remény nem mutatkozik, hogy a' charta szép és nagyhangzásu szavai az összes népre nézve, törvényhozás békes és rendes útján életté 's valósággá

legyenek: milly rémes látvány más részről azon kocsis, mellyen Lajos Fülöp járnai szokott! e' király, ki 1830-ban, a' forrongó republicánusok tömegei közt, törnek 's golyónak kitett fedetlen kebelével lovagolt a' barricádokon keresztül a' városházához, most olly kocsiban jár, melly minden oldalról vaslapokkal van béllelve a' golyók ellen, mellynek ablakai olly előre állanak, hogy a' benülő egészen elbujhatik 's a' golyó hozzá nem hathat, ha csak görbe uton nem megy. — Én pedig kényelmesen ültem bérkocsimban 's gondolám: „milly jó, királynak nem lenni!“

A' világ egy városában sem találni olly éles elmentéteket szorosán egymás mellett, mint Parisban, nem hallani annyi zajt, vitát, nevetést és sirást, zenét és szavalást. Ennek bizonyítására csak néhány nap életét kell leírnom.

Reggel a' kályhafütő jött szobánkba, föltett kálappal, mert az „égalité“ nem engedi a' szokásos udvariságot, 's hozta a' Charivarit. E' lap hiven jellemzi az elmés, csacska, rágalmazó, szabadságsovárgó, semmi pietást nem ismerő, hitevesztett francia fővárost. Én nem tudok barátja lenni a' féktelen kiméletlenségnek, melly gyakran egy elmesség előhozhatása miatt a' legszentebbet is pelengérré teszi 's ollykor maga sem tudja, mit akar. Az ember nevet ugyan, de csaknem pirúl, hogy nevetett. Azonban e' causticus csipkedések, a' megszokás által, elvesztik mérgöket; a' nyilvánosság levegőjében sérthetlenné edződik a' közélet embere, mint

Achillesz, 's végre nem lesz olly éles sarcasmus, olly keserü satyra, melly étvágyát rongálja 's álmát megzavarja, mint Talleyrandról beszélük mi-nister korában, hogy egykor mélyen aludva talál-ták karszékében 's lábainál egy röpirat hevert, melly-nek álmát köszöné. E' röpirat mardosó, epés gúny-irat volt az alvó ellen. Nálunk még igen fiatal és szük a' sajtói nyilvánosság, nem szoktuk meg an-nak sebeit, feljajdulunk, ha légy száll reánk. — Elmenvén a' Palais-Royal Rotondájába, ezen fé-nyes találkozási helyre, hol egymást évek óta nem látott, Pondicheryből és Canadából érkező barátok adnak egymásnak légy-ottot, egy öreg legitimistát találok ott a' Gazette de Franceot, Patriet, Union catholiquet olvasva. A' kályhafütő, ki szobámba a' Charivarit hozá, mellyet olvas is, meghal a' respub-licáért, 's mindennaposoknak talál olly dolgokat, miktől a' magyar ellenzék legtúlzóbbja is visszariad; az öreg legitimista ellenben a' Bourbonok isteni jo-gáról olly kegyes ábrándos, olly szolgálilag hagy-mázos elméletet papol, mellyet Magyarország leges-leg-loyálisabb táblabirája sem fogadna el. Azonban ez ósdi öreg franczia, míg az újabb irók 's repub-licánus lapok mételyétől örizkedést tanácsol, egy-szersmind Voltaire olvasására utasít. — Mindenfelé politizálás zaja hallatik. A' franczia kitünőleg politi-kásdi nép, 's politikai vélemény-különbséget nem tud megbocsátani. Hirlapolvasás nélkül talán meg-halna. Mindenütt kitör nála e' szenvedély; nem ir-hat semmi tárgyról, még talán mathesis 's csillag-

vizsgálatról sem, hogy politicát ne keverne közé. A' Parisban legújabb időkben divatba jött fajárdát (ha tetszik, fakövezetet) csináló napszámosok zúgolódva dolgoznak, mert eszökbe jut, hogy „e' fajárdából nem lehet torlazokat csinálni.“E' megjegyzés, a' franczián kívül, bizonyosan semmi nemzet napszámosának nem jutna eszébe. — A' Rotonda asztalán 's a' Palais-Royal kioszkjaiban halomban fekszenek a' reggeli lapok: a' radicalis National 4600, Corsaire 600, Charivari 2300 előfizetőjével; a' mérsékelve ellenző uralkodó párt lapja, a' legolvasottabb „Si è cle“ 39000 előfizetővel, a' heves dynastiai ellenző Commerce 6000, a' Constitutionnel, Thiers orgánja 3200, a' Courier Français, Odillon Barrot lapja 3200, Journ. des Débats, az udvar lapja, 8900, az angol szinetlen Galignanis Messenger 2500, a' ministeriális Globe 1900, a' hivatalos Moniteur 1900, a' conservativ Presse 18,400; a' retrograd-legitimista Quotidienne 2400, a' szinte legitimista France 1600, Echo Français 2500, Patrie, abbé Genoud tulajdona, 1700, a' szinetlen Estafette 5300, a' lörvényszéki eljárásokat, pereket, anecdotákat közlő Gazette des Tribunaux 3500 és Droit 900, a' Moléhoz hajló Legislature 1900 előfizetővel; és a' még tegnapi esti lapok: a' hivatalos Messenger 1000, a' félhivatalos Moniteur parisien 1600, a' dühös, lázasztó legitimista, abbé Genoud orgánja, Gazette de France 4400 előfizetővel, továbbá a' vallásos cath. Union catholique, 's a' gallicán egyház lapja az „Univers religieux“ — a' st. simonisták, fourrieristák, communisták lapjai. A' gyökeres ellenzéki lapoknak

összesen csak 7500, a' mérsékelt ellenzéknek 54,000, a' conservativeknek 34,000, a' legitimistáknak 11,000 előfizetője van. 'S minden párt embere leginkább csak saját pártja lapjait olvassa, azokból meríti egyoldalú értesüléseit. 'S a' politikai sajtó illy mindenhatóságának, melyet a' septemberi törvények, 's Lajos Fülöp és Guizot egyesült érzakarata csak alig csökkenthettek, természetes következése, hogy a' napi politika kezelői is az ország legfőbb hatalmai. Franciaországban a' tudomány, főleg a' journalistai tehetség, lépcső a' legmagasb megtiszteltetésekre, sokkal inkább, mint az aristocratai elemekkel elborított Angliában, melly fölött ebben tagadhatlan elsősége van. Thiers és Guizot szegény egyszerű journalisták voltak; ismét Guizot 's Villemain professorok a' Sorbonneban 's ministerek, Rossi Franciaország pairje 's professor, egy rakás író, csupán ebbeli érdemeért, pair egyszersmind. A' pairség itt, bármint gúnyolja a' csipős Charivari az úgynevezett invalid-kórházat a' Luxembourg-palotában, valódi érdemek jutalma; mik, igaz, nem járnak mindenkor együtt politikai radicalismussal.

A' kávéházból, kiperelvén magam' az öreg legitimistával, szabóhoz mentem. A' párisi szabók igen diszes és fontos urak, mi igen természetes a' külsőségek, a' csicsoma, a' tetszelgés, a' felületesség fővárosában, — 's ha rosszul varják is a' ruhát, el kell nekiök hinni, hogy jól van varrva. Czimök, mellyel élni szeretnek¹, Marchand tailleur. Első szabó-nevezetesség Blain, ki főleg a' gazdag angoloknak

dolgozik, kik nincsenek megelégedve, ha csak méreg drágán nem fizetnek. Ezért nála egy frak ára, mellynek gomblyukai tíz nap mulva kiszakadnak, 160—180 frank. Az én egész szakállt viselő 's egy szabadelmű magyar szolgabíróhoz nagyon hasonlító szabóm P. szerényebb ember volt. Ő, noha igen protegáló viseletű 's fenhéjazó szólásmódokat szeret használni, noha vendégeit bokáig érő alvó köntösben fogadja cancellariájában, hol a' titoknok nagy fontossággal írja be jegyzőkönyvébe a' vett mérték számait, 's a' pénztárnok nagy ügyességgel sepri be a' fizetett pénzt — ő, mondom, elszánta magát, hogy 120 frankért frakhoz juttasson. Még a' szabókénál is kényesb osztálynak leltem a' vargákét. Fialat vargám, midőn drága munkájában hibát találtam, annyira sértve érzé magát, hogy többé dolgozni nem akart. E' drágaságot Parisban, hol az étkezés olly olcsó, a' túlságos házbér, fényüzés 's adó okozza. Ha egy szabóhoz, divatárusnéhoz 's a' t. belépsz, finom aubusson-szőnyegeken, roppant tükrök közt leled magad, bársony- 's pekingszékekre ültetnek, mellyeket citromfából 's mahagoniból metszett a' legügyesb asztalos; a' diszes teremben szobrok, képek, koronás csilárok, aranyos arabeskek fénye vakít el. Az előkelő divatárusné 's szabó cabrioletben teszi meg látogatásait, 's egyenruhás inast tart. Ki új raktárt nyit, minden előbbit túl kell fénynyel 's ragyogással haladnia, ha vevőket akar.

Most egy órát a' Valois-cabinetben tölték, melly olvasó-szoba a' Royalban (Gallerie Valois, nro 156)

80 's e' közt néhány német hirlappal 's 32,000 kötet könyvvel bir, 's egyszeri látogatásért 6 sout, egy hónapi bejárásért 6 frankot fizettet. — A' fris lapokat olly gyönyörű barna leányka nyujtja át, hogy azt kell hinnem, hasonló szép kezek csalák ide az ifjú Napoleont, ki, mint mondják, itt szokott egykor olvasgatni. Paris tele van olvasó szobákkal— 's kölcsönző könyvtárakkal, a' népnek itt olly szüksége az olvasás, főleg politikai lapok olvasása, mint étel és ital. Az pedig fenyegető állapot, ha a' nép olvas és koplal, gondolkodik és jogokkal nem bír. Sehol a' világon nincs olly becse 's kelete az irodalomnak 's művészetnek, mint ez élénk képzeletű, szenvedélyes, ingerlékeny népnél. Chateaubriand, Lamartine, Beranger neve valódi aranybánya. A' selejtes, de sokat 's korszerűt író Scribe uradalmakat vesz, 's a' régi nemességet kiszorítja címerez váraiból. George Sand egy előbeszédért, mellynek kiterjedése két levélnyi, 5000 frankot kapott a' könyvárostól, a' Revue des Deux Mondesban írt egy-egy apró cikkért 1000 francot, regényei kiadójától minden elkelt kötetért 2 francot, 's minthogy rendszeren 2 kötetet ír, melly 4000 példányban nyomatik, egyegy regényért 16 ezer francot. 'S ennyi csak elég a' geniális férfinőnek szivarra 's lovagostorra. — Minthogy azonban az irodalom e' mindig újat, mindig meglepőt kívánó népnél inkább nyereszkedés, mint művészet: innét Hugo Victor, a' legnagyobb költői tehetség, inkább csak dicsőséggel fizettetik, mint pénzzel; neki alig van 25 ezer franc

jövedelme; nálunk egy írónak roppant sok; Parisban, hol Scribe százezreket vesz be, igen kevés.

Azután az évenként előfordulni szokott lengyel requiemre mentünk, melly St. Roch egyháznak egyik kriptaszerű oldalkápolnájában tartatik. A' sötét kápolna Krisztus kínszenvedésének durván faragott képeivel, mellyek mintegy megtestesítik a' szerencsétlenül, de nemesen meghalt és ekkorig fel nem támadt nemzet kínszenvedését, nagy mértékben emelé a' szomorú ünnepély tragikai hatását. Nem értek lengyelül, de a' szónokló fiatal pap fájdalmasan rezgő hangjai mélyen átjárták keblemet, — beszéde tanított meg, mennyi zene lakik az emberi hangokban, olly valami szívből szakadt, mélyen fájdalmas, kétségbeejtő accent vala lágy 's aeolhárfa-ként zengő hangjaiban. Az összegyűlt tömeg szemében égő könnyek ültek, 's a' francia együtt sirt a' lengyellel. Mert a' párisinak fővonása nemes érzelem 's rokonszenv az emberiség ügyei iránt, vagy legalább ezek fitogtatása; még a' parisi naplopó 's zsebtolvaj is mutatja ennek szikráit 's fellobbanásait. Egy fiatal lengyel leborult a' hideg köre 's merevényen, mozdulatlan, félájultan imádkozva hevert ott óra-hosszat. Nem volt, ki e' szent túlságot, a' kétségbeesésnek e' religioját gúnyosan merte volna tekinteni. — De egy percz mulva az utczán valánk, a' nevető, bohó, lármázó tömegben, melly egy torzkép láttára magán kívül ragadtatik örömeiben, melly lobogó életkedvvel rohan egy csinos lábikra után! —

A' sáros, szennyes utczákon, St. Honoré város-

részben, a' posta felé (Rue J. J. Rousseau) egyet fordulván, jól esett e' szoros, kellemetlen helyekről Paris legszebb részébe menekülni, hol a' kopott Tuillériák szobordús kertében gyönyörű gyermekcsoportok játszottak mamáikkal 's dajkáikkal a' nap-sugárban, a' Place de la Concorde-ra, az elyzi mezőkre, Longchampra, hol Paris szépvilága déltől 4 óráig kocsin 's gyalog mozogni szokott. A' Longchamps azon séta, hol évenként nagy-pénteken az év divatja meg szokott határozatni, midőn általános, világra ható szemle tartatik az izlés, pipere, öltözet, fogat, fényezés czikkei felett, 's a' jelenlevők biráskodó tömege azon éles tapintattal, azon csattanó elmésséggel, azon ragyogó, szeszélyes, mindenkéféltől pedig csipős jegyzetekkel itél 's ítéltetik, melly csak a' francia főváros tulajdona, midőn minden arszlán, minden arszlánő reszket szépsége, hiúsága, divatossága birodalmáért. Ott vannak a' mesteremberek is, a' divatárusnők, himzönék, a' nyerges, a' lókufár, 's kéjelegnek saját dicsőségekben, melly a' divatvilágról leragyog, de szepegnek is, mert e' nap határoz a' jövő saison, 's népszerűségök vagy haláluk felett. Ez a' Longchamps. — A' Place de la Concorde a' világ legszebb tere 's méltó a' nagy Franciaországhoz; tisztasága, pompája, azon összes hatás, mellyet a' Champs Elyzées nagy sétánya, az Allée de Neuilly egyfelől 's annak végén a' dicső diadalív, a' Tuillériák kerte 's bár nem szép, de nagy, és jó képet adó palotája másfelől, a' két gyönyörű ministerium közt kinéző, hasonlíthat-

lan szépségü Madelaine-egyház 's ezzel szemközt a' Seine szép hidján, a' Pont de la Concordeon túl a' Bourbon- vagyis követ-palota; a' tér közepén álló luxori obeliszk, ezt környező ugróutak 's vizme-denczék, a' sokágú aranyzott lámpák, az egész tér-nek mozaik kátrány-padlózata, okoznak, valami párat-lan és kimondhatlan. Francziaország's Paris csak itt mu-tatja magát egész nagyságában, pompájában. A' luxori obeliszk rózsaszinü granit 72 l. magas 's 500 ezer fontot nyom. Oldalait aranyozott hieroglyphék fe-dik, mellyekből kiderül, hogy ezen obeliszk Rham-ses egyipti király alatt, Christus előtt mintegy 1580 évvel készült; illy csodás régisége mellett is töké-letes ép állapotban van. — Az elysi mezők (vagy: Cours de la Reine), mellyek fáit a' nagy Colbert ül-tetteté 1670-ben, elhintvék zöld gyephelyekkel, kávé- és vendéglőházakkal; itt áll Franconi' circusa is. A' neuillyi fasor, melly 1200 toise hosszúságú, legszebb séta Parisban; kezdetét két szilaj paripa örzi, lovászoktól zabolázva, miket Costou faragott, végét a' neuillyi zárvonat felé, a' gyönyörű Arc de triomphe de l' Etoile, Francziaország diadalmai-nak nagyszerü emléke, koronázza. — Napoleon, fényes győzelmei emlékezetétől fendobogó kebellet, 1806-ban febr. 13-ikán határozá el ezen tetteihez méltó nemzeti emlék felállítását, mellyet Chalgrin kezdett, Goust folytatott, a' restauratio félbehagyott, az 1830-iki kormány rendeletéből végre Blouet be-végzett. Magassága 152 l. 3 hüvely, szélessége 139 l. 11 h., vastagsága 68 l. 4 hüvely. Itt e' nagy-

szerü, fényes emlékre pillantva, vastaggá hízhatik a' francz nemzet hiusága 's büszkesége. A' gazdag ékesítésü szilárd falak teli írvák azon helyek neveivel, hol a' franczia zászló győzelmesen lobogott 's e' helyek száma legio. 'S mint emelik illy emlékek a' nemzeti büszke önérzetet, 's ez által a' nemzeti erő!! de hol nálunk a' diadalmi jel, melly hirdesse Nándort, Kenyérmezőt, Egert és Szigetet?! — Meglepő, midön két ellenséges országot rögtön egymásután látogatunk meg, látni egyikben azon események emlékét, miről a' másik tudni sem akar. Angliában majd minden városban Nelson 's Waterloo emléke gúnyolja a' francziát, míg Franciaország, emlékeket állítva Napoleonnak, Austerlitznek, mély hallgatást, tökéletes nem tudást mutat amazok felől.

Elhagyva az örömmek, a' divatnak 's kaczér kedvnek e' fényes fogatokkal, vigan szökdöső lovagokkal, mosolygó kerti házakkal hintett tanyáját — 's a' Seine tulsó partján emelkedő invalidegyház domjával, majd ismét a' Bourbon-palota oszlopival szemem előtt, felsétálván a' Tuilleriákig — 's ezek kertében andalogván a' játszó kedves gyermekek csoportjai közt, 's majd ismét felülvén a' várost minden irányban keresztül-kasul robogó omnibusok egyikére, hol állapotam meg?! A' Morgue szomorú kopasz falain pihentek ama' fényes Páris képeitől még káprádzó szemeim; annyi parisi novella utolsó fejezetének színhelyén. Szerény, komor épületke a' Marche-neufön, S. Michel-hid közelében, hol az ismeretlen holt testeket, vízbe fultakét 's holtan ta-

láltakét, közszemléletre, három napra kiteszik, mely-lyet a' parisiak rémes kíváncsisága annyira látogat, hogy e' miatt a' szomszéd lakások szállásbére arány-talanul magas. A' jajveszéklő anya, rokon, barát, szerető, ráismervén kedvese eltorzult arczvonásaira, elvitelheti annak hideg tetemeit e' borzasztó fekete márvány-padról, hol most is egy vízbe fúlt szeren-csétlennek félrothadt teste feküdt. A' márványágyak nagyobb része üresen állott; a' forradalmak, a' jú-liusi napok azon idő, melly a' Morguet és a' Pan-theont egyaránt népesíti. — Borzadva siettem ki a' rémes falak közöl, 's mintha a' törvényszék-palota rabjainak lánczsörgése, a' Notre-Dame harangjai-nak kísértetes zúgása, 's a' Hôtel Dieu betegeinek sikoltásai üldöztek volna, futottam Parisnak e' ré-mesen ünnepélyes részéből az élet virágzó kerte, a' zajos Boulevárdok felé. — De először a' Greve téren kelle megállapodnom, hol a' nagy forradalom véres árnyai lengenek, hol minden szélfuvalom, minden targonczakerék a' rémes nyaktiló csikorgására em-lékeztetett. Innét a' St. Antoine-utcza a' Bastille-térre vezetett. 'S ki most e' téren széljel tekint, el nem hinné, hogy itt állott egykor a' sohajok' hazája, a' szívtelen és napsugártalan érczbörtön, a' zsar-nokok kevélysége, mellyet a' nép haragja döntött le, a' Bastille. Helyén a' pompás juliusi emlék 's a' nagy elefánt áll. — Innét a' de la Roquette utcza, koporsókkal, siremlékekkel és siri bokkrétákkal el-hintve, a' Père La chaise temetőbe vezet. Míg egy részről mosolyogva néztem végig a' pompás kápol-

nákat 's emlékeket, miket egyik másik pohos, gazdag fűszeráros vagy tőzsér hiúsága állíttatott a' nyomorú féregebéd fölött, ki pénzaristocratiája iránti kötelességének tartja hôtelt tartani Parisban, nyári lakot St. Clouban, páholyt az olasz operában 's sírboltot a' Pére-Lachaise legúriasb részében: nem lehet fel nem melegülnöm a' nemesek hamvainál, kik itt aluszszaák a' test örök álmát, de kiknek szelleme magasan 's világítva leng Paris, Franciaország és a' világ felett. Itt nyugszik Manuel követ, ki a' nevezetes szavakat mondá: „je ne cederaiis, qu' a la force de bajonnettes;“ Foy, Beniamin Constant, Ney maréchal, Cuvier a' természettudós, Kellermann, Lefebvre, Suchet, Massena, a' hadvezérek, Cambaceres, Lebrun, Gretry, Delille, Bernardin de S. Pierre, Mehul 's a' t. A' tisztelet és kegyelet koszorúi egyiknek sírján sem hiányzanak. Abelard és Heloise góth emléke pedig a' szó szoros értelmében el van hintve virágkoszorúkkal; lát-szik, hogy ez érzékeny történet örökké talál rokonszenvre fiatal, szerelmes keblekben. Nem egy párisi leányka jön ide ki langyos, holdas éjeken, 's nem egy teszi le naponkint szerény áldozatát a' szerencsétlen szerelem' emléke köveire, 's hullat könnyüt a' hantokra, mellyet nem lát egyéb, mint a' néma emlék 's a' néma hold. — A' szülői, gyermeki, özvegyi 's polgártársi pietás gazdag keletet szerez a' kereskedés azon szelid nemének, melly a' la Rochette-utcza hosszában fehér, zöld, sárga, fekete sirbokrétákkal üzetik; szép, halvány, könybe

fürdött arczokat látni új sirokra borulva, 's gondolkodó férfiakat Manuel emléke előtt süvegelve. Nem írhatom le, milly mélyen hatott reám e' dűsemlékű necropolis szelleme, e' költői nemes pietás, melly a' holtak lakását virágkertté büvöli, 's a' görögök nemes és költői vallására, szokásaira emlékeztet, kik hasonló virágkoszorúkat rakhattak a' márványistennők szép lábaihoz. A' melancholia nem találhat kedvezőbb tanyát, mint e' siremlékekkel hintett halom, e' holt város az élő város hangyafészke, a' zajgó társasélet hullámtengere fölött, honnét ellátni a' népes főváros egész tömkelegét, az ipar, a' polgárosultság mozgalmait, a' sok század-épitette házak tömegét, az életdús Seinet, a' királyi palotákat, a' gyárkémények füstét! — hol a' részletekben láthatlan, messze tömegek zúgása, a' nagy világszellem' dala, tompa morajjal hat füleidbe! — minden, a' mit látsz körüléd 's alattad, ez ellentéte az életnek 's halálnak, a' márvány-emlékeknek 's rothadó sziveknek, a' csöndnek és zajnak, mozgalomnak és örök nyugalomnak, dűsan táplálja képzeletedet, 's ülsz és elmélkedel, mint Volnay a' romok fölött! Egy negyed százada csak, hogy e' holtak városa épülni kezdett, 's emlékei száma már túlhaladja Páris házaiét; különösen Minden-szentek-napja azon nap, midön egész Páris ide tódul; minden sír virágokkal boritva, minden szögletben zokogás hallatik; ekkor a' mintegy egész éven át beszoritott 's visszartartott fájdalom kitör, 's viszhangozik a' temető berkeiben, tanuságot téve a' könnyelmű párisi nép jobb

's nemesb érzelmeiről. Ha az itt nyugvó nagy férfiak porai fölött tisztelet érzelme ragad meg: némelly magánosok sírkövein a' legérzékenyebb versekben 's magas költői szépségü, gyakran laconicus erejü 's rövidségü feliratokban nyilatkozik a' női, gyermeki, baráti, de főleg a' mindennél hívebb 's mélyebb anyai szeretet. — A' kis Cecilia Philibert sírján ekkint nyilatkozik az:

Du paisible sommeil de la douce innocence

Dans ce triste berceau tu dors, o mon enfant!

Écoute; c' est ta mère; o ma seule espérance!

Réveille-toi; jamais tu ne dors si long-temps.

A' 4 éves Alexandrine Juillet kövén ez áll: „haldokolván azt mondta nekünk: ne sírj papa, ne sírj mama; jobban vagyok — — és meghalt!“ 's a' t. 's a' t. — Leírhatlan érzéssel hagytam el Pére-Lachaiset és szállottam le költői 's tanúságos halmairól az emberi szenvedélyek életzajába, az öröm és kétségbeesés hangjai, a' düh örvongései, rágalom és boszú huhogásai, a' bűn diadalénekei 's szolgai érzelem nyöszörgései közé!

'S félóra mulva Rocher Cancal asztalánál vídamság lármája, és egy óra mulva a' nagy operában a' kornak egész örültsége fogott körül. — És így, nap keltétől nap nyugtáig járva 's kelve e' nagy tömkelegben, feltűnnek a' parisi élet olly éles, olly megragadó ellentétei, miknek befolyásai alatt növekednek Franciaország nagy drámairói. De kisserü életünktől hogy várhatnánk igazságosan illy növendékeket? —

IV.

Nem lehetvén e' szük lapok czélja, kimerítőleg leírni a' már annyiszor leírt, 's pedig valóban leírhatlan chamaeleon Parist, a' csodák 's ellentétek, fény és szenny, magas erkölcs 's undok bűn, az ezeralaku szeszélyes divat e' fővárosát, — még csak némelly nevezetességei futólagos megemlítésére 's gyakorlati adatokra szorítkozom.

Paris legfényesb 's leguribb színháza az olasz opera (Salle Ventadour; Rue Marsollier) 1200 személyre, hol a' legválogatottabb nép teljes díszruhában jelen meg, mint valamelly udvari estelynél, 's a' páholyok hölgyei a' legdivatosb ruhákban öltözve, illatos virágbokkrétákkal 's drága fejékekkel diszesítve szórják a' francia bájosság 's kaczérság sugárait 's szikráit. A' világnak e' legékesb szinteremében a' lehető legnagyobb dísz 's ragyogás van kifejtve. Az első rendű helyek ára 10 frank, a' földszint 3 fr. 6 centime. Francia színházakban a' földszint az utolsó rendű helyek egyike, mellynél csak a' legfelső karzat, a' kakasülő, alábbvaló. A' helyek elosztása különböző a' nálunk divatozótól; a' szinpaddal szemközti helyek (de face) drágábbak, mint az oldaltesők (de cotè); saját hely az úgynevezett orchestre, melly a' mi földszíntünk első része a' zenekar háta mögött; 's a' balcon, első emelet a' parterre fölött 's

az első rendű páholyok alatt és előtt, hol a' szépségek leginkább kitűnnek. A' páholyok nincsenek egész oldalfalakkal elrekesztve 's kalitkákáá rúttítva, kivevén néhány keveset, mi az egésznek nyílt és vidám tekintetet ad. — A' felvonások előtt 's közben nagy lármával újságlapok árultatnak, milylenek a' L' Avant scene, L' Entreact, Le Foyer Dramatique 's a' t., mikben színházakat illető jelentéseken 's birálatokon kívül a' 20 párisi színházak játéklapjai gazdaságosan összenyomtatva foglaltatnak. — Másik fészke az elegans világnak a' nagy francia opera, vagyis: Academie Royale de Musique, 1940 személyre (Lepelletiere-utca) 's igen látogattatik az Opera comique (place Favart); amaz 760 ezer, ez 246 ezer fr. segítséget nyer a' kormánytól. — A' nemesb drámai élvezet teremei: a' Th. Français (Palais-Royal, Rue Richelieu) 1522 ülőhelylyel, előtermében Voltaire szobrával, hol leginkább a' régi classicus műveket, Corneille, Racine, Voltaire tragoediáit, 's Moliere vígjátékait, de újabban Delavigne, Dumas, Hugo, Scribe válogatott darabjait is játszáák, 's mellyet a' kormány 200 ezer frankkal segít évenként, 's az: Odeon (második Th. Français) 1650 személyre. — Az új regényes iskola hatásos darabjait 's melodráámjait igen jól 's érdekesen adja a' nagy Porte St. Martin színház 1800 személyre. A' Gymnase 1280, a' Varietés 1240, az Ambigu 1900, a' Gaité 1800 helylyel bír, 's mindezen a' Boulevardok hosszában fekvő múza-templomok, valamint a' Seine déli partján a'

Pantheonszínház 1200 helylyel, keverve drámákat, vaudevilleket 's bohózatokat adnak. Ki azonban a' franczia, főleg párisi népéletet szinpadról ismerni 's tanulni akarja, a' Vaudeville-színházba járjon (Börzeter), mellybe 1300 néző fér, 's hol naponkint 3—4 apró énekes játékot adnak igen nagy élénkséggel 's összevágással. A' Vaudeville-írók örökké tanulják e' tarka, szeszélyes Párist 's annak kimeríthetlen népéletét, 's e' par excellence társalgó népnek simulékony, kecses, könnyü nyelvén, ezer apró életképben, anecdotában, elmésségben tükrözik azt vissza. A' színészek természetesen, de igen sok kellemmel játszanak; ki e' darabokat csak olvassa, nem hinné, hogy ugyanazok, miket estenként Arnal, Bardou, Fontenay, Laferriere uraktól, 's Doche és Castellan kisasszonyoktól annyi élénkséggel, annyi kellemmel előadatni lát. Eleinte szoknom kelle a' vaudevillek apró dalaihoz, 's úgy tetszett, igaza van Beaumarchaisnak, ki azt írja valahol, hogy a' Vaudeville olly szindarab, mellyben eléneklik azt, mit méltónak nem tartanak elbeszélni. De a' mint megszoktam e' daliczákat, 's a' vaudevillek szikrázó nyelvébe betanultam, mindinkább érteni kezdém, hogy ezek a' franczia nemzeti jellem leghivebb visszautkrözései. Az előadások többnyire éjfélig tartanak; ki mégis nem érez kedvet mind a' 3—4 darabot végignézni, időközben is kaphat, arányos olcsóbb áron belépti jegyet a' bejárásnál ácsorgó néptől, melly ezzel apró kereskedést üz.

A' nemesebb dramai művészetnek templomát

azonban a' Theatre Françaisban, Franciaország ezen régi classicus intézetében, hol a' legjelesebb tehetségek összehatása 's legújabb időkben a' geniális zsidóleány Rachel sajátságos művészete térítgeti a' század operabolondjait, kell keresni 's lehet feltalálni. E' színház nemzeti intézet, mellynek fontosságát úgy a' régi absolut kormányok, mint a' forradalom, úgy a' restauratio, mint a' juliusinapok általlátták. Mert a' nemzetnek nemcsak anyagi javakra, pamutra, selyemre és indigóra van szüksége, hanem szellem, művészet és izlés oltáira 's emelkedett és tisztult nyelv iskoláira is. A' francia nemzet és kormánya mindenkor felfogá, hogy a' dramai művészetnek kell egy biztos és ingadozásoknak alá nem vetett szentek szente, hová lerakhassa kincseit, remekeit; kell egy a' párt-szenvedélyek viharainak ki nem tett menhely, hol a' nyelv gazdagsága lelkiismeretesen őriztessék 's hogy ezen intézetre szükséges nemzeti segédpénzben nem szabad fösvénykedni. Az egymást követő különféle szellemü 's eredetü kormányok mind meg-egyeztek ezen nemzeti szükség érzetében. A' pompás XIV-ik Lajos, ki 30 millio francziáját ros orthographiával szerkesztett udvari parancsaival igazgató, azon időben, midön az intézetnek naponkinti összes költségei csak 30 frankra mentek, mikor Moliere egy új darabjának előadásakor a' feldiszítés csak 7 frankba került 's a' színészek leginkább kenyérrel, borral és ruhával fizettettek, holott most Hugo Victor egy új dramájának szinpadra hozása legalább is 200 ezer frankot kíván — már

évenkénti 12 ezer frankot adott a' költségek fedezésére. Voltaire idejében, kinek új tragoediái Lekain, Clairon, Dumesnil 's a' t. által játszotva roppant tolongást okoztak a' teremben, a' franczia király 55 ezer frankot adott évi ajándékul, az udvari páholyok 200 ezer frankon felül jövedelmeztek évenként, a' nagy urak táplálták 's öltözteték a' művészeket, 's tudva van, hogy Moliere classicus vígjátékai mindenkor XV-ik Lajos udvari ruhában adattak elő. Miután a' forradalom más módját hozta be a' közpénzek kezelésének, e' nagy politicai földrengésben sem felejtkezett meg a' kedvelt intézetről, 's Paris községe, midőn a' forradalom kezdetén pénze nem volt, fával, olajjal, gyertyával 's a' t. látta el az intézetet. A' nagy császár 400 ezer frankot adott reá saját pénztárából.

A' Theatre Français, udvari eredetére emlékeztetve, mai napig is bizonyos nagyúri, aristocratai magasságban áll a' többi színházak felett, 's lehetetlen nem mosolyogni, midőn a' játéklapokon ez olvastatik: „a' király rendes komédiásai.“ És pedig e' színészek nem a' király komédiásai többé, hanem a' nép által méltányolt 's tisztelt művészek, jó polgárok, nemzeti örök, csöndes családtyúk, választók, eskütt bírák, sőt most már a' papok is eltemetik őket, mint más becsületes embereket. Midőn a' király komédiásai valának: becsületes homlokukon bélyeget viseltek, mint a' bakók és a' cigányok, elváltotzták családneveiket, hogy elbúsult szüléikre pirosságot ne hozzanak; azonban a' nagy uraknál ebé-

deltek, mint kedvelt udvari bolondok, 's kölcson adák azoknak feleségeiket, néha cseréltek is velök e' részben; most jó férjek, jó atyák, 's atyjaiak nevét büszkén viselik.

A' Theatre françaisnak, mellynek deszkáin Lekain és Talma, Clairon és Dumesnil működtek, mostani gyöngye 's dicsősége Rachel kisasszony. Néhány évvel ezelőtt egy kis nyúlánk sáppadt zsidó leány, ki zeneszekrénynyel szokott házról házra járni, belépti jegyet koldulgatott a' Theatre Français ajtajánál, hogy beléphessen a' művészet szentek szentébe, hová keble Istene unszolá. Most e' halvány, karcsú, költői alakú zsidó leány ugyanazon színpad dicsősége. Termete közép nagyságú, arcza sovány, orra hosszukás de szép, szeme fekete de bágyadt, gazdag haja szinte hollófekete; száján valami zsidós vonás van 's leírhatlan iróniás mosoly lebeg. Legsajátságosb rajta ezen mosoly, feje hordásának módja, 's rejtélyes bájszerű járása. Soha annyira el nem ragadott a' színművészet hatalma, mint Rachel játékain, ereje 's érdeme különösen azon mondhatlan hatásu lélekmetsző szavalásban, beszéd egyes részeinek árnyalásában 's ez által előhozott ellentétekben áll, mikre egész Franciaország népe, ezen a' szókiejtésben olly kényes nép, iskolába jár. Ő a' veleszületett szépségérzet sugallata után, rajzolni tud szavával, a' szavaknak olly hangnyomatot 's jelentést tud adni, millyet az olvasó nem is álmodott; ő azon kiválasztott a' 30 millio francia közöl, ki a' francia verset olly hibátlan 's gáncsolatlanul

tudja kimondani, annak minden mellékhangjait úgy kiemelni, hogy a' nép benne magas örömet 's kevélységét találja. Gyakran egyes verseket 's felkiáltásokat kell a' közönség kívánatára ismételnie, mint a' híres háromszoros: „Rome! Rome! Rome enfin!“ De kell is hallani ezen kéjteljes kitörését az elragadott, felfeszített érzelemnek, melly a' száját tátó, lélekzetet alig vevő közönségből nem közönséges lárma 's éljen-riadozás alakjában ront elő, hanem bizonyos, egészen saját hangjában a' gyönyörteljes elragadtatásnak, azon hangban, millyet Endymion adhatott, midőn Luna sugárai egész özönével ráborult és gazdag szerelmében megfürösztté. Csak felvonás végén marad idő örült bravózásra. A' művészeket csak Paris tudja körülvenni glóriával 's örjöngeni színházban csak francia és olasz tud, 's midőn Rachel előadásain a' francia közönséget látam, hihetőnek találám, mit Taglioni egyik előadásáról hallottam, hogy t. i. egy férfi annyira elragadtatott a' sylphide tánczai által, hogy a' mellette ülő hölgy fürteiből a' virágot kitépé 's a' tánczosné lábaihoz veté. Rachel diadalmának nem lehet fényesb jele, mint hogy szavalásával képes volt Parisban a' hatályos romantica iskola ellenében a' régi szabású classicus tragoediák népszerűségét visszaállítani. Ő nem szép, de nemes szoborszerű arczával hösnének született, 's midőn szavait fokonkint emeli, 's a' gyenge karcsú testalkatban nem is gyanítható emésztő 's égető erővel viszi a' legfelső tetőig, és onnét rögtön megzúzó mélységre ejti le: a' szív is meg-

rendül a' hallgatóban, 's a' vér majd fellángol, majd megfagy. — Kedélyes, naiv egyszerű szavalása nyugalom bélyegét viseli; ironiája élesen metsző, dühe lélek-fagylaló. — Azonban e' ritka tehetség sem kerülheté ki az eladó, részrehajló critica nyilait; sokan Maximet, vetélytársát, teszik elébe, mások minden érdemet megvonnak a' hasonlithatlan zsidónétől. Nekem ünnep vala, ha hallhatám. — Rachel előadásaira igen nehéz helyet kapni; különben elég üres hely van az ékes franczia nyelv ez iskolájában, mellyet, annyi fényes színház versenyében, Plessy gyönyörű szemei 's mondhatlan báju szája, 's Denain k. a. szépsége sem képes megtölteni.

Parisnak a' Place de la Concordeon 's ennek környezetén kívül első dicsősége a' Pantheon (Quartier St. Jacques), melly egy ideig St. Genovéva egyháza volt, de a' juliusi napok óta eredeti céljának, mit Pastorett-csinálta felírása ekkint fejez ki: „nagy embereinek a' háladatos haza“ — visszaadatott. XV-ik Lajos kezdé építtetni Soufflot terve szerint, 's alapja 1764-ben tétetett le; az Assemblé constituante 1791-ben elvette sz. Genovévától, 's leszórván homlokáról a' vallásos jeleket, a' haza nagy emberei emlékének adta, mostani feliratával. Ez alkalommal rendeltetett, hogy a' Pantheon tisztelete csak halála után 10 évvel adathassék a' polgároknak, de Mirabeauval kivétel tétessék, kinek mellképe, valamint Voltaire és Rousseaué, tüstént ünnepi szertartással lön behelyezve. — E' nagyszerű épület, a' Madelaine-egyházzal együtt, Paris, sőt

a' világ első ékei közé tartozó, görög kereszt alakú, mellynek négy hajója egy közös centrumba egyesül, 's e' fölött magas dom emelkedik. Hozzá vévén a' perystilt is, mellynek gazdag corynthi oszloprendje a' római Pantheon szépségét utánozza, 339 l. hosszú, szélessége 253 l. — A' portico gyönyörű oszlopainak, mellyek közül 18 szabadon áll, négy pedig falbanött, magasságuk 58 l. 3 h., átmérőjük 5 $\frac{1}{2}$ l. A' dom egész magassága földről a' lanterna legmagasb csúcsáig 249 l. 4 h. A' belső kupfödél átmérője 62 l. — 32 korynthi oszlopi közt 16 ablak nyilik, mellyek bőséges világot adnak belsejének. — A' földalatti kriptaszerű üregekben, hol a' hatalmas viszhang, mint holtak rémes sírdala, riadoz végig a' hűs, árnyékos, 20 paestumi oszlopon nyugvó tömkelegen, hová csak alig jut be néhány elhalványult napsugár, — több csekély jelentésű emberek, katonák nevei közt, kiket ide Napoleon katonai kényurasága küldött lakozni, 's kiket valódi gúny a' Pantheonban látni, melly csak a' legnagyobbaké legyen, ha nevének 's hivatásának meg akar felelni, — mély érzéssel szemléltém Rousseau sírját. A' nemes bölcs emlékével szemközt áll Voltairé, kinek arczszobrán művészi-
leg van kifejezve a' ravasz, okos, gonosz kifejezés, melly ezt mondja az emberiséghez: „ismerlek titeket, ti gazemberek!“ — Voltaire' sírján e' felírás olvasható: „történetíró, költő és bölcsész, az emberi léleknek nagy világot gyújtott 's azt szabadnak lenni tanítá. Ő védte Calast, Färbent, De la Barret, és Montbaillyt, legyőzte az atheistákat és

fanatikusokat, türelmet taníta 's visszaidézte az emberi jogokat a' feudalismus szolgáltsága ellen.“ Rousseau sírján pedig ez áll írva röviden 's egyszerűen: „Itt nyugszik a' természet és igazság embere.“ — E' tetemeket a' restauratio kivetteté, de a' revolutio ismét visszahelyezé; nem így történt a' vérszomjas Marattal, kit a' jacobinusok a' Pantheonba tettek, II-ik év 9-ik thermidora pedig a' Montmartre-utcza egyik árnyékszékébe fojtott. — Ha a' Pantheon lakottabb lesz, ha ez üregek tömve lesznek valóban nagy emberek tetemeivel, mint Rousseau, Lafayette, Lafitte, mint a' forradalom sok nagy jelleme, kiket a' legszebb római jellemek mellé állíthatni, egy leend a' föld legérdekeseb tanyái közöl, hol a' vándor, édes mélézásban, nagy álmokban, lélekemelő eszméletekben, a' legnemesb gyönyört fogja keresni 's találni. — És a' kriptából felhágva a' dom legfelső karzatára, Paris panorámját kitevítve látandja maga előtt, a' nagy nyughatatlan, ingatag bölcsőt, melly ama' nagy szenvedélyek 's nagy erények hőseit ringatá, növelé, kik most odaalant pihennek a' dicsőség' márványcsarnokában. Mélyen alatt, tengerkint zúgva, az életbajok szélsőes hullámozása közt úszva, bukdácsolva, kézzel lábbal dolgozva, mozog 's él egy kis világ, egy millió ember lakhelye, 's harczmezeje, 45 ezer ház, 1200 utcza, 90 tér, 126 passage, 34 quai 's 9 kikötő a' Seine partjain, rajta 20 hid, több mint 50 egyház, 36 zárda, 30 kórház 15,000 ágygyal, 25 színház, 48 kaszárnya, 700 fogadó, 13,000

bolt; 's ez utczákon, téreken annyi történeti emlékezés, a' Louvre, a' Pont d' Arcole, a' Greve-tér, guillotinja vérfoltjaival, a' Mársmező honoltára, St. Germain l' Auxerrois harangjai a' Bertalan-éj jeladói, a' Notredame költészete, a' Bastille helyén álló juliusi oszlop 's a' t. olly jól esik mindezek fölött a' magasban egyedül eszmélve állani, míg fürtjeinket az ég szele lengeti, azon égé, mellynek kék szeme évezredek óta néz a' földi bogarak harczaira, melly távol hazánk fölé is terjed, 's míg lelkeinken Clio lantjának húrjai zengenek, 's a' honvágy epedései vonaglanak keresztül, azon honé, mellynek nincs Pantheona.

A' törvényszék-palota érdekem főtárgya volt Parisban. A' francia királyok e' régi palotája, hol végtelen sok történeti emlékezés leng a' barna falakon 's tömkelegszerű folyosókon, a' Palais szigetén, az ó Lutétiában fekszik, szomszédjában a' rendőrség palotájának, a' Notre-Damenak, a' Morgue-nak. A' régi hűbéri alakzatra azonban most már csak az éjszaki Seine-ágra néző hegyes tornyok 's tetők emlékeztetnek, a' sok újabbkori javítás és foltozás megváltoztatta az épület ó jellemét. A' Palais, mint a' régi századok majd minden emléke, több ízben lángok martalékává levén 's részenkint és különböző kor 's izlés befolyása alatt újjíttatván meg, most egy sokféle építési bélyeget viselő tömkeleg, mellynek ágas-bogas folyosóin, lépcsőin, udvarain könnyű eltévedni, 's melly általános rendbeszedés szükségét érezteti, és e' czélra már néhány kisajátítás történt is a' szomszéd házakban. A' főbejárás előtt,

mellyhez 60 l. szélességben 17 l. magas lépcsők vezetnek, újabb időkben kis tér nyitattott, hol olykor ma is pelengérhez kötött szerencsétleneket láthatni kitéve, gúnyára a' józanabb fenyítőjogi elveknek, a' századnak, a' franczia műveltségnek. Még nők is kiállítatnak, mi égreakiáltó! mikint fogja egy nő, kinek gyalázata a' világnak felmutattatott, becsületét visszaszerezhetni?! a' világ tanúja volt bűnhődésének, nem lesz tanúja megbánásának. — Az épület-tömkeleg férfias, de szennyes nagy tereme, mellyet 1622-ben épített Desbrosses, hol perlekedő felek, köpönyeges 's infulás ügyvédek és kíváncsiak járnak fel 's alá, hol ügyvédi ruhák, törvénytudományi könyvek 's törvénytudományi lapok árulhatatnak, hol apró boltokban fekete tógás ügyvéd, kék haczukás napszámos és veres órrú kofa mohón olvassa a' Gazette és Bulletin des Tribunauxban a' Police Correctionelle' mulatságos jeleneteit, — ezen nagy terem vagy inkább folyosó, mellyre a' legtöbb törvénytudományi ajtaja nyílik, 222 l. hosszú, 84 széles dóriai oszlopokon nyugszik és szent Lajos konyhájának neveztetik. Közepén Malesherbes szobra áll ezen aláírással: „strenue semper fidelis Regi suo in solio veritatem, praesidium in carcere attulit.“

A' franczia törvénytudományi elrendezést igen könnyű felfogni, mint a' központosított rendszer' minden intézetét; mert mindez nem időről időre, történeti alapon 's befolyások közt, hanem bizonyos terv szerint, rendszeresen 's összefüggőleg, mintegy tiszta papiron, állítatott fel.

Az első folyamodásu törvényszék (Tribunal de premiere instance) hét kamrára oszlik, 's ezek mindegyike külön teremben ül a' törvényszék-palotában: a' négy első kamra, különbség nélkül, polgári pereket ítél; némelly tárgyak azonban p. o. domaine-
ket illető, családi villongásokra vonatkozó perek rendesen az első kamarában folynak, hol a' törvényszék rendes elnöke maga elnököl; az ötödik kamra sommás perekkel foglalkozik, a' hatodik és hetedik rendőrségi kihágásokat ítél (police correctionelle). 'S az eskütszéken kívül, ezen hatodik és hetedik kamara azon mulatságos színpad, mellynek a' közönség számára elrekesztett szűk helye mindenkor tömve 's ajtajai a' sok heverő gamin által folytonosan ostromolva vannak, hol a' fületlen szobák roszul ruházott lakosai télen melegesznek 's mulatnak egyszersmind. Az öt első osztályba (valamint a' felebbviteli törvényszékekbe), hol polgári perek folynak, nem nehéz bejutni, de az eskütszék és rendőrségi kihágásokról ítélő kamrák gyakran valóban dramai érdekű jelenetei annyi köznépet csábítanak, főleg télen, az ingyen fűtés 's ingyen multság helyére, hogy, miután egyszerre csak kisebb szám (30—40 ember) fér be, 's minden kilépő helyett csak egy új néző bocsáttatik be, annak, ki az elnöktől jegyet nem szerzett 's a' tanuk vagy ügyvédek ajtaján be nem mehet, vagy órákig kell várakozni, vagy már korán reggel az ajtóhoz állani 's dulakodni, vagy végre az előbb odatolakodott utczasihederektől készpénzen helyet váltani, ha a' törvényszék apró tra-

gicomoediáit látni akarja. Franciaországban teljes nyilvánosság van ugyan a' törvényszékeken, de ezen nyilvánosságot nagyon korlátozza, legalább Parisban 's érdekesb ügyek tárgyalásakor, a' helyszüke. És pedig, a' dolog dramai érdekét nem számítva is, a' törvényszékek látogatása, nyelvtanulás tekintetéből, igen ajánlatos. A' francia ügyvédek, de többnyire a' tanúk 's vádlottak is, igen ügyes, értelmes beszélők, 's nyelvnek jobb iskolája nem lehet. Sehol sem látni a' francia köznép szónoki tehetségének olly fényes jeleit, mint itt. Jól jegyzi meg Stael asszony, hogy a' francia akkor is tud beszélni, ha nincs eszméje, a' német ember fejében pedig egy kicsiny nyelv mindig több van, mint mennyit ki tud fejezni. A' francia nyelv, mellyet szabatos rövidsége 's világossága miatt a' diplomácia saját nyelvévé választott, 's mellyet Parisban egy milliányi embertömeg, mindenféle rendü 's osztályú, szükségü, naponkint gyúr és alakít, annyira ki van fejlődve 's művelve, hogy e' fejlett 's művelt alakjában a' legalsóbb néposztályokra is lehadt. Meglepő, mint beszélük e' nyelvet e' kék blousos napszámosok, kapusnék, grisettek 's mesterlegények; önvédelmökre mondott apró beszédeik, melylyeket a' törvényszék előtt rögtönöznek, a' népszerű ékesszólásnak valódi remekei, miről a' Gazette de Tribunaux mindenik száma bizonyosságot tesz. — Az első folyamodásu törvényszéknek 1 elnöke, 7 al-elnöke (a' hét külön kamarában), 34 birája, kik közt 10 juge d' instruction, 14 számfeletti birája,

1 fő- 's 22 alirnoka (greffier), 1 rendes 's 15 helyettes kir. ügyvéde (procureur du Roi) van. — 150 avoué bir joggal e' törvényszék előtt ügyeket védeni, kiknek fegyelmi széke saját teremökben tartatik hetenkint egyszer, csötörtökön délben. — Franciaországban az ügyvédeknek szinte két neme van, mint Angliában; a' per anyagát elkészítik 's a' felekkel egyenes érintkezésben vannak, azokat képviselik az Avouék vagy Procureurök, a' törvényszék előtt fellépnek az avocatok; amazok megfelelnek az angol Attorneyknek, ezek a' Barristereknek. A' Cassatio-szék ügyvédeiben azonban e' két minőség öszsze van olvadva. — A' francia ügyvédek parókák helyett infulákat viselnek, úgy szinte a' bírák is azon különséggel, hogy ezek sapkáján aranszegély van. — Ülés, vasárnapot 's hétfőt kivéve, mindennap tartatik, különböző kamrákban különböző órákban, a' 6-ikban 10, a' 7-ikben 11 óraker. September- 's octoberben szünnapok vannak a' polgári perekre nézve, különben semmi törvényszünet.

A' párisi| kir. udvar (Cour royale) első felebbviteli törvényszék, öt kamrára oszlik; három ezek közül polgári, a' negyedik rendörségi kihágások felett ítélő, az ötödik fenytő (d' Accusation). Van egy elnöke, 5 alelnöke a' külön osztályokban, 54 czímzetes tanácsosa (bírája), 12 auditor-tanácsosa, 1 procureur generálja, 4 avocat-generalja (alügyészek), 11 helyettes közügyésze, 1 fő- és számos közirnoka. Ezen törvényszék bírái közül választat-

nak sorban az esküttszékek elnökei 's törvénytudó bírái. Különböző órákban hetenkint négyszer ülnek, de az 5-ik kamara (accusatio-kamra) csak kétszer, a' negyedik kamra (a' police correctionelle felelővíteli törvényszéke) pedig hónaponként egyszer az elnök által kitűzött napon, míg dolgait bevégzi. Itt is két hónapi szünidő, september- 's octoberben, de van mindenkor „Chambre de vacation,“ melly a' sürgetős ügyekben itél. A' negyedik 's ötödik kamarának nincs szünideje. — A' párisi Cour royale hatósága kiterjed de l' Aube, d' Eure et Loire, Marne, Seine, Seine et Oise departamentekre, 's mindezen helyek első folyamodású polgári és kereskedési törvényszékei felett van. Ugyanezen departementek esküttszékein mindenkor a' párisi Cour royale tanácsosai elnökölnek. Hatvan avouénak van kizárólagos joga e' törvényszéken ügyeket folytatni, kik a' maguk fegyelmi székét hetenkint kétszer, kedden 's pénteken, tartják. Nagyszámu avocat, 's a' jelesbek, hallatják itt magukat. Az ülések nem olly felette látogatottak, hogy be ne lehetne férni.

Mindezen törvényszék 's egész Franciaország felett van a' Cassatio-udvar, melly 3 osztályból áll, de mindhárom egyazon nagy és ékes teremben tartja üléseit különböző időkben. Első osztálya a' Cour de requêtes, a' második osztály polgári, harmadik fenyítő, 's mindegyik hetenkint 3 ülést tart. A' Cour de requêtes nem itél az ügyek lényegéről, hanem megsemmisíti az ítéleteket formásértés vagy a' törvény hibás alkalmazása miatt, 's a' lényeges új ité-

let hozását valamely más, attól különböző törvényszékre bizza, mellynek ítéletét megsemmisíté; tehát élő pótléka az önkényes birói parancsoknak, melyek nálunk divatoznak, 's Angliában is, mennyire a' sajtószabadság engedi, sok panaszra adnak okot. Célja ez intézetnek, hogy a' törvények szentségét tiszteletben tartassa 's az igazság-kiszolgáltatásba öszhangzást hozzon. Itt ültek 's ülnek részint jelenleg is Franciaország legnagyobb jogtudósai; de újabb időkben a' régi nymbusból nem egy sugár lehullott, mert a' megvesztegetés undok rendszere, mellyet a' fr. kormány követni jónak talált, sok nem fenéig arany jellemet hozott be az igazság-kiszolgáltatás szentekszentébe, kik ollykor afélet is követnek el, mit „Cabinet-justiz“ név alatt utál minden alkotmányos szellemü polgár. Ezen főtörvényszéknek szinte 1 elnöke, 3 alelnöke, 45 birája vagy tanácsosa, 1 közügyésze 4 alügyészszel, 's 1 főgreffierje van. — 60 tagból álló ügyvédi testület bir kizárólagos joggal itt ügyködhetni, kik magukban az avoué vagy procureur és avocat sajátságait öszszekötik. Az ülésekbe könnyü bejutni, mert a' terem nagy 's az egész sokkal ünnepélyesb szint visel, és kevésbbé mulatságos, mintsem a' gaminok ingyének tetszhetnék. — A' törvényszékek különféle nemei mellett 150 huissier (törvényszéki segéd, bemandó v. szolga) hivataloskodik, kik az elnök rendeleteit végrehajtják, idéznek, a' tanúkat behívják 's a' t.

Egész Franciaország 27 kir. törvényszéki ke-

rületre van osztva; első folyamodású törvényszék 361 van, hét osztályba sorozva, 2470 bíróval. Kereskedési ügyek külön bíróság alá tartoznak, melyek választás által alakíttatnak tekintélyes kereskedők közül, 's honnét szinte felebbvitel van a' kir. törvényszékekre, mint az első folyamodású törvényszékektől általában. Ezen első foly. törvényszékeken kívül van Franciaországban 2846 békebíró, kik 50 fntig ítélnék felebbvitel nélkül, 100 fntig felebbvitellel. Az egész törvényszéki rendszer felett áll, mint legfőbb tekintély, a' cassatio-szék.

Az esküttszékek (assises) állanak egy elnök- 's két törvénytudó bíróból, kik a' Cour royale tanácsosai közül sorban vétetnek, és magas adózási qualificatióval bíró 12 eskütt polgárból. Mindennap tartatik ülés 10 óraker, míg csak a' tárgyak le nincsenek dolgozva. Az esküttszéken, elnöki engedelemmel a' tanúk padjain ülhetve, sok érdekes órát töltöttem, 's minél tovább láttam 's vizsgáltam annak intézményét, annál inkább becsülni tanultam fényoldalait, noha a' francia eljárás lényegesen különbözik azon tisztán accusatorius eljárástól, millyen Angliában divatozik. Itt is nyilvánosság, szóbeliség, polgárbírák vannak ugyan, de az eljárás egy része inquisitorius, titkos és írásbeli, 's csak más része nyilvános-szóbeli 's accusatorius rendszerü, melly azonban nem a' nép, hanem a' státushatalom nevében gyakoroltatik. Az esküttszéki eljárás külseje 's folyama hasonlítván a' már leírotthoz Angliában, csupán azt jegyzem meg, hogy itt az esküttek ki-

vételnélküli beleegyezése nem kívántatik meg az ítéletre, hanem többség határoz. A' közpénzek el-
sikkasztása miatt indított híres Hourdequin-pör, 's a'
versaillesi vasúti szerencsétlenség miatti vád épen
jelenlétemben tárgyalatott nevezetes ügyvéd-szó-
nokok által. — Jelen valék egy ízben, midőn egy
megrögzött 's már több ízben büntetett tolvajt ítél-
tek el egy órai szégyenpadra 's 20 évi börtönre. A'
ficzkó szemtelen hidegséggel védte magát. Kérdez-
vén tőle az elnök: miért volt nála három zsebkendő?
„felelé: hát nem szabad franczia polgárnak magá-
nál három zsebkendőt hordozni? egyikkel orromat
fújtam, másikkal izzadságomat töröltem, harmadik-
kal — ej, de mit is tudom én —“ ugyane' választ
adá, midőn kérdeztetett, miért volt nála 3 kulcs?
— Ítéletét átalkodott hidegséggel fogadá. Borzasztó
dolog, hová fajúl az emberiség olly gyönyörű isko-
lában, millyen a' józan javítási elvek szerint nem
vezetett börtön. Ez elfajulásnak kétségkívül egyik
szerző oka többi közt azon embertelen ostoba bün-
tető mód is, melly a' civilisatio fővárosának köze-
pén, a' franczia fenyítő rendszer remekeül, maig is
divatoz, t. i. a' szégyenpadra állítás, melly jelen
esetben is kimondatott. Péntek napokon, a' törvény-
szék palotája előtt e' célra emelt faállomásra köt-
tetik ki az elítélt szerencsétlen, kitéve polgártársai
bámulásának, gúnyának, lepökdösésének. 'S a' meg-
becstelenített istenkép keblében rémitő embergyü-
lölet 's boszúvágy forr fel; a' fél gonosztevő egész
gonoszszá, az egész gonosztevő fenevaddá változva

lép le onnét, 's nincs javító rendszer, nincs pap, nincs vallás, nincs évek hosszsúsága, melly belőle többé embert csináljon. —

Mi jól esik a' szennyes párisi utczák tolongása közöl a' Louvre szobor- és képcsarnokának asy-
mába menekülni, 's e' vad zürzavar lármájából ki-
lépve, a' legszebb Venus márványlábaihoz borulni,
e' tökéletes tagok harmoniáján 's örök szépségén
a' fáradt szemeket kéjelegve pihentetni. A' lelken
szent görög nyugalom 's testiség szennyétől ment
kéjérzet ömlik el. A' Louvre tára szobrokban 's
képekben olly gazdag, hogy benne a' műszerető
heteket tölthet magas élvezettel, míg a' szép Vesti-
bulum 's Arcád, a' római imperátorok, évszakok,
béke, rómaiak, Diana, Candelabre, vivó hős, Pal-
las, Melpomene, Isis, Psyche, Hercules, Medea,
Pan, Caryatidok 's a' t. termeit keresztül vizsgálja.
Az antik érczkapu, mellyen a' művészet dús sanctuár-
jába lépni, az ó Louvre terén van, jobbra, a' Tuil-
leriák felől Caroussel-térre jövet. Az antikok mu-
zeumában, mellyet Villa Albani 's Villa Borghese
legszebb művei ékesítnek, hol a' hódító nagy fran-
czia az előbbi gyűjteményt hatalmához méltó új
gyűjtéssel gazdagítja, 736 szobor van, de minő szob-
rok! számos eredetije azon gipszöntetekben 's
rézmetszetekben ismert 's egész világon elterjedt
remekeknek, millyenek Diána özével, több Venus,
Bachus, Gladiátor, három Grátzia 's a' t. A' dicső
képgyűjtemény, több mint 1406 képpel, 222 toise
h. galleriába van helyezve, melly 9 szakaszra oszlik;

a' három elsöben leginkább a' franczia iskola, Horace Vernet, Lesueur 's a' t. müvei, (373 kép) a' következö háromban német, flamandi 's hollandi iskola, sok gyönyörü Rubens (540 kép), a' hátralevö 's legbelső háromban olasz müvek vannak elrakva, de egyebekkel is keverve (485 kép), 's majd felülröl, majd oldalablakokból szolgáló, lehető legjobb világgal ellátva. A' hosszú fényes folyosón kívül még számos külön teremben vannak mindenféle remekök, különösen a' spanyol iskola szép Murillókkal (454 kép). Hiánya e' dicsö gyűjteménynek, hogy nincs kellökép elrendezve és sok látogatás 's türelem kell hozzá, hogy benne a' gyakorlott müismerö is eligazodjék. E' részben sokkal tanúságosb a' Belvedere, és Pinacothéka. — Louvre muzeumai, az említettek, 's még a' rajzok, tenge-részlet muzeuma, 's az angol muzeum, útlevéllal magukat igazoló idegenek előtt nyitva vannak kedden, szerdán, csötörtökön, pénteken és szombaton, az összes közönségnek vasárnap.

Senki el ne mulasztja megnézni Gobelin szönyeggyárát (Rue Mouffetard, 270, a' déli város végén), hol szerdán és szombaton 2 órától 4-ig bocsáttatnak be az idegenek útleveleik elömutatása mellett. Ki nem látta, nem képzelheti ezen szönyegek szépségét; mint a' legjobb festett képek; 's nemcsak virágok, hanem történeti, pszichologiai jelenetek is olly tökélylyel vannak e' szöveteken kifejezve, melly előtt kalapot kell emelni. Minden öltés értö 's kitanult emberi kéz által történik itt, a' munkások itt

mind művészek; erömünek semmi helye 's haszonvétele e' nemes manufacturában; ezért művei olly drágák, hogy azok megszerzésének 's tapodásának gyönyörében magánember alig gyönyörködhetik, ha csak nem angol; ezért tartja fel a' nemzet, mint dicsőségét, áldozatokkal is. Legnagyobb műve e' manufacturának a' Louvre-galleria szönyege, melly 62 darabból áll 's 1300 l. hosszú. Jelenleg is több nagyszerü szönyegen dolgoztak Rafael híres cartonjai után, mellyek Hampton-courtban állanak; egy nagy szönyeget 10—12 ember 5—6 év óta készített már, melly mintegy 150—160 ezer frankba kerül. — El ne mulassza továbbá üres idejét a' Jardin des plantesben tölteni 's a' nemes giraffal, a' gyönyörü feketeszemü gazellákkal társalkodni, a' libánusi czédrus terepély boltozata alatt szépeket gondolni, melly nem csoda, hogy a' napkeleti költemények hőse lön szépsége, nagyszerüsége, méltósága által. Árnyában elérne egy egész kis földi paradicsom, kunyhó 's benne csöndes feleség, kis udvar 's gazdaság. — El ne mulassza meglátogatni Napoleon sírját az invalidusok egyházában; Rómában lenni 's pápát nem látni, vagy Parisban lenni 's a' kiskalapos félisten nyughelyén, hová öt a' nemzeti pietás Heléna sziget' sziklasírjából visszavívta, nem pihenni egyenlő hiba volna.

V.

Parisból érdekes kirándulások történnek királyi várakkal, történeti nevekkel, nevezetes gyárakkal 's mulatóhelyekkel elhintett vidékére. Vasútja ekkorig három van: egyik dél felé Corbeilig, másik nyugat felé Versaillesba, harmadik szinte nyugotnak St. Germainbe 's ennek egy oldalága ismét Versaillesba vezet. Bármerre megyünk ki a' városból, az erősítés óriási munkáival találkozunk. Azonnal Paris mellett fekszenek: éjszakra St. Denis, a' várostól 8 kilometre távolságra, mellynek még Dagobert király által 613-ban alapított régi, ékes, 's a' forradalom után roppant költséggel megújított bencze-apátságában volt a' francia királyok temetkező helye. A' forradalom előtt, 1500 éven át, itt nyugodtak Franciaország királyai, királynéi és sok híres embere, de a' convent 1793-ban felszedeté a' koporsókat, hogy belőlök ólmot szerezzen. Napoleon 1806-ban ismét császári temetkező helylyé tette, 's most is látni ott számos király 's királyné szobrát 's arczképét. Nevezetes még itt a' francia becsületrend királyi nevelőháza, a' becsületrend vi-tézei lányai- 's hűgainak számára, kik a' nagyancellár ajánlására vétetnek fel 600 számmal; és ugyan

450 ingyen, 150 mérséklett díjért. — Romainville, Paristól ugyanannyi távolságra, kelet felé, kedves nyári mulató helye a' párisiaknak. Vincennes, azonnal Paris mellett, hires királyi vadászvár, mellynek Donjon nevü részében már szent Lajos szeretett lakni, XI-ik Lajos kedvencz lakhelye, ki a' donjoni hires börtönököt építteté; benne halt meg IX-ik Károly 1574-ben, 's Mazarin 1661-ben; benne volt zárva Mirabeau 1777-től 1780-ig; déli árkában lövetett agyon Napoleon parancsára 1804-ben a' szerencsétlen Enghien herczeg, kinek emlékére egyházában szép emlék áll 1816-ból; bentartattak fogva 1830-ban X-ik Károly ministerei, Polignac 's társai. — St. Cloud Paristól nyugot-délre 8 kilometre távolságban, a' Seine partján, régi városka, hol III-ik Henrik 1589-ben Jacques Clement jacobinus által megöletett. A' kir. kastélyt 16 kilométerre terjedő pompás parkjával 's nagy-szerű vízjátékaival XIV-ik Lajos építteté, 's testvérének Orleans hgnek ajándékozá. Kedvencz helye volt az Orleansoknak, 's később Napoleonnak 's X-ik Károlynak, ki itt adá ki juliusi rendeleteit, mellyek bukását okozák. Termeiben Mignard gyönyörű képei 's dicső Gobelin-szönyegek vannak. A' kertnek nevezetes pontja „Diogenes lanternája,“ melyet Napoleon emeltetett Lysicrates athenaei emléke hasonlatosságára. Meudon ugyanannyira Paristól délfelé, szép kilátásu kir. várral 's kerttel, mellynek minden díszét elrabolta a' forradalom. Utóbbi időkben a' bourdeauxi herczeg lakhelye volt. A' hires

Rabelais Meudonban lelkészkedett. Neuilly, Passy, Boulognes, Auteuil, Paris közel szomszédságában, a' Barriere de l' Etoileon kívül, nyugat felé. A' boulognei erdő kedvencz sétahelye a' parisiaknak, 's szokott helye a' párviadaloknak; Neuillyben Lajos Fülöp gyönyörű kastélya 's 40 hectárt elfoglaló kertje van; Passy a' boulognei erdő mellett fekszik, elhintve szebbnél szebb mezei lakokkal 's kertekkel; Franklin 1788-ban itt szeretett lakni; Auteuilben pedig Boileau, Moliere, Racine, La Fontaine, Helvetius, Condorcet 's egyéb nagy szellemek találtak falusi gyönyört 's nyugalmat. Rue il 10 kil. távolság Paristól, Richelieu kedvencz kastélyával, mellyhez véres emlékezetek csatlakoznak. Oda szokta hívni azokat, kiktől zaj nélkül ohajtott szabadulni; a' bakó, ki szinte vendég volt, ebéd után megnyomott egy titkos padlóajtót 's eltünteté az áldozatot. Itt temettetett el Josephina császárné. Sevresben, melly St. Cloudnak szomszédja, van a' híres porcelángyár. Ide 's a' kir. várakba általában a' civillista intendánsánál lehet bemeneti engedelmet szerezni.

A' távolb eső helyek közül mindenek fölött látogatást érdemelnek: Chantilly Oise departamentben, 38 kilometre távolságra Paristól, hol a' híres lóversenyek tartatnak, 's Enghien kastélya áll; Ermenonville 44 kilm. táv. éjszakkeletre Paristól azon kastély- 's parkkal, hol Rousseau egy ideig lakván, 1778. jul. 2-ikán meghalt, 's honnét tetemei 1794-ben a' Pantheonba vitettek; Fontai-

nebleau 60 kil. táv. Paristól; egyike a' legszebb kir. váraknak, Franciaország legszebb erdejének közepén, tömve történeti emlékekkel; Saint Germain-en-Laye, 24 kil. táv. éjszaknyugotra, mit azonban a' vasuton egy pár óra alatt megfuthatni. A' leszállás Pecq-hidnál történik, honnét gyorskocsik visznek St. Germainbe. A' francia udvar fénykorában olly virágzó 's uri kastélyokkal elhintett régi városnak most csak 7—8000 lakosa van. — Királyi várában, mellyet vastag Lajos alapított, V-ik Károly 's ismét I-ső Ferencz, kinek ez kedvencz mulatóhelye volt, újra építettett, született XIV-ik Lajos. Miután ez Versaillesbe ment lakni, svécziai Krisztina foglálá el; a' forradalom katonai laktanyát csinált belőle, 's jelenleg katonabörtön. — A' másik kir. vár Chateau-Neuf, hol IV-ik Henrik szeretett lakni, 's hol a' számüzött angol király, II-ik Jakab meghalt, egészen lerontatott. Legnagyobb nevezetessége St. Germainnek XIV-ik Lajos gyönyörű kilátású nagy terrásza, uralkodva a' layei erdőség 's a' Seine ezüst szalagja fölött.

Mindenek fölött csábító pedig Paris vidékén az ettől 18 kil. távolságra eső Versailles, XIV-ik Lajos fénykorának színpada, hová két vasút is vezet, egyik egyenesen, másik a' st. germaini pálya oldalága. — Most is 30 ezer lakosu, nagy, de pusztá város, mellynek fénye 's dicsősége a' királylyal együtt eltűnt, ki e' teremeket személyes nagyságával betölté. XIV-ik Lajos elhagyván St. Germain tölgyeit,

a' nem kedvező természetet, a' vidék mostohaságát legyőzé érczakarátja erejével, 's a' művészet és ízlés remekét emelé a' puszta helyen (1661-től 1680-ig) Mansard, Lebrun, Le Notre, Girardon, Le Puget segítségével, megnépesíté a' berkeket 's vizeket bájos nymphák seregével, 's a' teremeket százada fényes hőseivel 's szép lelkeivel, és dics-'s szerelemdús ifjuságát úgy, mint komorkórságos öregségét e' kedvenczfalak közt tölté. — Akkor 100 ezer lakosa volt a' fényes, lármás Versaillesnak, Európa legelmésebb, legélénkebb férfiai 's hölgyei; most köszvényes legitimisták laknak itt, kik valaha Marie Antoinettel járták a' quadrillt, a' restauratio jezsuitái, színhagyott, kopott, eldarabolt tekintélyek, kikben senki sem hisz többé, a' polgári tarsaság mumiai, nem értve a' kort, mellyben élnek, 's nem értetve attól. Parisban, hol a' pénznemesség uralkodik, fényt üz, czifra livréket tart, ragyogó bálokat ad, hol az opera legjobb páholyait tözsérek 's váltójegyzők nejei foglalják el, rosszul érzik magukat ezen ó családivadékok, kik egyenesen Nimródtól származnak, 's nem türlhetve, hogy a' legutolsó gyármunkás sem emel kalapot a' Montmorencyak unokája előtt, visszavonulnak e' neveletlen bourgeoisie paczkázásai elől Versailles rájok nézve szent emlékezetü magányába, hol a' nagy monarcha' kedvesei lettre des cachets-kal kormányzák Franciaországot. — A' forradalom, elüzvén a' versaillesi tündérpalota lakosait, kórházat csinált annak teremeiből; sebesült és agg katonák

feküdtek XIV-ik Lajos szobáiban, mellyek fénye minden képzeletet felülmúlt, mellyek falait 's boltozatit a' nagy király udvara legjelesb művészeinek remekei ékesíték, a' tündöklő kápolnában theophilantrópok tartottak isteni tiszteletet, kik gabnakévé tettek az oltárra imádásul. Hoszszabb ideig lakatlan volt az ősi fény palotája, mígnem Lajos Fülöp elhatározá, azt Franciaország összes dicsőségének emlékévé, muzeumává tenni. És e' nagyszerű muzeum teremei szombaton, vasárnap, hétfőn 's kedden 10 órától 4-ig nyitvák a' közönségnek, mellynek keblét magasan dobogtatja az itt összpontosított francia dicsőség. Az udvar közepén XIV-ik Lajos szobra áll, 's körüle 16 más szobor hódol, mintegy várva parancsait: Duguesclin, Richelieu, Bayard, Colbert, Jourdan, Massena, Tourville, Duguay-Trouin, Turenne, Suger, Sully, Lannes, Mortier, Suffren, Duquesne és Condé. A' teremekben felállított szobrok 's képek roppant gazdagsága a' bámuló szem elébe terjeszti mindazt, mi a' francia történetekben nevezetes, nagy, érdekes; 's heteket lehetne unalom nélkül, tanuságosan és gyönyörözéssel eltölteni e' királyok, királynők, miniszterek, maitressek, marechallok 's hadvezérek jellemű képei, Napoleon életének kiemelt fénypontjai, szárazsi 's tengeri ütközetek ábrázolatai előtt, XIV-ik Lajos szobáiban, mellyek azon állapotba tétettek vissza, mint a' király halálakor valának, a' Salle des Gardes, Salle du Sacre, Salle des Cent Suisses, Salle de 1792, Salle des Croisades, de Constantine, 's XIV-ik

Lajos, 's Lajos Fülöp galleriája festvényei 's szobrai előtt, ezen elnyomó végtelen gazdagsága közt a' túlságig czifra, terhelt, rococo pompadour-izlésnek. — A' képek és szobrokon kívül érdekesek az építészeti-képek (P.-Royal rajzai) 's a' pénzek és emlékpénzek gyűjteménye. — Most leginkább bámultatik a' Constantinei terem, az algieri események iszonyu nagy képeivel H. Vernet ecsetétől. Az óriási gyűjtemény most is napról napra szaporíttatik.

A' versaillesi nagyszerű park, Le Notre remeke, maximuma a' megnyirt 's felpiperézett francia kertművészetnek; óriási mértékű sétányai 's vízmedenczéi tökéletes öszhangzásban állanak a' méltóságos, colossál palota tömegével. E' kert építése 1685-ben 36000 embert foglalkodtatott. Az ugróutak nyáron át minden hónap első vasárnapján szoktak játszani, 's a' vizek nagy játéka, mellyre Paris ki szokott csödülni, 10 ezer franknyi költségbe kerül. — A' versaillesi parkkal összeköttetésben van a' nagy Trianon, keleti izlésű gyönyörű kastély, mellyet XIV-ik Lajos Maintenon asszonynak, 's a' kis Trianon, római izletű pavillon, mellyet XV-ik Lajos Dubarry asszonynak építtetett. Kéjlehelő tüntértanyái az armidai gyönyörnek, méltó lakok Semiramisnak 's Cleopatrának.

Járván a' parkban, hol a' dicsőség és szerelem királya élt, a' márványmedenczék, narancslugasok, mosolygó szobrok, körülnyírt faeunuchok közt, folyvást körülem lebegtek az ancien regime fényes-bünnös emlékezetei, a' XVII-ik 's XVIII-ik század

croniques scandaleuses-ei; 'de la Valliere kisasszony, Montespan 's Maintenon asszony, ausztriai Anna; annyi király, királynő, piperés udvaronc, bókoló követ, szent püspök és szentségtelen hölgy! annyi ész, szellem, elmésség, kellem, mosoly, — annyi ünnep, zene, szerelem, örültség — 's annyi sohaj és bűn! E' most komor, hallgatag fasorok közt minden lépés egy-egy melancholicus emlékezet, a' lakatlan 's csak képekkel és szobrokkal népesített kastély minden szobája 's köve egy-egy elégia! — ennyi ragyogó festvény, illy csillogó vízsugarak közt halál és enyészet szaga leng.

'S most istenveled, divat fővárosa, világot át-rohanó eszmék tüzpontja, Franciaország királynéja, büszke, kaczer Paris! — szívem de legkisebbé sem fájt, midőn kiléptem e' meleg fürdőből, mellybe, ha benne nem vagyunk, sovárogyva vágyunk, 's ha benne úsznunk és fuldokolnunk adatott, szabadulni és száradni és hűlni ohajtunk.

Dec. 10-ikén indultam el Laffitte-Caillard mes-sageriáján (gyorskocsiján) Strassburg felé; 11-ikén este Nancyban, 12-ikén délután a' strassburgi dom'tornya alatt valék. 13-ikán reggeli 5 órára Carls-ruheban, délután 5-re Stuttgartban, 14-ikén reggel Ulmban, ozsonára Augsburgban néztem széljel; 15-ike nagyobb részét Münchenben töltvén, 16-ikán reggelre Salzburgba, innét este indulván reggelre Linzbe, 's onnét 18-ikán reggel Bécsbe érkeztem; tehát többszöri pihenés mellett 8 nap alatt jöttem Pa-

risból Bécsbe, mi esős őszykön alig lenne elég-séges Pestről Debreczenbe czammogni.

A' gyorskocsi ára:

Paristól Strassburgig	46 frank.
Strassburgtól Augsburgig	49 frank.
Augsburgtól Salzburgig	12 fr. 8 kr.
Salzburgtól Bécsig	18 fr. 58 kr.

összesen tehát: 69 fr. pp.

Milly kicsinynek és szegénynek tetszett már a' bécsi élet 's mozgalom is a' londoni 's párisi világ nagy, viharos oceánja után! milly sötéteknek a' légszeszt nélkülözö utczák! — És a' gőzhajózás megszünvén már, mint sohajtatott velem a' minden útmelletti korecsmába betérö fuvaros kocsi döczögése, rossz ülése, a' térdig érö sáros út mélységes unalma, tömör és puha angol utak, vagy akár vasutak, nemes angol lovak 's tüzlidérczek után! — Mi édes vala végre részvéttel ápoló karok közé borúlva, otthoni pelyhek közt pihenni ki a' hosszas út fáradalma, pillantani végig a' megfutott pályán, kéjelegni nagy és szabad nemzetek szemmel látott dicsősége emlékein, 's álmodni e' szegény, árva haza szebb jövődjéről!

Hála neked, magas gondvisesés! hogy ifjúságom meleg vágyát be engedéd tölthetnem! — Utaztam! mi gazdag világa fekszik e' szóban a' képeknek, eszméknek, emlékezeteknek 's érzeményeknek! megtestesültek előttem a' bizonytalan, lengeteg, félhomályos képek; láttam a' hullámzó méltó-

ságos oceánt, a' világeszmék nagy műhelyeit, andalogtam Tell Vilmos és Wallace honában, hallottam Notre-Dame harangja zúgását, a' lavinák dörögését, a' tenger örök tompa énekét, a' Marsailaise 's Rule Britannia dalárjait; édelegtem a' louveri Venus hasonlíthatlan szépsége előtt, melegedtem Anglia szenének tartós tüzénél 's a' francia kandallók szeszélyes lobogásainál; szedtem kalászt és fürtöt Németföld kebelén, 's virágot a' hely bérczenken, a' smaragdzöld parkokban, a' W. Scott' szellemével átlengett tavaknál — most szabad legyen azon édes örömben részesülnöm, hogy e' kalászokat lerakhassam értő barátim lábaihoz, e' virágokat feltűzhessem érző honleány kebelére!

GYAKORLATI FÜGGELÉK.

I. A' francia ministeriumok hivatalai következő helyeken található: külügyek ministeriuma: Rue neuve des Capucins 10 és 18; belügyek: Rue de Grenelle 101; igazság és cultus minist.: Place Vendome 13; pénzügyek: Rue de Rivoli 48; tengerészet: Rue Royale 2; közoktatás: Rue de Grenelle 116; hadi min.: Rue St. Dominique 82; kereskedési min.: Rue de Varennes 26; közmunkák: Rue St. Dominique, 58.

Az austriai követség van: Rue de Grenelle — Saint-Germain, 121.

A' posta van: Rue J. J. Rousseau. A' posta mindennap indul 's érkezik. A' külföldre menő leveleket, hogy még az nap elmenjenek, 3 óráig kell feladni. Vasárnap 's ünnepnapokon pedig éli 12 óraig.

A' bérkocsik taxálva vannak, és e' szabott árok szigorúan megtartatnak Csak Pest az, hol a' közönséget a' bérkocsisok kényzerü zsarolásaitól a' hatóság meg nem tudja menteni.

Két lovas bérkcsi (fiacre) reggeli 6 órától éjfélig egy hajtásért (une course), bármelly nagy legyen is, kap másfél frankot első óráért 2 fr. 25 cent., a' többi óráért 1 f. 75 cent.; éjféltől pedig reggelig egy hajtásért 2 francot; minden óráért 3 francot. — Egy lovas bérkocsinak egy hajtásért 1 f. 25 cent., első óráért 1 f. 75 cent., a' többi óráért 1 fr. 50 cent., fizettetik éjfélig; azon túl egy hajtásért 1 f. 65 cent., minden óráért 2 fr. 65 cent. —

Az omnibusoknak, melyeken egy hajtásért 30 cent. (6 garas váltó) fizettetik, többféle részint igen költői nevei vannak: Batignollaises, Bearnaises, Citadines, Constantines, Dames-Reunies, Diligentes, Favorites, Gazelles, Hirondelles, Omnibus, Parisiennes, Tricycles. Mindezek többféle határozott állomásokról indulnak 's egymással jól számított összeköttetésben állanak

A' S. germaini 's versaillesi (Seine jobb parti) vasút indulási pontja: Rue St. Lazare 120, Claussée d' Antin. Óránként indul reggeli 7 $\frac{1}{4}$ -től esti 9 $\frac{1}{2}$ -ig. Vasárnapokon félóránként pótlékvonat megy. — A' vasutállomásra omnibusok visznek ki 25 's ünnepen 30 centimért, melyek a' Caroussel, 's Börze terén, a' városháznál, St. Denis kapunál, Pont-Neufnél, 's a' Hallenál állanak.

A' Seine-balparti versaillesi vasút indulási pontja: Barriere du Maine. Indul reggeli 7 óráig és 10-ig óránként. A' közbülső állomásokon meg nem állva egyenesen Versaillesbe megy a' 10, 11, és 1 órai vonat. Vasárnaponként pótló vonatok reg 10 órától esti 8-ig — 25 centimért különös kocsik visnek az állomásra, melyek a' Carroussel-térről Hôtelde Nantes fogadóból, a' börzétől, Madelaine egyháztól Saint Sulpice egyháztól, a' Palais de Justice-től, vársháztól, St. Martin kaputól 's a' Bastille-térről indulnak.

A' corbeili v. orleansi vasút induló helye: Boulevard de l' Hopital a' fűvészkert közelében. Óránként indul reg. 7 órától esti 9-ig. A' gyalogok, favoritok, hirondelleken kívül különös kocsik isznek ki az állomásra St. Sulpice-térről nro 6. Rue du buloi 22; Rue St. Martin 256; 's a' t.

„Dorades és Etoiles“ nevűgözhajókon mehetni Rouenbe 's Havrebe. Indul a' haj minden nap reggeli 7 órakor. Hivatal: a' St. germainvasút hivatalában. —

Gözhajó megy továbbá Corbeil, Melun, Fontainebleu felé, hivatal: Rue Lobau 2, és 4.

Szárason utazóknak: A' Messageries Royales hivatala: Rue Notre-Dame des Victoires 22; és Rue Montmartre. Nyitva van regg. 9-től d. u. 4-ig. — A' Messageries Generales de Francenak, melly Laffitte és Cailhard név alatt ismeretes, hivatala van: Rue St. Honoré 130, 's Rue de Grenelle St. Honoré 8.

III. Fogadók: (Hôtel garnis).

Ambassadeurs, rue Notre-Dame des Victoires 14.

Angleterre, rue du Mail, 10.

Angleterre, rue Jacob, 22.

Artois, rue Laffitte, 1.

Bath, rue de Rivoli, 52.

Bedford, rue St. Honoré, 323.

Breuil, rue de Rivoli, 22.

Brighton, rue de Rivoli, 30.

Bristol, rue Traversiere St. Honoré, 22

Bruxelles; rue du Mail, 33

Castiglione, rue Castiglione, 10.

Castille, rue Richelieu, 113.

Conti, rue du Bouloi 47.

Douvres, rue de la Paix, 21.

Empereur Joseph 11. Rue de Tournon, 35.

Europe, rue de Valois-Palais-Royal, 4.

Europe, rue de Rivoli, 46.

France, rue Laffitte, 23.

Hautes-Alpes, rue Richelieu, 12.

Hollande, rue de la Paix, 16.

Londres, Place Vendome, 10.

Mail; rue du Mail, 23.

Meurice, rue de Rivoli, 42.

Montesquieu, rue Montesquieu, 5.

Montmorency, Boul: des Italiens, 20.

Nord, rue Jacob, 57.
 Nord, rue Richelieu, 86.
 Paris, rue Richelieu, 114.
 Princes, rue Richelieu, 109.
 Rhin, place Vendome, 4.
 Saint-James, rue St. Honoré 366.
 Terrasse, Rue de Rivoli, 50.
 Tours; Notre-Dame des Victoires, 32
 Victoria; rue Chauveau-Legard, 3.
 Voltaire, quai Voltaire, 17.
 Wagram, rue Rivoli, 28
 Windsor, rue Rivoli, 38.
 Université, rue de l' Université, faub. St. Germain, 22.

Parisban az élelem igen olcsó. Száz meg száz nyílt vendéglő van, hol $1\frac{1}{2}$, 2 's 3 frankért gazdag ételjegyzékből lehet tetszés szerint kiválasztani 5—6 jól készített ételt, izletes tiszta asztalnál. A' P.-Royal 's a' passageok teli vannak illy tápláló intézetek. Hol hol a' nap minden órájában terített asztalt 's pontos szolgálatot találni. A' szolgáló szellemeknek mulhatlanul ki ajándék jár, minek elmulasztása francia elmésségek egész özönét vonná a' fősvény ebédlőre.

IV. Pénzek 's mértékek:

Egy frank áll 10 decime 's 100 centimeből. Pénzünk szerint $23\frac{1}{100}$ krajczár. — 1796-ig Livre volt divatban, melly állott 20 sousból, 's egy sous ismét 12 deniersből. A' livre egész 1810-ig egészen egy értékű vala a' frankkal, akkor egy császári rendelet szerint minden régi francia pénz centimekre reducáltatván, 80 franc 81 livrevel tétetett egyenlővé. — Aranypénzek: 40 francos darab = 15 fr. $24\frac{25}{100}$ kr. 20 frankos darab ennek fele. — Ezüstpénzek: 5 frankos darab = 1 f. $55\frac{53}{100}$ kr., 2 frankos darab = $46\frac{21}{100}$ kr., 1 frankos = $23\frac{11}{100}$ kr.; $\frac{1}{2}$ frankos = $11\frac{55}{100}$ kr., $\frac{1}{4}$ frankos =

5. 11 /kr. — Régi aranypénzek: kettős Louis d' or = 47 fr., 20 cent = 18 fr. 10 62 /kr.; Louis d' or = 23 fr., 55 c = 9 fr. 4 16 /kr. — Régi ezüstpénzek: tallér (ecu) 5 fr. 80 c, féltallér 2 fr. 75 c. — 30, 24, 15, 12, 6 sous-darabok.

Hosszuságmérők: egy metre a' föld egy meridiánusa quadransának 10 milliomad része = 3. 164 /bécsi láb; egy decametre = 31 635 /bécsi láb; egy kilometre = 3163 52 /bécsi láb.

Centiare = egynégyszeg metre; Arc = 100 négysz. metre = 27 8 /négysz. bécsi öl; hectare = 10,000 □ metre = 2780 bécsi négyszeg öl.

Súlymérők: egy kilogramme = 1 786 /bécsi font.

Régi mértékek: Livre = 0, 490 kilogramm, vagy 0, 875 bécsi font. — Toise = 6 pied! Pied de Roi = 0, 3248 metre, = 023 /bécsi láb.